

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ulrich beck
elisabeth beck-gernsheim

Askin

Normal Kaosu

Almanca Aslından Çeviren: Nafer Ermiş

Profesör Ulrich Beck, 1944 Almanya doğumlu, günümüzün en tanınmış Alman filozoflarından biridir. Onlarca dile çevrilen *Risk Toplumu* kitabıyla hem “risk toplumu” kavramını sosyoloji literatürüne sokmuş, hem de bu kavramın dünya çapında tartışılmasını sağlamıştır. 2009 yılına kadar Münih Ludwig-Maximilians-Üniversitesinde sosyoloji profesörü olarak çalışan Ulrich Beck, halen London School of Economics and Political Science’da konuk profesör olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Ulrich Beck, *Aşkın Normal Kaosu* kitabının diğeri yazarı olan Elisabeth Beck-Gernsheim ile evlidir.

Türkçede Yayınlanan Eserleri:

- *Aşkın Normal Kaosu* (İmge Kitabevi Yayınları, 2012)
- *Risk Toplumu* (İthaki Yayınevi, 2011)

Elisabeth Beck-Gernsheim, 1946 yılında Freiburg’da doğdu, uzun yıllar Erlangen Üniversitesinde sosyoloji profesörü olarak çalıştı. 2009 yılından bu yana Norveç’in Trondheim kentinde bulunan Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde konuk profesör olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Ünlü sosyolog Ulrich Beck ile evlidir.

Türkçede Yayınlanan Eserleri:

- *Aşkın Normal Kaosu* (İmge Kitabevi Yayınları, 2012)

Nafer Ermiş, 1964 yılında Denizli’de doğdu. Mülkiye’yi bitirdikten sonra 1990 yılında Almanya’ya gitti. On yıl kaldığı Almanya’da Bremen Üniversitesi’nin Felsefe, Kültür Bilimleri ve Alman Filolojisi bölümlerinde okudu. İki dönem boyunca Kafka üzerine dersler aldı. Türk kökenli öğrencilere “Ekonomi Türkçesi” dersleri verdi. Yayınlanmış bir romanı ve bir öykü kitabı bulunuyor. 2000 yılından bu yana İstanbul’da yaşıyor; yazarlık, çevirmenlik ve editörlük çalışmalarını sürdürüyor.

Ermiş’in Çevirileri:

- Stefan Zweig, *Üç Büyük Usta* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004)
- Yade Kara, *Selam Berlin* (İnkılap Yayınları, 2004)
- Björn Kern, *Kopma Noktası* (Cadde Yayınları, 2004)
- Sandra Hoffmann, *Sarışına Karşı Yüzmek* (Cadde Yayınları, 2006)
- Arnon Grunberg, *Hayalet Acı* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007)
- Bertolt Brecht, *Günlükler Cilt I* (İthaki Yayınları, 2007)
- Ingvar Ambjørnsen, *Cenneti Gözetlemek* (Parantez Yayınları, 2007)
- Franz Kafka, *Dönüşüm* (İmge Kitabevi Yayınları, 2008-2 baskı, 2010, 2011)

- Klaus Mann, *Çağının Çocuğu* (Turkuaz Yayınları, 2009)
- Christoph Ransmayr, *Uçan Dağ* (İthaki Yayınları, 2009)
- Ulrich Beck, Elisabeth Beck-Gernsheim, *Aşkın Normal Kaosu* (İmge Kitabevi Yayınları, 2012)

Ermis'in Eserleri:

- *Gökyüzüne Ağır Gelen Kuş* (Roman, Gece Yayınları, 1996; İmge Kitabevi Yayınları, çıkıyor)
- *Öteki Aşk* (Öykü, Cadde Yayınları, 2004)

İmge Kitabevi Yayınları

Ankara / Kızılay
Konur Sokak No: 17
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11
Faks: (312) 425 29 87
E-Posta: imge@imge.com.tr

İstanbul / Taksim
İstiklal Cad. Zambak Sok. No: 2/4
Tel: (212) 249 34 79
Faks: (212) 249 35 79
E-Posta: imge@imge.com.tr

Genel Dağıtım

Ankara / Kızılay
Konur Sokak No: 17
Tel: (312) 417 50 95 - 417 50 96
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: imge@imge.com.tr

İstanbul / Cağaloğlu
Ankara Caddesi No: 17/A
Tel: (212) 527 40 57
Faks: (212) 527 41 45
E-Posta: paraf@paraf.com.tr

Ulrich Beck
Elisabeth Beck-Gernsheim

Aşkın Normal Kaosu

Almanca Aslından Çeviren: Nafer Ermiş

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-701-2

Özgün Adı
Das ganz normale Chaos der Liebe

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 1990
© İmge Kitabevi Yayınları, 2012

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Haziran 2012

Düzeltili
Can Gazalıcı - Naim Atabagsoy

Kapak
Aslı Sezer

Dizgi
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik Organize Matbaacılar Sitesi
558. Sok. No: 28 Yenimahalle-Ankara
Tel: (312) 395 25 80-83 • Faks: 395 25 84
www.pelinofset.com.tr
Sertifika No: 16157

İ m g e K i t a b e v i
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10-11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Sertifika No: 11546

İçindekiler

Ulrich Beck - Elisabeth Beck-Gernsheim
Giriş

Riskli Olasılıklar - Toplumsal Bireyselleşme,
Sosyal Yaşam ve Aşk Biçimleri.....9

Ulrich Beck
Bölüm 1

Özgürlük ya da Aşk: Aile İçinde ve Dışında, Birlikte, Ayrı, Karşı Karşıya Olmaları Üzerine	27
1. Özgürlük, Eşitlik ve Aşk.....	27
2. Erkeklerin ve Kadınların Durumları Üzerine	32
3. Endüstri Toplumu Modern Bir Hiyerarşi Toplumudur	53
4. Kadın ve Erkek Rollerinden Kurtuluş mu?.....	60
5. Eşitsizliklerin Bilincine Varmak: Seçim Olanakları ve Mecburiyetler	71
6. Bireyin Sonu mu Yoksa Muazzam Öznelliğin Rönesansı mı?	77

Elisabeth Beck-Gernsheim
Bölüm II

Aşktan İlişkiye mi? Bireyselleşen Toplumda Kadın Erkek İlişkilerindeki Değişimler.....	91
1. Aşk Her Zamankinden Daha Önemli Hale Geliyor.....	92
2. Aşk Her Zamankinden Daha Zor Hale Geliyor	102
3. Umut Ütopyası.....	151

Elisabeth Beck-Gernsheim
Bölüm III

Özgür Aşk, Özgür Boşanma: Özgürleşme Sürecinin İki Yüzü	155
1. Eski Zamanlar: Zorunluluklar ve Güvenlikler.....	157
2. Modern Hayat: Daha Fazla Özgürlük, Daha Fazla Güvensizlik	160
3. Müşterek Bir Dünya Arayışı.....	162
4. Müşterek Konu Arayışı.....	170
5. Süreklilik Gayreti.....	195

Elisabeth Beck-Gernsheim
Bölüm IV

Her Şey Çocuk Sevgisinden	201
1. Günümüzde Çocuk İsteği.....	203
2. Çocuğa Hazırlık.....	219
3. Çocuksuz Çocuk İsteği: Hasta Kariyeri Başlıyor	238
4. Yeni Beklentiler Evreninde Ebeveynler ve Çocuklar	249

Ulrich Beck
Bölüm V

Havva'nın Son Elması ya da Aşkın Geleceği	275
1. Yanılsamanın Mobilizasyonu: Çekirdek Aileye Geri Dönüş.....	278
2. Yalnızlaşma Olarak Eşitlik: Emek Piyasası ile Aile Arasındaki Çelişki	283
3. "Evlilik Sonrası Evlilik" - Boşanmaya Dayalı Büyük ve Genişleyen Aileler.....	286
4. Havva'nın Son Elması: Erkeklerin "Başına Gelen" Özgürleşme (Emansipasyon).....	296
5. Nikâh Şahidi Olarak Boşanma: Evlilik Koalisyonları.....	304
6. Yap-boz Sistemi Olarak Evlilik: İnsan Doğasının Genetik Olarak Kendini Düzeltilmesi ve Şekillendirmesi.....	310
7. Kaçış Noktaları ve Aranılan Kimlikler: Kadın ve Erkek Rollerinin Ötesi	317

Ulrich Beck
Bölüm VI

Bir Yeryüzü Dini Olarak Aşk.....	329
1. Gelenekten Sonra Ne Geliyor - Hiçbir Şey mi?....	329
2. Evlilik, Aile ve Aşk İlişkisinin Çöküşü ve Putlaştırılması.....	334
3. Din Sonrası Din Olarak Aşk.....	342
4. Aşkın Tarih-dışılığına Karşı: Demokratikleştirilen ve Önemsizleştirilen Romantizm	354
5. Öznel Bireysel Yönetmenin Anlam Motifi Olarak Aşk: Kendi Dinamiği, Çatışma Mantığı, Çelişkiler	374
Kaynakça.....	393

GİRİŞ

Riskli Olasılıklar - Toplumsal
Bireyselleşme, Sosyal Yaşam ve
Aşk Biçimleri

Aşkın tümüyle normal kaosu. Bu hayal mi? Kâbus mu? Harem fantezisi mi? Bunun, örneğin Almanya'daki sıkıcı normallikle ne ilgisi var? Büyük kaçamaklar yok, tutkusal dramlar yok. Sosyal güvenlik var (bütün boşluklarıyla beraber). Ekonomik mucize var. Risk toplumu var. Ve şimdi de aşkın reel olarak var olan kaosu mu geliyor? Yoksa burada kişisel bir şey mi var?

O da var, ama hepsi bu değil. Normallığın görüntüsü yanıltıcıdır; boşanma rakamlarını tekrar evlenme oranlarıyla karşılaştırmaya ve böylece onları evlilik ve ailenin varlığını sürdüreceğine dair o büyük umudun içinde kaybetmeye imkân tanıyan istatistikler de öyledir. Kim aşk birlikteliğinin ve ailenin romantikleşmesi, bunların geleneksel yapılarının çökmesi, cinsiyet çatışmasından yükselen sesler gibi saçmalıkların şifresini çözmek istiyorsa, *aşkın, özgürlüğün ve ailenin tarihsel olarak karşı karşıya gelmekte oldukları gerçeğini* masanın ortasına doğru kaydırmak zorundadır.

1. Kùçùk Post-Fransız Devrim

Bunlar kişiselliğın ve mahremiyetin yeni biçimlerine karşı haklarını talep eden özgürlük ve bağımsızlık adına verilen, ancak yerine getirilmeyen eski, bir yandan da her zaman yeni vaatlerdir. Fransız Devrimi gibi Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne de ilham kaynağı olan bu umutlar sık sık alaya alındı, küçümsendi, yok edilmek istendi. Onların çok anlamlılığı ise sadece bir efsanedir. Ama yine de onlar kendi bağımsızlıklarını kazandılar ve yeni bir güç yarattılar; öyle ki küçük post-Fransız devrim -bireylerin kişisel arzularında gizli olarak- bugün aile içindeki eşitsizlik biçimlerine de yöneldi ve aynı zamanda aile değerlerini neredeyse bir din seviyesine yükseltti.

Birincisi, endüstri toplumuyla birlikte ortaya çıkan ve sosyologların "Çekirdek Aile" dedikleri aile tipi, aynı zaman dilimi içinde politik yükselişini gerçekleştirmiş olan eşitlik fikrinin tam tersidir. Bu biçim, kadını aile ile özdeşleştirir. Sadece annelik ve ev işleri biçiminde değil, bilakis böylelikle kaderleri kocalarının maaş bağımsızlığı demek olan "mantıken bağımlı" rolü biçiminde de bunu yapar. Emek piyasası kocanın etrafında döner, ya da koca emek piyasası etrafında döner ve iş bulma zorunluluğu bunu üstlenen "aile üyesini" -aynı zamanda kadını da- mobil olmaya, "ikinci el" bir ekonomik kade-re, aile içinde ve evde ömür boyu, adeta doğuştan gelen etkin kişi rolüne mahkûm eder.

Ama kendilerine biçilen ve doğal kaderleri gibi görülen ev kadını rolünden kurtulmayı deneyen kadınların sayısı hızla artıyor. Bu kitlesel hareketle birlikte birden şöyle bir şey görünür hale geldi: Umudun ideal

resmi olan aile; şefkatin, maddi çıkara dayanmamanın, sevginin, kişisel mutluluğun ve karşılıklı birbirini tamamlamanın ya da başka nasıl tarif edilirse edilsin orada kendilerine yer bulan arzuların mekânı olarak, mimarisi gereği iki farklı dönemin -kölelik ve modernliğin- karışımıdır (erdişisidir); ama bu şefkat kombinasyonu, erkeklerin iyi ve tam da bu yüzden o kadar da iyi olmayan gerekçelerle aile içinde bitirmek istedikleri özgürlük ve eşitliği kadınların da talep etmeleri durumunda, yani dünyanın en normal şeyi gerçekleştiğinde, kitlesel olarak dağılıp gitmek zorunda kalacaktır.

O halde yaşadığımız şey aynı zamanda hem tanıdığımız hem de tanımadığımız bir şeydir. Köylü ayaklanmalarını, feodal soylu toplumunun baskılarına karşı yapılan burjuva ayaklanmasını biliyoruz. Ama bugün kadınların ve erkeklerin birbirleriyle olan ilişkilerinde eski özgürlük kanununun başka biçimler altında ve başka sonuçlarıyla beraber yeniden hayata geçtiğini fark etmiyoruz. Tıpkı köylülerin bağlarından “kurtarılması” gibi, tıpkı soyluların doğuştan gelen ayrıcalıklarının ellerinden alınması gibi, bugün şahsiliğin kapıları önünde fazla dayanamayacak olan çekirdek ailenin de cinsiyete dayalı çatısı, eşitlik ve özgürlük yüzünden çöktü ve ortaya şu çıktı: aşkın tümüyle olağan, tümüyle gündelik kaos.

Peki ama evcil hale gelen aşkın mekânı kabul edilen aileden *sonra* ne gelecek? Aile! Farklı, fazla, daha iyi, pazarlığa dayalı aile, değişken aile; boşanma, tekrar evlenme, tekrar boşanmalardan, çocuklardan, senin, benim aile geçmişlerimden ve bugünlerinden oluşan çoklu aile, çekirdek ailenin genişletilmesi, güncelleştirilmesi, tek tek bireylerden oluşan bir birlik olarak sunulması; yaşanabilir karşıt dünya olarak, -geleneksellikten arındı-

rılan, soyut, felaketlerin damgasını vurduğu risk ve refah toplumu içinde kazandığı- monopol karakterine dayalı olarak pohpohlanması ve yüceltilmesi: *Aşk hiç olmadığı kadar gerekli ve aynı oranda da imkânsız olacak.* Aşkın lezzeti, sembol gücü, ayartıcılığı, kurtarıcılığı, onun imkânsızlığıyla birlikte *büyüyor.* Bu tuhaf kanun, boşanma ve tekrar evlenme rakamlarının arkasında, insanların Sen’de kendi Ben’lerini aradıkları, özgürleştirmeye çalıştıkları megalomaninin arkasında gizli. Özgürleşme açlığı içinde birbirlerinin üzerlerine atılmalarında gizli.

Kadınlar ve erkekler bugün nikâhsız evlilik, boşanma, sözleşmeli evlilik yoluyla bir arayış, zorunlu bir arayış içinde, meslek ve aileyi, aşk ve evliliği bir arada yürütmenin savaşını veriyorlar, “yeni” annelik ve babalık, arkadaşlık ve tanışıklık biçimleri geliştirmeye çalışıyorlar. Bütün bunlar geri döndürülemez bir biçimde harekete geçmiş durumda. Adeta sınıf çatışmasının ardından gelen yeni bir “sınıf çatışması” söz konusu. Refahın ve sosyal güvenliğin yüksek bir seviyeye çıktığı yerde, barışın ve temel demokratik hakların olağan olmaya başladığı yerde, özgürlük, eşitlik, aile arasındaki özgürlük, eşitlik ve aşk arasındaki çelişkiler, sosyal sıkıntı ve baskılara karşı verilen gündelik savaş yoluyla ortadan kaldırılamıyor. Geleneksel sosyal kimliklerin zayıflamasıyla birlikte şahsiliğin merkezinde, erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet rollerinin çelişkileri ortaya çıktı. Bunlar-bulaşık konusundaki küçük ve büyük çatışmada, erkek ve kadın cinselliği ve erotizminde ve bütün bunların içinde olması muhtemel politikada- toplumu hem arka hem de ön planda değiştirmeye başladılar. Aşk, umutlarla yüklü olarak, kendini sergileme etrafından dönen

toplumun kült alanına dnmek suretiyle süreksiz hale geliyor. Aynı zamanda süreksiz ve soysal açıdan model-siz hale gelmek suretiyle de umutlarla yükleniyor.

Bu -araç olarak tam da akı kullandığı için- gizli kapaklı, kıyıda köşede gerçekleşiyor. İlk önce genel içinde değil, tersine Ben-Sen karılamasında. Tarihsel olarak çatışma dolu ve anlam dolu hale gelen ak doğrudan doğruya genel g ve pozisyon karıtlıklarında değil, tersine bireylerin doğrudan kendileri üzerinde, onların özelliklerinde, hatalarında, hesaplamalardan ve ayrılma denemelerinden ibaret bir kargaşa alanına dönüşen kişisel zaaflarda deşarj oluyor. Biraz kaba bir deyişle söylersek: Iiler ve işverenler de kendi aralarındaki çatışmayı iki birey arasındaki çatışma olarak görüyorlar. Ama en azından onlar bir de birbirlerini sevmeye, bir aile kurmaya, bir evlilik yürütmeye, ocuk yetiştirmeye mahkûm değiller. Buna karşın erkeklerin ve kadınların kendi aralarındaki ilişkiler aile birlikteliğini kişisel acı noktalarına yüklüyor. Her şeyi bireysel gerçekleştirme, dünyayı dışarıda bırakma ve aşkın birlikteliğinden onu tekrar yaratma anlaşması, kadın ve erkek arasındaki karşıtlığı kişisel özellik haline getiriyor. Bu da tarafları derinden yaralıyor, çünkü onlar her zaman vatansızların kendilerini emanet ettikleri güven duygusunun bir parçasıdır.

Ak konukseverliğini kaybetmiştir. Onun sürekli yükselen umudu, onu sözde kişisel ihanetin kötü gerçekliğine karşı ayakta tutmaktadır. "Bir sonraki erkekte daha iyi olacak" eklinde ifade bulan bu teselli formülü iki şey ifade eder: umutsuzluk, umut; her ikisinin de yükseltilmesi ve bireysel olana geri dönüşleri. Bütün bunların komik, bayağı-komik, trajikomik, bazen de trajik

olduğu, bütün çetrefilliği ve karmaşıklığıyla, bu kitapta anlatılmaya çalışılacak. Belki de diğer konular insanın elinden uçup gittiği için. Ama belki de giderek vaat ve çatışma dolu bir hale gelen aşk, gelenekselliğini yitirmiş yaşam biçiminin etrafında döndüğü “yeni” merkez haline geldiği için. Umut, ihanet, özlem, kıskançlık-bağımlılık olarak sıradan insanları bile yakalayan şey. Bu anlamda: Aşkın tümüyle normal kaosu.

2. Bireyselleşme - Başka Bir Topluma Gidiş mi?

Peki ama insanı; özgürlüğü, kendini gerçekleştirmeyi, Ben'in yıldızlarına tutunmayı kalkıp tam da aileye karşı oyuna sürmeye iten şey nedir? Nedeni nedir bu son derece yabancı olana gidişin, kendi benliğinin en yakın, en kutsal, en tehlikeli kıtası olduğu için mi? Görünürde tümüyle bireysel ve de neredeyse şematik ilerleyen bu hareketi, bu hırsı, saplantıyı, acıları göze almayı, umursamazlığı ve birçok insanın köklerini, bu kökler hâlâ gerçekten sağlıklı mı diye bakmak için büyüdükleri topraktan çekip koparma heveslerini *nasıl* açıklayabiliriz?

Birçokları için yanıt hazırdır: Bunun nedeni dışarıda, toplumda değil, insanın kendisindedir; altında onun iradesi, doyumsuzluğu, içinden taşan yaşama açlığı, giderek azalan kendini düzenleme, vazgeçme, mecburiyetlere hazır olma isteği yatar. Bir tür evrensel *zeitgeist*¹ insanları ele geçirmiştir ve onları gökyüzüyle yeryüzünü, arzularla gerçekliği zorla birleştirmeye kışkırtmaktadır. Hareketin gücü, en az insanların gücü kadar uzaklara yetiştirir.

¹ Zeitgeist: Zamanın ruhu (ç.n.).

Ama bu hızlı açıklama, bu görünüşte hemen şuracıkta duran bakış açısı yeni sorular ortaya çıkarır: İnsanların yaşam koşullarını sarsan bu kitlesel hareket, bu eşzamanlılık nasıl açıklanabilir? İnsanlar kendi aralarında sözleşmedi, bu milyonlarca boşanmış insan, bağımsız bir Ben ve bireysel grev hakkı için bir sendikanın emriyle de hareket etmediler, daha çok kendiliklerinden herhangi bir şeye karşı kendilerini korumaya ve gerçekleştirmeye giriştiler, aşırı güçlü gördükleri bir şeye karşı en derin arzularını ortaya koymaya başladılar. Yani her şey kişisel ve bireysel kostümü içindeki tek kişilik oyuna göre gerçekleşiyor -hem de tam bu biçimiyle, sonsuz bir ilk gösterim halinde, adeta önceden damgalanmış olarak, birbirlerinden bağımsız, dünyanın en farklı dillerinde ve büyük şehirlerinde.

Yani birçok ülkedeki milyonlarca insan bireysel, ama bir yandan da kolektif bir trans halinde, yüce bir kanunu, yüce bir adaleti uyguluyormuş gibi dünkü evliliklerini terk etmeye ve onu yeni bir hayalle değiştirmeye, hukuki ağların ve yuvaların ötesinde, “vahşi evlilik” (ne büyük bir vaat!) halinde birlikte yaşamaya, böylece de korumasız ebeveynler, üstelik giderek artan oranda bilinçli olarak yalnız bir ebeveyn olmaya neden karar veriyorlar? Ya da sadece kendileri için yaşamak ve bağımsızlık, değişiklik, çok yönlülük rüyalarının peşinden gitmek için, Ben’in sürekli yeni yeni sayfalarını açmak için, bu rüya çoktan bir kâbusa dönüştükten sonra bile neden aynı durum geçerli oluyor? Bu bir tür bencillik salgını mı, yoksa etik-damlaıyla, sıcak biz-zarfla ve günlük konuşmalarla atlatılabilecek bir Ben-humması mı?

Yoksa bu daha farklı, daha derin bir kanalda mı ilerliyor? Yoksa tek tek bireyler mi bunlar, ya da haberciler

mi, derin bir dönüşümün temsilcileri mi? Bunlar yeni bir dönemin, henüz bulunması ve icat edilmesi gereken yeni bir toplum-birey ilişkisinin işaretleri, belirtileri mi? Artık eski ilkelerle ve formüllerle eskisi kadar bağlayıcı bir şekilde yeniden oluşturulamayan, tersine bireysel olandan, özel olandan sürekli yeni anlaşmalar, talepler, gerekçelendirmeler yoluyla ikna edilerek, konuşularak, sorularak çıkarılabilen ve faniliğe karşı, hayatın merkezkaç kuvvetine karşı bir arada tutulabilen ve dikkatlice korunması gereken bir tür birliktelik mi bu? Evet, bu kitabın görüşü, teorisi budur. Temel parolasını şöyle ifade edebiliriz: *Bireyselleşme*. Bununla ne demek istendiğini tarihsel bir karşılaştırmayla açıklamaya çalışalım.

Medeni Kanun kitabının babaları (ki bu çocuğun sadece babalarının olması kesinlikle rastlantı değildir) daha 19. yüzyılın sonlarında, ailenin durumunun gözle görülür şekilde kötüleştiği dönemde, evliliği, oldukça yukarılarda süzülen, gerekçesini kendi içinde barındıran, tarafların bile sarsamadığı, eleştiremediği bir kurum olarak kesin hatlarıyla tanımladılar. “Alman halkının genel Hıristiyan anlayışına uygun olarak,” deniyordu orada (işlevselci bir resimli genel değerler teorisi kitabından kopya edilmiş gibi), “bu taslak, evlilik hukukunda... bireysel özgürlük ilkesinin hâkim olamayacağı, bilakis evliliğin *karı kocanın iradelerinden bağımsız, geleneksel ve hukuki bir düzen olarak görülmesi gerektiği* fikrinden hareketle hazırlanmıştır.”²

Bireyselleşme şunu ifade eder: İnsanların biyografisi, geleneksel ilkelerden ve güvencelerden, yabancı kontrollerden ve bölge üstü geleneksel kurallardan kurtarıl-

² Medeni Hukuk Kitabı, s. 562, (yaklaşık 1880), italikler tarafımızdan yapılmıştır.

mış, açık, isteğe bağlı ve görev olarak her bireyin eylemine verilmiştir. Aile olarak karara kapalı yaşam imkânlarının oranı giderek azalıyor ve karara açık, kendi kendini oluşturabilen biyografinin oranı ise artıyor. *Normal* biyografi *seçilen* biyografiye³ dönüşüyor; bütün zorlukları ve “özgürlüğün soğukluğu” (Gisela von Wysocki) ile birlikte ve böylelikle bir takas gerçekleşmiş oluyor.

Başka türlü, yani konumuz bağlamında söylersek: Aile, evlilik, ebeveynlik, cinsellik, erotizm, aşk, bütün bunlar her ne ise, ne kastediyorsa, ne olması gerekiyor ya da olabiliyorsa, artık önceden belirlenemez, sorgulanamaz, bağlayıcı ilan edilemez; tersine içerikleri, sınırları, normları, ahlaki değerleri, olanakları en nihayetinde muhtemelen bireyden bireye, ilişkiden ilişkiye değişiklik gösterir ve “nasıl”ının, “ne”sinin, “niçin”inin, niçin olmasını gerektiğinin bütün ayrıntılarıyla çözümlenmesi gerekir, bu yolla çatışmalar ve bütün ayrıntılarda gizli olan ve sakinleştirilmesi gereken şeytan uyandırılıp dizginlerinden kurtarılacak olsa bile. Birlikte yaşamak isteyen bireyler giderek artan oranda kendi yaşam biçimlerinin kanun koyucuları, hatalarının yargıçları, suçlarını öperek affeden papazları, geçmişin zincirlerini gevşeten ve çözen terapistleri oldular, daha doğrusu *olmaktadır*. Ama aynı zamanda acı verici yaralanmaların faturasını kesen intikamcısı da. Aşk, biyografilerde açılan çukurların üzerinden atlayarak âşıkların bizzat kendilerinin doldurdukları boş bir form haline geldi ve bunun sonucunda da çok satan kitaplar, reklamlar, pornografik metinler, metres edebiyatı ve psikanaliz gibi şeyler ister istemez idareyi ellerine aldılar.

³ K. Ley'in (1984) bir ifadesinden alınmıştır.

Reformasyonla birlikte insanlar kilisenin dünyevi kollarından, tanrının takdir ettiği doğuştan gelen hiyerarşik konumundan çıkarılıp, şimdi kendi kendini şekillendirmeye, doğaya tabi olmaya, teknik çizim masasında yaratmaya neredeyse sonsuz bir alan sunuyor gibi görünen toplumsal, burjuva yapılı endüstriyel bir dünyaya atıldı. Bugün bu insanlar benzer, ama öte yandan tümüyle farklı bir şekilde normallığın yumuşak ayakları üzerinde, ama aynı zamanda modernleşme sürecinin o başına buyruk şiddetiyle endüstri toplumunun güvenli ortamından ve yaşam biçimlerinden kovularak kendinden sorumlu olmanın, kendi kendini belirlemenin ve hazır olmadıkları, yeterli şekilde donatılmadıkları yaşam ve aşk konusunda kendi kendini tehlikeye atmanın yalnızlığı içine itilmiş durumdalar. Bireyselleşmenin anlamı: İnsanlar, endüstri toplumunun mimari planında çekirdek aile modeline uygun bir yaşam biçimi için öngörülen içselleştirilmiş cinsel rollerden *kurtarılıyorlar* ve aynı zamanda da kendilerini (bunlar birbirlerini doğururlar ve keskinleştirirler), maddi açıdan dezavantajlı hale getirilme cezasını göze alarak emek piyasasında, eğitimde, mobilleşmede *kendine ait bir varoluş* kurmak ve gerekirse bunu aile, aşk ilişkisi ve komşuluk bağlarına *karşı* gerçekleştirmek ve ayakta tutmak zorunda bırakıldıklarını görüyorlar. (Bu, diğerini önkoşul olarak koyar ve keskinleştirir.)

Direnışlere karşı bireysel hareket ve patlama olarak kendine bir alan ve gerçeklik yaratan şey, demek ki genel bir yüze de sahiptir, *genel bir dikteyi* takip eder. Bir meslek biyografisi, ki bu da bir eğitim biyografisi gerektirir, planlama ve onu gerçekleştirme, buna uygun mobilize olmanın gereklerini, yani aile uyumu yandaşları-

nın emek piyasasında şikâyet ettikleri şeyi yerine getirme mecburiyetine boyun eğer. Özgürlük ve özgürlük bilinci, bugün eski aileyi sarsan ve hangi biçimde olursa olsun yeni aileyi arayan şey, kökenleri gereği bireysel buluş değildirler. Tersine, sosyal devletin himayesindeki emek piyasasının geç gelen çocuğudurlar, aynı zamanda da bir tür *emek piyasası-özgürlüğüdürler*, burada özgürlük, sözcük olarak “kendini zorlama” ve “uyum sağlama” anlamlarını alır. Burada yerine getirilmesi gereken mecburiyetler kişinin kendi şahsiyetinde, hayat tarzında, planlarında içselleştirmesi gereken şeylerdir ve sonra bunlar adeta mekanik olarak, modeli gereği tam da bunu reddeden aile çatısıyla, aile içi işbölümüyle çarpışırlar.

Çoğunlukla kadınlarda olmak üzere kişisel başarısızlık olarak görünen şey, yukarıdan ve tarihi açıdan bakıldığında, bir aile modelinin başarısızlığıdır ve bu model; *bir* emek piyasası biyografisini ömür boyu süren bir ev işi biyografisine kenetlemeyi bilen, ama içlerine monte edilmiş davranış mantığına göre kendi etrafında dönmek *zorunda* olan iki emek piyasası biyografisini bir arada yürütemeyen bir modeldir. Birbirini merkezkaç kuvvetiyle iten bu iki biyografiyi birbirine bağlamak ve bir arada tutmak bir dayanıklılık sanatıdır, bu genel biçimiyle daha önce hiçbir kuşaktan beklenmemiş olan, ama büyüyen bir eşit haklar ilkesiyle birlikte bütün gelecek kuşaklardan talep edilen bir ip cambazlığı gerektirir.

Gelgelelim bu sadece tek bir noktadır. Ama bu kadarı bile bütün cinsiyet-Kızılderili-aşk-savaş-oyunlarında bugüne kadar gizli kalan, yabancı, tümüyle erotizmden uzak, cinsiyetsiz bir çelişkinin de, yani *emek piyasasının talepleriyle ve aşk ilişkisinin talepleri arasındaki çelişkinin de* -nerede ve nasıl olursa olsun (ailede, evli-

likte, annelikte, babalıkta, arkadaşlıkta)- ortaya çıktığını açıkça gösteriyor. Emek piyasasına uygun ideal yaşam biçimi *erkek ya da kadın, tümüyle mobil bireyi* işaret eder; bu birey, sosyal bağları ile kendi varoluşunun ve kimliğinin koşullarını umursamadan, kendini fiyatı öde-
nebilir, esnek, performans ve rekabet bilinci içinde, emek piyasasındaki talebin ve talep edenlerin arzuladığı gibi bakımlı, oraya buraya gidip gelen bir iş gücü haline getirmek durumundadır.

O halde bireyselleşme çelişkili, çok katmanlı, parlak bir fenomeni işaret eder, daha açık söylemek gerekirse: çok anlamlılığı reel ve sadece gerekli kavramsal açıklamalarla yeryüzünden söküp atamayacak bir toplumsal dönüşümü. Bir yanda özgürlük, karar verme; diğer yanda zorunluluk, içselleştirilmemek, piyasa taleplerini karşı-
lama. Bir taraftan kendi sorumluluğunu eline almak, di-
ğer taraftan bireysel müdahalelere tümüyle kapalı koşul-
lara bağımlı olmak. Tam da yalnızlaştırıcı bir etkisi olan bu koşullar aynı zamanda, yeni türde bağımlılıklar do-
ğurur: *Kendini, kendi varoluşunu standartlaştırmaya zorlamak*. Özgürleştirilen bireyler emek piyasasına ba-
ğımlı hale gelirler ve bu yüzden de eğitime bağımlıdır-
lar, sosyal hak düzenlemelerine ve yardımlara, trafik
planlamalarına, kreş oyun alanlarına ve zamanlarına,
öğrenim kredisi geri ödemelerine ve emeklilik modelleri-
ne bağımlıdırlar.

Başka bir biçimde söylersek: Geleneksel evlilik ve aile, evlilik ve aile için verilen bireysel mücadele, birbir-
lerine zıt durmuyorlar, tıpkı zorunluluk ve özgürlük gi-
bi. Burada söz konusu olan daha çok, zorunluluk ve öz-
gürlük arasındaki bir karma biçimin yerine bir başkası-
nın, yani özgürlük ve zorunluluğu belli ki daha taze,

daha çekici bir biçimde karıştıran, zamanın gereklerine daha uygun hale getiren bir başka karışımın gelmesidir, ki bu da hiç kimsenin, yarattığı bütün rahatsızlıklara rağmen onu geri vermek istememesinde açıkça görülmektedir. Gerçi saatleri geri çevirmek isteyen erkeklerin sayısı az değil, ama *sadece kadınlar için*.

Başat normlar soluklaşıyor, davranış belirleyici güçleri giderek zayıflıyor. Eskiden sessizce yerine getirilen şeyler şimdi önce üzerilerinde konuşulmak, pazarlık yapılmak, anlaşmaya varılmak zorundalar ve tam da bu yüzden sürekli yeniden feshedilebilir oluyorlar. Her şey “tartışılabilir” hale geliyor. Değerlerin yeniden oluşturulması her zaman haklı ve mümkündür ve bu gündelik yaşamın öncelikleri ile aciliyetlerini düşünce yapılarının ve aşk ilişkilerinin rüzgârında bir bayrak gibi bir o yöne, bir bu yöne döndürüp duruyor. Mahremiyet bekleyen, mahremiyet uygulayan, oynayan, yansıtan oyuncular, seyirciler, rejisörler, eleştirmenler kendi kendilerine bunların gerektirdiği kadar hızlı ve sürekli olarak şu ya da bu perspektiften yanlış, haksız ve geçici oldukları ortaya çıkan düzenlemeler konusunda bir anlaşmaya varamazlar. Katılıklar konusunda da bir patlama var; “Ya o ya bu” demek, “Nokta, buraya kadar, bitti.” demek artık neredeyse bir kurtuluş hamlesi haline geldi.

Ortaya çıkan çeşitlilik: çiçekler, zıt gerçeklikler doğuruyor. Yasak olan deneniyor: normallik. Bu ise bulaşıcı, insanın eski güvencelere sıkı sıkıya inandığı yerlere bile şüpheyi sokuyor. Çeşitlilik tolerans gerektiriyor, kuşkusuz, ama karşı perspektiften bu biraz sert bir el tarafından toparlanması gereken bir *anomi*, kuralsızlık, ahlaki anarşi olarak görünüyor. Bugünlerde Almanya’da da yeniden biçimlenen Kutsal-Dünya-Hareketi bu an-

lamda maddi açıdan dezavantajlı hale getirme ve toplum dışına düşme korkularına bir cevap olarak yorumlanmakla kalmıyor, bilakis bireyselleşme süreçlerinde gündelik yaşamın büyük kovuklarına, köşelerine ve katmanlarına yuvalanmış olan ve yuvalandığı yeri de sürrekli olarak oymaya devam eden sürüyle derin kültürel güvensizliklere de cevap veriyor. Burada, elinde oy pusulası, ezilip geçilmiş olan norm inançlılığı söz istiyor ve gündelik yaşamın içine varıncaya kadar inen cinsiyet hiyerarşisine işaret ederek onu vatanın, ulusun vs. kurtuluşu adına talep ediyor.

3. Bireyselleşme Zaten Her Zaman Yok muydu?

Şimdi birçokları şöyle soracak ya da söyleyecek: Bireyselleşme zaten her zaman yok muydu? Eski Yunanlılarda (Michel Foucault), Rönesans'ta (Jakob Burckhardt), Ortaçağ'ın saray kültüründe (Norbert Elias) vs.? Doğrudur, sözcüğün genel anlamıyla bireyselleşme yeni bir şey değil, refah düzeyi bakımından dünya sıralamasında üst sıralarda yer alan Almanya'da ilk defa ortaya çıkan bir şey de değil. Ama bu sözcük, bugün farklı, belki de henüz tamamlanmamış bir anlam kazanıyor. Ve nihayet, *kitle karakterinde*, genişlikte ve şu anki bireyselleşme atağında kendini gösteriyor. Bu durum, Batılı zengin endüstri ülkelerinde, uzun zamana yayılan *modernleşme sürecinin* bir yan etkisi olarak ortaya çıkıyor. Burada sözü edilen, daha önce de söylendiği gibi bir tür emek piyasası bireyselleşmesidir ve ölümü üzerine çok yazılıp çizilen efsanevi burjuva bireyselliğinin yeniden canlandırılmasıyla karıştırılmamalıdır. Eski yüzyıllarda bireysel gelişim arzularını gerçekleştirebilenler nasıl kü-

çok gruplar, seçkin azınlıklar idiyse, bugün de bireyselleşme süreçlerinin (Heiner Keupp) “riskli olasılıkları” *demokratikleşiyor*, daha açık söylersek; refahın, eğitimin, hukukun, mobilitenin vs. ortaklaşa çalışmalarıyla adeta toplumsal olarak üretiliyor.

Almanya’da hayat standardı, sosyal hiyerarşinin alt gruplarında da (son on yılda yüksek işsizlik oranları yüzünden ağır kırılmalar olmakla birlikte) “muazzam, kapsamlı ve sosyal tarih açısından devrimsel”⁴ bir oranda yükseldi. Eski kuşakların hayatta kalmak adına fakirlik ve açlığın monoton kısır döngüsü içinde her gün mücadele etmekten başka hiçbir şey yapamadıkları noktada, geniş toplumsal gruplar maddi açıdan yüksek bir seviyeye ulaştılar, oyun alanlarına ve gelişme olanaklarına kavuştular (hâlâ devam eden, hatta daha da keskinleşen gelir farklılıklarına rağmen). Yetmişli yıllardan bu yana görülen eğitim patlamasını da göz ardı etmek pek mümkün değil, özellikle de kadınlar açısından doğurdukları sonuçları. “İlk kadın okuma yazma öğrendiğinde dünyadaki kadın sorunu da başlamış oldu,” (Marie von Ebner-Eschenbach). Eğitim, kapanın kapağını açtı: mesleki ilerlemeye olanak sağladı, yani ev hanımlığı konumundan bir kaçış başladı; eşitsiz mesleki imkânların meşruiyetini ortadan kaldırdı; kendine güveni ve esirgenen imkânların bütün tartışmalı alanlarında kendini ortaya koyma yeteneklerini artırdı; kadınların kendi paralarını kazanması evlilik içindeki konumlarını güçlendirdi ve evliliği hayati bir güvence olarak görmek ve sürdürmek zorunluluğundan kurtardı. Bütün bunlar eşitsizlikleri tamamen ortadan kaldırmadı, ama dikkatlerin

⁴ J. Mooser (1983), s. 186.

onlar üzerine çekilmesine yol açtı; açık, gerekçesiz, sinir bozucu, politik olmalarını sağladı.

Birçokları haklı olarak itiraz ediyor, soruyor: Bu açıdan bakılarak tekil veriler çok çabuk genelleştirilmiş olmuyor mu, azınlık halindeki gerçekleri trend olarak yorumlamakla ve böylelikle gelecekteki çoğunluk diye lanse etmekle fazla abartılmış olmuyor mu? Bireyselleşme süreçlerini, burada anlaşıldığı ve betimlendiği şekliyle, her şeyi bir seferde kapsayan ve açıklayan bir şey olarak göremeyiz, tersine bunlar, yerine göre farklı zamanlarda başlayan uzun tarihsel süreçlerin ürünüdürler: Geleceğin yabancı bir ülkesinde yaşayan bir müşteri için o süreçlerin betimlenmesi, diğerleri içinse güvenin ve gündelik olanın tekrarıdır. Münih, Berlin ve Frankfurt'taki durum (örneğin tek kişilik evlerin oranının yüksek olması gibi bireyselleşme belirtilerinin oldukça belirgin olduğu birkaç Alman şehrini dikkate alırsak) Ostfriesland, Mittelfranken ya da Oberbayern⁵ gibi bölgelerdekinden oldukça farklıdır. Ve nasıl geç endüstrileşen toplumlarda el sanatları, tarımsal üretim ve yaşam varsa, çok ileri düzeyde bireyselleşmiş ülkelerde, bölgelerde ve şehirlerde de sınıfsal kültürler, bozulmamış evlilikler ve çekirdek aileler vardır. Belli bir biçimde, bireyselleşmiş bir toplumun ana hatlarından söz ediyoruz. İnsanların 19. yüzyılda, yani feodalitenin ve korporasyonun hâlâ yaygın olduğu bir zaman diliminde bir endüstri toplumundan söz etmeye ne kadar hakları var idiyse bizim de buna o kadar hakkımız vardır diye

⁵ "Bireyselleşme süreci çeşitli ortamlarda farklı hızlarla ilerler ve bu her zaman da aynı yönde olmak zorunda değildir." Burkart (1989) (s. 256, ayrıca bkz. s. 11f, 61, 195, 259) ayrıca bkz. H. Bertram (C. Dannenbeck (1990)).

düşünüyoruz: Trend belirleyicidir, sistematığı de ileri düzey bir modernleşmeye kenetlenmiştir.

Bu açıdan bakılınca, “şu an” yoktur; sadece, gözlemcinin bir şu yöne, bir tersi yöne çoğaltabileceği bir “eşzamanlı olmayanların eşzamanlılığı vardır” (Ernst Bloch). Şu sıralar yaygın olarak süren süreklilik ve kırılma üzerine tartışmalar için gerçeklik her iki cepheye de cephane yüklüyor. Ama Daniel Yankeloviç’in ABD için betimlediği şey bu bakımdan Almanya için de geçerlidir:

“Amerikan yaşamında süreklilik ve geniş boyutlu değişiklikler birlikte var olmaktadırlar. Amerikan kültürü o kadar geniş boyutludur ki eğer bir gözlemci onun dayanıklılığını anlamak isterse bunu kolayca yapabilir; ve aynı şekilde bir gözlemci Amerikan yaşamının değişken doğasını isterse rahatlıkla kayda geçirebilir. Önemli olan soru her zaman sadece şudur: Acaba önemli şeyler aynı kalmış mıdır, yoksa değişmişler midir? Önemli şeyler eğer değişmişlerse, ... o zaman kültürün sınırlarına hücum edecekler ve bizim ekonomik ve siyasi yaşamımızın içine sızacaklardır. Ve eğer yeterince önemliyseler, o zaman da yaşam deneyiminin sürekliliğini can alıcı bir biçimde kıracaklardır.”⁶

Burada çizdiğimiz resim bilinçli olarak dengesiz bir şekilde yapıldı. Kendine yol açan Yeni, Eski’ye, Bilinen’e oranla daha fazla merkeze alındı. Başarıya ulaşıldıktan sonra daha çok, çatışmalara ve krizlere dikkatimizi yönelteceğiz. Ama insanları rahatsız eden ve soru sormaya iten şeyler de türbülanslardır. Heinrich Mann’ın yazdığı gibi: “Tümüyle mutlu bir çağ olsaydı, edebiyatı olmazdı.” Ve elbette sosyal bilimi de...

⁶ Yankeloviç, 1989, s. 12.

Belki de bu kitap iki kitap içeriyordu: aynı “nesne”nin (tabii ele aldığı konu ne kadar “nesnel” olabilir-se) iki farklı versiyonunu. Birçok görüşmenin ve ortak deneyimin ardından, ikimizin de kendi açımızdan yazdığı bölümlerdeki yoğun farklılıkları ve zıtlıkları, ütölereyerek ya da tarayarak ortadan kaldırmadık. Bu da zorunlu olarak çakışmaları, dairesel düşünce hareketlerini, tekrarları beraberinde getirdi ve biz de bunu (eleştirileri yumuşatmak ya da engellemek adına olmasa da söylemek gerekli) göze aldık; çünkü bu yolla aynı zamanda anlatımlarımızdaki geçici, tahmini ve cüretkâr olan şeyleri kolayca fark edilebilir ve eleştirilebilir halde bırakabilirdik. Ayrıca: aşkın kaosu üzerine iki kişinin tek bir elle yazıyormuş gibi yazması, Eskimo dillerini bermuda şortlarla araştırmak anlamına gelebilirdi.

Tehlike de elimizde halihazırda mevcut. Bizim de okurlarımızdan beklediğimiz şeyi, Ivan Illich bambaşka bir bağlamda son derece isabetli bir biçimde betimlemişti: “İzlediğimiz yöntemi aynı zirveye yapılan altı tırmanma turu gibi ya da bir lokma ekmek için süpürge üstünde yapılan altı yolculuk gibi düşünebilirsiniz. Hatta belki içinizden bazıları bunların cehenneme inen bir yamaçta, her seferinde aynı delikle, ama (yine her seferinde) ... başka bir döner merdiven üzerinde yapıldığını söyleyecektir.”⁷

⁷ I. Illich (1985), s. 18.

Ulrich Beck

BÖLÜM I

Özgürlük ya da Aşk

Aile İçinde ve Dışında, Birlikte, Aynı, Karşı Karşıya Olmaları Üzerine

1. Özgürlük, Eşitlik ve Aşk

İnsan çok, ama çok şeyi sevebilir: Endülüs'ü, büyükan-
nesini, Goethe'yi, beyaz cilt üzerine siyah ağılı çorap giy-
meyi, krem peyniri sürülmüş ekmeği, dolgun göğüslü
bir kadının gözlerindeki baştan çıkarıcı pırıltıyı, fırın-
dan yeni çıkmış ekmeği, bulutların oyununu ve bacak-
ları, Erna'yı, Eva'yı, Paul'ü, Heinz-Dietrich'i - aynı anda,
arka arkaya, ölçüsüzce, suskun bir şekilde, elleriyle, diş-
leriyle, sözleriyle, bakışlarıyla, ilgisiyle. Ama cinsel sevgi
(hangi biçimde olursa olsun) öyle şiddetli ve girdaplı
olur ki genellikle bütün bu sevgi imkânları evrenini bu
titrek, aldatıcı -söz, el, öpücük, fazla uzatmayalım, top-
lamı olan- arzu birimine indirger, onunla sınırlandırır-
rız.

Cinsler arasındaki tümüyle gündelik savaş içinde, gürültülü ya da sessiz, evliliğin içinde, öncesinde, sonrasında, yanında, insanlar bugün birbirlerinin üzerine atılıyor: Paradise now!¹ Bu, cenneti ve cehennemi ya herhangi bir yerde ya da yeryüzünde olan dünyevilerin parolasıdır. Bunun kendisi bile yaşanan hüsrânın öfkesini yansıtır, korku içinde özgürlük talep eder, hatta belki birlikte-özgürlüğün özlemini çeker, ama bilir ki tekrar tekrar yaşamıştır, özgürlük aşk değildir, tersine aşkı tehlikeye atan, onu yıkan şeydir.

İnsanlar aşk uğruna evleniyorlar ve aşk uğruna boşanıyorlar. Partnerlik değiştirilebilir hale geldi, aşkın yükünden nihayet kurtulmak için değil, tersine doyurulmuş aşkın kanunu bunu talep ettiği için. Babil Kulesi'nin bu çağdaki inşaatı boşanma hükümleriyle ilerliyor; bu bina artık hüsrana uğramış, aşırı abartılmış aşkın anıtı olarak yükseliyor. Hatta kinizm bile onun, aşkın günümüzdeki hayata küsmüş biçimi olduğunu genellikle gizleyemiyor: Arzuların tren köprüleri yukarı çekilmiş durumda, çünkü bu aksi halde dayanılmaz olacak yaralanmalara karşı tek ve en iyi korunma gibi görünüyor.

Birçokları aşktan, geçmiş yüzyıllarda tanrıdan söz edildiği gibi söz ediyor. Kurtuluşa ve şefkate olan özlem, etrafındaki hırgür, şehvetin gizli odalarındaki gerçekdışı gerçeklik (şarkı sözü gerçekliği); bütün bunlar gündelik bir dinselliğin esintisidir, bu taraftaki öbür tarafın (dünyadaki cennetin) umududur². Dinsizlerin, görünürde rasyonel günümüz insanının dünyevi inancı Sen'dir, aşkı ötekinde aramaktır. Genellikle açıkça ortaya konulan bir şekilde gerçekleşmemektedir bu, zira

¹ Cennet, şimdi! (ç.n.).

² Daha fazlası için bkz. Bölüm VI.

herkes bu yolla kendini, hesaba kitaba dayalı hayat prensibiyle ters düşen bir şeye teslim etmektedir. Ama aynı zamanda kesin bir önceliği vardır, çünkü sadece bu özlemin korunan ve gizlenen gerçekliği sayesinde, bütün kendini gerçekleştirmeler ve hesaplar bir parça bilinç aleviyle aydınlatılır. Birliktelik umudu, modernizmin gelenekten arındırılmış, seyreltilmiş bir sosyallik içinde insanlara bıraktığı aşırı derecede geniş boyutlu bir huzur (içinde yatma) ortaklığıdır. Burada, hatta belki sadece burada, gerçekleri, tehlikeleri ve çatışmaları soyutluğa yuvarlanmış, duyusal algıya ve yargıya kendini her zamankinden çok kapatan bir toplumda *sosyal deneyimler* gerçekleştiriliyor, katlanılıyor.

Aşkın bu yeni, dünyevi huzur dini, bireysellik karşıtlığı içinde şiddetli din savaşlarına yol açıyor. Tek fark; bunlar dört duvar arasında ya da boşanma yargıçları ve evlilik danışmanları önünde yürütülüyor. Aşka olan bağımlılık modernizmin fundamentalizmidir. Hemen hemen herkes bunun içine düşmüştür, özellikle de fundamentalist inanç ikrarını redderek buna karşı duranlar. Aşk dinden sonraki dindir, fundamentalizmin aşılmasından sonraki fundamentalizmdir.³ Bu, zamanımıza engizisyonun atom santraline, papatyanın uzay roketine uygunluğu ölçüsünde uygundur. Ama aşkın ikonları içimizde adeta kendiliğinden, en mahrem arzularımızdan doğarak yükselmektedir.

Şahsiliğin tanrısı aşktır. Bizler boş sözlerin reel olarak var oldukları bir çağda yaşıyoruz. Zaferi romantizm kazandı, terapistler ceplerini dolduruyor.⁴

³ Din ile Aşk arasındaki bu analogi kitabın son bölümünde ayrıntılı olarak incelenecektir.

⁴ Modern aşk idealinin romantik içeriği kitabın bütün bölümlerinin ana konusudur; daha fazlası için bkz. Bölüm VI.

Ortanın bir kaybı yok; en azından gündelik yaşamın çekim gücünde. Eski dünyaların mimari planına göre tanrı, ulus, sınıf, politika ve ailenin doldurduğu yerlere şimdi başka bir şey geliyor ve oraları dolduruyor. Ben, bir kez daha Ben ve tamamlanma yardımı olarak Sen. Ve eğer Sen değilsen, o zaman Sen.

Burada aşkı tamamlanma ile özdeşleştirmemek gerekir. Bu onun aydınlık tarafıdır, tensel okşamasıdır. Bunun üzerine kurulan ve ruhsal durumları söze dayalı zengin vaatlerle donatan erotizm bile; onları gizleyen, zaman zaman parlatan ve alışılmış olanda meydana gelen çatlakta, yasak-alışılmış olan yoluyla, şehvetliliği harekete geçiren erotizm bile, tamamlanma değildir, tamamlanmaya ihtiyaç bile duymaz. Tamamlanma, etin neredeyse dehşet verici görüntüsünü, artık aceleyle çıkarılıp atılmış, katlanırlılığın vazgeçilmez koşulu olan giysilerden yoksun, yabancı ve beyaz bir yığına, yeteri sıklıkta dönüştürmüştür.

Hatta tamamlanma ne kadar da kolay dondurur bakışı! Henüz gerçeküstü olan aciliyetin, iki değişen tabuyu bir düğüm, Senin ve Benim'i tanımayan bir düğüm haline getirdiği yerde, bakış şimdi tıbbi olana kayar, et müşterisinin bakışına dönüşür, hatta ve hatta domuzları izlerken sosis gören kasabın bakışlarına benzemeye başlar.

Ama kim bu zirve koşusunu, aşkın uçurumları ve düzlükleridir diye düşünüyorsa, onun durumu zaten umutsuzdur. Aşk keyiftir, güvendir, şefkattir, hiç kuşku yok, en azından vaat olarak, ama diğer bütün şeyler ve tam tersi de pek eksik değildir: can sıkıntısı, öfke, alışkanlık, ihanet, yıkım, yalnızlık, terör, çaresizlik, gülme. Aşk sevgiliyi yüceltir, onu; diğerlerinin yağlı deri, kıl ve

(sözcük yönünden zengin) dilsizlik gördüğü yerde, bir imkânlar kaynağına dönüştürür.

Ama aşk merhamet de, yemin de, sözleşme de tanımaz. Söylenen, kastedilen, yapılan şeyler, ağzın, ellerin ve bedeninin diğer bölümlerinin dilinden daha fazlası değildir. Yeterince sevilmediğini ya da yanlış sevildiğini düşünen hangi insan, hangi mahkemeye gidip hakkını isteyebilir ki? Adalet, doğruluk (ya da dünyamızın taşıyıcı sütunları artık nelerse) var mıdır aşkta?

Hoşgörülemez olanın hoşgörüsü, aşkın vaat ettiği şey, genellikle fazla belirgin değildir, hangi konuda susacağını fazlasıyla bilen alışkanlıklar tarafından yıpratılır. Aşıkların her biri bir tabudur, birbirlerini en derinden yaralayabilirler, çünkü birbirleri için tabu değildir. İşte, insanların evliliklerde ve “evlilik sonrası evliliklerde” birbirlerine karşı kullanabilecekleri intikamın kaynakları da tam buradadır.

Eski kuşaklar önce erkek ve kadın arasında eşitliği ve özgürlüğü elde etmeleri gerektiğini düşünüyordu ya da umuyorlardı. O zaman aşk, parıltısını, hüznünü, hazzını tam anlamıyla sergileyebilecekti. Zira eşitsizlik ve aşk, ateş ve su gibi birbirinin düşmanıydı. Özgürlüğün ve eşitliğin ucunu ilk kez ele geçiren bizler ise karşı sorunun tam önünde duruyoruz: Eşit ve özgür olan ya da olmak isteyen iki insan aşkın birlikteliğini nasıl bulabilirler ve koruyabilirler? Yanlış hale gelen yaşam biçiminin harabeleri içinde özgürlüğün anlamı şudur: Yola çıkmak, yeniden tasarlamak, kendi melodisini izlemek; ama o melodi uygun adım yürüyüşe uygun değildir.

Birbirine paralel iki çizgi belki sonsuzda birleşiyordur. Belki de birleşmiyordur. Bunu asla bilemeyeceğiz.

2. Erkeklerin ve Kadınların Durumları Üzerine

İnsanlar ürkütücü mesajı, “all men are equal”,⁵ bütün sonuçlarıyla birlikte sadece sezmek için bile iki bin yıla ihtiyaç duydular. Genel tarih içinde bir saniye bile olmayan bir süre içinde, yani iki on yıl içinde, henüz sonu kestirilemez bir felaket belirmeye başladı: “and women are equal too”!⁶

Yani sadece aşk ve evliliğin belli bir sona konu olmadığı anlaşıldı. Bununla beraber kim iki cins arasındaki ilişkileri sadece gördükleri şeymiş gibi, cinsiyetler arasında kurulan cinsellik, şefkat, evlilik, ebeveynlik vs. temalı bir ilişki olarak görürse, onların böyle, ama aynı zamanda diğer şeyler olduğunu da, iş, meslek, eşitsizlik, politika, ekonomi, gözden kaçırmış olur. Bu ilişki bütün bunların, bütün soruları böylelikle iyice çetrefil hale getiren tam karşıt kutupluluğun dengesiz bir iç içeliğidir. Aile hakkında konuşan biri, iş ve para konusunda konuşmak zorundadır; evlilik hakkında konuşan biri, eğitim, meslek, mobilite hakkında da konuşmak zorundadır; dahası bu arada (yaygın hale gelen) eşit eğitim koşullarının eşitsiz dağılımı hakkında da. Peki, kadın ve erkeğin son yirmi yıl içindeki eşitsizliğinin çok boyutluluğu gerçekten de harekete geçmiş midir? Veriler ikili bir dil konuşuyor. Bir taraftan dönemsel değişimler - özellikle cinsellik, hukuk ve eğitim alanlarında- meydana geldi. Ama toplamda bunlar (cinselliği bir kenara bırakırsak) daha çok *bilinçte* ve de *kâğıt* üzerinde meydana gelen değişikliklerdir. Diğer taraftan, *kadın ve erkeğin davranışlarında ve durumlarında* (özellikle emek pi-

⁵ “Bütün insanlar eşittir.” (ç.n.).

⁶ “Ve kadınlar da eşittir.” (ç.n.).

yasasında, ama aynı zamanda sosyal güvenlikte de) *bir süreklilik* görülmektedir. Bunun -anlaşılan çelişkili- bir etkisi vardır; eşitliğin artması, süregelen ve giderek de keskinleşen eşitsizliklerin daha belirgin şekilde bilince çıkmasına yol açıyor.

Yeni bilinç ile eski durumların tarih içinde ortaya çıkan bu karmaşası iki anlamda patlayıcıdır: Genç kadınlar -eğitimde eşitlik ve durumlarının bilincinde olma konusunda- iş hayatında ve ailede daha fazla eşitlik ve partnerlik üzerine beklentiler oluşturdular. Bu beklentiler emek piyasasındaki ve erkeklerin davranışındaki *birbirine karşıt* gelişmelere de uygundu. Tam tersi olarak erkekler, sözlerini yaptıklarıyla desteklemeksizin bir *eşitlik retoriği* uyguladılar. Her iki tarafta da illüzyonun üzerindeki buz tabakası incelmıştır: Koşulların eşitlenmesiyle (eğitimde ve hukukta) kadının ve erkeğin durumları aynı zamanda *daha* eşitsiz, *daha* bilinçli, *daha* meşruiyetsiz hale geliyor. Kadınsı eşitlik beklentisi ile gerçeklikteki eşitsizlik arasındaki çelişkiler, erkeksi müstereklik parolaları ile eski direktiflere sıkı sıkıya bağlanma arasındaki çelişkiler giderek keskinleşiyor ve özel hayattaki ve politikadaki uygulama biçimlerinin son derece çelişkili çeşitliliği içinde müstakbel gelişmeleri belirliyor. O halde biz, -bütün karşıtlıklar, olanaklar ve çelişkilerle birlikte- cinsiyetlerin “verili” direktiflerinden kurtuluşun henüz *başlangıcındayız*. Kadınların bilinç düzeyi ilişkilerin çok önüne geçmiş durumda. Bilinçlerinin saatinin geri döndürülebilme olasılığı ise pek mevcut görünmüyor. Her şey daha çok *uzun bir çatışmanın tahminlerini* işaret ediyor: Cinsiyetlerin karşıtlıkları gelecek yılları belirleyecektir. Bu tez öncelikle erkeklerin ve kadınların yaşam koşullarının “çok boyutluluğu” itibarıyla empirik olarak (mevcut verilere dayanılarak)

açıklanmalı, daha sonra da teorik bir temele oturtulup incelenmelidir.

Evlilik ve Cinsellik

Bütün Batılı endüstri devletlerinde *yüksek boşanma rakamlarının* işaretleri var. Almanya bu açıdan -örneğin ABD ile karşılaştırıldığında- henüz makul görünse de, burada da neredeyse *her üç evlilikten biri* boşanmayla sonuçlanıyor (büyük şehirlerde bu oran iki evlilikten biri düzeyindedir, küçük şehirlerde ve kırsal kesimlerde ise bu oran yaklaşık dörtte birdir). Bir yandan istatistiki verilerde 1985 yılından bu yana hafif bir gerileme gözlenirken, uzun süreli evliliklerdeki boşanma rakamlarında ciddi bir yükselme görülmektedir. 1984'e kadar boşanma bilançosunun karşısında pozitif bir yeniden evlenme bilançosu başarıyla durdu. Bu arada yeniden evlenmeye karar veren boşanmışların oranı düşmeye başladı. Bu giderek düşen evlenme rakamlarıyla bir paralellik gösteriyor. Buna karşın yeniden evlenen çiftlerin boşanma oranları, tıpkı çocuklu ebeveynlerin boşanma oranlarında olduğu gibi artış gösterdi. Buna uygun olarak da ebeveyn ilişkilerinin balta girmemiş ormanı büyüdü: benim, senin, bizim çocukların sayısı ve her seferinde buna bağlı düzenlemelerle, duyarlılıklarla ve çatışma alanlarıyla birlikte bütün taraflar için.

Resmi boşanma ve evlenme istatistikleri, ani bir sıçrama gösteren "evlilik cüzdanı olmayan evlilik" rakamlarının gerçekliği tarafından aşılmış durumda. Tahminlere göre Almanya'da 1985 yılı itibariyle 2.5 ile 3 milyon arası evli olmayan ama birlikte yaşayan çift bulunmaktadır. Resmi evlilik dışı çocukların oranındaki artış da, 1967'de % 4,6 olan oranın % 10'un üzerine çıkmış ol-

ması da aynı yöndeki bir gelişimi göstermektedir (hatta bu oran İsveç'te % 46'nın üzerindedir. Buna karşın evlilik cüzdanı olmayan evliliklerdeki boşanma oranlarına dair elimizde hiçbir istatistik bulunmuyor. Bu esnada son on yılda sadece bu tür birlikte yaşam biçimleri katbekat artmadı. Şaşırtıcı bir şekilde, altmışlı yıllara kadar tartışılan ve ortadan kaldırılmaya çalışılan bu "vahşi evlilik" türü son derece olağan görülmeye başlandı. Birlikte yaşamanın hukuk dışı ve aile dışı biçimlerinin bu mecazi kurumlaşması, dönüşümün hızına belki de fenomenin kendisinden çok işaret etmektedir.

Daha altmışlı yıllarda bile aile, evlilik ve meslek kurumları, yaşam planlarının, yaşamsal durumların ve biyografilerin bir demeti olarak, geniş bir bağlayıcılığa sahiptiler. Bu arada bütün ilişki noktalarında seçim imkânları ve mecburiyetleri ortaya çıktı. Artık insanın evlenip evlenmediği ve birlikte yaşayıp yaşamadığı, çocuğu aile içinde mi yoksa dışında mı yaptığı ya da yetiştirdiği, bunu birlikte yaşadığı kişiyle mi yoksa başka biriyle birlikte yaşamasına rağmen asıl sevdiği kişiyle mi yaptığı ve bunu kariyerinden önce mi, sonra mı, yoksa kariyerinin tam ortasında mı yaptığı sorularının yanıtları son derece muğlaktır. Bu türden bütün planlar ve kararlaştırmalar prensip olarak iptal edilebilir durumdadır ve bu da onları taşıdıkları az ya da çok eşitsiz yükler konusunda meşruiyet bağımlısı yapar.

Bunu (eskiden) ailede ve evlilikte bir araya toplanan yaşam ve davranış elementlerinden *kopuş ve uzaklaşma* olarak anlamak mümkün. Buna bağlı olarak kavram ile gerçekliği birbiriyle ilişkilendirmek giderek zorlaşıyor. Kavramların bütünselliği ve sürekliliği -aile, evlilik, ebeveynlik, anne, baba vs.- susuyor ve arkalarında yatan

durum ve koşulların giderek *artan çeşitliliği* gizleyici oluyor (örneğin boşanmış babalar, tek çocuk babaları, tek başına çocuk yetiştiren babalar, evli olmayan babalar, yabancı uyruklu babalar, üvey babalar, işsiz babalar, “ev hanımı” babalar, bekâr evlerinde kalan babalar, hafta sonu babaları, çalışan eşi olan babalar vs.).

Gelişimin yönü ev hayatı düzenlemeleri tarafından gösteriliyor: *Giderek daha fazla insan yalnız yaşamayı seçiyor*. Almanya’da tek kişilik evlerin genel içindeki payı üçte bir’i (% 35) geçti. Frankfurt, Hamburg, Münih gibi kent merkezlerinde bu oran % 50’yi buluyor; ve artış eğilimi sürüyor. 1900 yılında evlerin % 44’ünde beş ya da daha fazla kişi yaşıyordu. 1986’ya gelindiğinde bu oran % 6’ya kadar düştü. Buna karşılık iki kişilik evlerin 1900 yılında % 15 olan oranı 1986’da % 30’a yükselmiş bulunuyor. Seksenli yılların sonunda Almanya’da yaklaşık 9 milyon kişi (toplam nüfusun % 15’i) tek başına yaşıyor; ve artış eğilimi sürüyor. Ancak bunların sadece yaklaşık yarısı “bekâr yaşama” klişesine uygun yaşayan kişiler, yani gençler, bekâr çalışanlar; geri kalanları daha yaşlı, boşanmış kişiler, ağırlıklı olarak da kadınlar.

Bu gelişme eğilimleri erkek ve kadın arasındaki ilişkilerde *giderek artan bir anarşi ve bağılıktan kaçış* olduğu yönünde doğrusal bir yoruma tabi tutulamaz. Buna karşıt yönde ilerleyen eğilimler de var. Üçte bir oranına yükselen boşanma rakamlarının karşısında hâlâ *üçte ikilik* bir “normal” evlilik ve aile (her ne içerikte olursa olsun) rakamı duruyor. Gerçi bir kuşak içinde -özellikle de kızlarda- cinsel davranışlarda dikkat çekici bir değişim gözleniyor. Eskiden sadece genç erkeklerin -ki bu da gayriresmi ve göz yumulan bir şeydi- cinsel tecrübe kazanmasına izin veriliyordu. Bugün kızların yarısından

çok daha fazlası (% 61) cinsel tecrübe kazanmanın kadın açısından çok önemli olduğunu düşünüyor. En azından her iki kızıdan biri aynı anda iki erkek arkadaşına sahip olma fikrini çok çekici buluyor. Ama bu gelişmeler, rahatlayan cinsel davranışların güçlü bir şekilde norm kazandıkları gerçeğini gözden kaçırmamıza neden olmamalı. Gençlerin büyük bir çoğunluğu -evlilik ve aile kurumlarına kuşkuyla baksalar da- *bağlılıklardan arınmış bir hayat* peşinde koşmuyorlar. Sağlam ve sürekli bir ilişki ideali bugün hâlâ ön planda, “sadakat hâlâ son derece doğal görülüyor; sadece işte resmi kanunların ve kilise ahlakının meşrulaştırmalarına ve zorlamalarına pek aldırış edilmiyor”.⁷ Kısacası gelişim iki anlamlıdır. Çok tartışılan evlilik ve ailenin soyu tükenmekte mi sorusu *çok net bir biçimde “Evet.”* olarak yanıtlanabilir.

Eğitim, İş Piyasası ve Çalışma

Kadının hukuki olarak eşitliği Almanya anayasasında açıkça belirtilmiştir. Kanunlar çerçevesindeki mevcut eşitsizlikler ise ancak 1977'deki yeni evlilik ve aile kanunuyla birlikte ortadan kaldırıldı. Artık kâğıt üzerinde kadın ile erkek arasında ayrım yapan herhangi bir norm kalmadı. Kadınlara kızlık soyadlarını koruma olanağı verildi. O zaman kadar yasayla belirlenmiş olan, kadının ev işlerinden ve aileden sorumluluğu kaldırıldı ve evin çekip çevrilmesi tarafların kararına bırakıldı. Aynı şekilde tarafların ikisi de çalışma hakkına sahip bulunuyor. Çocukların sorumluluğu müşterek olarak anne ve babanın üzerinde; fikir ayrılıkları durumunda -kanunda

⁷ K. Allerbeck/W. Hoag (1985), s. 105.

aynen böyle diyor- taraflar “aralarında anlaşmaya çalışmak zorundadırlar”.

Kadın ve erkeğin bu kapsamlı hukuki eşitliğinin yanında, Almanya’da gözlenen en çarpıcı gelişme, eğitim *olanaklarındaki neredeyse devrimsel eşitleşmedir*. Daha altmışlı yılların başlarında kızların eğitim sistemindeki dezavantajlı konumu oldukça belirgindi (şaşırtıcı bir şekilde üst tabakalardaki durum bütün diğerlerine göre daha kötüydü). 1987 yılına gelindiğinde okula giden kızların sayısı erkeklerle neredeyse eşitlendi, hatta lise diploması düzeyinde kızlar erkekleri geçti: % 53,6. Buna karşıt gelişmeler de oldu. Mesleki diploma konusunda yapılacak bir karşılaştırma, meslek eğitim alanında hâlâ güçlü bir gerileme olduğunu gösteriyor (seksenli yılların başında, çalışan kadınların % 40’ı, ama buna karşın erkeklerin % 21’i halen mesleki bir diplomaya sahip değiller). Lise eğitiminden sonra üniversiteye devam etmek isteyen kızların oranı da son on yılda % 80’den % 63’e düşmüş durumda (erkeklerde ise bu oran % 90’dan % 73’e geriledi). Eskiden olduğu gibi şimdi de belli bazı branşlarda kızlar daha fazla temsil ediliyorlar (yaklaşık % 70’i sosyal bilimler, dil ve eğitim branşlarını seçiyor) ve öğretmenlik yapan kadınlar hâlâ çoğunlukla yaş seviyesi “düşük” okullarda çalışıyorlar.

Yine de -başlangıç noktasıyla karşılaştırıldığında- yetmişli yıllarda eğitimde bir *feministleşme* olduğunu söylemek pek abartılı olmayacak gibi görünüyor. Ama bu eğitim devrimi, emek piyasasında ve çalışma sisteminde bir devrim yaratmadı. Tam tersine: Eğitimde açılan kapılar “çalışma ve emek piyasasında ... tekrar kapatıldı”.⁸ Kadınların erkek mesleklerindeki çok az yük-

⁸ Seidenspinner/Burger (1982), s. 11.

selişi karşısında, diğer bütün alanlardaki yoğun değişimleri gözleniyor. Yetmişli yıllarda talep edilen (ve desteklenen) kadının mesleki entegrasyonunu, hemen akabinde, *tersine dönen hiyerarşinin “cinsiyete özgü yasaya uygunluğu”* izledi: Bir alan toplum açısından ne kadar merkezi (olarak tanımlanır) ise, bir grup ne kadar güçlü ise, o alandaki kadınların sayısı da o kadar az oluyor. Bunun tam tersi de doğru: Görev alanı ne kadar kenarda kalıyorsa, kadınların o alanlarda çalışma olanakları bulma ihtimali o kadar yükseliyor. Bütün alanlardaki -politika, ekonomi, yüksek okul, medya vs.- mevcut istatistikler bunu gösteriyor.

Politikanın en üst basamaklarında kadının yer alması hâlâ bir istisnadır. Bir yandan kadınların politik karar alma gücüne sahip kurullardaki konumu 1970'ten bu yana sürekli olarak iyileşirken, diğer yandan politik karar merkezlerine yaklaştıkça toplam içindeki oranları düşüyor. SPD'nin⁹ kota kuralının amacı tam da bu konuya yöneliktir; ancak bunun fiili durumda ne ölçüde bir değişim yaratabileceği henüz belirsizdir. Kadınların en belirgin ilerleme gösterdikleri alan ise parti yönetimleri oldu (1970'teki % 14'lük oran, 1982'de % 20,5'e yükseldi). Parlamentolardaki kadın oranı yukarıdan aşağıya inildikçe artıyor; belediyeler seviyesine inildiğinde de en yüksek noktasına ulaşıyor (eyalet parlamentolarındaki kadınların oranı % 6 ile % 15 arasında değişiyor; belediye meclislerinde ise bu oran % 9,2 ile % 16,1 arasında değişim gösteriyor). *Ekonomi* sektöründe ise yetkili pozisyonlardaki kadınların oranı % 2,7 ile oldukça düşük bir seviyede bulunuyor; buna karşın işletmelerin daha az etkili departmanlarındaki (örneğin personel depart-

⁹ Almanya Sosyal Demokrat Partisi.

manı) oranları biraz daha yüksek. *Hukuk* alanındaki görüntü ise daha yüksek bir seviyede olmakla beraber benzer bir yapıya sahip (örneğin 1979'da federal devlet düzeyindeki kadın savcılarının oranı % 10 iken, bu oran 1987'de % 16'ya çıkmış durumda). Eyalet mahkemelelerinde ise, "o halde, yargılama yetkisinin temel ilkeler düzeyinde kullanıldığı, hukuk sistemimizin onlarca yıl zayıf yanını oluşturan yerlerde kadınların (neredeyse) hiç işi yok".¹⁰ Buna karşın *yüksek okullarda* kadınlar piramidin en üstünde yer alıyorlar; memuriyet derecesinin C4 olduğu profesörlük pozisyonları ise hâlâ bir istisna teşkil ediyor (1986'da toplam 9956 pozisyondan sadece 230'unu kadınlar işgal ediyordu), ama aşağıya doğru indikçe kadınların oranı da düzenli olarak yükseliyor. Halihazırda, C3 seviyesindeki profesörlüklerde ve orta seviyeli çok çeşitli ve garantisi olmayan pozisyonlarda ve bilimsel yardımcı personel pozisyonlarında, özellikle de "kenar branşlar"da kadınların oranı oldukça yüksek. *Medya* alanında da benzer bir görüntü var: Pozisyon ne kadar yüksekse kadının söz hakkı da o kadar düşük oluyor. Televizyonlarda çalışan kadınlar çoğunlukla orta seviyeli pozisyonları işgal ediyor -büyük bir çoğunlukla da "renkli" konularda- ama "önemli" politik ve ekonomik karar pozisyonlarında yok denecek kadar az olan kadınlar yayın kurullarında ise neredeyse gerçekten "yok" oluyorlar.

Genç kadınların *kalifiye mesleki çalışmaları* ise bu durumdan etkilenmiyor. Genç kadınlar iyi eğitim alıyorlar ve annelerine göre (ve kısmen de babalarına göre) genellikle *belirgin bir ilerleme* kaydettiler. Gelgelelim buradaki sükûnet de yanıltıcıdır. İş yaşamının bir-

¹⁰ B. Wiegmann (1979), s. 130.

çok alanında *kadınlar “batan” gemileri ele geçirdiler*. Tipik kadın meslekleri genellikle geleceği belirsiz olan mesleklerdir: Sekreterlik, tezgâhtarlık, öğretmenlik, kalifiye endüstri işçiliği. Tam da kadınların ağırlıklı olarak çalıştıkları yerlerde belirgin bir rasyonelleştirme eğilimi gözleniyor ya da -en iyi sosyolog diliyle söylersek- “önemli rasyonelleştirme rezervleri” mevcut bulunuyor. Bu, özellikle de endüstriyel işler için geçerli. “Kadınısı” iş alanlarının çoğunluğu -elektronik endüstrisinde, gıda ve beslenme endüstrisinde, giyim ve tekstil endüstrisinde- kısmen kaldırılabilir otomasyon engelleri nedeniyle, ama aynı zamanda otomasyon boşlukları ya da yüksek otomasyon veya kısmi otomasyon sağlanmış üretim sistemlerindeki son işçilik nedeniyle giderek azalıyor ve bunlar muhtemelen gelecekteki mikroelektronik rasyonelleştirme dalgaları sonucunda tamamen ortadan kalkacaklar. Kadınların bu şekilde iş hayatından sürülme-lerinin yansımasını şimdiden *işsizlik* düzeyinin gelişiminde görmek mümkün. Son yıllardaki kayıtlı kadın işsizlerin oranı her zaman artan bir eğilimle erkeklerin üstünde yer almaktadır. 1950 yılında kadınların işsizlik oranı % 5,1 (erkekler % 2,6); 1989’da ise % 9,6 (erkekler % 6,89) olmuştur. Almanya’daki yaklaşık 2 milyon işsiz 1983’ten -toplam çalışanların üçte birini temsil etmelerine rağmen- 1988 yılına kadar *yarisından fazlasını* kadınlar oluşturmuştur.¹¹ Akademisyen işsizlerin sayısı 1980 ile 1988 arasında erkelerde % 14, buna karşın kadınlarda tam % 39 oranında arttı. Bu arada -öyle ya da böyle- kendi isteğiyle işi bırakıp ev kadını olmaya karar verenler bu rakamlara dahil edilmemiştir. Böylece

¹¹ Federal İstatistik Kurumu (1987), s. 106, (1988) s. 97.

sonunda işsizlikten “diğer çalışmama halleri”ine -çoğunlukla da ev kadınlığına- geçen kişilerin sayısı geçen on yıl içinde birkaç misline ulaştı (1970’te 6 000, ama 1984’te 121 000). Başka bir ifadeyle, her şey yükseldi: Kadın *çalışan* oranları, kadın *işsiz* oranları ve kadın *gizli işsiz* oranları.

Bu görüntü, kadının meslek hayatındaki diğer bir dezavantajıyla, yani -ortalama- *daha az kazanmalarıyla* biraz daha tamamlanmış oluyor. Endüstride çalışan kadınların 1987 yılında ortalama 13,69 birim olan saat ücreti, erkeklerin saat ücretinin % 73’üne denk geliyordu.¹² 1960 itibariyle yapılan bir karşılaştırma, kadınlarla erkekler arasındaki brüt saat ücreti farkının -göreceli olarak- düştüğünü gösteriyor. Bununla beraber aynı eğitimi almış olan ve yaklaşık aynı yaşlardaki erkekler genel olarak kadınlardan daha fazla kazanıyor. Örneğin 1985 yılında çalışan kadınların brüt aylık gelirleri erkeklerinin sadece % 64’ü iken, performans gerektiren işlerde çalışan kadınların aylık geliri erkek meslektaşlarının gelirinin sadece % 73’ünü oluşturmaktadır.

Emek piyasasındaki bu gelişmeler yeni gelen kadın kuşağının umduğu ve dile getirdiği beklentilerle belirgin bir çelişki oluşturuyor. G. Seidenspinner ve A. Burger tarafından yayınlanan *Mädchen 82* adlı çalışmanın önemli sonuçlarından biri de, “15 ile 19 yaş arasındaki kızların *mesleki arzularını gerçekleştirmeye birinci sırada önem verdiklerini*” göstermesi ve bunun evlilik ve anneliğin de üzerinde yer almasıdır. Genç kadınların bu yüksek meslek ve eğitim motivasyonu emek piyasasındaki karşı yönlü gelişim eğilimlerine denk düşmek-

¹² Federal İstatistik Kurumu (1988), s. 480.

tedir ve bu “*gerçeklik şoku*”nun kısa vadeli ve uzun vadeli olarak, şahsi düzlemde ve politik düzlemde nasıl atlatılacağı sorusunun yanıtını bekleyip görmek gerekecektir.

Cinsiyetlerin “geleneksel” rollerinden sıyrılmaları hiçbir zaman tek bir tarafı -kadınları- ilgilendirmemiştir. Bu ancak *erkeklerin* de anlayışlarını ve davranışlarını değiştirmesiyle başarıya ulaşabilir. Bu sadece çalışma sistemine girişi zorlaştıran yeni engellerde değil, geleneksel “kadın işleri”nin diğer eksenleri boyunca da oldukça belirginleşmektedir: Gündelik işler, çocuk bakımı, ev işleri.

Erkek Perspektifinden Kadın Özgürlüğü ve Ev İşleri

1985 sonbaharında Sigrid Metz-Göckel ve Ursula Müler tarafından yayınlanan *Der Mann* isimli özgün empirik çalışma, kararsız, ama kararsızlığı içinde oldukça belirgin bir görüntüyü gözler önünde seriyor. Cinsiyet düzenindeki uyumlu erkek bakışı, -ki Helge Pross tarafından daha altmışlı yılların ortasında gözlemlenmişti; “erkek daha güçlü, mesleği o istiyor, aileyi doyuran olmak istiyor; kadın daha zayıf, aile içindeki bugünkü rolünü istiyor, yalnızca yarı zamanlı, o da fazla yorucu olmayan bir işte çalışmak istiyor, ayrıca erkeği de yukarıda görmek istiyor”¹³ - *geniş çaplı bir davranış donukluğu içinde sözel bir açık fikirlilik haline sapsmış durumda*. “Reaksiyonları bakımından erkekler bir bölünme yaşıyor. Akıl yoluyla uygun bulduklarını hayata geçirmiyorlar. Müşterek parolaların altında veri olarak eşitsizlik

¹³ Helge Pross (1978), s. 173.

gizli.”¹⁴ Özellikle ev işleri ve çocuklara karşı sorumluluk konusundaki eski durum çok az değişti ya da hiç değişmedi. “Babalar yemek yapmıyor, bulaşık yıkamıyor, temizlik yapmıyor. Ev işlerine hemen hemen hiç karışmıyorlar. Ev bütçesine ve çocukların eğitimine sadece mali bir katkı yapmakla yetiniyorlar.”¹⁵ Buna uygun olarak “çoğunluk nezdinde kabul gören ev-erkeği rolü sadece *diğer* erkekler için”¹⁶ geçerli. Belli bir kulağı kesiklikle sözel bir hareketlilik gösterilse de eski sorumluluk rollerinde ısrar ediliyor. Kadınların “ev işi yapma özgürlükleri”ni savunmak ve onların da kendileriyle eşit haklara sahip olduğunu kabul etmek erkeklere çelişkili gelmiyor. Kendilerini yeni argümanlarla sağlama almış durumdalar: On yıl önce erkeklerin çoğunluğu kadınların iş hayatındaki ikinci sınıf konumlarını kalifikasyon eksikliğiyle açıklıyorlardı. Ama yaşanan eğitim patlaması sonucu bu argümanlar fazla uzun dayanamayacağı için bugün başka koruma duvarları çekilmiş durumda: *Anne rolü*. “Erkeklerin % 61’i, kadınların aile içindeki yüklerinin mesleki kariyerleri için en önemli engeli teşkil ettiğini düşünüyor... Çocuklu (on yaş altı) bir ailenin ev işleri, mesleki kariyer ve çocukların yetiştirilmesi konularında nasıl bir işbölümü yapılması gerektiği sorulduğunda Alman erkeklerinin % 80’i şöyle bir model öneriyorlar: Kadın evde kalır, erkek çalışır... Bütün bunlar erkeklerin algısında hiçbir şekilde kadınların gerçekten hor görüldüğü anlamına gelmiyor, tersine nesnel bir çözüm olarak görünüyor. Kadın sorununu çocuk sorunu haline dönüştürmek, kadın eşitliğine karşı kullanılan

¹⁴ Metz-Göckel/Müler (1985), s. 18.

¹⁵ A.g.e., s. 21.

¹⁶ A.g.e., s. 63.

en sağlam dayanak.”¹⁷ Ama bir yandan da tarihsel ironi, erkeklerin daha küçük, ama giderek büyüyen bir kısmının -tek başına çocuk yetiştiren erkekler ve ev-erkeği olanlar- bu geri çekilme pozisyonunun altında kalışına tanıklık ediyor.

Yukarıda sözü edilen kitabın yazarları, yeni erkeksi kadın bakışının iki tabanlı ironisinden söz ediyorlar. “‘Sobanın yanındaki yer’ artık geçerli değil. Kadınların karar verme özerkliğine yüksek bir değer biçiyorlar. Ne istediğini bilen ve kendi ayakları üzerinde durabilen kadın arzu ediliyor. Kendi ayakları üzerinde durabilen bu yeni kadın, kendi sorunlarını (ve ailenin diğer fertlerinin sorunlarını) kendi başına ve sorumluluğu üzerine alarak düzenliyor ve böylece erkeğin yükünü hafifletiyor. Hatta özgürleşmenin bu oyun biçimi, erkeklere birçok olumlu yan kazandırıyor. Erkekler, özgürleşme konusunda ancak kadının ‘kendi başına ayakta duruşu’ kendileri için de bir tehdit oluşturmaya başladığında, kendilerinden birtakım şeyler talep edildiğinde ve onlara karşı da çıkarlar gözetildiğinde sorun yaratıyor.”¹⁸

Rol değişimini gerçekleştirmiş olan ve *yeni baba* ve *ev erkeği* haline gelmiş olan erkeklerin kaybolup giden azınlıkları üzerine yapılan ilk incelemeler görüntüyü tamamlıyor.¹⁹ Bu incelemelerin verilerine göre bu sadece koşullu bir gönüllülük sonucu verilen bir karar. Onlar “*partnerlerinin* çalışmaya devam edebilme yönündeki arzu ya da isteklerine uygun” hareket ediyorlar. “Tekil vakalarda bu hamileliğin de koşullarından biriydi.”²⁰

¹⁷ A.g.e., s. 26f.

¹⁸ A.g.e., s. 22f.

¹⁹ B. Strümpel (1988), A. Hoff, J. Scholz (1985).

²⁰ A.g.e., s. 6.

Ev işlerinin serbest mekânlılığı konusundaki eski erkek ideolojisi, dikkat çekecek bir biçimde, bu sözleri eylemle destekleyenler tarafından da artık paylaşılmıyor. “Ev erkeklerinin öne çıkan deneyimi, monoton bir rutin olarak duyumsanan ev işleri nedeniyle ortaya çıkan tamamlanmamışlık duygusu içinde bir yalıtılmışlıktır.”²¹ Ev erkekleri ev *kadını* sendromundan mustaripler: Yaptıkları işin görünmez oluşu, takdir edilmeyişleri, kendilerine olan güvenlerinin azalması. İçlerinden biri şöyle diyor: “... en kötüsü de şu temizlik işi, en nahoş olan bu, hatta gerçekten mide bulandırıcı... İnsan bunu gerçekten her gün yapınca anlıyor, örneğin bir cuma gününü bir yeri temizliyorsunuz, ama bir sonraki cuma aynı yerde yine aynı pisliği buluyorsunuz. Ve bu gerçekten insanın onuruna dokunuyor, sinirleri yıpratan, hatta öldüren bir uğraş bu... İnsanın neredeyse tam anlamıyla ‘yel değirmenlerine karşı bir savaş bu!’ diyesi geliyor.”²² Bu deneyim yüzünden, bilinçli olarak “yabancılaştırıcı mesleki çalışma”yı bırakıp ev işi yapmayı tercih eden erkekler bile mesleki çalışma hakkındaki düşüncelerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalıyorlar ve mesleki meşguliyetin kendi kendilerinin ve yabancıların onayını almak için ne anlama geldiğini fark ediyorlar. Bunun sonucu olarak da tekrar en azından yarı zamanlı bir işte çalışmanın yollarını arıyorlar.²³ Rollerin bu şekilde değişiminin şu ana kadar toplumda ne kadar az kabul gördüğünü, bir yandan gölge kadının üzerine düşerken, diğer yandan erkeklerin çevreleri tarafından övülmelelerinden kolayca anlamak mümkün. Çünkü kadın, anne-

²¹ A.g.e., s. 17.

²² A.g.e., s. 17f.

²³ A.g.e., s. 8, 43.

lik duygusundan yoksun olmakla suçlanıyor ve buna katlanmak zorunda kalıyor.²⁴

Özetleyelim: Her iki tarafça beslenen ideal partnerlik hayalinin arkasında, *çelişkiler* bir yığın halinde yükseliyor. Duruma göre, bakılan her yerde, ilerlemeler ya da yenilgiler göze çarpıyor. Öncelikle kadınlar açısından bakalım. Hiç şüphe yok ki genç kadınların hayatlarındaki merkezi boyutlar -annelerinin kuşağıyla karşılaştırıldığında- *yeni özgürlük alanları* açtılar; hukuk alanında, eğitim ve cinsellik alanlarında, ama aynı zamanda mesleki pozisyonlarında da.²⁵ Fakat öte yandan, haliha-zırdaki ve gelecekteki öngörülebilir gelişime bakılınca görölüyor ki bu özgürlük alanları *toplumsal açıdan tümüyle güvensizdir*. Mesleki çalışmanın gelişim eğilimleri ve erkek dünyasının politika, ekonomi vs.deki geleneksel kapalılığı, şimdiye kadarki bütün karşıtlıkların aslında bir uyum olduğu, gerçek çatışmaların henüz başlamamış olduğu yönündeki tahminleri güçlendiriyor.

Çıkış noktası ve perspektifler bu arada çeşitli kararsızlıklara kenetlenmiş durumda. Kuşaklar arası karşılaş-tırmada kadınların durumu genel olarak kötü görün-müyor (daha iyi eğitim ve buna bağlı olarak daha iyi mesleki imkânlar). Bir yandan da, yaklaşık olarak aynı düzeyde eğitim almış olan kendi kocaları iş hayatında onları geçmiş bulunuyor ve boyunlarına asılmış olan hüküm hâlâ hiç değişmeden duruyor: "Ömür boyu ev işi". Kadınların bağımsız bir ekonomik güvenceye olan ilgilerinin ve kendilerini bireyselleşen mesleki iş yaşa-mına bırakmalarının karşısında ise önceden olduğu gibi

²⁴ A.g.e., s. 16.

²⁵ E. Beck-Gernheim (1983) ve bu kitap.

şimdi de karşı cinsle ilişkiye ve anneliğe olan ilgileri duruyor. Dahası bu, özellikle bunun meslekleri ve ekonomik bakımdan kocalarına olan bağımlılıkları açısından ne anlama geldiğini bilen kadınlar için bile geçerliliğinden bir şey kaybetmiyor. “Kendi yaşamları” ile “başkaları için var olma” arasında yeni bir bilinçle yaşanan gidiş gelişler, kadınların bireyselleşme süreçlerindeki kararsızlığı gösteriyor. Gelgelelim bir kere çıkarılmış olan cin bir daha şişeye geri dönmek istemiyor. Bu -erkek perspektifinden- kısa vadeli ve nahif bir stratejiydi, yani eğitim yoluyla kadınların bakışlarını keskinleştirmeye yönelik ve kadının aile, meslek ve politika içindeki geleneksel yerini “haklı göstermeye” çalışan erkek yaklaşımının kolayca üstesinden gelmeyi uman strateji yanlıştı.

Erkeklerin tarafında da son on yıl içinde bazı şeyler harekete geçti. Eski “sert erkek” klişesi artık geçerli değil. Erkeklerin çoğu artık duygularını ve zayıf yanlarını göstermek istiyor.²⁶ Cinselliğe yeni bir açıdan yaklaşmaya başlıyorlar. Cinsellik artık onlara “yalıtılmış bir güdü olarak görünmüyor, tersine onu kişiliklerinin olağan bir parçası olarak kabul ediyorlar. Partnerlerinin isteklerini de dikkate alıyorlar.”²⁷ Ama erkeklerin durumu oldukça farklı. Eşitlik sözcüğünün anlamı onlar için başka. Bu sözcük onlar için -kadınlar için olduğu gibi- daha fazla eğitim, daha iyi iş olanakları, daha az ev işi demek değil; tersine daha fazla rekabet, kariyerden vazgeçme, daha fazla ev işi demek. Henüz erkeklerin büyük çoğunluğu pastanın iki kere yenebileceği yanılsaması

²⁶ Metz-Göckel/Müler (1985), s. 139 ve 199.

²⁷ A.g.e., s. 139.

içinde. Kadın ile erkeğin eşit olmasını ve eski iş bölümünün devamını (özellikle de kendi hayatlarında) kesinlikle bir arada yürütülebilir görüyorlar. Şu kurala göre davranıyorlar: Eşitlik tehdidinin olduğu yerde doğayı yardıma çağır; ama sözleriyle eylemleri arasındaki çelişkileri, hâkim olan eşitsizliği biyolojiyle açıklamak suretiyle kendilerini kandırıyorlar. Harekete geçen çelişkiler yine de en çok erkekleri etkiliyor. Geleneksel olarak erkek cinsine biçilen klişe role göre, erkeğin “başarısı” önemli ölçüde ekonomik, mesleki başarısıyla bağıntılı. Ancak güvenli bir gelir onlara ideal erkek modelini, “ailesini hakkıyla besleyen” ve “koruyucu koca ve iyi aile babası” oldukları düşüncesini gerçekleştirme olanağı veriyor. Bu anlamda cinsel ihtiyaçların uzun süreli gereğince karşılanması da başarıyla bağıntılı. Ama diğer taraftan, bu hedeflere ulaşmak ve bu beklentileri karşılamak için erkeğin işinde “elinden geleni” yapması, kariyer zorluklarını içselleştirmesi, kendini aşması, hatta kendini sömürmesi gerekiyor. “Erkek çalışma kapasitesinin” yapısı öncelikle erkek için işyerindeki ödül ve ceza gibi disiplin stratejilerine el atması bağlamında bir önkoşul teşkil ediyor. Eşini ve iki çocuğunu beslemek durumunda olan biri, kendisine söylenen her şeyi yapmak zorundadır. Diğer taraftan erkeğin kendi çalışma kapasitesini aşması, kadının görevi olan “uyumlu bir ev hayatı”na bağlı bir şey olarak kalıyor. O halde bir meslek insanı olma zorunluluğu erkekleri özellikle yoğun bir duygusal bağımlılığa itiyor. Kendilerini bizzat kendi elleriyle kişiliklerinin ve yeteneklerinin oldukça önemli yanlarını, kendileriyle ilişkili olarak kadının ellerine teslim eden bir işbölümü içine sokuyorlar. Buna paralel olarak iki cins arasındaki ilişkinin bütün meselelerinde

bir uyum gerçekleştirme zorunluluğu da giderek büyüyor. Erkekler, kendilerinin posasını çıkaran çatışmaları dikkate almamak gibi dikkate değer bir yetenek geliştirdiler. Aynı ölçüde, ilişki anlayışlarının içeriğinde bulunan duygusal alışverişin giderek azalması ya da hepten kesilmesiyle kolay yaralanabilir hale geliyorlar. Eğer kadınla olan ilişki artık uyumlu değil de çatışmalı bir hal almışsa bu onları iki kat etkiliyor: Duygusal alışverişin kesilmesine ek olarak ortaya bir de çaresizlik ve anlayışsızlık çıkıyor.

Tezler

Ama kadınlarla erkekler arasındaki temalar ve çatışmalar sadece öyleymiş gibi göründükleri şey değildir: Yani kadınlarla erkekler arasındaki temalar ve çatışmalar değildir. Onların nezdinde, toplumsal bir yapı şahsi olanın içinde parçalanır. İlişki atışması gibi görünen şey, genel, sosyal teoriyi ilgilendiren bir yana sahiptir; bu sosyal teoriyi burada üç tez üzerinden geliştirmeye çalışacağız.

(1) nceden verilen cinsiyet rolleri, endüstri toplumunun bazını oluşturur ve mesela kolayca vazgeçilebilecek geleneksel bir kalıntı değildir. Kadın ve erkek rollerinden ayrılmadan geleneksel çekirdek aile olmaz. Çekirdek aile olmadan çalışma ve yaşama şeması içinde bir endüstri toplumu olmaz. Burjuva endüstri toplumunun görüntüsü, tamamlanmamış, daha doğrusu insani çalışma kapasitesinin *yarı yarıya* piyasa sürülmesi üzerine kurulmuştur. Tam endüstrileşme, tam piyasaya sürme *ile* aile, geleneksel biçimleri ve rol paylaşımları itibarıyla

birbirlerini dışlarlar. Bir yanda mesleki çalışma ev işlerini, pazara dönük üretim de geleneksel biçimleri ve rol paylaşımlarıyla çekirdek aileyi gerektirir. Endüstri toplumu ise erkeklerin ve kadınların eşit olmayan konumlarına bağlıdır. Diğer yandan bunlar modernizmin ilkeleriyle çelişirler ve modernleşme sürecinin devamlılığı içinde sorunlu ve çatışmalı bir hale gelirler. Ama kadınlarla erkeklerin *gerçekten* eşitliklerine yönelik hareket de ailenin temel unsurlarını (evlilik, cinsellik, ebeveynlik vs.) sorgulanır hale getirir. Bu, şu demektir: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki modernleşme evresinde endüstriyel piyasa toplumunun gerçekleştirilmesi *ile* ortadan kaldırılması aynı zamana denk geldi. Piyasanın evrenselleştirilmesi, bizzat kendisinin koyduğu kendi tabu alanlarını bile tanımaz ve kadının, onu ev işlerini ve evliliği yürütme görevine mahkûm eden, endüstriyel olarak üretilmiş "konumsal kaderi" içinde entegrasyonunu delik deşik eder. Böylece işin ve yaşamın biyolojik olarak birbiriyle uyumlu hale getirilmesi, tıpkı aile içindeki normlar gibi kırılğanlaşır, kadınların sosyal güvenliklerindeki boşluklar görünür hale gelir vs. Kadınlarla erkekler arasında bugün başlayan çatışmaları böylece, tam modernleşme ve tam bireyselleşme sürecinde birlikte yaşamalarının yine modern ve geleneksel temel unsurlarını ortadan kaldıran bir endüstri toplumunun kişisel alana yönelik çelişkileri olarak değerlendirmek gerekir.

(2) İnsanları sınıf kültüründen çekip alan bireyselleşme dinamiği, ailenin kapıları önünde de durmuyor. İnsanlar kendilerinin bile kavramadığı, bütün yabancılıkla üzerlerine gelen ve en içsel cisimleşmesi yine bizzat kendileri olan bir şiddetle, cinsiyet anlayışlarından, onun geleneksel unsurlarından ve süregelen yapısından

kopuyorlar ya da ruhlarının en derin yerlerine varıncaya kadar sarsılıyorlar. Üzerlerine gelen kanun şöyle: *Ben benim*, ve sonra: Ben kadını. Ben benim; ve sonra: Ben erkeğim. Ben ile *farz edilen* kadın arasında, Ben ile *farz edilen* erkek arasında büyük uçurumlar var. Bu arada da bireyselleşme sürecinin anlamı ve etkisi karşı yönde geliyor: Bir yandan erkekler ve kadınlar “kendi yaşamlarının” peşinde geleneksel formlardan ve rol dağılımından *azat ediliyorlar*. Diğer yandan da insanlar iyice seyretilen sosyal ilişkilerin içine, ikili yaşama, mutluluğu eşte arama arayışı içine *itiliyorlar*. Paylaşılan içsellik gereksinimi, bugün duygu ortaklığı olarak evlilik ideali içinde dile getirildiği gibi, esasen temel gereksinim değildir. Bireyselleşmenin getirdiği imkânların öteki yüzü olarak ortaya çıkan kayıplarla birlikte *büyüyen* bir şeydir bu. Evlilikten ve aileden çıkan doğrudan yol, tutarlılık içinde, genellikle er ya da geç ona geri döner; bunun tersi de geçerlidir. Cinsiyetlerin haz ve hüsrânının öteki tarafı, yine her zaman cinsiyetlerin haz ve hüsrânıdır; onların karşı karşıya, üst üste, alt alta, yan yana, birbirleri olmadan, birbirleri için, ya da hepsinin aynı anda olmasıdır.

(3) Kadınlarla erkeklerin birlikte yaşamalarının *bütün* biçimlerinde (evlilik öncesi, sonrası, içi, yanı) *yüz yılın çatışmaları* ortaya çıkıyor. Orada her zaman özel, kişisel yüzlerini gösteriyorlar. Ama aile, olayın geçtiği *yerdir sadece, nedeni değil*. Ve sahne değiştirilebilir. Sergilenen oyun aynı kalır. Cinsiyetlerin iç içeliği, çalışma, ebeveynlik, sevgi, meslek, politika, gelişme ve kendini gerçekleştirme gibi birbirine giren, karşı karşıya duran bütün katmanlarıyla birlikte bütünüyle sallantıdadır. Evlilikte ve evlilik dışı ilişkilerde, çatışmaların bi-

lincine varmayı ateşleyen şey, ortaya çıkan *seçim imkânlarıdır* (örneğin eşin mesleki mobilizasyonu, ev işleri ve çocuk bakımının paylaşımı, uygulanan doğum kontrol yöntemi, cinsellik). Alınan kararlarla birlikte, kadın ve erkek için birbirinden farklı ve birbirine karşıt sonuçlar ve riskler ortaya çıkar ve böylelikle taraflar *karşıt konumlarının* bilincine varırlar. Örneğin çocukların sorumluluğunu kimin alacağı kararıyla birlikte eşin mesleki kariyeri hakkında ve böylelikle de onun şu anki ve gelecekteki ekonomik bağımsızlığı ve bağımlılığı ve yine bütün bunların kadın ve erkek için doğuracağı sonuçlar hakkında karar verilmiş olur. Bu karar verme olanaklarının bir kişisel yönü, bir de kurumsal yönü vardır. Bu, şu anlama gelir: Kurumsal çözümlerin eksikliğinin (örneğin anaokullarının yetersizliği ve esnek çalışma saatlerinin olmayışı, sosyal güvenlik alanındaki eksiklikler) özel ilişkide çatışmalar doğurma potansiyeli vardır. Terside geçerlidir: Kurumsal önlemler eşlerin kişisel “dişimlerinin” önüne geçebilir. Bu nedenle kişisel ve politik çözüm biçimlerinin kendi bağlamlarında ele alınması gerekmektedir.

Bu üç temel tezi -endüstri toplumunun “hiyerarşik karakteri”, kadın ve erkeğin yaşam bağlamları içindeki bireyselleşme eğilimleri ve seçme imkânları ve zorunlulukları eliyle bilincine varılan çatışma durumları- şimdi sırasıyla geliştirmeli ve açıklamalıyız.

3. Endüstri Toplumu Modern Bir Hiyerarşik Toplumudur

Kadınların ve erkeklerin yaşamsal konumlarındaki karşıtlıklarının kendine has özellikleri sınıfsal konumlarla

arasına sınır çekilmek suretiyle teorik olarak belirlenebilirler. Sınıfsal karşıtlıklar 19. yüzyıldaki işçi sınıfının geniş bir bölümünü kapsayan ekonomik sefaletle alevlenmişti. Bu çatışmalar toplumsal düzeyde yaşandı. Ailenin gelenekten arındırılmasıyla bugün ortaya çıkan cinsiyetler arası karşıtlıklar önemli ölçüde iki kişilik düzlemde ortaya çıkıyorlar; yaşadıkları yerlerse mutfak, yatak ve çocuk odası. Çıkardıkları sesler ve belirtileri, evlilikteki bitmek bilmeyen ilişki tartışmaları ya da karşılıklı suskunluktur; yalnızlığa kaçış ve ondan çıkış; eşlerden birinin birden anlamamaya başladığı, diğerinde bulunduğu emniyet duygusunun kaybı; boşanmanın verdiği acılar; çocukların tanrılaştırılması; diğerinden mücadeleyle alınan ve yine de onunla paylaşılacak olan, kendine ait bir parça yaşam için verilen savaş; gündelik yaşamın gülünçlüklerinin yarattığı baskıyı, kişinin aslen *kendisi* demek olan baskıyı hissetmek. Buna isteyen istediği ismi verebilir: “Eşlerin siper savaşı”, “sübjektife geri çekilme”, “Narsisizm çağı” vs. Bu tam olarak, *toplumsal bir biçimin* -endüstri toplumunun hiyerarşik iskeleti- özel hayata sıçrama tarzıdır.

Endüstriyel sistemle birlikte ortaya çıkan sınıfsal karşıtlıklar endüstriyel üretim biçiminin bizzat ürettiği adeta “içkin modern”dir. Cinsiyetler arasındaki karşıtlıklar *ne* modern sınıf çatışmalarına uyar *ne de* salt geleneksel bir kalıntıdır. Bunlar üçüncü bir türdür. Tıpkı sermaye ile işgücü arasındaki çelişki gibi endüstriyel sistemin *ürünü* ve *temelidirler*, şöyle ki mesleki iş, ev işini ve 19. yüzyıldaki üretim ve aile biçimlerinin ve alanlarının birbirinden ayrılmasını ve *oluşturulmasını gerektirir*. Diğer yandan erkek ve kadınların bu biçimde ortaya çıkan konumları doğuştan gelen *rollere* dayanmaktadır. Bu bağlamda bunlar “*modern hiyerarşilerin*”

tuhaf bir karışımı, bir erdişisidirler. Onlarla birlikte modernizm içinde bir *endüstri toplumu* hiyerarşisi gelişmiştir. Bunlar yakıtlarını ve çatışma mantıklarını endüstri toplumunun *içinde* bulunan modern ile karşı-modern arasındaki *çelişkiden* alırlar. Buna uygun olarak cinsiyete dayalı rol paylaşımları ve karşıtlıkları erken dönem değil, geç dönem endüstriyel modernleşmenin sınıf çatışmaları gibi ortaya çıktılar; yani sosyal sınıfların halihazırda gelenekten arındırıldıkları modernitenin aile, evlilik, ev işleri, ebeveynlik biçimlerinin kapısına dayandığı ve durmadığı yerde.

19. yüzyılda endüstri toplumunun gerçekleşmesiyle birlikte çekirdek ailenin bugün tekrar gelenekten arındırılan biçimleri de belirlenmiş oldu. Aile işleri ve üretim, karşıt örgütlenme ilkelerine tabi kılındılar.²⁸ Burada *piyasa* kuralları ve gücü geçerliyse, orada gündelik işlerin *parasız* yerine getirilmesi bekleniyordu. İlişkilerin *sözleşme* biçimliliği ile evlilik ve ailenin kolektif *müşterekliği* karşı karşıyadır. Üretim alanında istenen bireysel rekabet ve mobilite, ailede karşı taleplerle yanıtlanmaktadır: Diğeri için fedakârlıkta bulunmak, müşterek aile projesi içinde yükselmek. O halde ailevi himaye biçiminde ve piyasaya bağımlı üretimde karşıt örgütlenme ilkeleri ve değerler sistemleriyle -modern ve karşı-modern- birlikte, birbiriyle çelişen, birbirini koşullayan ve çelişen iki çağ, endüstri toplumunun ana hatları içinde birbiriyle kaynaşmış durumdadır.

19. yüzyılda aile ve üretimin ayrılmasıyla birlikte oluşturulan ve paylaştırılan yaşam konumları çağa uygun farklılıklar gösterir. Yani sadece, temelini üretimde

²⁸ Daha fazlası için bkz. Maria S. Rerrich (1988).

bulan bir eşitsizlikler sistemi -üretim araçlarına göre gelir, meslek ve pozisyon gibi eşitsizlikler- değildir söz konusu olan. Bunun tam karşısında duran bir başka eşitsizlikler sistemi daha vardır ve bu, bir yanda kendi eşitlikleri içinde “aile durumu” eşitsizliklerini ve diğer yanda üretim durumlarının çeşitliliğini kapsar. Üretimle ilgili işler emek piyasası üzerinden sunulur ve para karşılığında yaptırılır. Bu işleri üstlenenler -bağımlı bir işe tabi olmakla beraber- *kendi kendine yeten* insan olurlar. Mobilizasyon süreçlerinin, bununla ilgili planlamaların vs. taşıyıcısı haline gelirler. Ücretsiz ev işi, eski endüstri toplumunun ana hatlarına göre, evliliğin doğasından gelen tabii bir çeyiz olarak kabul ediliyor. Ev işlerinin üstlenilmesi prensip olarak, kendi başının çaresine bakamamanın kabullenilmesi anlamına gelir. Kim bunları üstlenirse -ki bunun kim olduğunu biliyoruz-, bir “ikinci el” tarafından ekonomik olarak idare ediliyor demektir ve böylece evliliğin bağdaştırıcı organı olarak kendi kendine yeterli olmak durumundadır. Bu işlerin paylaşımı -ve endüstriyel toplumun feodal temelleri burada yatmaktadır- karar vermeye açık değildir. Bunlar doğuştan gelen kimliğe ve cinsiyete göre önceden belirlenmiştir. Prensip olarak *bu alın yazısı endüstri toplumunda da beşikte kararlaştırılmıştır*. Ömür boyu ev işi ya da emek piyasası içinde geçen bir ömür. Bu feodal “cinsiyet kaderleri” aşkın vaatleriyle yumuşatılır, yüceltilir, keskinleştirilir, perdelenirler. Aşkın gözü kördür. Aşk aynı zamanda kendi yarattığı zor durumdan çıkışın da çaresi olarak görüldüğü için eşitsizlik -ki öyledir- olamaz. Ama o eşitsizdir ve bu da aşkı tatsız ve soğuk hale getirir.

“Mahremiyetin tiranlığı” (Sennett) olarak görülen ve yakınılan şey, o halde -toplum teorisi ve toplum tari-

hi bağlamında- endüstri toplumunun iskeletinde ortadan bölünmüş olan ve modernizmin bölünemez ilkelerini -doğuştan gelen sınırlamaların ötesinde bireysel özgürlük ve eşitlik- her zaman bölmüş ve doğumundan itibaren bir cinsiyetten esirgeyip diğerine vermiş olan bir modernizmin çelişkileridir. Endüstri toplumu salt bir endüstri toplumu olarak mümkün değildir ve hiçbir zaman da olmadı. Bilakis her zaman, çalışma ve yaşamın kurumsal şematiği üzerine kurulmuş yarı endüstri yarı feodal bir toplumdur ve bunun feodal yanı geleneksel bir kalıntı değil, endüstri toplumunun bizzat kendi üretimi ve aynı zamanda temelidir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen refah devletine dayalı modernleşme sürecinde iki şey meydana geldi: Bir yanda piyasaya bağımlı hayatın talepleri kadınların yaşamsal konumlarına kadar genişledi. Bu şekilde ortaya yeni bir şey çıkmış olmadı, sadece gelişmiş piyasa toplumlarının ilkeleri cinsiyet sınırlarını aşan bir kullanım alanı buldu. Diğer yanda ise bu yolla aile içinde ve kadın-erkek ilişkilerinde yeni, son derece yaygın koşullar yaratıldı, hatta endüstri toplumunun feodal yaşam temelleri iyiden iyiye dağıldı. Endüstriyel piyasa toplumunun, cinsiyete bağlı ikiye bölünmenin ötesinde, gerçeğe dönüştürülmesiyle birlikte aile ahlakının, cinsiyet alın yazılarının, evlilik, ebeveynlik ve cinsellik alanlarındaki tabuların, hatta ev işiyle mesleki çalışmanın tekrar birleşme olasılığının *ortadan kalkma* süreci işledi.

Endüstriyel toplumun feodal hiyerarşisinin binası birçok elementin bir araya getirilmesiyle oluşturuldu: Aile ve üretim sisteminin çalışma alanlarının ayrılması ve onların birbirine karşıt şekilde organize edilmesi, doğuştan gelen yaşamsal konumların paylaştırılması, top-

lam ilişkinin, aşk, evlilik ve ebeveynliğin sunduğu şefkat ve yalnızlaşmama vaatleri. Geriye dönüp bakıldığında, bu binanın yapılmasının ve dirençlere karşı ısrarla gerçekleştirilmesinin zorunlu olduğu da görülür. O halde modernleşme bugüne kadar hep tek taraflı görülmüştür. Oysa onun iki yüzü vardır. Endüstri toplumunun 19. yüzyıldaki ortaya çıkışına paralel olarak modern cinsiyet paylaşımı da düzenlenmiş oldu. Bu anlamda 19. yüzyıldaki modernleşme, karşı-modernleşme ile kol kola yürüdü. Üretim ve ailenin çağa özgü farklılık ve karşıtlıkları kuruldu, meşrulaştırıldı, sonsuza dek dönüştürüldü. Erkek esinlenmesiyle yaratılan bir din, felsefe, bilim demeti tümüyle -olmuşken tam olsun- kadının “özüne” ve erkeğin “özüne” düğümlendi.

O halde modernleşme tarım toplumunun feodal ilişkilerini sadece çözmedi, tersine yenilerini yarattı ve bunları da bugün tekrar çözmeye başladı. Yine o -modernleşme- 19. yüzyılın ve 20. yüzyıl sonlarının farklı çerçeve koşullarında birbirine karşıt sonuçlar doğurdu: O zamanlar ev işiyle mesleki işin ayrılması, bugün tekrar birleşmenin yeni biçimleri uğruna mücadele; orada kadınların evliliğin yürütülmesine bağlanması, burada kadınların emek piyasasına girmeye zorlanması; orada erkek ve kadın rolleri şablonunun uygulanması, bugün insanların yerleşik cinsiyet rolleri kalıbından kurtulması.

Bunlar bugün modernleşmenin, endüstri toplumuna monte ettiği karşı-modernizmi bastırdığının belirtiridir: Üretim ve yeniden üretimle kenetlenmiş olan ve bütün müştereklik, paylaşım ve duygusallık içeriğiyle birlikte çekirdek ailenin kompakt geleneği içinde bir arada tutulan cinsiyet ilişkileri parçalanıyor. Birden her

şey belirsiz hale geliyor: Birlikte yaşamamanın biçimi, kimin nerede, nasıl ve hangi işte çalışacağı, cinsellik ve aşk anlayışları ve onların evliliğe, aileye bağlanış şekli ile ebeveynlik kurumu annelik ve babalık karışıklığı içinde dağılıp gidiyor. Talep ettikleri, şimdi modası geçmekte olan aidiyet kimliğiyle birlikte çocuklar, terk edip gitmeyen son partnerler haline geliyorlar (boşanma sırasında haklarında uzlaşılan çocukları bir kenara ayırırsak). İş ile hayatın, ev işiyle mesleki işin vs. “tekrar birleştirilmesi” için çetin bir mücadele veriliyor, çeşitli deneyler yapılıyor. Kısacası: Özel olan politik hale geliyor ve bu bütün alanlara yansıyor.

Ama bu da sadece gelişimin yönüne işaret ediyor. Bu analizlerin can alıcı noktası şudur: Başarıyla gerçekleştirilmiş olan piyasa toplumunun sorunları, bölünmüş piyasa toplumunun sosyal yaşam biçimleri ve kurumsal yapısı içinde çözülemezler. Kadınların ve erkeklerin ekonomik açıdan istedikleri ve mecbur oldukları özerk bir yaşam sürmek, ne çekirdek ailenin geleneksel rol dağılımı içinde ne de mesleki çalışma, sosyal hak, şehir planlaması, okul vs. gibi kurumlar içinde başarıyla gerçekleştirilebilir; zira tam da bunlar cinsiyetlere bağlı rolleriyle birlikte çekirdek ailenin geleneksel görüntüsünü gerektirirler.

Kişisel ithamları ve hüsrانlarıyla birlikte cinsel ilişkide deşarj olan “yüzyılın çatışmaları”, kendi nedenlerini de, bir yandan kurumsal yapılar sürdürülürken, bir yandan da hâlâ cinsiyet şablonlarından kurtulma çabasının yalnızca kadınlarla erkeklerin kişisel düzlemdeki karışıklıkları içinde, dahası çekirdek ailenin mevcut şartları içinde verilmesinde bulur. Bu, aynı kalan toplumsal yapı içinde ailede bir toplumsal dönüşüm gerçekleştir-

me çabasıyla aynıdır. Geriye kalan ise sadece eşitsizliklerin takas edilmesidir. Kadının ev işlerinden ve evliliği koruma görevlerinden kurtuluşu, tam da kadınların atmayı reddettikleri bu “modern feodal varoluş”a geri adımı erkeklerin atmasıyla mümkün kılınmaya çalışılıyor. Bu da -tarihsel olarak- aristokrasiyi köylünün kölesi yapmaya çalışmakla aynıdır. Ama erkekler de tıpkı kadınlar gibi “sobanın yanına geri dön!” çağrısına pek uymayacaklardır (aslında bunu en iyi kadınların bilmesi lazım!). Ancak bu sadece bir noktadır. Merkezde olan ise şu görüştür: Kadınlarla erkeklerin eşitliği, kadınlarla erkeklerin eşitsizliğini gerektiren kurumsal yapılar içinde sağlanamaz. Yeni “yuvarlak” insanları, emek piyasasının, çalışma sisteminin, kentsel yapılanmanın, sosyal güvenlik sisteminin vs. talep ettiği eski “köşeli” kutulara zorla sığdıramayız. Eğer bunu yapmaya kalkışırsak, cinsiyetler arasındaki özel ilişkinin, çatışmaların gösteri yeri haline gelmesi kimseyi şaşırtmasın; zira bu çatışmalar sadece erkekle kadın arasındaki “rol değişiminin” ya da “rol karışım biçimlerinin” yavaş yavaş zorlanmasıyla “çözülebilir”.

4. Kadın ve Erkek Rollerinden Kurtuluş mu?

Ana hatlarıyla verilen bu perspektifler daha önce ortaya konulan verilerle garip bir kontrast oluşturuyor. Elbette bunlar da feodal cinsiyet hiyerarşisindeki yenilenmeye karşı gelişen bir eğilimi etkileyici bir biçimde belgeliyorlar. Öte yandan, hangi anlamda bir “kurtuluş”tan söz edilebilir ki? Kadınlar da erkekler de “cinsiyet kaderlerinin” klişe unsurlarından aynı ölçüde kurtulacaklar mı? Hangi koşullar bu sonucu doğurur, hangileri engeller?

Geride kalan on yıllar içinde meydana gelen önemli kırılmalar, -yukarıda özetlenen verilerin de gösterdiği gibi- kadınları geleneksel kadınlık rolünden azımsanmayacak bir ölçüde kurtardı. Burada aralarında hiçbir nedensellik ilişkisi olmayan beş unsur başrolü oynadı:

Birincisi, biyografik bünyenin yaşam beklentisinin artması yaşam fasılalarının kaymasına neden oldu. Özellikle Arthur E. Imhof'un sosyal tarih çalışmalarında gösterdiği gibi bu, "kadınların demografik kurtuluşuna" yol açtı. Daha önceki yüzyıllarda -şematik olarak söylersek- kadınların yaşam süresi, toplumun "arzu ettiği" sayıda çocuğu dünyaya getirmeye ve onları yetiştirmeye ancak yetiyordu; günümüzde ise bu annelik görevi yaklaşık kırk beş yaşında sona eriyor. "Çocuk için var olmak" artık kadın yaşamının geçici bir dönemi haline geldi. Bunun ardından -kadının geleneksel yaşam merkezlerinin ötesinde- ortalama otuz yıllık bir "boş yuva" dönemi geliyor. "Bu şekilde sadece Almanya'da ebeveynlik sonrası 'en iyi' yaşlarını yaşayan beş milyon kadın bulunuyor..., genellikle de... herhangi bir somut ve anlamlı uğraşı olmadan."²⁹

İkincisi, modernleşme süreçleri, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ev işlerinin yapısını da değiştirdi. Bir yandan ev işinin sosyal yalıtılmışlığı hiçbir şekilde onun doğasından gelen yapısal bir özellik değildir, tersine, tarihsel gelişmelerin sonucudur; dahası yaşam dünyalarının gelenekten arındırılmasının bir sonucu. Bireyselleşme süreci içinde çekirdek aile sınırlarını iyice belirginleştirdi ve geriye kalan bağlar karşısında (sınıf yapıları, komşuluk ilişkileri, tanışıklıklar) bağım-

²⁹ A. Imhof (1981), s. 181.

sızlaşan bir tecrit edilmiş varoluş biçimi gelişti. Ev kadını hayatı içinde yalıtılmış çalışma hayatı ancak bu şekilde eksiksiz olarak ortaya çıktı. Öte yandan teknik rasyonelleşme süreçleri ev işlerini de etkiledi. Çok çeşitli araç gereç, makine ve tüketim arzları aile içindeki işleri hafifletti ve içlerini boşalttı. Ev işi endüstriyel üretim, ücretli hizmet alımı ve evlerin teknik açıdan mükemmelleşen iç donanımları arasında görünmez ve bitmek bilmez bir şey haline geldi. İkisi bir araya gelince -yalıtılma ve rasyonelleşme- ortaya "ev işinin niteliksizleşmesi" (Claus Offe) durumunu çıkardı ve bu, dolu dolu bir yaşam arayışındaki kadını ev dışı mesleki çalışma alanlarına yöneltti.

Üçüncüsü, eğer anneliğin eskiden olduğu gibi bugün de kadının geleneksel kadın rolüne en güçlü bağlantısı olduğu doğruysa, o zaman doğum kontrol ve düzenleme araçlarının ve de hamileliği sona erdirmeye konusundaki hukuki olanakların, kadının geleneksel engellerden kurtarılması açısından anlamını gözümüzde pek de fazla büyütmemek gerekir. Çocuklar -prensip olarak- istenen çocuklar, annelik arzulanan annelik. Gerçi veriler anneliğin, kocadan ekonomik bağımsızlık ve ailevi yükümlülük olmadan, birçokları için hâlâ bir ütopyadan ibaret olduğunu da gösteriyor. Ama günümüz genç kadın kuşağı -annelerinin kuşağından farklı olarak- çocuk yapılıp yapılmayacağına, zamanlamasına ve sayısına (birlikte) karar verebiliyor. Aynı zamanda kadın cinselliği hamilelik alın yazısına bağlı olmaktan da kurtuldu ve erkek normlarına karşı kendinden emin bir şekilde keşfedilip geliştirilebilir hale geldi.

Dördüncüsü, artan boşanma oranları evlilik ve ailenin sürdürülmesindeki kırılğanlığı apaçık gösteriyor.

Kadınlar çoğunlukla fakirlikten “bir erkek” uzaklığında-
lar. Tek başına çocuk yetiştiren kadınların yaklaşık %
70’i bugün 1200 markın altında bir gelirle geçinmek zo-
rundalar.³⁰ Sosyal yardım alan kitlenin en büyük bölü-
münü onlar ve emekli kadınlar oluşturuyor. Bu anlamda
kadınlar “özgürleştirilmiş” durumdalar, yani erkeğin
ekonomik güvencesi altındaki ömür boyu garantinin dı-
şına çıkarılmış durumdalar. Kadınların emek piyasasına
yaptığı istatistiksel olarak belgelenebilir baskı da (ki bu
doksanlı yıllarda işsizliğin ortadan kaldırılması konu-
sundaki bütün tahminleri yerle bir edebilir) gösteriyor
ki, bütün kadınlar bu tarihi öğretiyi anladılar ve sonuç-
larına katlanıyorlar.

Beşincisi, eğitim şanslarının eşitlenmesi de aynı
yönde etki etmektedir ki, bu aynı zamanda genç kadın-
ların güçlü mesleki motivasyonlarını da ifade eder.

Bütün bunlar -demografik özgürleşme, ev işlerinin
niteliksizleşmesi, doğum kontrol olanakları, boşanma
hakları, eğitim ve iş yaşamına katılma- bir arada ele
alındığında, kadının artık tekrar gündeme getirilemeye-
cek olan modern, feodal kaderinin mecburiyetlerinden
kurtuluş derecesini ifade ediyor. Ama bununla birlikte
bireyselleşme spirali: Emek piyasası, eğitim, mobilizas-
yon, kariyer planlaması, bütün bunlar, bugün aile içinde
iki kat, üç kat daha fazla ortaya çıkıyor.

Ama bu bireyselleşmeye götüren koşulların karşı-
sında kadınları geleneksel rollerine tekrar bağlayan baş-
ka koşullar da var. Gerçekten *hayata geçirilmiş, bütün*
erkeklerle ve kadınlara kendi başına ekonomik var oluş
güvencesi sağlayan emek piyasası toplumu, işsizlik ra-

³⁰ 80’li yıllarda Almanya’daki mevcut ekonomik koşullarda (ç.n.).

kamlarını da bir anda yukarı fırlatacaktır. Bu, şu demektir: Kitlesel işsizlik ve emek piyasasından çıkmaya zorlanma koşulları altında kadınlar gerçi evliliği sürdürme görevinden kurtuldular, ama çalışma yoluyla kendilerini güvence altına alma konusunda o kadar da serbest değiller. Ancak bu şu anlama da gelir: Kadınların büyük bir bölümü eskiden olduğu bugün de erkek sayesinde ekonomik güvenceye kavuşmak *durumundalar* ki, o zaman da bu *artık güvence olmaktan çıkar*. “Bir şeyden özgür” olmak, ama “bir şeye özgür” olmamak ile gerçek maaşlı çalışan karakterini kazanmak arasındaki bu ar evre *anneliğe* tekrar bağlanma yoluyla ek bir güç kazanmaktadır. Kadınlar çocuk yaptıkları, çocuk avuttukları, kendilerini çocuklardan sorumlu hissettikleri, çocuklarda hayatlarının en önemli parçasını gördükleri sürece çocuklar mesleki rekabet savaşında gönüllü “engeller” olmaya ve ekonomik bağımsızlık ve kariyere *karşı* bilinçli bir “hayır” diyebilme konusunda çekici unsurlar olmaya devam edeceklerdir.

Böylece kadınlar serbestleşme ile eski rollere tekrar bağlanma arasındaki çelişki yüzünden, kadın yaşamı bağlamında, bir oraya bir buraya savrulmaktadırlar. Bu onların anlayışlarından ve davranışlarından da yansımaktadır. Ev işinden mesleki çalışmaya kaçmakta ya da tam tersini yapmaktalar; böylece biyografilerinin çeşitli kesitlerinde birbirine karşıt kararlar vererek yaşamlarının birbirine zıt koşulları arasında “bir şekilde” bir denge sağlamaya çalışıyorlar. Çevrenin itirazları kendilerininkini güçlendiriyor: Boşanma yargıcının karşısında mesleki kariyerlerine neden yeterli özeni göstermedikleri sorusuna muhatap olmak zorunda kalıyorlar. Aile politikasında ise annelik görevlerini neden yerine getirme-

dikleri sorusuyla karşı karşıya kalıyorlar. Kendi mesleki hevesleri dolayısıyla, kocalarının zaten zor olan iş hayatlarında onlara ihanet ediyorlar. Boşanma hakkı, boşanma gerçeği, sosyal güvencelerin eksikliği, emek piyasasının kapalı kapıları ve aile işlerinin ana yükü, bireyselleşme sürecinin kadının hayatına getirdiği bazı çelişkileri gözler önüne seriyor.

Erkeklerin durumu ise tamamen farklı. Kadınlar ekonomik nedenlerle de “başkası için yaşamak” şeklinde eski rol dağılımını gevşetmek ve yeni bir sosyal kimlik aramak zorundayken, erkekler ekonomik *güvenliklerini* kendi ellerine alma isteğini ve eski rol kimliklerini rahatça ve birbiriyle *uyumlu* bir şekilde sürdürebiliyorlar. “Çalışan insan” tipinin erkek cinsiyeti açısından rol klişesi içinde, ekonomik bireyselleşme ve geleneksel erkek davranış biçimi birbirine girmiş durumdadır. Başkası tarafından bakılmak kavramı (eşi tarafından) erkeklerin tarihsel olarak yabancı oldukları bir şeydir. Mesleki iş “*yapma* özgürlüğü” ve aynı zamanda ailevi var oluş son derece doğaldır. Bunun bir parçası olan gölgede çalışma işi geleneksel olarak kadına düşmektedir. Babalığın keyifleri ve görevleri belli bir dozda her zaman bir hobi olarak görülebilmektedir. Babalık, profesyonel mesleği yürütmeye kesinlikle engel teşkil etmez, tersine, onu yapmaya zorlar. Bir başka ifadeyle, kadınları geleneksel kadın rolünden *kurtaran* bütün unsurlar erkeklerin tarafına *düşüyor*. Babalık ve meslek, ekonomik bağımsızlık ve aile yaşamı erkek hayat düzeninde, zor koşullara karşı aile ve toplum içinde mücadeleyle çözülmesi gereken ve bir arada yürütülmelerine engel teşkil eden bir çelişki oluşturmazlar, onların bir arada olabilirlikleri zaten geleneksel erkek rolü içinde tanımlanmış ve güven-

ceye alınmıştır. Ama bu da şu anlama gelir: Bireyselleşme, (piyasaya bağlı yaşam sürme anlamında), erkek rol davranışını *güçlendirmektedir*.

O halde, erkekler cinsiyet rollerinin gereklerini yerine getirmek istemiyorlarsa bunun başka nedenleri vardır. Erkek rolünün mesleki seçimi de kendi içinde çelişkiler barındırır: Örneğin ihtiyacına ya da yeteneklerine uygun olmayan bir şey için, mesleki seçimde fedakârlık yapmak; bir hiç uğruna canla başla çalışmak; insanın kendini özdeşleştirmeyeceği ama mecbur olduğu mesleki ya da işlevsel hedefler için varını yoğunu harcamak; bunun sonucu ortaya çıkan bir “umursamazlık” (ki aslında hiçbir zaman da bir umursamazlık değildir bu) vs. Bununla beraber erkek rolünden çıkma dürtüsü erkeğin içinde doğal olarak bulunan bir şey değildir. *Dışarıdan*, kadınlardaki değişiklikler teşvik edilir ve bunun iki katmanlı bir anlamı vardır. Bir yandan, kadınların daha fazla iş hayatına girmesiyle erkekler aileyi *tek başına* doyurma boyunduruğundan kurtulmuşlardır. Böylece eşi ve çocukları *uğruna* iş hayatında başkalarının istek ve hedeflerine boyun eğme zorunluluğu gevşer. Neticede iş hayatında ve ailede başka bir angajman mümkün hale gelir. Diğer yandan “aile uyumu” kırılanlaşıp. Erkek varoluşunun kadınla ilgili yönü, dengesini kaybeder. Eşzamanlı olarak erkekler gündelik hayatta o kadar da bağımsız olmadıklarını ve duygusal açıdan bağımlı olduklarını yavaş yavaş anlamaya başlarlar. Her iki durumun ardında da erkek rolünün gerekleriyle özdeşleşmeyi gevşetme ve yeni yaşam biçimleri deneme dürtüsü yatar.

Çatışmalar, erkeklerle kadın arasındaki karşıtlıkların daha belirgin bir biçimde su yüzüne çıkmasına yol açar.

İki “katalizör konu” merkezi bir konumdadır. *Çocuklar ve ekonomik güvenceler*; her iki durumda da bunlar evlilik süresince gizli tutulabilirler, ama boşanma söz konusu olduğunda su yüzüne çıkarlar. Bu esnada geleneksel evlilikten iki-gelirli-evlilik modeline geçişte yüklerin ve olanakların dağılımı dikkat çekici bir değişim gösterir. Evliliği yürütme görevi kadındaysa -şematik olarak söylersek- boşanmadan sonra kadın, *çocuklu ama gelirsiz*, buna karşın erkek, *çocuksuz ve gelirlidir*. İkinci durumda, ilk bakışta değişen pek bir şey olmaz. Kadın bir gelir sahibidir ve çocuklar da ondadır (geçerli bir mahkeme kararıyla). Ama burada önemli bir açıdan eşitsizlik tersine döner. Erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsizlikler -ister kadının mesleki durumu nedeniyle olsun, isterse boşanma hukukundaki düzenlemeler nedeniyle olsun- giderildiği ölçüde, -kısmen doğal, kısmen hukuki olarak- *babanın dezavantajlı durumu* fark edilir hale gelir. Kadın kendi karnı dolayısıyla, biyolojik ve hukuki olarak onun sahibidir. Spermin ve yumurtanın mülkiyet hakları farklıdır. Çocuk her zaman anneye bağlıdır ve onun kararlarına tabidir. Bu bütün hamileliği sonlandırma kararları için de geçerlidir. Kadın rolüyle erkek rolü birbirinden ayrıldığı ölçüde sarkacın mesafesi de genişler. Kariyer odaklanmasından kurtulan ve çocuklarına yönelen erkekler, boş bir yuvayla karşılaşırlar. Boşanmadan sonra kendisinden alınan çocukları *kaçırma* olaylarının (özellikle de ABD’de) artması, durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Ama kadınlarla erkeklerin konumunu birbirinden ayıran bireyselleşme, bir yandan da onları ikili bir yaşam kurmaya sevk ediyor. *Geleneklerin seyreltilmesiyle beraber birlikteliğin vaatleri büyüyor*. Kaybedilen her

şey ötekinde aranıyor. Burada önce Tanrı geri çekildi (ya da biz onu bir kenara ittik). Bir kez tecrübe etmiş olmayı içeren “inanmak” sözcüğü, “daha iyi bilgiye karşı” olmak gibi hafif banal bir tını kazandı. Tanrı’yla birlikte papaza giden yol da ortadan kayboldu, böylece artık arınılamayan günahlar büyüdükçe büyüdü ve doğru ile yanlış ayrımına yönelik huzursuz sorular karşısında azalmayıp giderek belirsizleşti. Acıyı içlerinde toplayan, hiç değilse yorumlamayı bilen sınıflar, yaşamdan kaçıp sözlere ve sayılara sığındılar. Geçmişte kalan komşuluklar mobilizasyonla birlikte eriyip gitti. Arkadaşlıklar kurulabiliyor, ama onlar da kendi merkezleri etrafında dönüp duruyorlar. İnsanlar derneklere de girebiliyorlar. İlişkiler paleti giderek büyüyor, genişliyor, renkleniyor. Ama sayılarının çokluğu onları daha geçici, daha hafif hale getirip yüzeysel bir oyun içine hapsediyor. Mahremiyetler de aynen bu şekilde gelip geçici, neredeyse tokalaşmak gibi, sık sık değiştirilebiliyor. Bütün bunlar insanı hareket halinde tutabilir ve yeni olanaklar açabilir; ama ilişkilerin çok sayıda olması, sağlam bir birincil ilişkinin kimlik kazandırıcı gücünün yerini tutamaz. Araştırmalar gösteriyor ki *her ikisi de* gereklidir: İlişki çeşitliliği ve uzun vadeli mahremiyet. Mutlu evlilik yapan kadınlar, ilişki kurma ve sosyal yalıtılmışlık sorunları yaşıyorlar. Kendi aralarında gruplar oluşturan dul erkekler, sosyal bir ağa katıldıktan sonra bile, üzerlerine gelen yalnızlıkla baş edemiyorlar.

Modern aşk evliliği idealinde modernizmin yolu bir kez daha yansıyor. Aşırı yüceltme, onun geride bıraktığı kayıplara bir yanıt olarak ortaya çıkıyor. Tanrı yok, papaz yok, sınıf yok, komşu yok, öyleyse en azından Sen

ol. Ve Sen'in büyüklüğü, normalde hâkim olan boşluğun tersine çevrilmiş halidir.

Bu, şu anlama da gelir: Evliliği ve aileyi ayakta tutan, maddi çıkar ve aşktan çok, yalnız kalma korkusudur. Onun öte dünyasından gelen tehdit ya da korkutan şey, büyük krizlerde ve tartışmalarda evliliğin en sağlam temeli: Yalnızlık.

Bütün bunlarda her şeyden önce aile etrafındaki tartışmaların temel bir sınırlandırılması yatıyor. Batı'nın yüksek, ileri endüstri demokrasilerinde cinsiyetlerin birlikte yaşama normu olarak gerçekleştirilen çekirdek aile kavramı ya kutsanıyor ya da lanetleniyor, aile içindeki bir krizin ötekileri kovduğu ya da ailenin krizlerle örülü yapısı içinde yeniden dirileceği düşünülüyor. Bütün bunlar *yanlış alternatif* hükümüne saplanıp kalmış durumda. Aileyi toptan lanetli ya da toptan kutsal görmek dar bir bakış açsını yansıtır. Aile, kadınlarla erkekler arasındaki tarihsel çatışma durumunun görünür hale geldiği bir yüzeyden başka bir şey değildir. Ailenin bu tarafı ya da öte tarafı; cinsiyetler sürekli karşı karşıyadır; onlarla birlikte aralarında biriken çelişkiler de.

O halde *aileye* bağlı özgürleşmeden hangi anlamda söz edilebilir? Bireyselleşme dinamiğinin aileye kadar uzanmasıyla, birlikte yaşama biçimleri *genel olarak* değişmeye başlıyor. Aile ile bireysel biyografi arasındaki ilişki gevşiyor. Ömür boyu süren ve kendisinde özetlenen ebeveyn biyografilerini kendi içinde ortadan kaldıran bölünmez aile, istisnai bir vaka haline geliyor ve çeşitli aileler ya da *aile olmayan* birlikte yaşam biçimleri arasında hayatın belli bir dönemine özgü kısa süreli gidiş gelişler normalleşiyor. Biyografinin aile bağı, yaşam kesitlerinin değişimi içindeki zaman ekseninde giderek

zayıflıyor ve *böylece ortadan kalkıyor*. Değiştirilebilir aile ilişkileri ortamında, aile içinde ve dışında, erkek ve kadının *şahsi biyografilerinin* özerkliği öne çıkıyor. Her biri çok sayıda dönemsel kısmi aile hayatı sürdürüyor; aynı zamanda aileden arınmış yaşam biçimleri de söz konusu ve tam da *bu yüzden* giderek artan oranda herkes kendi hayatını yaşıyor. O halde ancak biyografinin *uzunlamasına kesitinde* -o anki durumunda ya da aile istatistiklerinde değil- ailenin bireyselleşmesi kendini gösteriyor, yani aile ve bireysel biyografinin önceliği geri dönüyor (ailenin berisinde ya da ötesinde). Pratikte aileden kurtuluşun derecesi, boşanma ve yeniden evlenme, birlikte yaşamamanın evlilik öncesi, sonrası, paralel biçimleri hakkındaki verilerin hayat hikâyesi bakımından özeti içinde ortaya çıkıyor. Sıfır aile ile tam aile arasında kalan ve sayıları giderek artan insanlar üçüncü bir yol aramaya başlıyorlar: Çelişkilerle dolu, *plüralist ve değişken bir yaşam öyküsünde* “karar” kılıyorlar. Yaşam biçimlerinin bu biyografik plüralizmi, yani birlikte ya da yalnız yaşamamanın diğer biçimleriyle karışan ya da onlar tarafından kesintiye uğratılan bu aile değiştirme olgusu, bireyselleşme koşulları altındaki kadınların ve erkeklerin birlikte ya da karşı karşıya yaşama biçimlerinin (çelişkili) “normu” haline geliyor. Bütün bir yaşam olarak bakıldığında, insanların çoğunluğu, acılar ve korkular içinde, *nasıl birlikte yaşayacaklarına dair tarihin karşılıklarına çıkardığı bu deneme evresine girmiş durumdadır*, bu evrenin sonunu ve sonucunu bugünden tahmin etmekse kesinlikle imkânsız. Ama katlanılan bütün “yanılgılar”, yeniden “deneme”yi önleyemez.

5. Eşitsizliklerin Bilincine Varmak: Seçim Olanakları ve Mecburiyetler

Kadınların ve erkeklerin durumları arasındaki karşıtlıklar ve farklılıklar daha dün ortaya çıkmış değiller. Bunun kökenleri kadınların büyük bir çoğunluğu tarafından “doğal olarak” altmışlı yıllara kadar geri götürülecektir. Son yirmi yıl içinde kadınları erkeklerle eşit hale getirme çabası -hedeflenen politik çabalar da dahil- giderek büyüdü. İlk başarılarla birlikte eşitsizlik bilinci de *keskinleşmeye* başladı. *Mevcut* eşitsizlikleri, bunun koşullarını ve nedenlerini, onların *bilincinde olmaktan* ayır tutmak gerekir. Erkekler ile kadınlar arasındaki karşıtlıkların, birbirinden tamamen bağımsız olarak değişiklikler gösterebilen iki yüzü var: Konumların nesnelliği ile onların meşruiyetini kaldırmak ve bilincine varmak. Eşitsizliklerin hazmedilme süresinin uzunluğunu, onların konu ediliş süresinin kısalığıyla ilişkilendiren ve aynı zamanda, ancak eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasıyla gözlerin gerçekten açıldığını düşünen biri, bilincine varmanın bağımsız anlamını küçümsemeyecektir. Sorulması gereken şey ise bilincine varmanın koşullarıdır.

İlerleyen modernleşmeyle birlikte bütün toplumsal eylem alanlarında kararlar ve karar verme zorunlulukları çoğalıyor. Hafif bir abartıyla şöyle söylenebilir: “*anything goes*”.³¹ Bulaşıkları kimin ne zaman yıkadığı, ağlayan çocuğu kimin avuttuğu, alışverişi kimin yaptığı ve ortalığı kimin süpürdüğü sorularının yanıtları da, tıpkı ekmeği kimin kazandığı, mobilitayı kimin belirlediği ve yatağın güzel gece tarafının neden her zaman nikâh dairesi eliyle yaşanmak durumunda kalındığı soru-

³¹ “Ne olursa olsun.” (ç.n.).

larının yanıtları kadar belirsizdir. Evlilik cinsellikten ayrılıyor, cinsellik ebeveynlikten çıkarılıyor, ebeveynlik boşanma ile çarpılıyor ve elde edilen toplam, beraber ya da ayrı yaşamaya bölünüyor ve sonra da çok sayıda ikamet yeri imkânlarıyla ve de her zaman mevcut olan yeniden gözden geçirilebilirlikle birlikte karesi alınıyor. Bu hesaplamaların sonucunda, eşittir işaretinin sağında oldukça dolgun, üzeri doğrudan ve kat kat örtülen gölgedekilerin, yani bugün değişmeden kalan ve böylece sadık olan evlilik ve aile sözcüklerinin arkasına giderek daha çok gizlenen şeylerin çeşitliliği hakkında hafiften bir izlenim veren ve sürekli değişen bir rakam elde edilmektedir.

Biyografinin bütün boyutlarında, seçim *imkânları* ve seçim *mecburiyetleri* baş gösteriyor. Bunun için gerekli olan planlamalar ve anlaşmalar prensip olarak her an iptal edilebilirdirler ve içerdikleri farklı yükler içinde meşrulaştırılmaya ihtiyaç duyarlar. Bununla ilgili yapılan dile getirmeler ve anlaşmalar, hatalar ve çatışmalar içinde, kadınlar ve erkekler için farklı olan sonuçlar ve rizikolar giderek daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kararlarda, önceden verili olanların değişmesinin anlamı -sistematik düşünülürse- iki türlüdür: *Karar vermeme olanağı mevcut eğilime göre olanaksızdır. Karar verme olanağı bir mecburiyet doğurur ve bundan sonra hiçbir şey kolayca geri döndürülemez. Şimdi her şey ilişkinin değirmeninden, tartısından ve dolayısıyla da çeşitli sonuçların hesaplanması sürecinden geçmek zorundadır. Ama bunun ikinci bir anlamı daha vardır; iyice düşünülüp taşınması gereken kararlar, ortaya çıkan eşitsizliklerin ve bunların ateşlediği çatışmaların ve çözüm çabalarının bilincine varmayı sağlayan bir şey haline gelirler.* Bu daha ziyade, esasen konvansiyonel olan mes-

leki mobilizasyon kararının alınması esnasında başlar. Bir taraftan emek piyasası kişisel koşullara bakmaksızın mobilize olmayı gerektirir. Evlilik ve aile ise tam tersini... Modernizmin sonuna kadar düşünülmüş piyasa modelinde ailesiz ve evliliksiz bir toplum varsayılmıştır. Herkes ekonomik varlığını sürdürebilmek için bağımsız ve piyasanın taleplerine uyabilme özgürlüğüne sahip olmak zorundadır. Piyasa öznesi sonuna kadar tek başına, ilişki, evlilik, aile “engeli” olmayan bir bireydir. Dolayısıyla da uygulanan piyasa toplumu aynı zamanda çocuksuz bir toplumdur; çocuklar mobilize, tek başına onlara bakan baba ya da anneleriyle birlikte büyümedikleri sürece.

İlişkinin talepleriyle emek piyasasının talepleri arasındaki bu çelişki, evliliğin kadın için anlamının meslekten vazgeçme, ailenin sorumluluğunu taşıma ve kocanın mesleki yıldızları altında “birlikte mobilize” olmak anlamı taşıdığı kesinlikle anlaşılınca kadar gizli kalabildi. Ne zaman ki *her iki* partner de maaşa bağımlı hayat güvencesi için özgür olmak istediler ya da buna mecbur kaldılar, çelişki o zaman su yüzüne çıktı. Aile ile emek piyasası arasındaki bu çelişki konusunda rahatlıkla *kurumsal* çözümler ya da hafifletmeler düşünülebilirdi (örneğin bütün vatandaşları için, çalışmaya bağlı olmayan asgari bir gelir ya da sosyal bir güvence; evli çiftlerin ikisinin de çalışmasını zorlaştıran bütün engellerin ortadan kaldırılması; uygun “çalışma kriterleri” getirilmesi vs.). Ama bunlar ne mevcuttur ne de öngörülmektedir. Dolayısıyla da çiftler, ellerindeki imkânlar çerçevesinde, içsel *risk* paylaşımını içeren *kişisel* çözümler aramak zorundadırlar. Soru şudur: Ekonomik bağımsızlıktan ve güvenceden, yani toplumumuzda yaşamayı sürdürebilmek için doğal olarak sahip olunması gereken şeyden kim *vazgeçecek*? Kim diğerrinin peşine

takılırsa (genellikle), mesleki kariyerinin tamamen dışına itilmeyecekse bile, ağır mesleki dezavantajları göze almak zorundadır? Buna uygun olarak da çatışmanın şiddeti artacak ya da azalacaktır. Evlilik, aile ve ilişki, tamamen modernize olmuş bir piyasa toplumunun kişisel alana yansıyan çelişkilerinin artık telafi edilemediği alanlar haline gelmektedir.

Can alıcı mesleki mobilizasyon sorununa diğer can alıcı sorunlar da eşlik etmektedir: Çocukların zamanlaması, sayısı ve bakımı, asla eşit paylaştırılamayan gündelik işler, korunma yöntemlerinin “tek taraflılığı”, kurtaj kâbusları; cinselliğin tarzı ve sıklığı konusundaki farklılıklar... Örneğin bir margarin reklamında bile bir cinsellik gören bakış açısının ne kadar sinir bozucu olabileceğini düşünün. Kadınlarla erkeklerin birlikte yaşamalarının bütün bu çatışma ateşleyici anahtar konuları üzerinden *konumların çözülümü* idrak edilir: Ebeveynliğin *zamanlaması* erkek ve kadının hayat bağlamlarında bambaşka koşullarla ve engellerle karşılaşır. Eğer sonunda evlilik “tetikte olma” durumuna vardırılsa -yani boşanmaya uygun hale- o zaman önlenmesi gereken ayrılma önceden tahmin edilebilir olur ve bütün kararlardan ve düzenlemelerden, giderek daha sık şekilde eşit olmayan sonuçlar doğmaya başlar. Ailede tabuları kaldırma ve yeni teknik olanakları kullanma konusunda patlak veren şey -psikoloji ve pedagojik girişi yapılan çocuk dünyaya getirme olanağı, ana rahmine, insan genetiğinin bilim kurgu gerçekliği bir yana, cerrahi olarak müdahale etme imkânı da unutulmamalıdır-, aile içinde vaktiyle birleştirilmiş olan konumları birbirinden ayırır: Kadın erkeğe karşı, anne çocuğa karşı, çocuk babaya karşı hale gelir. Ailenin geleneksel birliği, vermek durumunda kaldığı kararlar yüzünden dağılır. İnsanlar

problemlerin çoğunu, belki sandıkları ya da yakındıkları kadar, aile içine taşımazlar. Hemen hemen bütün çatışma konularının kurumsal bir yönü de vardır (örneğin çocuk konusu büyük ölçüde çocuk bakımını ve mesleki angajmanı birleştirme imkânsızlığının kurumsal olarak güvenceye alınmış çözümüne dayanır). Ama bu anlayış tek başına çocuğun bakımını sağlamaz! Belli bir zorlayıcılıkla aileye dışarıdan -emek piyasası, çalışma sistemi, hukuk vs.- gelen her şey kişisel hale dönüştürülür ve küçültülür. Aile kavramında (ve bütün alternatiflerinde) böylece sistematik bir kuruntu gelişir; cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin yüzyıllık kaderini, iki kişilik somut birlik içinde değiştirecek bütün çözüm araçlarının orada olduğu sanısına kapılır insan.

Ailenin çekirdeği (ebeveynliğin kutsallığı) de temel unsurlarına, annelik ve babalık durumlarına doğru dağılmaya başlar. Almanya'da her on çocuktan biri tek ebeveynli ailelerde büyümektedir; yani aileye tek başına bakan kadınların ya da erkeklerin çatısı altında.

Çift ebeveynli ailelerin sayısında bir azalma görülürken, tek ebeveynli ailelerin sayısı giderek artıyor. Aileye tek başına bakan anne artık sadece "evinde oturan kadın" değildir, tersine (artık sadece *çocuk yapmak için* ihtiyaç duyduğu, yoksa tamamen gereksiz gördüğü) baba ile olan çatışmalar bakımından birçoklarının aklında, şimdiye kadar hiç olmadığı şekilde arzulanan çocuğu yapmanın çıkış yolu olarak görünen bir seçim imkânına sahip olmuş ve onu kullanmış bir kadındır.

Aile içi bireyselleşme süreciyle birlikte -Elisabeth Beck-Gernsheim³² ve Maria S. Rerrich'in³³ de gösterdik-

³² E. Beck-Gernsheim (1989) ve bu kitabın IV. Bölümü.

³³ Maria S. Rerrich (1988).

leri gibi- çocuklarla olan sosyal ilişkinin ve bağı niteliği de değişti. Bir yandan çocuk, bireyselleşme sürecinde bir *engel* teşkil etmektedir. Yüklü bir paraya ve işe mal oluyor, ne olacağı kestirilemiyor, insanı bağlıyor ve özenle hazırlanan kısa ve uzun vadeli planları birbirine katıyor. Ortaya çıkışıyla birlikte çocuk kendi “muhtaç olma diktatörlüğünü” geliştirip mükemmelleştiriyor ve ses tellerinin kaba gücü ve ışık saçan gülümsemesiyle anne babasını kendi doğal yaşam ritmine uymaya zorluyor. İşte tam da bu, diğer yandan onu vazgeçilmez yapıyor. Çocuk *elde kalan, bitirilemeyen, değiştirilemeyen tek birincil ilişki* nesnesine dönüşmüştür. Eşlerin biri gider, diğeri gelir. Çocuk kalır. Bir ilişkide özlenen ama yaşanamayan her şey ona yöneltilir. Çocuk, cinsiyetler arasındaki ilişkinin kırılma noktasıyla birlikte bir monopol karakteri kazandı; yaşanabilir bir birlikteliğin, normalde giderek enderleşen ve daha fazla sorgulanan, duyguların bedensel alışveriş içinde yaşanabilirliğinin aracı haline geldi. Onda, bireyselleşme süreciyle birlikte giderek imkânsızlaşan ve özlemi duyulan anakronik bir sosyal deneyim yeşertiliyor ve kutsanıyor. Çocukların şımartılması, “çocukluklarını sahneye koymaları”na izin verilmesi -aşırı sevilen zavallı varlık-, boşanma sırasında ve sonrasında onlar uğruna verilen mücadele bu durumun belirtilerinden bazılarıdır. Çocukla kurulan ilişki, insanların elinden kayıp giden aşk olanaklarına karşı geliştirdiği *son birliktelik biçimidir*. O, büyüünün kalkmasıyla birlikte ortaya çıkan ve anlamını ondan alan bir “*yeniden büyülenmenin*” *kişisel yöntemi*dir. Doğum rakamları sürekli azalıyor. Ama çocuğun anlamı *artıyor*. Genellikle de birden fazlası yapılmıyor. Birden fazlası için o maliyetlere katlanmak neredeyse imkânsız. Ama

(ekonomik) maliyetlerin insanları dünyaya çocuk getirmekten alıkoyduğuna inanan biri, maliyet-yarar-düşünme konusundaki önyargılarına takılıp tökezleyecektir. Endüstri toplumunun konserveleştirmekle kalmayıp bir yandan da ürettiği modern ortaçağ dönemi eriyip gitti. İnsanlar cinsiyetlerinin doğaya atfedilen geleneksel kabuklarından sıyrılıp kurtuldular. Bunu tarihi boyutları içinde anlamak önemlidir, çünkü bu toplumsal dönüşüm kişisel düzeyde, özele ait çatışmalar olarak gerçekleşiyor. Kendine kitlesel olarak yönelen acıyı ailesel sosyalleşmeye geri gönderen psikoloji (ve psikoterapi) ise bir tür kısa devre yapıyor. İnsanlar kendilerine önceden verilen yaşam biçimlerinde birden çatışmalarla karşılaştıklarında, birliktelikleri için önlerinde ideal bir örnek bulamadıklarında, çektikleri acılar artık sadece erken çocukluk dönemlerinde yaşadıkları sorunlara bağlanamaz. Cinsellik, evlilik, erotizm ve ebeveynlik artık daha çok, erkeklerin ve kadınların modern geleneksel cinsiyet kaderlerinden kurtulma koşulları altında, eşitsizlik, meslek, emek piyasası, politika, aile ve insanların içinde bulundukları geleceği olmayan yaşam biçimleriyle ilintilidir. Bunların kategorilerinin tarihselleştirilmesi ve toplumsal revizyonu hâlâ psikolojinin yapması gereken bir şey olarak karşısında durmaktadır.

6. Bireyin Sonu mu Yoksa Muazzam Öznelliğin Rönesansı mı?

Endüstri toplumunun geleneksel cinsiyet kalıplarından çıkılmasının, “bireyin sonu” tartışması açısından anlamı nedir? Bu yolla insanların içi, gelişen deneyim endüstrilerine, dinsel hareketlere ve politik doktrinlere açılacak

mı? Henüz elde kalan Ben-sorumluluğu dağılacak ve piyasayı teşvik edici modalara göre değişen endüstriyel standartlaşmaya mı tabi olacak?

Yetmişli yılların toplumsal hareketi, sadece ilk bakışta, “özel kendini yansıtmalar” içinde kaybolup gitmiş gibi görünüyor. “Yeterince yakından ve yeterince geniş bakıldığında, bugün evlilik ve aile içi ve dışı ilişkiler ile bağlar, geleceği olmayan yaşam biçimlerinin yükü altında ağır bir iş çıkarıyor. Toplamda burada, kişisel bir fenomen olarak görmeye kendimizi alıştırمامız gereken değişiklikler meydana gelmektedir. Her türlü yaşam birlikteliklerinin hassas pratiğinde, cinsiyetler arasındaki eskiye dönük keşfedilen yenileştirme çabalarında, paylaşılan ve herkesçe bilinen baskı temelinde yeniden canlandırılan dayanışmada azar azar toplanıp biriken şey, belki de toplumu, teorik seviyelerinde takılıp kalmış olan sistem değiştirici stratejiler olarak köklere başka türlü yaklaşmaya zorlayacaktır.

Birey -suç terminolojisinde “özne” olarak da adlandırılır- sık sık ölü ilan edilmiş ve mezara gömülmüştür. İki yüz yıllık kültür ve ideoloji kritiğinden sonra artık neredeyse sadece “özel faktörlerin” hayaleti olarak kitaplarda ve kafalarda dolaşmaktadır. Theodor W. Adorno da benzer sonuca varır; “Aptal August” (Dummer August)³⁴ başlığı altında şunları not eder: “Standartlaştırılmış ve yönlendirilmiş insan birimlerinin tam ortasında birey yer alır. Hatta bu koruma altındadır ve monopol değeri kazanır. Ama o gerçekte hâlâ sadece kendi biricikliğinin bir fonksiyonudur, bir zamanlar çocukların şaşkınlıkla izlediği ve güldüğü ucube doğumlar gibi bir

³⁴ Dummer August, sirkte bir palyaço karakteridir. Esas palyaçonun yardımcısidir ve palyaço hiyerarşisinde en alta yer alır (ç.n.).

sergi nesnesidir. Artık kendi başına ekonomik bir varlık sürdürmediği için karakteri kendi nesnel toplumsal rolüyle çelişkiye düşer. İşte tam bu çelişki yüzünden doğal koruma parkında beslenir ve başıboş dolaşır izlenmenin keyfini çıkarır.”³⁵

Altmışlı ve yetmişli yılların henüz anlaşılamamış deneyimi bununla çelişir: *Hatırlanması neredeyse imkânsız etkili bir öznenliğin Rônesans’ı*.³⁶ Her şeye ve herkese açık olan ve organizasyon olarak sallanan ayakları üzerinde uzun süre ayakta kalmayı başaramayan dağınık küçük gruplar ve çevreler, tehlikede olan bir dünyanın temalarını gündeme getirdiler -yerleşik partilerin ve bilimlerin direncine ve milyarlarca dolarlık yatırımların çekim gücüne karşı. Şöyle söylemek bir abartı olmazmış gibi görünüyor: Vatandaş grupları *tematik* olarak inisiyatifi ele aldılar. Politik tanınmanın merdiveni şu şekilde gelişti: sorgulandılar, alay edildiler, dışlandılar -zaten hep söylenmiş olanlar, parti programı ve hükümet açıklaması. Kadın sorunu, çevre sorunu ve barış sorunu süreçleri bu şekilde gerçekleşti. Elbette, bunlar şimdilik sadece sözlerden, niyetlerden, pazar vaazlarından ibaret. Ama dil düzeyinde zafer hemen hemen kesinleşmiş durumda.

³⁵ Th. W. Adorno (1982), s. 176f.

³⁶ Bu bireyselleşme kavramının hızlı, toplumsal ve bilimsel kariyerinde de kendini gösteriyor. Daha fazlası için bkz.: *Gençlik sosyolojisi alanında*: W. Fuchs (1983), W. Hornstein (1985), W. Rosenmayr (1985), M. Baethge (1985), W. Michal (1988), s. 143 ff., Heitmeyer, W./Möller, K. (1988); *işçilik ve işçi hareketleri alanında*: Mooser (1983), K. Dörre (1987), D. Brock (1988); *kadın araştırmaları alanında*: E. Beck-Gernsheim (1983), H. Bilden (1989); *sosyal eşitsizlik alanında*: P. A. Berger/S. Hradil (1990), S. Neckel (1989), K. U. Mayer (1989); *aile sosyolojisi alanında*: H. Bertram/R. Borrmann-Müller (1988), H.-J. Hoffmann-Nowotny (1988), G. Burkart (1989), I. Herlyn/U. Vogel (1988).

Bir kez daha vurgulamak gerekirse: Bu sadece paket programlı oportünizm, ama belki de bilinçli bir anlayış değişimi. Eylem, verilerin ortaya çıktığı yerler, bundan henüz hiçbir şekilde etkilenmiş değil. Yine de elde kalan: Şimdi herkesin ağzında olan gelecek temaları, yönetenlerin ileri görüşlülüğünden ya da parlamen-todaki mücadelelerden doğmadı; hele ekonominin ve bilimdeki güç katedrallerinden asla doğmadı. Bunlar daha çok kendi kendine mırıldanan, vaaz veren, doğru yol konusunda tartışan, içlerini şüphe kemiren ve sü-rekli kavga eden gruplar ve grupçuklar tarafından poli-tik gündeme taşınan şeyler. Demokratik girişim son de-rece imkânsız görünen tematik bir zafer kazandı. Ve bu Almanya’da oldu; yani otoriteye inanan, her türlü resmi saçmalığı ve çılgınlığı işgüzar bir uysallıkla mümkün kı-lan bir gündelik kültür içinde.

Bu sömürülen, geç-solcu küçük burjuvazinin ideo-lojisi ve balsamı değil mi? Geri çekilmenin harekete geçmeye doğru serbest dönüşümü mü? Hayır. Hiç kim-se şunu demiyor: “Daha iyi olacak, ışık göründü”. Ama şimdi, sabahları yazı yazan, öğleden sonraları broş imal eden ve akşamları balık tutmaya giden “yeni bir insan” var. Almanya’da son yirmi yılda gerçekleşen tema erte-lemelerini, toplumsal ve bilinç değişikliklerini eski sınıf çatışması-rehberliği perspektifinden yorumlayanlar, yanlış oldukları ortaya çıkmakta olan önermelerinin donukluğu içine hapsolmuş olarak kalacaklar.

Adorno, bireyin vedasını onun ekonomik varoluş biçiminden vedasıyla açıklamıştı. Yanılgı tam da burada yatıyor: *Refah toplumunun bünyesi içinde, bireycilik ta-rihsel olarak yeni, ekonomik bir temel kazandı; işletme-de değil, ama emek piyasasında.* Daha açık söylemek ge-

rekirse; eğitim ve mobilizasyon taleplerinin yanında, topluözleşmeli, sosyal haklar içeren, tamponlarla korunan, organize bir emek piyasasında. Genel bir yalnızlaşmanın bu tuhaf toplum tipi, burada kendi kendine gerçekleşen bir standardizasyon, elbette burjuva bireyselliğinin, nesli tükendikten sonra yeniden dirilmesi değildir. Ama kendi sınıfsal konumu konusunda bireyci açıdan yanılan -ve nihayet sermayenin ideolojik siren seslerine teslim olan- proletaryanın yanlış bilinci de değildir. Bu, -kısaca söylemek gerekirse- onun hayat hikâyesindeki seçme özgürlüğünün lanetlenmiş rejisörüdür.

Bireyselleşmiş toplumda kişi, sürekli olarak dezavantajlı konumda kalma cezasına karşın, kendini, imkânlar ve zorunluluklar bağlamında, hayat hikâyesinin eylem merkezi, planlama bürosu olarak görmek zorundadır. “Toplum”, gerçekleştirilmesi gereken hayat hikâyesinin koşullarına göre “değişken” bir şey olarak görülmek zorundadır; birey tarafından yönlendirilebilecek bir şey. Eğitim olanaklarının kısıtlılığı kuşkusuz herkesi ilgilendiren bir sorundur. Ama 2,5’lik³⁷ bir not ortalamasıyla nasıl tıp okuyabilirim? İnsan hayatını etkileyen toplumsal belirleyiciler, “çevresel değişken” olarak küçültülmeli ve “önlemler fanteziyle” yumuşatılmalı ya da olurlarına bırakılmalıdır.

Talep edilen şey, gündelik yaşamın aktif bir eylem modelini oluşturmaktır; Ben’i merkeze koyan, ona eylem imkânı veren ve bu yolla, karşılaşılan yapma zorunluluklarını ve karar verme olanaklarını anlamlı bir şekilde kontrol etmeyi sağlayan bir model. Bunun anlamı, kişinin burada, entelektüel gölge boksunun sığ yüzeyi-

³⁷ Almanya’da not sistemi 1 ile 5 arasındadır ve en iyi not 1’dir (ç.n.).

nin altında, kendi hayatta kalma mücadelesi için, Ben ve toplum arasındaki ilişkiyi deyim yerindeyse tersyüz eden ve bireysel hayat hikâyesini oluşturma yolunda pratik düşünen ve davranan, benmerkezli bir dünya görüşü geliştirmesidir.

Ama “bireysel konumların” birbirinden ayrılması, yüksek dereceli bir *standartlaşmayla* eşzamanlı olarak gerçekleşir. Daha kesin söylersek: Bireyselleşmeye yol açan araçlar, aynı zamanda standartlaşmaya da yol açarlar. Bu; piyasa, para, hukuk, mobilizasyon, eğitim vs. için, her birinde farklı bir tarzda geçerlidir. Ortaya çıkan bireysel konumlar tümüyle piyasaya (emek piyasasına) bağımlıdır. Bunlar adeta piyasa bağımlılığının mükemmelleştirilmesidir ve varoluş güvencesinin bütün hücrelerine sızarlar. Ayrıca bunlar, geleneksel bakım olanaklarını (örneğin evlilik yoluyla) ancak ve ancak uç durumlarda tanıyan *mevcut* piyasa ve emek piyasası toplumunda ortaya çıkmaktadırlar.

Yine de bireyselleşme ve standardizasyonun bu eşzamanlılığı, ortaya çıkan bireyselleşmiş emek piyasası konumlarını henüz yeterince ele geçirememiştir. Yani bunlar yeni tür bir kalibreye işaret ederler: Birbirinden ayrılmış olan kamusal ve özel alanlara sirayet ederler. Kurumların görünürdeki öte tarafı, gerçekleştirilmesi gereken tercihli biyografinin bu tarafına dönüşür. Böylece özellikle de bireyselleşen kişisel varoluş, müdahalelerinden tümüyle kaçtığı ilişkilere ve kararlara giderek daha çok ve daha belirgin bir şekilde bağımlı hale gelir. Kökenleri ve kalibreleri itibarıyla kendilerini her türlü bireysel düzenlemeye kapatan risk, çatışma ve sorun alanları ortaya çıkar. Bu durum, politik düzeyde tartışılan ve görüşülen birçok şeyi kapsar: “Sosyal ağ insanla-

rı” denen olgudan başlayıp, maaş ve çalışma koşulları pazarlıklarından bürokratik müdahalelerin önlenmesine, eğitim imkânlarının hazırlanmasına, trafik sorunlarının düzenlenmesine, çevre yıkımından kaçınmaya vs. kadar hemen hemen her şeyi. O halde bireyselleşme tam da bireysel bir bağımsızlık hareketine hiç olmadığı kadar az izin veren çerçeve koşullar altında gelişir.

Bir başka deyişle: Kişisel hayat hikâyesi giderek daha fazla ikinci yüzüne bürünür ve *kurumlara bağımlı bireysel durum* görünümünü alır. Buna göre, aslında günümüzde bir kişinin, hayatın belli kulvarlarında ve sosyal yapı içinde uygun bir yer edinmesi konusunda etkili olan şeyler; aldığı bireysel kararlar ve yaptığı seçimler, eylemler ya da vazgeçişler giderek daha fazla önem kazanıyor; örneğin belli bir okul tipinde okumak, bir sınavdan geçilmek ya da kalmak, şu ya da bu mesleği seçmek. Öte yandan bunlar, ki bu can alıcı noktadır, ilk bakışta tamamen kişisel gibi görünen, ama çok çeşitli biçimlerde politik gelişmelere ve kurumsal belirlemelere bağlı olan hareket tarzlarıdır. Böylece, örneğin bir seferinde sosyal haklardan mahrum grupları keşfeden ve onlara burs imkânları sunan, sonra tekrar bu tür destekleri kısıtlayan ve bunun yerine seçkin teşvikler peşinde koşan eğitim politikasının o anki hedefinin, tümüyle kişisel kaderleri bile değiştirebilecek kolaylaştırıcı bir etkisi olur; ya da aile ve boşanma hukukunda, vergi mevzuatında ve yetersiz sosyal yardımlar konusunda -bekârların, evlilerin, dulların ve boşananların mali açıdan sınıflandırılmalarına bağlı olarak- evliliği teşvik eden ya da önleyen düzenlemelerin.

Bu kurumlara bağımlılıkla birlikte biyografilerin *krize duyarlılıkları* da artar. Hayat güvencesinin anahtarı emek piyasasındadır. Emek piyasasına uygunluk eği-

tim gerektirir. Birinden biri eksik olduğunda kişi maddi olarak bir hiçlikle karşı karşıyadır. Eğitim pozisyonlarının mevcudiyeti böylece topluma katılma boyutunu muhafaza eder. Buna uygun olarak konjonktürel ya da demografik yükselişler ve düşüşler yüzünden bütün bir kuşak varoluşsal bir çıkmaza sürüklenebilir. Yani kurumlara bağımlı bireysel konumlar, nüfus değişimlerine, ekonomi ve emek piyasalarının konjonktürlerine bağlı olarak kuşağa özgü dezavantajların ya da avantajların, *dönemsel durumlar* denen şeyin ortaya çıkmasına neden olurlar. Bunlar her zaman, bütün kuşağın ve yaş gruplarının önceden programlanmış imkânsızlıklarını hukuki düzenlemelerle ve sosyal devlet eliyle yeniden bölüştürerek önlemeye ya da dengelemeye çalışan ve bu nedenle baskı altına giren devlet kurumlarının sosyal performans eksikliği olarak da kendilerini gösterirler.

Buna karşın kurumlar hukuki olarak sabitlenmiş, giderek gerçek duruma daha az uyan “*normal biyografi*” kategorileri içinde hareket ederler. Örneğin sosyal sigorta sisteminin temelinde yüksek işsizlik yüzünden birçokları tarafından yerine getirilemeyen ve aile içindeki, kadınla erkek arasındaki yaşam koşullarının gelişimini kaçırmış olan standartlar yatar. “Aileye bakan kişi” fikri, paylaşılan ve değişen rollerle birlikte, para kazanan, tedarik eden, çocuklara bakan ve yetiştiren olarak, aile tarafından geri püskürtüldü. “Tam” yerine “tam olmayan” aileler geldi. Tek başına çocuk yetiştiren babaların büyüyen grubu kendini, anne monopolü üzerine kurulmuş olan boşanma hukuku tarafından dışlanmış hissediyor.

O halde endüstriyel topluma uygun yaşama biçiminin eksenlerinden -sosyal katmanlar, çekirdek aile, cin-

siyet rolleri- doğup gelişmiş olan toplumun karşısında, *kancasından kurtulan endüstri çağının bir tür genel valisi fonksiyonunu* üstlenen denetim, yönetim ve politika kurumları duruyor. Bunlar resmi normallik standartlarından “sapan” hayat üzerinde, onu normatif olarak pedagojik düzenlemeye tabi tutmak suretiyle etkili olurlar ve böylece, artık sadece nüfusun küçülen bir parçası için geçerli olan eski güvencelerin suikastçısına ve ateşli taraftarına dönüşürler. Sonuç olarak da *kurumsal olarak tasarlanan ve toplumsal olarak geçerli olan “normallik” arasındaki çatışma* şiddetlenir ve endüstri toplumu binası normatif-hukuki alana kayma tehlikesi göstermeye başlar.

Sonuçta ortaya, şahsi olanla politik olanın birbirine karıştığı, çakıştığı, karşılıklı olarak birbirlerini yücelttikleri farklı, yeni tür bir toplumsal öznel ve bireysellik ortaya çıkar. Bu, şu anlama da gelir: Bireyselleşme özgürleşme demek değildir, daha çok tüketim bilinci ve *kendi* bilincinin bir karışımıdır. Kendini arayıştan, kendi belirsizliğinden, hatta belki kendi bulunmuş yokluktan doğan, uygulamalarının kinikliğini ve uzlaşmazlığını temel itibarıyla, hayat iksiri olarak kabul eden anlamında *kendi* bilinci. Belli bir yolla küçük Kafka’lar ortaya çıkıyor, Kafka’nın kahramanları tarzında: paradokslar arasında akvaryumdaki balık gibi hareket etmeyi bilen, banal gerçek roman kahramanları.

Ama şöyle söylemek de bir abartı sayılmaz: Cinsiyetler arasındaki ilişki keşmekeşinde çevre tahribatına ve barışı tehlikeye atan gelişmelere karşı girilen angajmanın içinde, serserice bir teori yoksunluğuyla büyük felsefi anıtların bakımını yapmanın ötesinde bir aydınlanma da, (birey tarafından) adeta biyografik ev ihtiyaç-

ları için, kendi kendine ve bizzat, yeniden keşfedildi. Bunun çok küçük bir şey hakkında büyük bir söz olduğu düşünülebilir. Ama eğer aydınlanmanın, ilişkilerin zorbalığından bir parça özel hayat kurtarmakla az çok bir ilgisinin olduğu doğruysa, o zaman bu, kişinin bugün kendi biyografisinin bahçesinde keşfettiği ve büyüt-tüğü bu kendini özgürleştirme otçuğu, felsefi olarak muazzam bir şekilde yetiştirilen ve bugünlerde çoğunlukla “Post-” ile ilişkilendirilen “orkideler-aydınlanmasının” adeta bir tür orman ve çayır hali, ön ve yan biçimidir. Bugün insanların bir tür “altın benlikleri için dans” sergiledikleri, büyüme garantisi olan terapi branşının endüstriyel ormanında tekrar geri dönmek üzere yollarını kaybettikleri gerçeğinin önemini küçük görmemek gerekir. Ama sadece bunu gören biri de, burada çekinerek ve nereye gideceğini bilmez halde kendini gösteren *yeni*yi de gözden kaçıracaktır; yetersiz, yıpranmış dil klişeleriyle derdini anlatmaya çalışan *yeni*yi.

Hâkim teorilere göre asla olmaması gereken, daha keskin söylersek; *olamayacak* olan, ama işte yine de olan, hatta oldukça somut, yırtıcı bir form içinde olan deneyimlerdir bunlar; insanın ve toplumun hayatını “içeriden” ve derinden değiştiren deneyimlerdir. Burada kimileri için ilk ve en somut, ama kimileri için de tümüyle safsatadan söz ediyoruz. Onun hakkında bu şekilde konuşmak, iki deneyim kavramının arasında durmak demektir; ama bu da yine kimileri için son derece gereksiz, kimileri için de safi saçmalıktır. Kişisel benlik deneyiminin bu türden bir açıklaması hiç kimseye herhangi bir şey katamaz, onlara gülünç derecede soyut gelir böyle bir şey. Onlara göre, olmayan bir şeyden söz etmektir bu ya da en azından insanın hakkında anlamlı

konusamayacağı bir şeyden. İşte ikilem tam da burada ortaya çıkıyor: Yeraltında bir deneyim, insanın kendisiyle ve dünyayla ilişkisinde bir aktivite imkânı yayılıyor ve anlam kazanıyor; ama onun hakkında konuşmak bazılarına göre gereksiz, bazıları içinse imkânsız.

Tabii eğer (kabaca) “narsisizm çağı” söylemleri bir şekilde doğruysa; ama aynı zamanda da buduyor, kısaltıyor, yanlış yollara sürüklüyorsa. Harekete geçmiş bulunan gelişimin menzili ve etki derinliği gözden kaçırılıyor. Bireyselleşen yaşamlar, çoğunlukla istemeden, tarihin önlerine çıkardığı bir *arama ve deneme evresine* girdiler. Burada söz edilen şey, gerçekdışı hale gelen rol dağılımlarının (erkek, kadın, aile, kariyer) hâkimiyetine karşı, yeni sosyal biçimler “yaşamak”tır (kelimenin aktif anlamıyla). Şimdiye kadar bastırmaya alıştığımız özgürlüğü, dürtüleri ve arzuları ifade etmek ve onların peşinden gitmektir. İnsanlar özgürlüğün, yaşamın tadını şimdi, uzak bir gelecekte değil, şu anda çıkarmayı düşünüyor, bilinçli olarak bir haz kültürü oluşturmak ve onu geliştirmek istiyor, ama kendi ihtiyaçlarını hukuk içinde dönüştürme ve gerektiğinde kurumsal belirlemelere ve sorumluluklara karşı kullanma özgürlüğünü de istiyor. Kendi hayatını nasıl yabancı müdahalelere karşı koruyacağına ve bu alanın tecrübe edilir şekilde tehlikeye düştüğü yerde sosyal ve politik olarak -muhtemelen politik çıkarların ifade ve organizasyonunun öngörülen biçimleri ve tartışmalarına pek girmeden- nasıl hareket etmek zorunda kalacağına dair bir özgürlük bilinci gelişiyor.³⁸

³⁸ Şu soru ilginç olacaktır: Eski Doğu Bloğu'nda meydana gelen tümüyle beklenmedik ve de hızlı gelişmeler nedeniyle, Doğu Almanya'da başlayan demokratik halk protestoları ne derece *esirgenen bireyselleşmelerin* sonucu

Bu deneyimlerden, “kendine karşı sorumluluklar” ilkesine dayanan yeni bir etiğin de ilk unsurları ortaya çıkıyor -bu solipsist (tekbenci) bir yanlış anlama bağlamında değil, tersine, çabanın, bireysel olanın ve sosyal olanın akışkan, planlı, sosyal özdeşleşme bakımından yeniden düzenlenmesi bağlamındadır. Burada kişinin kendi hayatındaki ve düşüncesindeki standartlaştırmaları keşfetmesi ve onları aşmasının sürekli kılınması ve bunun bizzat bireysel ve sosyal bir öğrenme süreci haline gelmesi söz konusudur. Şu ana kadar hâkim olan insan imgelerinin yerine açık, aynı zamanda insanın kendi değişiminden bağımsız olarak *değişebilir* insan imgesi gelmektedir. İnsanın kendi hakkındaki, sosyal rollerin iç tarafından hareketle hayata ve düşünceye monte edilen imgesi bu anlamda insanın bir türlü aşmadığı tarihsel bir hipotezden (ve ipotekten) başka bir şey değildir. Bireysel ve kolektif olarak yürünecek olan bu ayak basılmamış ve uzun patikalar, en nihayetinde, şimdiye kadar aydınlanma sürecinde başat bir şekilde yorumlanan ve ileri doğru götürülen bir dizi adımın tam anlamıyla tersine dönüşüdür. Artık sıra şöyle değildir: Doğayı bilmek, teknolojiyi geliştirmek, üretim güçlerini verimli hale getirmek, maddi zenginliği artırmak, ekonomik, toplumsal ve politik ilişkileri değiştirmek ve *sonra*: İnsanları özgürleştirmek. Daha ziyade son, başa alınmıştır burada: Kişinin kendi sosyal blokeleri ve belirlenmişlikleri içinde kendini geliştirmesi ve bunları kendi eliyle

olarak ortaya çıkmıştır? - Bürokratik baskı ve zorbalıklara karşı bir isyan ve aynı zamanda, sadece Batı Almanya televizyonlarında gördükleri için değil, Doğu Almanya’da ulaşılan sosyal refah seviyesinde artık mümkün ve gerekli olduğuna inandıkları için de, kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirme olanaklarının kısıtlanmasına bir cevap olarak.

pratik olarak gevşetme, kırına ve sonra da evlilik, aile, cinsiyet ilişkileri üzerinden iş hayatını, politikayı ve kurumları, doğa ve teknolojiyle ilişkileri etkileme imkânlarına sahip olması -sürekli olarak şu merkezi sorunla ilişki içinde: Sosyal alanda kendini keşfetmek ve geliştirmek ve karşılıklı olarak kendini özgürleştirmeyi ve keşfetmeyi mümkün kılan bir sosyal alan tanımı yapmak.

Aşktan İlişkiye mi?
Bireyselleşen Toplumda Kadın Erkek
İlişkilerindeki Değişimler

Popüler şarkı sözlerinde hâlâ sonsuz aşktan söz ediliyor. Yapılan anketlerde iki kişilik yaşam hâlâ umutların ülkesi olarak niteleniyor; insanın yakınlık, sıcaklık, şefkat ve dışarıdaki beton çöllerine karşı bir dünya bulduğu bir yer olarak.

Ama aynı zamanda ailenin kutsal dünyasının görüntüsü derin yaralar da aldı. Beyazperdede ve sahnede, romanlarda ve çaresizlikle kekeleyen deneyim raporlarında, ya da bakılan her yerde, müthiş bir çatışma göze çarpıyor. Cinsiyetler arasındaki mücadele günümüzün dramı haline geldi. Evlilik danışmanlarının işi başından aşkın durumda, aile mahkemeleri harıl harıl çalışıyor, boşanma rakamları durmadan yükseliyor. Son derece normal ailelerin gündelik yaşamlarında bile şu soru fıslanıyor: Neden, ah, neden beraber yaşamak bu kadar zor?

Buna cevap bulmak istersek, Elias bunu bir cümlede özetliyor: “Eğer dün olanları bilmezsek, bugün olanları da genellikle anlayamayız.”¹ Bu yüzden önce geçmişe bir göz atalım. Geçmiş bize, insanların modern öncesi toplumun bağlarından, taleplerinden, kontrollerinden kurtuldukları noktada, yeni aşk umutlarının, ama aynı zamanda da yeni çatışmaların nasıl başladığını gösterecektir. Umudlar ve çatışmalar bir araya gelince, *bugünün aşkı* olarak yaşadığımız patlayıcı karışım meydana geldi.

1. Aşk Her Zamankinden Daha Önemli Hale Geliyor

Geleneksel Bağların Çözülmesi

Modern öncesi ve modern sonrası toplumlar karşılaştırıldığında, her zaman, insanların hayatının eskiden çok sayıda geleneksel bağlar tarafından belirlenmekte olduğu vurgulanır; aile ekonomisi ve köy birliklerinden, vatan, din, sınıf ve cinsiyet aidiyetlerine kadar birçok şey. Bu tür bağların her zaman iki yüzü vardır.² Bir yanda bireylerin seçim imkânlarını sınırlar. Diğer yanda güven ve koruma sunarlar, süreklilik ve içsel kimlik için iyi bir temeldir bu. Bunların olduğu yerde insan kendini asla yalnız hissetmez, tersine daha büyük bir bütüne yükseldiğini duyumsar.³ Örneğin din:

“Atalarımızın Hristiyan inanç anlayışına olan bağlanmışlıkları... aynı zamanda küçük dünyalarının, mikrokozmoz-

¹ Elias, 1985, s. VIII.

² Bkz. Bölüm III.

³ Bkz. Imhof, 1984.

larının da büyüğü bir dünyaya, makrokozmoza bağlanması demektir... Mikrokozmozun makrokozmoza bağlanmasından, yüzlerce, binlerce küçük dünyanın üzerinden büyük bir dünyaya geçmek, ki Hristiyan inancına göre bu büyük dünya her şeyi saran Tanrı'nın kollarında yatıyordu, sadece en düşük insanın bile hiçbir zaman kayıp bir konumda olmaması, asla bir başına kalmaması sonucunu doğurmakla kalmıyor, muhtemelen atalarımızın, veba, açlık ve savaş gibi en büyük felaketlerde bile ruhsal bütünlüklerini ve dayanıklılıklarını, kolayca dengelerini yitirmemelerini de sağlıyordu.”⁴

Modern topluma geçişle birlikte birçok düzlemde, geniş menzilli bir bireyselleşmeye götüren gelişmeler de oldu; insanları geleneksel bağlardan, inanç sistemlerinden ve sosyal ilişkilerden kurtaran gelişmeler. Hayatın yeni biçimleri de bununla bağlantılıdır, sosyal yapı düzleminde ortaya çıkan yeni olanaklar ve talepler, öznel düzlemde ortaya çıkan yeni düşünce ve davranış biçimleri de. Bu süreç, Weber'in *Protestan Ahlakı*'nda gösterdiği gibi, daha reformasyonun, eski çağların kutsal vicdanını insanların elinden alıp onları derin bir yalnızlığa teslim eden öğretileriyle birlikte başladı.⁵ Bu süreç takip eden yüzyıl içinde birçok düzlemde devam etti -karışık bir ekonomik sistemin oluşmasından, laikliğin, şehirleşmenin, mobilitenin vs. artmasına kadar-, sürekli yeni gruplara ve hayat alanlarına sirayet etti ve günümüzde biricik, tarihi bir boyuta ulaştı. Bütün bu gelişmelerin sonucu ise yavaş yavaş *kendine ait bir yaşam beklentisi ve zorunluluğunun* ortaya çıkmaya başlaması oldu (birliklerin ve grupların ötesinde).

⁴ A.g.e., s. 23.

⁵ Weber, 1984.

Geleneksel bağlardan bu kopuş, bireye eski kontrollerden ve zorunluluklardan kurtulma olanağı verir. Ama aynı zamanda modern öncesi toplumun insanlarına tutunacak bir nokta ve güvenlik duygusu veren koşulları da ortadan kaldırmış olur. Emek piyasasının taleplerinden sosyal-coğrafi mobiliteye, oradan tüketim baskısı ve kitle iletişim araçlarına: Bütün bunlar -kısmen doğrudan kısmen de dolaylı biçimlerde, sürekli yeni zorlamalarla ve buna uygun olarak da büyüyen bir güçle- bireyi çevresiyle, kökeniyle, tarihiyle temas içinde tutan geleneksel bağların ve sosyal ilişkilerin birçoğunu ufalar. Laikleşme, yaşamların çeşitlenmesi, değerlerin ve inanç sistemlerinin rekabeti sürecinde, bireye bir dünya imgesi, anlamlı bir bağlam, kendi varoluşunu daha büyük bir kozmoza kenetleme imkânı veren birçok ilişki dağılır. Bunun sonucu olarak da -felsefeden tarihe, sosyolojiden psikolojiye kadar birçok alanda defalarca betimlendiği gibi- içsel dengede yaşanan derin bir kayıptır. “Dünyanın büyüden arındırılması” (Weber) ile birlikte bir “içsel vatanlıksızlık”⁶ durumu, bir evrenden yalıtılmışlık duygusu ortaya çıktı. C. G. Jung’un betimlediği, doğa ile insan arasındaki ilişkide meydana gelen değişikliklere örnek vermek gerekirse:

“Bilimsel anlayışımızın arttığı ölçüde, dünyamız da insani olmaktan uzaklaştı. İnsan kendini evrenden yalıtılmış hissediyor, çünkü artık doğayla bağlantısını koparmış ve doğal nesnelerle olan duygusal ‘bilinçdışı özdeşleşme’yi kaybetmiş durumda. Bunlar yavaş yavaş sembolik içeriklerini yitirdiler. Gök gürültüsü artık öfkeli bir tanrının sesi değil ve artık o, kendini anlasınlar diye insanlarla konuşmuyor. Onun

⁶ Berger, 1975.

doğayla olan bağlantısı kaybolup gitti ve bu sembolik bağı doğuran güçlü duygusal enerjisi de kaybetti.”⁷

Bunun bireyselleşme sürecinin ilk basamağını tasvir ettiği söylenebilir: Yüzyıllar süren gelişim süreci içinde geleneksel paradigmlar ve inanç sistemleri, kısacası, toplumsal olarak önceden verilen *cevaplar*, yavaş yavaş ufanıyor. Yeni bir aşama başlıyor, bireyin karşı karşıya kaldığı yeni *soruların* sayısı giderek artıyor; bu, yüzyılın ikinci yarısında özellikle hissedilir oldu, en çok da yaşam ve eğitim olanaklarının genişleme sürecinde. Böylece hayat standardı toplumun alt kesimleri açısından da altmışlı ve yetmişli yıllarda o ölçüde iyileşti ki, bu gelişme “sansasyonel, geniş boyutlu ve sosyal tarih açısından devrimsel”⁸ olarak nitelendi. Eski kuşaklar, monoton bir açlık ve yoksulluk döngüsü içinde, her gün hayatta kalma mücadelesi verirken, bugün geniş toplumsal gruplar açısından ulaşılan maddi seviye, onlara kendilerini gerçekleştirme ve hayat kalitelerini artırma olanakları sağlıyor.⁹ Buna bir de altmışlı yıllarda başlayan eğitim patlamasını eklemek mümkün. Böylelikle her geçen gün daha fazla sayıda genç para kazanma zorunluluğundan ve erken yaşta fiziksel ve psikolojik çöküntü yaşama tehlikesinden kurtulmuş oldu. Sosyolojik anlamda bir gençlik yaşama, bekleme ve borçlarını erteleme olanağına kavuştular.¹⁰ Böylece, sadece temel bilgilerle kısıtlı olmayan, tersine başka deneyim alanlarına, düşünce biçimlerine, geleneklere kapılar açan bir eğitim içeriğine gerçek anlamda ulaşma imkânı elde ettiler.

⁷ C. G. Jung, alıntı Imhof, 1984, s. 174 f.

⁸ Mooser, 1983, s. 286.

⁹ A.g.e.

¹⁰ Hornstein, 1985.

Sosyal yapıda meydana gelen bu türden değişimlerin sonucu, ilk defa geniş gruplar için, doğrudan hayat güvencesine yönelik soruların ortaya çıkabilmesi oldu. Tam da varoluşun maddi zorunlulukların yükünden bir ölçüde kurtulduğu noktada, bu varoluşun anlamına, kendi eyleminin anlamına yönelik sorular yeni bir bakış gücü kazandılar. Eski felsefi temalar şimdi özel hayata sızmış durumda: *Ben kimim? Nereden geliyorum? Nereye gidiyorum?* Bunlar yeni meydan okumaları da beraberinde getirdi, ama yeni yük biçimleri, hatta aşırı yük biçimleri de getirdiler. Eski paradigmalar kırılğanlaştı, yeni kuşklar insanları sıkıştırmaya başladı: Bireyler bu konuda tek başına kaldı. Ve herkes kendi yanıtını bulma becerisini gösteremedi. Geriye, artık maddi konularla ilgili olmayan, bilakis onların ötesine geçen, anlama yönelik korkular ve güvensizlikler kaldı.

Psikoterapist Viktor E. Frankl'a göre "hayatın anlamsızlığından duyulan acı", günümüzün önde gelen ruhsal sorunlarından biri oldu: Bugün bizler, Freud'un zamanındaki gibi cinsel değil, bilakis varoluşsal bir hüsrarla karşı karşıyayız. Ve günümüzün psikolojik hastası artık Adler'in zamanında olduğu kadar aşağılık kompleksi içinde kıvranmıyor, tersine, bir boşluk duygusuyla toplumsallaşan derin bir anlamsızlık duygusunun pençesine düşmüş durumda."¹¹

Kişiyeye Dayalı İstikrarın Ortaya Çıkışı

18. yüzyıla kadar hâkim olan yaşam tarzında aile bugünkü anlamda aile değil, bilakis "evde oturan" herkesi

¹¹ Frankl, 1984, s. 11.

kapsayan bir ev idaresi, ekonomik bir topluluktu. En büyük amacı gündelik olarak varoluşu sürdürmek ve kuşakların devamını sağlamaktı. Bu koşullar altında kişisel eğilimlere, duygulara, motiflere pek bir alan kalmıyordu. Partner seçimi ve evlilik önemli ölçüde ekonomik nedenlere göre yapılıyordu. Eşlerin birbiriyle bireysel uyumu (ya da uyumsuzluğu) sorusu pek dikkate alınmıyordu.

“Köylüler için, ‘kişisel mutluluk’... birlikte çalışabileceği, ona sağlıklı çocuklar verebilecek ve getirdiği çeyizle onu borçtan kurtaracak bir kadınla evlenmekten ibaretti. Bunun da bir tür mutluluk olduğuna hiç şüphe yok. Eşin kendisine yönelik bir aşkın, bu temelden bağımsız olarak, gelişme şansı hemen hemen yok gibiydi.”¹²

Sosyal tarih araştırmalarının da gösterdiği gibi, modern topluma geçiş sürecinde evlilik ve aile kurumu da derin bir dönüşüm yaşadı: Eskinin çalışma topluluğu giderek duygu topluluğu karakteri kazandı. Burjuva ailesinin ortaya çıkmasıyla birlikte “aile içi alanların duygusal olarak doldurulması”¹³, bugünkü modern aile imgesinin belirleyici unsuru olan şahsilik ve mahremiyetin oluşturulması söz konusu olmaya başladı.

Bunun geleneksel bağların çözülmeye başladığı bir çağda meydana gelmesi herhalde tesadüf olmasa gerek. Çünkü duyguların ve bağların şimdi konsantre olduğu aile içi alan belli ki bir denge fonksiyonu görevini üstleniyor: Bu alan, modernizme geçişle birlikte dağılan paradigmaların ve sosyal ilişkilerin yerini almış durumda.

¹² Rosenbaum, 1982, s. 76 f.

¹³ Weber-Kellermann, 1974, s. 107.

Aile özlemini harekete geçiren şey, bireyde gelişen yalıtılmışlık duygusu ve anlam yitimidir artık: Aile artık “içsel vatansızlık” halini katlanılır kılan bir vatandır, yabancılaşan ve konuksever olmayan dünyada sığınılacak bir “liman”dır.¹⁴ Burada kimliğin tarihsel olarak yeni bir biçimi ortaya çıkıyor; bunu en iyi karşılayacak nitelme de *kişiye dayalı istikrar* gibi görünüyor. Geleneksel bağlar anlamlarını kaybettikçe, en yakın kişiler de insanın bilinci ve kendine güveni için, dünyadaki içsel alanı için, hatta ruhsal ve bedensel refahı için daha çok önem kazanıyor.

Sosyal destek ile kronik hastalık ilişkisi, çalışmalarından elde edilen deneysel bir örnek olarak verilebilir. Burada ortaya çıkan şey, bir başka insanla girilen yakın ilişkinin, kişiye önemli bir ruhsal koruma sağladığı ve hayatta zorunlu hale gelen değişimlere uyum sağlamayı önemli ölçüde kolaylaştırdığı yönündedir: “Şayet ... bir insanın sosyal ilişki olanakları örneğin ... iş yaşamından çekilme nedeniyle büyük ölçüde azalsa bile, bu, yükselen hassaslığa rağmen kişiyi bir depresyona sürüklemek zorunda değildir; geriye sadece bir “dert ortağı” kalsa bile. İnsanın eksiksiz güvendiği, her seferinde onun anlayışlı olacağını düşündüğü ve her an kişisel problemlerini konuşmak üzere yönelebileceği bir kişiyle girdiği bu spesifik ilişkinin kalitesi, şimdilik özel bir koruma faktörüymüş gibi görünüyor...”¹⁵

¹⁴ Bkz. Lasch, 1977.

¹⁵ Badura, 1981, s. 23.

Kişiye bağlı istikrarın bir anlamda kalbi olan bu noktadan, yeni bir aşk anlayışı doğar. Bu aynı zamanda, iki kişi arasındaki yakın duygu bağından doğup büyüyen ve onların yaşamlarına anlam ve içerik katan romantik ve sürekli bir sevginin de temel ilkesidir. Bu noktada öteki, benim için dünya demektir, hatta güneş, ay ve bütün yıldızlar demektir. Örnek olarak klasik bir aşk şiirini alalım; Friedrich Rückert'in, *Aysın Sen Bana* şiirini.

“Sen aysın bana ve ben sana toprak;
Diyorsun ki, benim etrafımda dönüyorsun.
Bilmiyorum, bildiğim tek şey, sayende
Aydınlanacağım karanlık gecelerimde [...]

Sen benim ruhum, sen benim kalbim,
Sen benim sevincim, sen benim acım,
Sen benim dünyam, içinde yaşayan ben,
Benim gökyüzüm sen, içinde süzülen ben
Ey sen benim mezarım, içine ben
Sonsuza dek dertlerimi gömdüğüm!

Sen huzursun, sen barışsın,
Sen bana verilen gökyüzüsün.
Beni sevmen gözümde değer katıyor bana
Bakışın başkalaştırıyor beni,
Beni yükseltiyorsun böyle severek.
Benim daha iyi ruhum, daha iyi Ben'im!”

Bu, romantik sevgiye dayanan, kişiye bağlı istikrarın örnek biçimidir. Onun iç çekirdeği şu şekilde betimlenebilir: *İstikrarın diğer unsurları ne kadar çok kaybolursa, hayatımıza anlam ve dayanak noktası arama ihtiyacımız*

da o kadar ikili ilişkiye yönelir. Umutlarımız şimdi giderek artan ölçüde başka bir kişiye, o kadına, o erkeğe yönelmektedir: O kadın ya da o erkek bize giderek daha hızlı dönen dünyada bir istikrar, bir denge sağlamaktadır. Pfeil kısa bir cümleyle özetler: “‘Romantik eş sevgisi’ bu dünyada neredeyse şart olmuştur.”¹⁶ Bernard/Schlaffer’de ise bu daha açıktır:

“Belki eskiden daha kolaydı. İnsanlar kiliseye inanıyordu, devlete inanıyordu ve iyi bir eş, iyi bir anne olursa cennete gideceğine inanıyordu. Eğer şimdi Tanrı, ölmediyse bile seyahate çıkmış olduğundan, anlam kaynağı olarak geriye daha çok insanlar kalıyor. İş yerleri birçokları için... tatmin ve anlam ihtiyacını gidermeye yeten kurumlar değil. Geriye aile, rahatlıkları için insanın kendini feda edebileceği insanlarla ilişki kalıyor. Anlayış, paylaşma ve bakım, doğrudan ilişkilerin dar çemberine iyice sıkışmış, büzülmüş durumda. Eğer insanın sevgi ilişkileri yoksa, gündelik ilişkilerin soğuk alışverişlerine indirgenmiş demektir. Zaman akıp gitmektedir, ama nereye? Eğer insanın kaçıp sığınabileceği diğer bir insan ya da insanlar varsa hayatın anlamı sorusu daha kolay katlanılır oluyor... Boş bir evrende insan küçük bir medeniyet adası oluşturabilir...”¹⁷

Bu bağlamda evlilik de yeni bir anlam kazanır, yani bizim bugün bildiğimiz anlamını. Onun temel motifi sosyolojik ve psikolojik çalışmalarla epeyce incelenmiştir. Böylece evlilik, “gerçekliğin konstrüksiyonu”¹⁸ için merkezi bir konuma gelmiştir. Kadınla erkeğin ortaklaşa yaşamında, gündelik sıradan olaylardan dünya çapındaki politik olaylara kadar uzanan konular hakkında yorum-

¹⁶ Pfeil, alıntı Preuss, 1985, s. 37.

¹⁷ Bernard/Schlaffer, 1981, s. 279.

¹⁸ Berger/Kellner, 1965.

lardan, yargılardan, beklentilerden oluşan bir evren yaratılır. Bu, sözlü ve sözlü olmayan diyaloglar, farklı alışkanlıklar ve deneyimlerle Ben ile Üst-ben arasındaki sürekli gidiş gelişlerle gelişir. Dünya görüşümüz daimi olarak pazarlık konusu edilir, düzeltilir ya da bir kenara itilir, sorgulanır ve güçlendirilir.

Ve sadece gerçekliğin sosyal konstrüksiyonu değil, bundan ziyade *kimliğin* konstrüksiyonu da evliliğin temel konusuna dönüşür. Bu onun, özellikle psikolojik çalışmaların ortaya çıkardığı yönüdür: *Eşimizle ilişkimizde bir yandan da kendimizi ararız*. Hayat hikâyemizi ararız, hayal kırıklıklarımızla ve yaralarımızla barışmak isteriz, umutlarımızı ve amaçlarımızı gerçekleştirmek isteriz. Kendimizi karşıdakine yansıtırız; Sen'in resmi önemli ölçüde Ben'in de arzulanan resmidir: "Sen benim gizli yaşamımın resmisin"¹⁹, "daha iyi bensin".²⁰ Aşk ve kimlik birbirine doğrudan karışmıştır.

Âşık olmanın ilk evresi şöyledir: "Âşık olmak kendi varoluşunu aramaktır... kendi benliğine yönelik, sonuna kadar giden bir arayıştır. Buna başka bir kişi aracılığıyla ulaşılır, onunla diyalog içinde, taraflardan her birinin diğerinde onaylanma aradığı bir karşılaşmada, birbirini kabul etmekle, anlayışla, karşıdaki ne idiyse ve ne ise o şekilde onaylamakla ve özgürleştirmekle."²¹

Uzun süreli bir çiftin bildik konuşması şöyledir: "Geçmiş, çözülmemiş sorunlarından ve acılarından kurtulur. Hayır, her insanın geçmiş ve bugünü, şu soruya yanıt arar: Ben kimim ve neden buradayım? Ve o ilk önce, bu soruyu duymak isteyen birini arar; onu ancak bir

¹⁹ Schellenbaum, 1985, s. 142 ff.

²⁰ Bkz. Rückert.

²¹ Alberoni, 1883, s. 32 ve s. 67.

başkası dinlerse anlayabilirmiş gibi, kendi hikâyesi ancak bir başkasının kulağında tamamına erecekmiş gibi... Böylece karşılıklı konuşmada her eşin kendisi ve dünya hakkındaki imgesi ortaya çıkar, onaylanır, düzeltilir ve değiştirilir... sürekli olarak kişisel kimliğin bir yanı pazarlık konusudur ve soru şudur: Ben kimim ve sen kimsin?”²²

Evlilik danışmanlığındaki deneyimler ve elbette boşanma rakamları açıkça gösteriyor ki, başka tutkuyla aranan bu diyalog sık sık başarısızlıkla sonuçlanıp bir yerde çakılıp kalıyor, susmanın dokunulmaz alanları tarafından sınırlandırılıyor; kesintiye uğratılıyor ya da tamamen kesilip atılıyor.

Bu neden böyledir? İzleyen bölümlerin ana konusunu bu sorunun cevabı oluşturuyor. Burada her iki gelişimin -büyüyen özlem ve sıklaşan başarısızlık- ortak köklerinin olduğu gösterilmeye çalışılacak. Tek bir cümleyle özetlemek gerekirse: Aşkın sadece umutları değil, tersine asıl onun yarattığı hüsrانlar da modernleşmeyle birlikte başlayan bireyselleşmeyle ilgilidir.

2. Aşk Her Zamankinden Daha Zor Hale Geliyor

Kendi Hayatının Olanakları ve Zorunlulukları

Modern öncesi toplumun geleneksel bağları, katı davranış kuralları ve talimatlar içeriyordu. Bunlar çözüldükçe hayatın çapı da genişledi, hareket alanları ve seçim imkânları kazanıldı. Hayat akışı birçok noktada daha açık ve şekillendirilebilir oldu.²³

²² Wachinger, 1986, s. 76 f.

²³ Bkz. Berger, 1975.

Bu şekillendirilebilirliğin doğrudan sonucu, bireyin giderek, gündelik yaşamın basit sorunlarından (tatile nereye gidilecek, hangi marka araba alınacak vs.) uzun süreli hayat planlamasını ilgilendiren sorunlara kadar (hangi eğitim dalı, kaç çocuk vs.?) daha çok düzlemde karar vermekle karşı karşıya kalması oldu. Ondan namuslu bir vatandaş ve eleştirel bir tüketici olması istendi; fiyat bilincine, çevre bilincine sahip olması, nükleer enerjiden, ilaçların nasıl kullanılacağına kadar her konuda bilgili olması beklendi. Bu “aşırı seçim olanaklarına sahip yaşam”²⁴, modernleşme teorilerinin betimlediği gibi, sık sık bireyler tarafından aşırı yük olarak hissedilir oldu. Ama şimdiye kadar pek fark edilmeyen şey, asıl yükün bireyin artık tek bir birey olarak yaşamayı bırakıp ikili bir yaşama geçtiğinde ortaya çıktığıdır. Zira o zaman doğrudan ya da dolaylı olarak eşi ilgilendiren bütün konularda -televizyon programından tatilde gidilecek yere, evin döşenmesinden çocukların nasıl yetiştirileceğine kadar- aynı anda *iki* kişinin düşünceleri ve arzuları, alışkanlıkları ve normları karar verme süreçlerine dahil edilmek zorundadır. Sonucu tahmin etmek zor değil: *Karar verme alanı ne kadar karmaşıkça, evliliğin çatışma potansiyeli de o kadar büyüktür.*

Bu çatışma potansiyeli, yeni şekillendirilebilirliğin öteki yüzünde yeni taleplerin ve zorunlulukların ortaya çıkışıyla daha da yükselir. Gerçi planlamalar ve kararlar belli bir anlamda serbesttirler, ama aynı zamanda yapısal olarak da, artık hayat akışına müdahil olan bireyselleşmenin mantığı tarafından da belirlenirler. Zira ekonomik bir topluluk olarak ailenin dağılmasıyla birlikte,

²⁴ Riesmann, 1981, s. 123.

emek piyasası üzerinden sağlanan ve tek tek bireylerle ilgili olan varoluş emniyetinin yeni biçimleri de ortaya çıktı. Bu esnada, çalışan kişinin davranışı, özel meseleleri neredeyse hiç dikkate almayan piyasa kurallarına -örneğin mobilite ve esneklik, rekabet ve kariyer tabi olmak zorundadır. Bu kurallara tabi olmak istemeyenlerse işini, gelirini ve pozisyonunu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Burada Ben, -eğitim ve iş piyasasından hastalık sigortasına ve yaşlılıkta bakım olanaklarına varıncaya kadar- birçok boyutu olan ve sürekli güncelleştirilmesi gereken karmaşık bir koordinasyon sisteminin merkezi haline gelmektedir. Her şeyden önce emek piyasasının talepleri kişisel gelecek planlamasının merkez eksenini olmak zorundadır: “Birçok insan için hayat planlamasının temel kurumsal vektörü emek piyasası ve onunla kurulan kişisel ilişkidir... şahsi projeler için temel organizasyon prensibi, kişinin kendi mesleğidir; diğer kariyer tasarıları da meslek etrafında dönerler ve ona bağımlıdırlar.”²⁵

Sonra burada sosyal yapıda meydana gelen bir dizi değişiklikler de etkili olacaktır; Savaş sonrası dönemde Almanya’da özellikle belirgin şekilde ortaya çıkan değişiklikler: Çok çeşitli biçimleriyle mobilite -aile ve meslek arasındaki trafikte; eğitim, çalışma ve emeklilik arasında mekânsal, sosyal ve gündelik mobilite- insanları mevcut bağlarından (komşular, arkadaşlar, yerel kültür vs.) giderek daha fazla koparıyor. Benzer bir şekilde eğitim de kaynaklandığı ortamdan bir parça uzaklaşmış durumda. Bireysel olarak “performansa” göre kazanılan eğitim olanakları kişiye, bütün meslek grupları için ti-

²⁵ Berger, 1975, s. 42.

pik bir şekilde cereyan eden, ama yine de bireyi hazırlıklardan ve kararlardan, başarılarından ve başarısızlıklardan sorumlu hale getiren bireysel emek piyasası kariyerlerinin kapılarını açıyor. Emek piyasasına dahil olmak mobilitayı gerektirir ve çeşitli unsurların kendilerini tamamlamaları ve güçlendirmeleri adına eğitimi şart koşar.

Yine de bu yüzeysel betimleme, burada sözü edilen değişimin sadece bir parçasını kapsıyor. Zira bireyselleşmenin, hayat akışının ilkesel şekillendirilebilirliğini *belli* kararlara ve eylemlere yönlendiren mantığı, ilgili kişi açısından birtakım “içsel” sonuçlar da doğurur. Kişiyi kelimenin hem gerçek hem de mecazi anlamıyla bir “kendine ait alan” mücadelesine sürükler, bir kendini arayış sürecine, bir kendini gerçekleştirme çabasının içine sokar. Bu anahtar sözcüklerin bugün -röportajlarda, terapide, literatürde- bu kadar büyük bir rol oynamaları, söz gelişi, kolektif bir egoizmin başladığı anlamına gelmez. Bu temalar daha çok eğitim, emek piyasası, mobilita üçgeninde meydana gelen değişikliklerin ifadesi ve bir ölçüde de bunların kişinin en iç bölgelerine kadar uzanmasıdır ve bugün kitlesel boyutta, bireysel özel hayat akışında, sözde bireysel sorunlar olarak görülmektedirler. Hayatın “şahsen tasarlanan kişisel süreç” haline geldiği yerde, artık kendini gerçekleştirmek “değerler göğünde basit bir yıldız değil, (bilakis) yeni bir yaşam konumunun taleplerine verilen kültürel bir cevaptır”²⁶ ya da daha isabetli bir ifadeyle: kültürün getirdiği zorunluluktur.

²⁶ “Toplumsal Gelişmelerin Toplumsal Perspektifleri” (*Zukunftsperspektiven gesellschaftlicher Entwicklungen*), 1983, s. 32.

Soru artık elimizdedir: *Bütün zorunluluklarıyla birlikte kişisel olarak tasarlanan özel hayatta, kendi yaşam planları ve zorunlulukları olan bir e e ne kadar alan kalmaktadır?* Burada diğeri yabancı bir beklenti, hatta bir rahatsızlık faktörü durumuna düşmeyecek mi? Kendini gerçekleştirmenin adeta sorunlu kılındığı hayat biçimle-ri çerçevesinde birlikte bir yaşam hâlâ ne kadar m m- k nd r? En iyi niyetlerle bile olsa her iki tarafta da en nihayetinde ortak bir evren kurmaya çalışmak yerine kendi kişisel evrenlerini savunan -bazen uygarca, bazen de acımasızca- iki varlığın karşılıklı pazarlıklara giriş-mesi durumu daha ne sıklıkta ortaya çıkacak?

Aşkın, evliliğin, birlikteliğin bugün birçok yardımcı kitap tarafından bildirilen yeni temel ilkelerini bu bakış açısından gözlemlemek ilginç. Bütün varyasyonlarında, bazen yumuşak, bazen de hırçın bir şekilde, kendini sa- vunmayı kural haline getiren bir eğilim dikkati çekiyor; üstelik de sadece dışarıdaki mesleki ve kamusal dünya- da değil, bilakis, şimdi artık özel hayatın içinde bile. Si- hirli formül ise  zg nl k. Gestalt terapisinin sayısız kartpostalda, posterde, kahve kupasında vs. Çok sık g - rülen meşhur cümlesi mesajı en iyi şekilde veriyor:

“Yaptığımı yapıyorum;
Ve sen yaptığını yapıyorsun.
Ben bu dünyada senin beklentilerine göre
Yaşamak için bulunmuyorum.
Ve sen bu dünyada
Benimkilere göre yaşamak için bulunmuyorsun.
Ve eğer tesadüfen birbirimizi bulursak -harika.
Bulamazsak da yapacak bir şey yok.”

Rückert tarzı şiirlerle ne kadar da ters d  yor! Gerçi itiraf etmek gerekir ki yardımcı kitapların çoğu bu ka-

dar ileri gitmiyor. Ama yine de bu yönde yol gösteriyorlar. Artık karşıdakine uyum sağlamak yok, hayır, şimdi bilinçli sınırlandırma çağrıları yapılıyor. Yapısal bir karşıtlık uygulanmaya çalışılıyor: “Aşkta hayır diyebilmek!”²⁷ Terapinin amacı, “birbirini seven iki insan için, tek *yürek* ve tek *ruh* olmanın kesinlikle uğraşılmaya değmez olduğu”²⁸ görüşünü benimsetmekmiş gibi yapıyor. Ve öneri olarak, “gündelik yaşamın mümkün olduğunca fazla unsurunu bir evlilik sözleşmesiyle düzenleme -“kişisel özgürlük” hakkından özgürlüğe, “boşanma durumunda yapılacaklara varıncaya kadar- düzenleme,”²⁹ fikri veriliyor. Bu tür formüller bireyselleşmenin temel motifini de yansıtır; ikili yaşam için yararlıdır. Kendi yolu ve hakları olan bağımsız bireyler için, kendi hayatıyla ikili hayat arasındaki o zor denge hareketini nasıl sağlayacağına dair ipuçları verilmeye çalışılıyor. Ama şöyle bir kuşku ortaya çıkıyor: Bireyselleşen toplumun bu temel ikilemi, bazen sorunu çözmekten çok, daha da büyüten reçetelerle aşılmaya çalışılıyor olmasın? Eğer şimdi vurgu, “tartışma bağlar”³⁰ üzerine yapılmışsa, amaçlanan yaratıcı gerilime bu şekilde ne kadar sık erişilebilir; ve son noktada, yine bir kitap adı olabilecek ifadeyle, yaratıcı boşanma ne sıklıkla meydana gelir?³¹

“Should such negotiations break down, according to a different book, there can be a ‘successful divorce’, - by no means to be thought of as a failure - but one which ‘has

²⁷ Schellenbaum, 1985.

²⁸ Preuss, 1985, s. 169.

²⁹ Partner, 1984.

³⁰ Bach/Wyden, 1975.

³¹ Krantzler, 1977.

been pre-considered in terms of personal upward mobility, with stress laid not nearly so much on what is being left, and may therefore be lost, as on what lies ahead that may be incorporated into a new and better image'. After the successful divorce, this behaviormodification book tells us, 'Little Affairs' may be useful... The person with a 'Positive Self Image' need not worry about promiscuity. *All* these affairs will be 'meaningful' because they will all contribute to the 'self's reservoir of experiences'."

[Başka bir kitaba göre, bu türden müzakereler sonuçsuz kaldığında "başarılı bir boşanma" mümkün olur -bu hiçbir şekilde başarısızlık olarak düşünülemez-, ancak bu, "kişisel olarak artan mobilite anlamında ön mülahazaya tabi tutulmuş olan bir boşanmadır. Bu noktada ağırlık, yalnızca geride bırakılana ve dolayısıyla kaybedilme ihtimali bulunana değil, yeni ve daha iyi bir görünüşe dahil edilme şansı bulunana da verilmektedir". Söz konusu davranış-değiştirme kitabı bize, başarılı şekilde boşanmanın ardından "küçük gönül maceraları"nın yararlı olabileceğini söyler... "Olumlu benlik bilinci"ne sahip bir kimsenin, gelişigüzel ilişkiler yaşamak konusunda kaygı duymasına gerek yoktur. *Bütün* bu gönül maceraları "anamlı" olacaktır, zira hepsi de "kendiliğin deneyimler haznesi"ne katkıda bulunacaktır.]³²

Eğer aşk tekrar başarısız olursa, eğer bu umut tekrar tekrar sönerse, o zaman yenisini bulmak gerekir. O zaman parola şöyle olmalı: "Nasıl kendinin en iyi arkadaşı olursun?"³³ Geriye kalan tek umut şu mu? *Başlangıçta romantik özlemi yaratan bireyselleşme bizi, mantıksal ve zorunlu olarak yeni bir evreye mi götürecektir, yani postromantik bir dünyaya?*

³² Ehrenreich/English, 1979, s. 276.

³³ A.g.e.

“In the post-romantic world, where the old ties no longer bind, all that matters is *you*: you can be what you *want* to be; you *choose* your life, your environment, even your appearance and your emotions... The old hierarchies of protection and dependency no longer exist, there are only free contracts, freely terminated. The marketplace, which has long ago expanded to include the relations of production, has now expanded to include *all* relationships.”

[Eski bağların işlerliğini yitirdiği post-romantik dünyada, önemli olan tek şey *Sen*’dir: nasıl olmak *istersen* öyle olur-sun; yaşamını, çevreni, hatta görünüşünü ve hislerini dahi *seçersin*... Koruma ve bağımlılığın o eski hiyerarşileri artık bulunmamaktadır. Onlar artık sadece, her şeyden bağımsız olarak sonlandırılabilir serbest birer sözleşmedirler. Uzun zaman önce üretim ilişkilerini içirme doğrultusunda genişleyen pazar, günümüzde artık *bütün* ilişkileri kapsar hale gelmiştir.]³⁴

Evet, sadece bireyin yaşamı daha açık ve şekillendirilebilir olmayacak, bilakis, özellikle iki kişilik yaşamın biçimi de öyle olacak. Endüstri öncesi toplumda, varoluş emniyeti taleplerine demirlemiş net bir model vardı. Eskiden evlilik bir çalışma birliğiydi, erkek ve çalışma alanına göre kadın ve çocuklar işgücü ve mirasçılar olarak önemliydi. Peki ya, bugün? Bitmek bilmeyen bir soru silsilesi: Kadın çalışmalı mı, evet ya da hayır, tam gün mü yarım gün mü? Erkek dosdoğru kariyerinde mi ilerlemeli, mesleki ve ailevi görevleri eşiyle paylaşmalı mı, yoksa tam bir ev erkeği mi olmalı? Çocuk isteniyor mu, evet ya da hayır, ne zaman ve kaç tane? Eğer “evet”se o zaman bakımını kim üstelenecek, “hayır”sa o zaman kim korunacak? Bu sorulara eşlerin -şurada ya da bura-

³⁴ A.g.y., s. 273 ve s. 278.

da, er ya da geç- farklı yanıtlar verme olasılıkları giderek yükseliyor. Ve bu, eşlerin uzlaşmaya hazır olmamaları ya da iyi niyetten yoksun olmaları gibi birinci dereceli kişisel nedenlerden dolayı değil, her birinin kendi hayatlarında, özellikle de mesleki hayatlarında, şekillendirilebilirlik açısından sınırlar olmasından dolayıdır, zira aksi durumda önemli dezavantajlar doğacaktır: Eşlerden biri için mesleki bir yükselme sağlayacak bir iş imkânının uzak bir şehirde olması, diğerini mesleki alandan uzaklaşmaya zorlayacaktır.

Ve içeriğe yönelik bir sürü sorunun yanında bir de zaman ekseninde açıklık sorunu vardır: Evlilik sürecinde her karar geri dönüşsüzdür. Hatta, bireyselleşmiş hayat akışındaki ortaya çıkan ve bireyden kararlarını optimize etmesini ve güncelleştirmesini talep eden hayati zorunluluklar yüzünden geri dönüşsüz olmaları da *lazımdır*, ayrıca bu kararların alınması ve daha fazla açıklık, öğrenme yeteneği ve büyüme isteyen yeni psikolojik ilkelerle güçlendirilmesi gerekir. Bu türden çıkarımlar -bunun doğruluğuna kuşku yoktur- monotonlaşmış bir evlilik hayatının suskunluğuna ve umursamazlığına iyi gelir. Ama bunların da kendilerine göre tehlikeleri vardır. Çünkü şayet eş eski biçimi korumak isterse ne olacak? Herkes ayrı yöne mi gidecek? Ve bu tür olaylarla pek de seyrek olarak karşılaşılmamaktadır.

İşin başında, kadının kendini tümüyle aileye vakfetmesinin herkes için en iyisi olacağı konusunda anlaşmış çiftler vardır. Ama birkaç yıl sonra kadın eve kapanmış olmaktan bunalmaya başlar, yeniden iş hayatına dönmek ister; o ana kadarki gidişattan memnun olan erkekse alışkanlık hakkını savunmak ister, değişiklikten tedirgin olur. Ya da altmışlı yıllarda sadakat düşüncesi-

le evlenme dairesine giden çiftler örneğini ele alalım: Aradan birkaç yıl geçer ve her tarafta ideal reçete olarak “açık evlilik” yazıları okumaya başlarlar. Bu durumda eşlerden birisi alışkanlıklarını değiştirmek istemez, diğeri de bu yeni fikrin cazibesine kapılıp onu denemek isterse ne olacak? Bu durumda kim haklı olacak?

Bazen hiç kimse. Eğer ortak bir ölçü yoksa, tersine farklı talepleri ve gereklilikleri olan iki ayrı hayat sürecinin kendine ait ölçütleri varsa, hele bir de temel ilkelere hızla değişimi söz konusuysa, haklılık ve haksızlık kavramları son derece belirsiz kategoriler haline gelirler. Kişisel arzuların yönlendirdiği öznel yorumların alanı da aynı derecede büyür; üstelik her iki eşte de; aradaki fark bunların karakteristik olarak değişik renklerde olmasıdır. Eğer eşlerden biri yanlış anlaşıldığını, yaralandığını, ihanete uğradığını hissederse bu daha da sık meydana gelir.

Kadın Erkek Karşı Karşıya

Kadın hareketinin klasik metinlerinde, kadının baskı altında tutulması devri sona erdiğinde cinsiyetler arasında da yeni ve daha iyi bir ilişki başlayacağına dair umutlar sık sık dile getirilir. Tek bir cümlede özetlersek: *Gerçek aşk sadece eşitler ve özgürler arasında mümkündür.* Örnek olarak 1792 yılında Mary Wollstonecraft tarafından yazılan *Kadın Hakları Manifestosu*’nu alalım:

“It is vain to expect virtue from women till they are in some degree independent of men; nay, it is vain to expect that strength of natural affection which would make them good wives and mothers. Whilst they are absolutely dependent on their husbands they will be cunning, mean, and selfish,

and the men who can be gratified by the fawning fondness of spaniel-like affection have not much delicacy, for love is not to be bought... Would men but generously snap our chains, and be content with rational fellowship instead of slavish obedience, they would find us more observant daughters, more affectionate sisters, more faithful wives... We should then love them with true affection, because we should learn to respect ourselves.”

[Erkeklerden belli bir ölçüde bağımsızlıklarını kazanmadıkları sürece, kadınlardan erdem göstermelerini beklemek nafiledir; daha doğru biçimde ifade etmek gerekirse, onları iyi anneler ve eşler yapan doğal bağlılık duyma gücünü beklemek boşunadır. Kesin bir biçimde kocalarına bağımlı halde-lerken hilekâr, kötü huylu ve bencil olacaklardır. Bir span-yelin bağlılığına benzer şekilde yaltaklanmacı bir yakınlıkla memnun edilebilir olan erkekler ise büyük ölçüde duyarlı-lıktan yoksundurlar, zira aşk satın alınabilir bir şey de-ğildir... Erkekler bunu yapabilir, ancak biz zincirlerimizi var gücümüzle koparalım ve köle gibi itaat etmek yerine rasyo-nel bir kardeşlik çatısı altında mutlu olalım. Onlar bizi daha itaatkâr birer kız evlat, daha çok bağlılık duygusuna sahip birer kız kardeş ve daha sadık eşler olarak görebilirler... Bu durumda biz de onları gerçek bir bağlılıkla severiz, zira kendimize saygı duymayı öğrenmeliyiz.]³⁵

Bir zamanların bu gururlu umutlarının şu ana kadar gerçekleşmiş olduğunu kimse iddia etmeyecektir. Peki ama gelişim niçin farklı yönde olmuştur? Bunu anlamak için modernleşme sürecine daha yakından bakmak gerekir, üstelik de kadın ve erkek üzerinde özellikle yoğunlaşarak. Modernleşme tartışmasının klasik iddiası, modernizme geçiş sürecinde bireyin geleneksel ilişki-

³⁵ Wollstonecraft in Rossi, 1974, s. 64 ve s. 71.

lerden kurtulduğu şeklindedir. Bu ifade, eğer aile ve kadınlar hakkında yapılan sosyal tarih araştırmalarının sonuçlarıyla karşılaştırılırsa, hem yanlış hem de doğrudur, daha doğrusu gerçekliğin sadece yarısını kapsar. Zira üstünü kapattığı şey insanlığın “diğer” yarısıdır. Modernizmin başlangıcında bireyselleşme sadece erkeklerle sınırlıydı.

Buna örnek olarak Fichte’nin kadını erkekle olan ilişkisiyle betimlediği bir parçayı verebiliriz: “Kendi kişiliğinden insanlık onuru iddiasıyla vazgeçen kadın, sevgilisine sahip olduğu her şeyi vermek zorundadır... Bunun ardından gelen en az şey de, kadının ona bütün servetini ve haklarını devretmesi ve o nereye giderse onunla gitmesidir. Sadece onunla birlikte, sadece onun gözleri önünde ve onun dünyasında bir hayatı ve hareketi vardır kadının. O bir birey hayatı sürmekten feragat etmiştir; onun hayatı erkeğin hayatının bir parçası olmuştur, (bu, en iyi ifadesini kadının erkeğin soyadını almasında bulur).”³⁶

Amerikalı tarihçi Degler durumu şöyle özetliyor:

“The idea of individualism in the West has a long history... John Locke and Adam Smith celebrated the principles of individual rights and actions, but the individuals they had in mind were men. On the whole women were not then thought of as anything other than supportive assistants - necessary to be sure, but not individuals in their own right. The individual as a conception in Western thought has always assumed that behind each man - that is, each individual - was a family. But the members of that family were not individuals, except the man, who was by law and custom its head.”

³⁶ Fichte, alıntı Gerhard, 1978, s. 146.

[Batı'da bireysellik fikrinin uzun bir tarihi vardır... John Locke ve Adam Smith, bireysel hak ve eylem prensiplerini yüceltmişlerdir, ancak onların hareket noktalarını oluşturan bireyler erkekler. Durumu bir bütün olarak göz önünde bulundurursak, kadınlar destekleyici asistanlıktan başka bir rolde düşünülmemişlerdir -elbette gerekli bulunmuşlar, ancak kendi haklarına sahip bireyler olarak görülmemişlerdir. Batı düşünce tarihinde bir kavram olarak birey, her zaman için, bir erkeğin -yani bireyin- aynı zamanda aile olarak görülmesi doğrultusunda ele alınmıştır. Ancak bu ailenin üyelerini, geleneksel ve hukuki olarak ailenin başında bulunan erkekleri dışarıda tutarsak, bireyler oluşturmuyordu.]³⁷

Modernleşme sürecinin gidişatı için karakteristik olan şey, tam da erkek ve kadın hayat süreçlerinin öncelikle farklı yönlerde değişim göstermiş olmasıdır. 19. yüzyılda kadının hayat bağlamı genişlemedi, hatta tam tersi oldu: özel hayatın dar sınırlarına hapsedildi. Aile üyelerinin fiziksel bakımının yanında, her şeyden önce psikolojik bakımı da kadının özel görevlerinden biri haline geldi; erkekle ve onun dertleriyle ilgilenmek, aile içi gerginlikleri dengelemek, kısacası günümüzde duygu işleri ya da ilişki işleri denen her şeyi yapmak. Erkek dışarıdaki düşman dünyaya ne kadar çok çıkmak zorundaydı, kadın da o kadar çok “dolgun, temiz ve güzel” kalmalıydı; sessiz, kendinden memnun bir varoluş içinde, “duygusal hayatın” içsel huzurunu korumak için.³⁸ Giderek daha güçlü bir rasyonelleşme süreci içinde bulunan dünyanın orta yerinde bu, erkek için bir denge, huzurlu bir vaha yaratmak zorundaydı.

³⁷ Degler, 1980, s. 189.

³⁸ Riehl, 1861, s. 60.

“Sevgili kadın dünyası”, “mutlu, huzurlu vaha” olmalı, “hayat şiirinin kaynağı”, cennetten bir parça olmalı. Ve bizler bunu hiçbir “kadın sorunu”nun, hiçbir mutsuz aydın kadının, hiçbir fazla okumuş ulusal ekonomistin elimizden almasına izin vermeyeceğiz. Biz bunu istiyoruz... mümkün olduğunca çok miktarda, fakir, en fakir “işçi”nin bile Tanrı’nın yardımıyla buna sahip olmasını istiyoruz.” (Nathusius 1871)³⁹

“Kadınlarda bizi çeken şey tam da duygusal sıcaklıktır, çalışmaktan erken yıpranmış ve erken olgunlaşmış erkeklerden daha fazla sahip oldukları nahiflik ve tazelik; ve bu sayede elde ettikleri erkekleri baştan çıkarma gücü, sahip oldukları bu en güçlü çekicilik, eğitim yoluyla yok edilirse, bir daha geri gelmemek üzere kaybolacaktır.” (Appelius, Weimer Parlamentosu Başkan Yardımcısı, 1891)⁴⁰

“Kadının yozlaşması bağımsızlık ve erkeksi özdür; onların en büyük onuru tek yönlü bir dişiliktir ve bu onların yakınsızın tabi olmaları, alçakgönüllü olmaları demektir, başka bir şey değil, gereğinden fazlasını istemek... Erkek kadından üstün ve bağımsız olmak için yaratılmıştır; Dişi ona yardımcı olsun diye, onun uğruna.” (Löhe, 19. yüzyıl)⁴¹

18. ve 19. yüzyılın politikasında, felsefesinde, dinsel metinlerinde, biliminde, sanatında çok sık karşılaşılan bu tür ifadeler ve bunların sayısız varyasyonlarında, burada ortaya çıkan “kontrast erdemler”in (Habermas) asıl özü iyice belirginleşir. Erkekten, dışarıda kendini ortaya koyması ne kadar talep ediliyorsa, kadından da aynı oranda içeride kalıp kendini geri çekmesi bekleniyor. Bu, kadının kocasına bağımlılığını açıkça ifade eden bazı hukuki düzenlenmelerde, yanlış anlamaya meydan vermeyecek

³⁹ Nathusius, alıntı Lange/Baumer, 1901, s. 69.

⁴⁰ Appelius, alıntı Lange/Baumer, 1901, s. 94.

⁴¹ Löhe, alıntı, Ostner/Krutwar-Schott, 1981, s. 25.

şekilde ortadadır.⁴² Böylece kadın; erkeğin soyadını almaya, onun vatandaşlığına geçmeye, onunla birlikte oturmaya, onun arzularına göre kendini ayarlamaya zorunlu tutuluyordu. Erkek onun hareketlerini kontrol etme, ev idaresinin ana hatlarını ve onun görevlerini belirleme hakkına sahipti; ayrıca kadın kendi şahsi servetini de kocasına aktarmak zorundaydı.

Bu tür düzenlemelerin bedeli yüksektir ve bu bedel net bir şekilde kadına yüklenmektedir. Ama fonksiyon da aynı şekilde gözle görülür haldedir. Tanıma göre kadınla erkek arasında çatışan arzular olmayacağı, daha doğrusu olamayacağı için, belli biçimde bir istikrar sağlanıyordu, her ne kadar bu, kadını tek taraflı olarak eziyorsa da. Bu koşullar altında, giderek artan seçim olanakları bile ailevi uyumu şimdilik bozmuyordu: Ne de olsa geçerli olan, erkeğin iradesiydi. Kadının yolu demek, erkeğe uyum sağlamak demektir.

“Kadın alışmak zorunda..., erkek cinsinin, gençliğinden itibaren egemen olmak için yetiştirildiğini kabul etmeye; kendisini de yumuşaklık, sabır ve boyun eğme yoluyla buna hazır etmeye mecburdur.” (Basedow 1770)⁴³

Agatha Christie, genç kızlık dönemine ait anılarında şöyle yazıyor:

“Bir ilişkide erkek dokunulmazdı: O evin efendisiydi. Eğer bir kadın evlenmek istiyorsa, onun hayat tarzını ve dünyada aldığı konumunu kabul etmek zorundaydı. Bu bana mutlu bir gelecek için sağlıklı bir temelmiş gibi geliyor. Eğer gele-

⁴² Langer-El Sayed, 1980, s. 56.

⁴³ Basedow, alıntı Kern/Kern, 1985, s. 51 .

cekteki eşinin hayatıyla yetinmiyorsan işi alma, diğer bir deyişle, evlenme. O zaman örneğin bir tekstil toptancısını alalım; kendisi Katolik'tir, şehir dışında bir evde oturmayı tercih etmektedir, golf oynamayı sever ve tatillerini de genellikle deniz kıyısında geçirir. İşte *bununla* evleniyorsun. Bütün bunlardan keyif almaya bak. O kadar da zor olmayacaktır."⁴⁴

O zamandan bu yana çok hızlı gelişmeler oldu. Modernizmin başlangıcında sadece erkeklerle sınırlı kalan geleneksel ilişki bağlarının çözülmesi, 19. yüzyılın sonundan, aslında 20. yüzyılın altmışlı yıllarından itibaren kadınlar için de hissedilir hale geldi. Örneğin eğitim alanında: Daha 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim yollarının kızlara da açılmaya başlamasına rağmen, kadınların eğitimi konusundaki asıl büyük dönüşüm ancak yarın yüzyıl sonra, 20. yüzyılın altmışlı yıllarındaki eğitim patlamasıyla birlikte gerçekleşebildi. Kızların eğitimdeki bu uzun süreli dezavantajlı konumunu değiştirmek için bilinçli bir hareket başladı ve bu çabaların sonucunda beklenmedik bir başarı kazanıldı. Sadece iki yüzyıl içinde kadınlarla erkekler arasındaki fırsat eşitliği hemen hemen sağlanmış oldu; genel eğitim veren devlet okullarında ve ilkokuldan üniversiteye bütün aşamalarda.

Örneğin çalışma durumu: Burjuva ailesinin yükselişiyle birlikte ev kadını ve anne kavramları ortaya çıktığı halde, toplumun alt kesimlerinde kadınların da para kazanması gerekiyordu, çünkü erkeğin maaşı aileyi geçindirmeye yetmiyordu. Ve çalışmanın aile içindeki verimlilik fonksiyonunun giderek artan oranda kaybolduğu burjuvazide de, sona ermekte olan 19. yüzyılın kadınla-

⁴⁴ Christie, 1978, s. 130.

ra sunduğu çalışma ve geçinme olanakları pek fazla değildi. Parasını kendi kazanmak zorunda olan servetsiz kadınların sayısı arttı. Ama burjuvazide kadının çalışma hayatı sadece evleninceye kadar sürüyordu: Evli kadının yeri hâlâ eviydi. Bu konuda gözle görölür bir değişim ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başladı. Almanya'da ve diğer endüstri ülkelerinde, çalışan kadınların sayısında ani bir artış meydana geldi.⁴⁵ Giderek artan sayıda kadın, artık sadece evleninceye kadar değil, ilk çocuğunu doğuruncaya kadar çalışma hayatını sürdürmeye başladı. Hatta bazıları çocuk yeterince büyüdükten sonra işine geri dönüyordu. İkinci aşamada -yine Almanya'da ve diğer endüstri ülkelerinde- annelik ve kariyer arasındaki ilişkide önemli bir kayma meydana geldi ve çalışan anne rakamları yükselmeye başladı.⁴⁶ Günümüze gelindiğinde ise artık çalışma hayatı giderek daha fazla sayıda kadın için sadece bir ara dönem olmaktan çıkmış bulunuyor.

Bunlara ek olarak demografik değişimler de gerçekleşti: Modernizmin başlangıcından bu yana ortalama yaşam süresi arttı ve 20. yüzyılın sonlarına doğru tarihi bir seviyeye ulaştı. Buna karşın çocukların sayısında dramatik bir düşüş görüldü. Avrupa'daki doğum oranlarında meydana gelen ilk düşüş 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşti ve 20. yüzyılın altmışlı yıllarından itibaren de düşme eğilimi giderek güçlenen bir seyir izledi. Bu

⁴⁵ 1907 yılında Almanya'da 15 yaş üstü evli kadınların % 26'sı çalışıyordu. 1965 yılında bu oran % 33,7'ye, 1988'de ise % 44,5'e çıktı. (Almanya İstatistik Kurumu, alıntı *Süddetsche Zeitung*, 24/25.6.1989).

⁴⁶ 18 yaş altı evli ve çocuklu kadınların çalışma oranı 1961'de % 33,7 iken bu oran 1982'de % 44'e yükseldi. (Bundes Minister für Jugend, Familie und Gesundheit, 1984, s. 21).

iki eğilimin ortak etkisi sonucu normal kadın hayatının ana hatları belirgin biçimde değişti. “Bütün ev”in dağılması ve burjuva ailesinin yükselmesiyle birlikte kadının hayatında giderek daha merkezi bir konuma kayan çocukların yetiştirilmesi görevi, salt zamansal açıdan baktığında bugün kadının hayatında giderek daha az yer kaplamaya başladı. Yeni bir tarihi yaşam kesiti ortaya çıktı, kadınların artık sadece çocuk için istenmediği “boş yuva” dönemi başladı.⁴⁷

Böylece kadınlar, eğitim, meslek, aile, kanun vs. alanlarında meydana gelen değişiklikler sayesinde aile bağlarından hiç değilse kısmen kurtuldular, artık ailenin bakımı erkeklerden de beklenir oldu, ekonomik bağımsızlıklarını kazanıp (kuşkusuz çoğunlukla çelişkili bir biçimde) kendi başlarına buyruk bir hayat sürmeye başladılar. Bu tür değişimlerin öznel bağıntısı, kadınların bugün giderek artan ölçülerde, artık sadece aileyle ilgili değil, bilakis kendileriyle de ilgili beklentiler, arzular, hayat planları geliştirmeleri -hatta geliştirmek zorunda kalmaları- olmuştur. Kadınlar öncelikle, ekonomik anlamda, kendi hayat güvencelerini planlamak zorundalar; gerektiğinde bir erkek olmadan da yaşayabilmek için. Artık kendilerini ailenin bir eklentisi olarak algılamıyorlar, tersine kendilerini, kendi ilgi alanları ve hakları olan, kendi hayat planlarına, seçim olanaklarına sahip ayrı bir birey gibi görmek zorundalar.

Ibsen’in *Nora*’sındaki klasik cümlelere bakalım:

HELMER: “Demek kendini en kutsal görevlerinden çekiyorsun... kocana ve çocuklarına karşı?”

⁴⁷ Imhof, 1981, s. 180f.

NORA: Aynı derecede kutsal olan başka görevlerim var.

HELMER: Böyle bir şey yok. Nasıl görevler olabilir ki bunlar?

NORA: Kendime karşı görevlerim.

HELMER: Sen her şeyden önce bir eş ve bir annesin.

NORA: Artık buna inanmıyorum. İnandığım şey, her şeyden önce bir insan olduğum, tıpkı senin gibi... ya da daha doğrusu öyle olmaya çalışacağım.”⁴⁸

Burada ilginç olan soru, kadınla erkek arasındaki ilişkide meydana gelen bu değişimlerin nasıl bir etkisinin olduğudur. Şüphesiz olan bir şey varsa o da şudur; bir yandan yeni şanslar ve olanaklar ortaya çıktı: Kadınla erkek arasında, artık endüstri öncesi toplumda olduğu gibi esas olarak maddi açıdan hayatın güvenceye alınması motifine dayanmayan, hatta 19. yüzyıldaki, birbirine karşıt olarak tanımlanan cinsiyet karakterlerinin karşılıklı olarak birbirlerini tamamlamaları ilkesine (ki özünde her zaman kadını tabi konumda tutar) de dayanmayan bir bağ kuruldu; artık bu bağ bir ruhsal akrabalık üzerine kuruludur, daha dikkatli ifade edersek, karakter özellikleri ve dünya görüşü açısından birbirlerine içsel bir yakınlık gösteren iki kişinin eşit değerde olduğu ilkesi üzerine kurulan bir bağdır artık bu. Kadın hareketinin klasik metinlerinde bir tür ütopya olarak betimlenen bağ, sonunda kurulmuştur. Ibsen’in *Nora*’sının sonunda bir umut olarak ortaya çıkan “en harika şey”dir:

HELMER: “Nora - senin için bir daha asla bir yabancından fazla bir şey olamayacak mıyım?

⁴⁸ Ibsen, 1973, s. 826.

NORA: Ah, Torvald, o zaman en harika şeyin gerçekleşmiş olması lazım... İkimizin de, hem senin hem benim, öyle bir değişim geçirmiş olmamız lazım ki, ah, Torvald, ben artık mucizelere inanmıyorum.

HELMER: Ama ben inanmak istiyorum. Cümle ni bitir. Öyle bir değişim geçirmeliyiz ki- ?

NORA: -ki beraber yaşamamız bir evliliğe dönüşebilsin."⁴⁹

Burada ilginç olan kuşkusuz ideal biçimler ve muhtemel mucizeler değildir, tersine, ilişkilerin bugün yaşadıkları çok boyutlu başarısızlıklardır. Bu açıdan bakıldığında kadının normal hayat sürecinde meydana gelen değişimin erkek ve kadın arasındaki ilişkiye yeni riskler ve yükler de getirdiği açıkça görülüyor. Burada, önceki bölümlerdeki, kişinin kendi hayatındaki olanaklar ve zorunlulukları konu alan düşünceler can alıcı bir noktada keskinliklerini yitirmektedirler. Çünkü bu düşünceler kadının ve erkeğin karar verici eşler olarak hareket ettiklerini varsayarlar; ama bu yapı kesinlikle baştan verilmiş bir şey değildir. O halde tamamlayalım: Aşk ve evlilik alanındaki can alıcı yenilik, sosyoloji teorilerinde işlenen, hayat akışının modern topluma geçişle başlayan bireyselleşmesi değildir, yani: erkeğin hayat akışının. Burada can alıcı yenilik daha çok kadının hayat akışındaki bireyselleşmedir, ancak 19. yüzyılda yavaş yavaş başlayan ve 20. yüzyılın altmışlı yıllarından itibaren de hızlanan bir süreçte, *kadının* da aileyle olan bağının gevşemesidir. Ya da daha isabetli bir ifadeyle söylersek: Bireyselleşmenin temel motifi olarak sadece erkeğin hayat akışı görüldüğü sürece, kadın varoluşun tamamlayıcısı olarak başkalarından sorumlu tutulduğu sürece, ai-

⁴⁹ A.g.e., s. 830.

lenin bütünlüğü korunabildi; kuşkusuz kadının eşitsizliği pahasına. Ama şimdi, bu “yarım modernizmin” artık daha fazla dayanamayacağı noktada, kadının tarihinde yeni bir çağ başlıyor; aynı şekilde erkek ile kadın arasındaki ilişkinin tarihinde de. Aşk anında, her ikisi de bizzat tasarlanmış bir hayatın olanakları ve zorluklarıyla karşı karşıya kalan iki insanın bir araya gelmesi ancak şimdi gerçekleşebilir.

Bu şimdiden, erkeklerin ve kadınların ortaklaşa hayatla ilgili beklentilerinde somut olarak görünmeye başladı. Jessie Bernard’ın dediği gibi, her evlilik her zaman iki evlilikten oluşur: Kadıninki ve erkeğinki.⁵⁰ Bu formül, dikkatleri uzun süre bilinmeden kalan, ama kadın hareketi ve kadın araştırmaları sürecinde giderek daha belirgin olarak farkına varılan bir duruma çekiyor. O andan itibaren, kadınların ve erkeklerin aşk kavramıyla ilintilendirdikleri beklentilerin ve umutların önemli noktalarda birbirleriyle uyuşmadıkları giderek daha açık bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Lilian B. Rubin’in provokatif bir ifadeyle söylediği gibi: Erkekler ve kadınlar ikisi arasındaki ortak mahremiyet alanında “Intimate Strangers”,⁵¹ yani “samimi yabancılar”dır. Bu cinsellik ve erotizmle ilgili arzular için olduğu gibi, gündelik hayattaki iş bölümü ya da konuşma biçimleri, çiftlerin arasındaki iletişimin standartları ve temaları için de geçerlidir. Bu türden tipik cinsellik farklılıkları arasında özellikle erkeklerin, aşkın ve evliliğin daha çok araçsal yanını, gündelik hayatın sürdürülmesini, “her şeyin yolunda gitmesini” vurgulamalarını, buna karşın kadınlara

⁵⁰ Bernard, 1986.

⁵¹ Rubin, 1983.

rın duygulara ve içsel yakınlığa, “birbirlerini anlamaya”⁵² çok daha fazla önem vermelerini sayabiliriz. Beklentiler arasındaki bu uyumsuzluk muhtemelen yeni değil. Yeni olan bunlarla başa çıkma biçimi. Zira kadınlar kendilerini de kendine ait arzuları olan kişiler olarak kavradıkları ölçüde, bunların tatmin edilmeden kalmalarına sessizce göz yummayacaklardır. Arzularını daha çok dile getirecekler, bunların peşini bırakmayacaklardır; ve eğer bütün bunlar yetersiz kalırsa işi en son noktasına, yani boşanmaya kadar vardıracaklardır. Boşanma nedenleri konusunda yapılan yeni araştırmaların da gösterdiği gibi, kadınlar duygusal olarak doyurucu, iyi bir birlikte yaşam konusunda yüksek beklentilere sahip; bu yüzden de erkeklerden daha büyük oranda evliliklerinden hoşnut değiller.⁵³ Tıpkı Ibsen’in Nora’sı gibi; o da evi terk etmiştir, koca mutlu görüldüğü halde. Nora ancak, ilişkileri gerçek “bir evlilik” olursa geri dönecektir, yani onun *anlayışına* göre bir evlilik. Burada işaretlerini gördüğümüz eğilimi belki şöyle formüle etmek mümkündür: Hüsran durumunda eskiden kadınlar umutlarını bir kenara bırakırlardı. Buna karşın günümüzde umutlarına sıkıca sarılıyorlar ve evliliği bir kenara bırakıyorlar.

Son zamanlarda yapılan bir çalışmada kadınlara, dışarıdan bakıldığında “her şeyin yolunda” gittiği görülen bir evliliği neden bitirdikleri soruldu. Yazar sonuçları şu şekilde özetliyor:

“They left because they wanted more than what they were able to get from their marriages. What may have qualified as acceptable marriages for our mothers - and indeed for us

⁵² Cancian, 1985 1986, Wagnerova, 1982.

⁵³ Höhn, 1981, Wagnerova, 1982.

when we sought to make them - was no longer acceptable. These women wanted more than a roof over their heads, a husband to support them, and children to look after. They wanted emotional intimacy, equality in partnership, and they wanted to exercise control over their own lives.”

[Vazgeçtiler, çünkü evliliklerinden elde edebileceklerinden daha fazlasını istiyorlardı. Annelerimiz için -ve aslında yö-neldiğimiz durumda bizim için- kabul edilebilir olan evli-likler artık bu durumunu korumuyordu. Bu kadınlar başla-rını altına sokacakları bir çatıdan daha fazlasını; kendilerini destekleyecek bir koca ve bakacakları çocuklar istiyorlardı. Duygusal yakınlık, ilişkide eşitlik ve bununla birlikte kendi yaşamları üzerinde kontrol sahibi olmak istiyorlardı.]⁵⁴

Böylece çatışma potansiyeli büyüyor ve eşzamanlı ola-rak da çatışmayı giderme olanakları azalıyor. Zira ka-dınlar kendi başına ayakta kalmayı ne kadar çok başa-rırlarsa -hatta bireyselleşme eğilimlerinin giderek arttığı bir çağda bunu öğrenmek *zorundalar*- daha önceki ku-şakların uyguladıkları çözüm önerilerini kabullenme olasılıkları da o kadar çok azalıyor: Erkeğe uyum sağla-mak, kendi haklarından ve arzularından feragat etmek. Eskiden bir arada kalmayı garantileyen çimento artık yok: Diğerı uğruna kendini geri çekmeyi, duygusal ik-limde denge sağlamak uğruna bitmek bilmez ve görün-mez çabaları üstlenmeye hazır olmak, yani kadının eski rolü artık pek kabul edilmiyor. Gerekli ilişki çalışmasını artık kim yürütecek? Birçok kadın bu bitmek bilmeyen çabalardan yoruldu, birçok erkek henüz bu konuda çok deneyimsiz, her iki cinsiyet de aşırı yük altına girdi; iş hayatındaki rekabet baskısının ardından akşam eve ge-

⁵⁴ Brenda Rabkin, *New Woman*, September 1985, s. 59.

lip bir de dağ gibi yükselen duygusal işleri yapmaya güçleri yetmiyor.

Bugün gözlemlediğimiz kadarıyla, hızın ve boyutların değişme süreçlerinin sorunsuz ilerleyememesi, tersine neredeyse zorunlu olarak sürtünmelerin ortaya çıkması, durumu daha da zorlaştırıyor. Erkekler ve kadınlar eski ilkelerle yeni yaşam biçimleri arasına sıkışıp kaldılar; sadece kendi içlerinde birbirine karşıt beklentilerle değil, gruplara ve yaşam alanlarına göre değişiklik gösteren görevlerle de karşı karşıyalar: “artık değil” ve “henüz değil” arasındaki evre çelişkili bir karışımdır. Bunun sonuçları birçok düzlemde hissediliyor, hem kadınlar hem de erkekler için.

Burada şimdilik, tek başına yaşayan kadının eksikliği diyebileceğimiz bir sorun var. Kast edilen kadınlar, kadının geleneksel hayat güvencelerinden yoksun olan, aynı zamanda hayatını kendi girişimiyle şekillendirmenin getirdiği zorluklarla baş edebilecek donanımdan da yoksun olan, kısacası yeterli eğitim almamış kadınlarıdır. Bu tür kadınlar “sosyal yardımdan sadece bir erkek uzaklıktadırlar”⁵⁵ -ve o erkek yoksa, ki bunlar yalnız yaşayan ya da boşananlar arasında giderek büyüyen bir grup teşkil etmektedirler, ortaya çıkan sonuç, sık sık tasvir edildiği gibidir: “Yoksulluğun feministleştirilmesi” (Diana Pearce). Sosyal hiyerarşinin diğer ucunda şimdiye kadar pek bilinmeyen ama giderek daha belirgin hale gelen başka bir sorun vardır. Bu kendi başlarına kariyer yapan, ama bunun için özel hayatlarında genellikle yüksek bedel ödeyen kadınlarla ilgilidir: “Mesleki alanda başarılı kadının yalnızlığı”.⁵⁶

⁵⁵ Nila Bevan, 1984, s. 37.

⁵⁶ Bock-Rosenrhal, 1978; Hennig/Jardin, 1978.

Bu türden gelişmeler, örneğin psikolog Jean Baker Miller tarafından da betimlenmektedir. Onun deneyimlerine göre, kadınların terapiye gelmelerine neden olan sorunlar birkaç yıl içinde dikkat çekecek ölçüde değişmiştir. Yetmişli yılların başlarında daha çok erken evlenmiş, çocuklarını büyütmüş ve sonunda da bunun için kendi ihtiyaçlarından ne kadar vazgeçmek zorunda kaldığını fark etmiş olan orta yaşlı kadınlar geliyordu. Buna karşın psikolojik yardım arayan kadınlar genellikle mesleklerinde başarılı genç kuşaktan kadınlar: Çok çalışıyorlar, bekârlar ya da boşanmışlar, kişisel ilişki ihtiyaçları ise karşılanmıyor. Zira hayatını işine adanmış kadın için kendini feda edecek ve ihmal edilen duygusal alanlarla ilgilenip onları canlı tutacak bir ev erkeği bulmak kolay değil. Sonuçları tahmin etmek zor değil: “Ya her iki eş de tamamen geleneksel başarı tanımının peşinden koşmakla meşguldür ve hiç kimsenin ilişkiyle ilgilenecek enerjisi yoktur, ya da kariyer kadını, bir erkeğe hiç de ihtiyacı olmadığı sonucuna varmıştır.”⁵⁷

Bu bağlama Erica Jong’un bir roman kahramanı olan Isidora da uymaktadır. Isidora, üç kere boşanmış başarılı bir yazardır ve melankolik düşüncelere dalmıştır:

“... accomplished women... assume - wrongly - that what holds true for men will also hold true for them: that accomplishment will bring with it fame, fortune, and beautiful lovers... But alas, we often get just the reverse. All our accomplishment buys us in the love department is threatened men, soft cocks, abandonment. And we reel backward wondering who worked so hard for professional glory,

⁵⁷ Suzanne Gordon, Jean Baker Miller ile söyleşi, *Ms.*, Temmuz 1985.

when personal happiness is the forfeiture we have to pay.”

[...kusursuz kadınlar... -hatalı bir biçimde- erkekler için doğru olanın onlar için de doğru olduğunu varsayalım: Söz konusu kusursuzluk ün, talih ve güzel âşıkları beraberinde getirecektir... Ancak ne yazık ki, çoğunlukla bunun tersi sonuç ortaya çıkar. Aşk departmanında bizi satın alan bütün kusursuzluğumuz; tehdit altında kalan pasif erkekler ve vazgeçişten ibarettir. Ödememiz gereken bedel kişisel mutluluk olduğunda, o profesyonelce yaratılmış görkem için kimin yoğun biçimde çalıştığını merak ederek geriye doğru sarsıcı bir dönüş yaşarız.]⁵⁸

Eşzamanlı olarak bazı gruplarda, eski bağımlılıklardan kurtulmak için doğrudan doğruya şu parolayı temsil eden yeni bir kadın tipinin emareleri görülmeye başlandı: Kadın kendisidir, bir erkekle ya da onsuz. Kadının kimlik arayışı erkeklere karşı genel bir sınırlama durumu ortaya çıkarıyor ve bakış açısı, reaksiyon oluşum yasasına göre, kendi haklarına dayalı tek taraflı olarak daralıyor. Bunun belirtilerini cinsiyetler arasındaki ilişkiyi bazen salt bir karşılaşmaya indirgeyen kadın literatürü pazarında görmek hiç de zor değil. Bilinçli olarak provokatif atılan başlıkların sembolik anlamlarının da ötesine geçiyorlar. “Ama artık kendimleyim”⁵⁹. Yeni eğilimin parolasını bu şekilde özetlemek mümkün. Biz yerine artık “Ben ya da O”⁶⁰, çatışma durumunda ise, “Ben Benim”⁶¹. Bastırılma döneminden sonra, artık “Hesap

⁵⁸ John, 1985, s. 113.

⁵⁹ Wiggershaus, 1985.

⁶⁰ Zschocke, 1983.

⁶¹ Jannberg, 1982.

Günü”⁶² gelmiştir. Eğer hızlı cinsellikte sadece bedenler bir araya geliyorsa ve buna rağmen ilgili kişiler eskisi gibi birbirlerine yabancı kalıyorlarsa, o zaman erkek bir “kadın düşmanı”⁶³dır ve aleni olarak yuhalanmayı hak etmiştir: “Masal Prensinin Ölümü”⁶⁴ gerçekleşmiştir. En sonunda varacağı yere varır: “En İyisi Yalnız.”⁶⁵

Eski kadın rolünün sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan gelişim, erkekler açısından pek araştırılmamıştır; bu kısmen erkekler hâlâ daha fazla güce ve dolayısıyla da daha fazla uzak durma olanaklarına sahip oldukları için, kısmen de duygularını ve acılarını ifade etmekte güçlük çektikleri içindir. Tanı, bakış açısına ve gözlemcinin cinsiyetine göre değişmektedir. Bazıları bakınca “tedirgin erkek”⁶⁶ görürken, bazıları değişiklik, anlayış eksikliği, ayrıcalıklara sıkı sıkıya tutunmayı görüyor. Kırılma evresinde erkekler hakkındaki yargıları, “Çok şey yaşadılar, hiçbir şey anlamadılar,”⁶⁷ şeklindedir; yani eski ataerkil, yeni elbiseler içindedir. Kesin olan bir şey varsa o da yeni sinyallerin erkekler için kafa karıştırıcı ve çelişkili olduğudur; bunlar kendi sosyalleşme beklentilerine uymamaktadır ve bazıları üstü kapalı ya da açık, erkeğin kendi hakkındaki imgesine saldırmaktadır. Çok çeşitli kökenlerden erkekler birden şu soruda birleşiveriyorlar: “Kadınlar ne istiyor?”⁶⁸ Çoğu prensip olarak kadınların taleplerini haklı görmeye hazırlar; ama bunlar kendi hayatlarında nahoş sonuçlar söz ko-

⁶² Schenk, 1979.

⁶³ Merian, 1982.

⁶⁴ Merian, 1982.

⁶⁵ Meller, 1983.

⁶⁶ Goldberg, 1979.

⁶⁷ Bernard/Schlafler, 1985.

⁶⁸ Eichenbaum/Orbach, 1983.

nusu olduğunda ya da bulaşıkların yıkanması ve çocukların bakılması gündeme geldiğinde inatçı ve direngen oluyorlar. Güncel bir saha çalışmasının sonuçlarında da belirtildiği gibi: “Erkekler, tepkiler konusunda bölünmüş durumdalar. Kafasıyla onayladıklarını gerçek hayata uygulamıyorlar. Müstereklik parolalarının arkasına fiili eşitsizlik gizliyorlar.”⁶⁹ Ve yeni bir arzu imgesi ortaya çıkıyor: Erkeğin çıkarına göre aynı anda hem bağımsız olan, hem de yeterince uyum sağlama yetisine sahip olan kadın. Yukarıda alıntılarımız çalışmanın saptadığı bir başka durum: “Ne istediğini bilen, bağımsız kadın arzu ediliyor. Bu yeni bağımsız kadın, kendi meselelerini (ve diğer aile bireylerininkini) bizzat sorumluluk alarak düzenleyen ve böylece erkeğin yükünü hafifleten kadındır.” Bununla beraber: “Kadının bağımsızlığı, bu bağımsızlık kendilerine yöneldiği, onlardan talepleri olduğu, onlara karşı kendi çıkarlarını koruduğu andan itibaren erkekler için sorun teşkil etmeye başlıyor.”⁷⁰

Bir başka çalışmada ise durum bir erkek tarafından şöyle ifade ediliyor:

“What you want to do is marry a woman graduate who is intellectual enough to hold a conversation with you, and someone who is confident to help you in your business or help you with your decision-making processes through life, but who is also inclined to family care and household care. If you can find a woman like that you know you 've won.”

[Yapmak istediğin şey, seninle iletişim kuracak kadar entelektüel, iş konusunda ya da yaşamındaki karar verme süreçlerinde sana yardımcı olacak kadar kendinden emin, ancak

⁶⁹ Metz-Göcke/Müller, 1985, s. 18.

⁷⁰ A.g.e., s. 22f.

bunlarla birlikte ailenin bakımı ve ev geçimiyle ilgili olan bir kadınla evlenmek. Böyle bir kadın bulabilirsen kazandın demektir.]]⁷¹

Bütün taraflar için acılı bir süreç olan bu tür deneyimler bağlamında, kadın hareketi içinde birkaç yıldır yeni bir tema görünmeye başladı. Şimdi gözler özgürleşme ile bağlanma arasındaki zor dengeye çevrilmiş durumda. Burada örneğin bütün bağımlılıkları ve zorluklarıyla eski biçime bir geri dönüş arayışı yok. Hayır, karşılıklı eşitlik ilkesi etrafında dönen umutlar hâlâ yitirilmiş değil. Ama şimdilerde bazı hayal kırıklıklarını ifade eden birtakım sorular eskiye oranla daha sık duyulmaya başladı: *Eşitler arasında aşk mümkün müdür? Özgürlükten sonra aşk var mı? Yoksa bağımsızlık ve aşk bir araya gelemeyecek iki karşıt kutup mu?*

Bir tarafta, aşkın özerkliği yok ettiği deneyimi: “zira beni kendine Sancho Panza yaptın, hem de cılız eşeğiyle birlikte ve beni benden ve hayatımdan çaldın. Yazıklar olsun bana, eğer senin aşkını kabul edersem ve seni tekrar seversem.”⁷²

Diğer tarafta özerklik uğruna aşkın kaybedildiği deneyimi.

“We knew, when we lost our innocence, that we risked the loss of love. But our certainty that enlightenment is always worth the pain was cold comfort when we discovered, more often than not, that we could not apply what we had learned to our private lives without destroying love.”

[Masumiyetimizi yitirdiğimiz zaman, aşkın kaybedilmesi

⁷¹ White, 1984, s. 435.

⁷² Fallaci, 1982.

riskini üstlendiğimizi de biliyorduk. Ancak aydınlanmanın her zaman acıya değer olduğu yönündeki kesin duruşumuz, aşkı ortadan kaldırmadan öğrendiklerimizi özel yaşamımıza uygulayamayacağımızı keşfettiğimizde ancak bir avuntu olabildi.]⁷³

Bir ikilem var gibi görünüyor. Cinsiyet ilişkilerinin eski biçiminin zorlukları, kadının bastırılmasındaydı; ama bu sayede de ayakta kalıyordu. Yeni biçimin zorlukları ise her iki cinsin de kendi başlarına bağımsız bir hayatlarının olması, ya da en azından bu konuda bir taleplerinin olması. Belki buradan doğan çatışmalar, insanlık ve cinsiyetler tarihinde bir ara dönemin ürünü, örneğin Erica Jong'un bir keresinde dediği gibi: "Birbirlerini hâlâ seviyorlar, ama bir arada yaşayamıyorlar, en azından şu anda."⁷⁴ Belki de bu dönemde başarılı bir bireyselleşme için yeterince olanak yoktur, belki de sadece denemeyanılma yoluyla kurulan yaşam biçimleri mümkündür; bir sosyoloji çalışmasının sonucunda da dendiği gibi, "kadınlar için bu türden yardımcı unsurlar günümüzde giderek daha sık gerekli hale gelebilir. Ve elbette sadece kadınlar için değil."⁷⁵

Peki ya (rahatsız edici bir soru olarak hâlâ karşımızda duruyor) şu anki sorunlarımız salt bir geçiş dönemi olmanın çok daha ötesindeyse? Ya şayet bunlar bireyselleşme yönündeki tarihi eğilimin, önceleri sadece erkekleri rahatsız eden, ama son yıllarda giderek artan bir hızla kadınları da ilgilendirmeye başlayan kaçınılmaz sonuçlarıysa? Birbirinden bağımsız olarak gelişmek

⁷³ O'Reilly, 1980, s. 219.

⁷⁴ Jong, 1985, s. 12.

⁷⁵ Brose/Wohlrass-Sahr, 1985, s. 18.

isteyen iki ayrı hayat sürecini bir araya getirmek genel olarak mümkün müdür, yoksa dışlıların arasına fazla kum kaçmıştır da kekelemek ve sonra da takılıp kalmak kaçınılmaz mıdır?

Orta Vade Krizi

İstatistikler dikkat çekici bir olguya işaret ediyor. Özellikle 18 ile 20 yıl arası süren uzun süreli ve istikrarlı görünen evliliklerde boşanma oranları ani bir yükseliş gösteriyor.⁷⁶ Bunun açıklamasını psikolojik yardım kitaplarında bulmak mümkün.⁷⁷ Burada çoğunlukla bir orta vade(li evlilik) krizinden söz ediliyor; bunun nedeni olarak da eşlerin, uzun yıllar süren birliktelikten sonra, uzaklaşma isteğinin, hatta tamamen kopma isteğinin ortaya çıkmaya başladığı bir evre olarak gösteriliyor. Şimdi artık eşler yeniden güçlü bir şekilde kendi arzularını düşünmektedir, birbirlerine aynı anda birçok noktadan bağlanmış oldukları için de yakınmalar başlamıştır. Bu evrenin parolası genelde şöyledir: “Benim için özgürlük!” Genellikle bu evre, çok çeşitli biçimler alabilen uzun süreli iktidar mücadelesiyle bağıntılıdır -direnmeden, hastalığa kaçıştan, ilişkiyi kesme denemelerinden açıkça şiddete kadar-, ama her seferinde mesele şu soru etrafında dönmektedir: “Bağımsız bir kişi olarak kim hayatta kalacak?”⁷⁸ Bunlar bir anlamda *müşterek hayat içinde hayatta kalma denemeleridir* ve artık evliliğin akışını belirlemektedirler. Bunun için iki karşıt perspektiften betimlemelere bir göz atalım:

⁷⁶ Wingen, 1985, s. 348.

⁷⁷ Jaeggi, 1982; Jaeggi/Hollstein 1985; Wachinger, 1986.

⁷⁸ Jaeggi, 1982, s. 25.

Önce olayın iç görünüşünü, yine Erica Jong'un bir romanından alıntılararak verelim:

“And what about those... longings which marriage stifled? Those longings to hit the open road from time to time, to discover whether you could still live alone inside your own head, to discover whether you could manage to survive in a cabin in the woods without going mad; to discover, in short, whether you were still whole after so many years of being half of something... Five years of marriage had made me... itchy for solitude.”

[Peki... ya şu evliliğin söndürdüğü derin özlemler? Açık olan yolu bulmak adına zaman zaman duyulan özlemler; her şeye rağmen kendi kafanın içindekilerle tek başına yaşayıp yaşayamayacağını, ahşap bir barakanın içinde çıldırmaksızın hayatta kalmayı başarıp başaramayacağını, kısacası yıllarca bir şeyin parçası olduktan sonra kendi başına bir bütün olarak kalıp kalmadığını keşfetmen... Beş yıllık evlilik... bende yalnızlığa karşı bir istek uyandırdı.]⁷⁹

Şimdi de dış görünüşü; evlilik danışmanının anlatımıyla: “Evliliklerin çoğu bir tür birlikte ve bir arada yaşama tutkusuyla başlar; bireysellik neredeyse yok olmuştur, her şey müşterek yaşama göre ayarlanmıştır. Oluşum yılları çok miktarda birlikte çalışmayı, birbiri için var olmayı ve aynı zamanda çocuklar için de var olmayı, kurulmakta olan ev için olmayı, erişilmesi gereken mesleki pozisyon için olmayı gerektirir... Ama uzun yıllar birlikte yaşamının ardından,... gençlik enerjisinde büyük kayıplar yaşanmışsa, heyecanlar tükenmişse; muhtemel mesleki pozisyonlara erişilmiş ve yeni hedefler artık kolay bulunmaz hale gelmişse, o zaman eski bir soru

⁷⁹ John, 1974, s. 18.

yeni bir biçimde ve daha acil olarak ortaya çıkar: ‘Ben kimim?’ Özerklik, kendini ortaya koyma, kendi hayatını yaşama tutkusu daha çok ön plana çıkar... ‘Ben kimim?’ sorusu zorunlu olarak eşe yöneltilir: ‘Benim kim olduğumu gerçekten biliyor musun?’... Evliliğin bitmesi, dağılması, kendi arzularından vazgeçmekten daha az tehlikeli görünür.”⁸⁰ Bu tür süreçleri açıklamak için psikolojik gelişim yasalarına bakabiliriz; onlara göre kişisel olgunlaşma sınırlanmalar üzerinden ilerler. 1,5-3 yaşları arası görülen “inat yaşı” ve 17-20 yaşları arası görülen ergenlik sonrası krizlerinde ebeveynlerden kopmak ne anlama geliyorsa, şimdi, orta vade krizinde de aynı şey olur ve kişi evlilik sembiyozundan kurtulmak ister. “Bu çatışma... birçok noktada ergenlik sonrası gencin aile ocağıyla girdiği çatışmaya benzer, ne de olsa ikisi de aynı amaca hizmet ederler: Kendi kimliğini yeniden oluşturmak, her şeyin birliği sembiyozunun derin sularından açıklara yüzüp gitmek, diğerinin benim yalnızlığımı asla paylaşamayacağı bilgisine geri dönmek.”⁸¹

Psikolojik perspektiften, sanki bir tür doğa olayı olarak, istisnai bir durum, kaderin bir parçası gibi görülen şey, *yani* evlilik, sosyolojik perspektiften, toplumsal-tarihsel etkileri derin olan bir süreç olarak görülür. Bir cümleyle özetlersek: Orta vade krizi bir doğa olayı değil, bir *toplum* olayıdır. O öncelikle bireyselleşme süreçlerinin bir ürünüdür; daha özel olarak da, bireyselleşme anlarında kadının yaşamsal konumunu da kapsayan bir gelişimin ileri evresinin ürünüdür; ve en nihayet demografik bir gelişimin, yani yaşam süresi beklentisinin

⁸⁰ Wachinger, 1986, s. 80-83.

⁸¹ Jaeggi/Hollstein, 1985, s. 219.

muazzam yükselmesi ve dolayısıyla da birçok evliliğin orta vadeye erişme olanağı bulmasının bir ürünüdür.

Bir yüzyıl boyunca “orta vadeli evlilik süresinin (boşanmaksızın) neredeyse ikiye katlanması [söz konusudur]: 1870 yılında evlenen bir çift ortalama olarak 23,4 yıl birlikte yaşıyordu; 1900 yılında bu rakam 28,2’ye, 1930’da 36,0’a yükseldi; 1970 yılında evlenen çiftlerse, evliliklerinin ancak 43 yıl sonra, eşinin ölümüyle sona ereceğini hesaba katabilirler...”⁸²

Ancak bu üç gelişmenin bir araya geldiği noktada -genel bireyselleşme, kadınların bireyselleşmesi, artan yaşam süresi-, orta vade krizlerinde bir yığılma olur. Dolayısıyla bu, geniş halk gruplarının ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında karşı karşıya kaldıkları tarihsel olarak yeni bir buluştur. Bu gelişmenin tek tek basamaklarını şu şekilde açıklayabiliriz: Endüstri öncesi toplumda bireysellik için fazla bir alan yoktu, ne kişilerin hayatında ne de bir çalışma birliği olarak kurulan evlilik ilişkilerinde. Dolayısıyla o zamanlar kişilerin kendi kimliklerini tekrar bulma ihtiyacının rol oynamadığını ya da en azından küçük bir rol oynadığını tahmin edebiliriz. Bu durum insanların kişisel olarak ön plana çıktıkları ölçüde değişti. Bu tür değişimler kadınların yaşamsal konumlarına daha fazla etki etmeye başladıkça değişim de o oranda fazla oldu. Ve nihayet, bugün bireyler kariyer ve yuva kurma evresinden sonra önlerinde daha uzun yıllar olduğunun bilincine vardıkları için değişti. O zaman şu soru daha önce hiç olmadığı kadar elzem hale geldi: Ne yani, hepsi bu muydu? Başka kelimelerle söy-

⁸² Lutz, 1985, s. 3 (Rakamlar Avusturya ile ilgilidir, Almanya’da durum buna çok yakındır).

lersek bu, bireylere musallat olan hayat ortası krizidir. Birey o ana kadar yaşadığı hayal kırıklıklarını ve kaçır-dıklarını görür ve içindeki ufukta bir hayal belirir: o ana kadar olanın eksikliklerini karşılayacak yeni, başka bir yaşam hayali.

İşte tam burası, kişinin diğeri için nelerden vazgeç-tiği sorusunun kaçınılmaz olduğu yerdir. İnsanlar genç-liklerinde yaptıkları büyük planlarını hatırlarlar, müşte-rek hayatın getirdiği uzlaşmaları görürler. Böylece bir-çok şeyin hesabı, -kısmen haklı, kısmen değil-, şimdi partnere sorulur: Evlilik, kaçırılmış bir yaşamın günah keçisi haline gelir. Alttan alta başka türlü yapmaya cesa-ret edemediği bazı şeyleri artık yapamayacağını da görür kişi (ünlü bir piyanist olmak için artık fazla yaşlıdır, Güney Amerika'ya göç etmeye ise cesareti kalmamıştır). Ama her şeye en başından başlamak mümkün olmadı-ğına göre, bir şeyler yapabildiği yerde harekete geçmeli-dir, bu da ikili ilişkinin doğrudan kendisidir. Hiç değilse orada özgür bir alan yaratmak ister insan. Ve sonuçta kendisi de kendi kimliği için mücadele eden diğer eş ne kadar direnç gösterirse, yapma iradesi de o kadar güçle-nir. Böylece partner rakip haline gelir: Evlilik de kendi-ni ortaya koyma, kendini kabul ettirme mücadelesinin (supap, paratoner, yedek) savaş alanı haline gelir.

Böylelikle başlayan bu iktidar savaşının tipik gidiş-a-tına yakından baktığımızda, “ne seninle ne de sensiz” çelişkisinin pek de seyrek ortaya çıkmadığını görürüz. Bunlar psikolojik edebiyatta defalarca işlenmiş şeylerdir; eşler bu iktidar savaşını yıllarca sürdürürler; sürekli ye-ni ilişki rauntlarıyla, yeni çeşitlemelerle ve yeni gergin-liklerle. Ama aynı zamanda birbirlerinden kopmayı da bir türlü başaramazlar. Ayrılırlar ve sonra tekrar birle-

şirler, bir beraber ama ayrı yaşarlar, sonra tekrar ayrı ama beraber yaşarlar, kendilerini çıkışı olmayan bir kapana kısılmış hissederler. Bu süreçleri uzun yıllar gözlemleyen arkadaşlar, en sonunda artık sadece başlarını sallayarak tepki vermeye başlarlar. Bütün bunlar herkes için tümüyle anlaşılmaz, hatta gerçek dışıdır. Şimdi yine iki karşıt perspektiften iki farklı görüşü ortaya koyalım:

İçsel manzara, Oriana Fallaci'nin *Bir İnsan* romanından: "Geri... dönüyorum, sana... bir mektup bırakmak için, içinde böyle bir ilişkiyi daha fazla sürdürmeye istekli olmadığım yazıyor... Artık yular koptu, onu tekrar büyük bir şeyin takılı olduğu boğaza bağlama çalışmak boşuna; dengemin, elde ettiğim uzaklığın sarsılacağını beklemek boşuna. Bunun olması için tek bir ihtimal vardı, o da senin sesini duyma riskiydi. Bir telefon yeterdi. Ama bu korku sadece bir hafta sürdü, ikinci haftadan itibaren artık bunun olacağına inanmadım. Bu büyük bir hataydı. Kaçışımın on yedinci gününde telefon çaldı: 'Merhaba! Benim! Ben!...' Ve birkaç saat sonra kendimi uçakta buldum: geliyorum, Don Kişot, geliyorum; Sanço Panza hâlâ senin Sanço Panza'n, o hep öyle kalacak, beni her zaman yerimde bulacaksın, işte buradayım ben!... Bir başka deyişle: Benim sorunum çözüm-süzdü, hayatta kalma şansım sıfırdı; ve kaçmak, hiçbir işe yaramadı."⁸³

Dış manzara, terapi pratiğinden örnek bir vaka: "Tabii sürekli kavga vardı, ayrı ayrı yapılan tatiller, doğru dürüst ortak yan yok. Muhtemel bir ayrılmaya dair bitmek bilmeyen konuşmalarına rağmen kimse bunu yapmaya yönelik en ufak bir harekette bulunmaya dahi

⁸³ Fallaci 1982, s. 278, s. 415, s. 419, s. 409.

cesaret edemiyor, her ikisi de -dışarıdan görüldüğü kadarıyla- kendi başlarına yaşayabilecek durumda olmalarına rağmen. Karin’le bu konuda yalnızken konuştuğum zaman, neredeyse saçma sapan fanteziler anlatıyor, ayrılıktan sonra ‘tamamen yalnız’ olacakmış, kimse onunla “ilgilenmeyecek”miş. (Mesleği sayesinde Dieter’den daha çok tanıdığı ve arkadaşı var!) Yine Dieter’i o sık yaşanan kavgalarından birinde tam histerik gibi bağırırken duydum, ‘kendimi bugün tavan arasına asacağım’ diyordu, şayet Karin topladığı bavullarını hemen tekrar boşaltmazsa. Onları pek tanımayan biri bu sahneleri görse onların birer deli olduğunu sanırdı. Ama tabii evlilik dışı hayatlarında ikisi de uyumlu, başarılı ve hatta çok sevilen insanlar. Ama bu özellikleri, sadece ‘birbirlerini bırakamadıkları’ için, en azından ikisi de terk edilmek istemedikleri için alışılmadık derecede şiddetli biçimlerde tezahür ediyor. Sakin bir zamanda onlarla konuşulduğunda, aslında ikisinin de ‘kendi adına’ ayrılmaya çoktan hazır olduğu çok net görülüyor.”⁸⁴

Bu tür olaylar psikolojide sembiyotik karmaşa denen şeyin emarelerini açıkça gösteriyor; bir yandan çözümsüz, bir yandan da saçma sonuçlar ortaya çıkıyor. Psikologlar burada özerklik ile bağımlılık, “yakınlık ve uzaklık”⁸⁵, “erime ve direnme”⁸⁶ arasındaki o ebedi mücadeleyi görüyorlar. Peki, bu karmaşalar neden oluyor ve neden çözümsüzler? Burada geliştirilen sosyolojik perspektife göre, bunlar tesadüfen ortaya çıkmıyorlar, Adem ve Havva’dan bu yana gelen, insanın doğasında olan (ya da sadece en genel düzlemde) şeyler de değil-

⁸⁴ Jaeggi, 1982, s. 26.

⁸⁵ Jaeggi/Hollstein, 1985, s. 217 ff.

⁸⁶ Schellenbaum, 1985. s. 35 ff.

ler. *Bunlar daha çok, bireyselleşme sürecinin akışı içinde ortaya çıkan, normalde (genellikle) yan yana ilerleyen, ama burada özellikle yoğun bir biçimde bir araya gelen çelişkilerin yansıması ve ifadesidir.* Bunların arkasında karşılıklı istekler, özlemler, zorunluluklar, bugün özel hayatı belirleyen ve buraya kadar anlatılmış olan şeyler yatar: Aşk hiç olmadığı kadar önemli ve zor hale geliyor. Bu iki farklı gelişim çizgisi kâğıt üzerinde birbirinden ayrı olarak ele alınabilir, ama bunlar bireyin göğsünde çözölmeyecek şekilde birbirine kaynamışlardır, sürekli yeni karmaşalar ve çelişkiler doğururlar, adları ne olursa olsun: kişisel istikrara karşı kendini ortaya koymak; mahremiyete karşı bireysellik; sembiyoza karşı bireysel hayat.

Burada teorik ve soyut kategoriler halinde ele alınan bu ikilem, birçok modern romanda da işlenmektedir, özellikle de son zamanlarda çıkan kadın edebiyatı alanında. Yine iki örnek verelim:

Önce Erica Jong'un, bir iç diyalogda çelişkili arzularını dile getiren kahramanı Isidoro'ya bir bakalım:

"BEN: Neden yalnız olmak bu kadar kötü?

BEN: Çünkü beni hiç kimse sevmezse kimliğim de yok demektir...

BEN: [Ama] sana tamamen egemen olan ve sana nefes alacak alan bırakmayan bir erkekten nefret edersin sen...

BEN: Biliyorum - ama bir yandan da umutsuzca özlüyorum bunu.

BEN: Ama ona sahip olduğunda kendini kapana kısılmış hissedeceksin.

BEN: Biliyorum.

BEN: Çelişkili şeyler istiyorsun.

BEN: Biliyorum.

BEN: Hem özgürlük istiyorsun, hem de bağıllık.

BEN: Biliyorum.”⁸⁷

Sonra tekrar Fallaci: “Sevilen varlık birini çeşitli talepler ve bağlarla hapsedmek istediği zaman, insan kendisinin kendinden gasp edildiğini hissediyor; onun uğruna işinden, seyahatinden ya da bir macerasından vazgeçmek zorunda kalmak insana yanlış geliyor; açık ya da gizli ona karşı bin türlü gazez besliyor, özgürlük hayalleri kuruyor, bağımlılığın olmadığı bir hayat özlüyor, altın tozu içinde uçan bir martı gibi hareket edebildiği bir hayat; insanın sevdiği tarafından kanatlarına vurulan ve onun uçmasını önleyen bu zincirler nasıl bir cezadır böyle... Ama o artık olmadığında ve önünde sonsuz bir özgürlük alanı açıldığında, istediği zaman altın tozları içinde uçabilecek hale geldiğinde, aşksız ve bağısız bir martı olarak bu sefer de içinde korkunç bir boşluk hissediyor. Ve iş, seyahat, macera, kişinin sevdiği uğruna vazgeçtiği her şey bir anda son derece anlamsızlaşıyor; insan kazandığı bu özgürlükle ne yapacağını bilemiyor, sahipsiz bir köpek gibi, sürüsüz bir koyun gibi, ortalıkta başıboş dolaşıyor, kaybettiği kölelik için gözyaşı döküyor, geri dönebilmek, tekrar zindancı başının isteklerine boyun eğebilmek için ruhunu bile vermeye hazır hale geliyor.”⁸⁸

Böylece, bireyselleşen toplumdaki çelişkilerle ortaya çıkan temel ikilemi ortaya koymuş olduk. Bu bütün ikili ilişkilerde etkisini gösteriyor, ama uzun süreli evliliklerde özel bir yoğunluk arz ediyor. Çünkü burada ikilemin her iki yanı da can alıcı bir netlikte ortaya çıkıyor;

⁸⁷ Jong, 1974, s. 251.

⁸⁸ Fallaci, 1982, s. 435.

adeta konsantre bir güçle. Gündelik hayatın bütün alışkanlıklarını ve belirlemelerini, ritüellerini ve uzlaşmalarını uzun yıllar taşımak: Benim kişiliğimin ihtiyaçlarını karımdan, kocamdan başka kim bu kadar doğrudan, bu kadar yakından, bu kadar acımasızca kırabilir ki? Bütün müşterek deneyimler ve anılar, ayrı ayrı arkadaşlar ve acılar, kişiliğimin en derin katmanlarında birbirine örülmüş durumda. İncil’de geçen, “ve et oldular” sözü, bu koşullar altında yeni bir anlam kazanıyor. Şimdi çift yönlü olarak yaşanıyor, bir tehdit ve kaçış, bir teselli ve vaat ve mütemadiyen ikisi bir arada. Bu yüzden genellikle uzun yıllar süren sallantı, bırakıp gidememe durumu ortaya çıkıyor, çünkü her seferinde diğer taraf da işin içinde.

Dışarıdan bakan biri kazananı olmayan bir savaş görüyor ve bu bir türlü bitmek bilmiyor: Peki neden, neden? Eğer modern aşk özleminin orta vadedeki özerklik arayışıyla çakıştığını ve her ikisinin de kendine özgü bir mantık ve sonucunda sonsuz bir kısır döngü geliştirdiğini fark edersek bilmecenin çözümü yakın demektir. Bu koşullar altında çatışma, her iki tarafın da acı çekmesi pahasına, mütemadiyen ve bütün araçlar kullanılarak canlı tutuluyor. Herkes güvenli bir yer olarak diğerinde bulduğu şeyi kaybediyor. Ama herkes bir şey kazanabilir de; mücadelelerden dolayı kendine olan güven duygusu artabilir.

“Şimdi biliyorum karımın dönmesini neden istediğimi.
Çünkü beni şu an olduğum gibi yapan o [...]
Beni terk ettiğini düşündüğümde, dağılıp gittim,
Var olmadım. Buraya kadar vardırdı beni!
Onunla birlikte yaşayamam, bu şimdi dayanılmaz olur;

Ve ben onsuz yaşayamam, çünkü beni yetersizleştirdi,
Herhangi bir şekilde var olma yetimi elimden aldı.
Beni beş yıllık evlilik süresinde bu hale getirdi!
Dünyayı benim yaşayamayacağım bir yere dönüştürdü,
Onun koşulları altında yaşamayı kabul etmezsem şayet.
Yalnız olmak zorundayım ben,
Ama aynı dünyada değil. Bu yüzden sizden,
Beni onun sanatoryumuna göndermenizi istiyorum.
Orada yalnız olabilir miyim?"

"T.S. Eliot, The Cocktail Party, II. Perde."

Yedek Eş Çocuk?

Bireyselleşen toplumun çelişkileri içinde karşı cinsle olan ilişki, sık sık acılara ve hasarlara yol açıyor. Kadınların ve erkeklerin, ruhsal ev idaresini ekonomik kullanmak için, risk azaltıcı stratejiler, yani içine kendini koruma çabasının monte edildiği davranış biçimleri geliştirmeye başladıklarını varsaymak pek yanlış olmayaacaktır. Evlilik ve aile alanındaki gelişmeleri incelediğimizde bunu destekleyen emareler görürüz. Olanak repertuarı geniştir: "premarital therapy"den, yani evlilik öncesi uygulanan özel bir terapiden⁸⁹, müşterek yaşamın biçimini bağlayıcı kuralları düzenlemek için yapılan evlilik sözleşmelerine⁹⁰, çatışma durumunda ayrılmayı mümkün olduğunca kolaylaştırmak amacıyla evlilik cüzdanı olmadan birlikte yaşamaya kadar birçok seçenek vardır. Bazı gruplarda bağlanma korkusunun büyüdüğü açıkça görülüyor, bağlanmanın her türüsüne

⁸⁹ *New Woman*, 1985, Temmuz, s. 44 ff.

⁹⁰ Örnek olarak: Partner, 1984.

karşı bir güvensizlik geliyor, zira daha en başından umutları geri kısan birinin bir hayal kırıklığı yaşaması muhtemeldir. Yine güncel kitap isimleriyle söylersek: “Rüyaların Ötesi”⁹¹ evresinde “Yakınlaşma Korkusu”⁹² büyür. Ve buraya da Erica Jong’dan bir roman parçası uygun düşüyor:

“‘You’re my fit, my mate’, he said. ‘Now that I’ve found you. I’m never going to let you go’. ‘My darling’, Isidora said, fighting back the feeling that there might be any truth whatever in his words. After tonight, I’m never going to see him again, she thought. He’s a mirage, a dream... Passion like this cannot be clung to, cannot last, cannot keep. A man as charming as this could romance his way right into your heart, then leave you flat. She was not ready for that after the recent heartbreak with Josh. She might never be ready for it again.”

[“Tam bana uygunsun, benim diğer yarımısın” dedi. “İşte nihayet seni buldum. Seni asla bırakmayacağım”. “Sevgilim” diye yanıtladı Isidora, işittiği sözlerde gerçeklik payı bulunduğu dair hislerine karşı direniyordu. Bu geceden sonra, onu bir daha asla görmeyeceğim, diye düşündü. O bir serap, bir rüya... Böylesi bir tutku, durumuna sadık kalamaz, sona eremez ve korunamaz. Böylesine büyüleyici bir adam, tam kalbinize giden romantik bir yol açabilir ve ardından sizi yüzüstü bırakır. Josh’la yakın zamanda yaşadığı ilişkiden aldığı gönül yarasının ardından buna hazır değildi. Belki de buna bir daha asla hazır olmayacaktı.]⁹³

Ama bununla birlikte yeni bir ikilemin ortaya çıkması gerekir. Eğer umutlar uzun süreli bir ikili ilişkiye indir-

⁹¹ Fisher, 1983.

⁹² Schmidbauer, 1985.

⁹³ John, 1985, s. 332.

genirse, bu durumda kişisel istikrar çağının karakteristik özelliklerinden olan o özlem ne olacak, yakınlık ve sıcaklık ihtiyacı ne olacak? Belki insan, ki bu da bir olanak olarak ortaya çıkıyor, bu özlemi diğer bir kişiye aktarabilir. Erkeğe ya da kadına duyulan aşk yerine şimdi çocuğa duyulan bir aşk söz konusu. Önce bu olanağı ayrıntılarıyla inceleyelim:

Bireyselleşme sürecinin ilk evresi, insanlara dünyada bir yer ve içsel denge sağlayan geleneksel bağların çoğunu zayıflattı. Bu, kişiye bağlı denge konusunda, erkekle kadın arasındaki aşkı merkezi bir konuma kaydıran yeni bir motifin ortaya çıkması için tarihi bir zaman dilimiydi. Bu arada bireyselleşme sürecinin bir sonraki evresine eriştik. Geleneksel bağlar yıpranmaya devam etti. Kadınla erkek arasındaki aşk da sallanmaya, hiç olmadığı kadar başarısızlık potansiyeli taşımaya başladı. Geriye sadece çocuk kalıyor. Bu ise bu toplumun başka hiçbir ögesiyle kurulamayacak kadar temel, kapsayıcı, kopmaz bir bağ vaat ediyor. Diğer ilişkiler ne kadar çok değiştirilebilir ve bitirilebilir hale gelirse, bu da o kadar çok yeni umutların merkezi haline gelir: Sürekliliğin son garantisi olarak çocuk; kişinin kendi hayatını demirleyebileceği bir liman olarak.

Bu açıdan bakıldığında, şu an için sayısal bakımdan fazla olmayan, ama hızlı bir tempoyla kapsamı genişleyen çeşitli gelişmeler anlaşılır hale geliyor. Bunlardan biri evlilik dışı doğumlarda görülen belirgin artış.⁹⁴ Burada birçok faktör rol oynamaktadır, ama yeni tip bir bekâr anne modelinin doğduğundan söz edilebilir. Bu,

⁹⁴ Evlilik dışı doğumların oranı 1967'de % 4,6 ile en düşük seviyesindeyken bu oran 1987'de % 10,2'ye çıkmıştır (Permien, 1988, s. 90; Burkart, 1989, s. 30).

çocuk isteyen ama geleneksel ikili ilişki çerçevesi içinde bir erkek istemeyen kadındır.⁹⁵ Bu bir formülle şöyle ifade edilmiştir: “Son zamanlarda söz konusu olan çift, kadın ve çocuktur... Haz arayan bir çift. Aşk yapan bir çift.”⁹⁶ Ya da Ursula Krechel’in ironik bir dille ifade ettiği gibi: “Yeni politik birimin adı anneçocuktur.”⁹⁷ Son dönem kadın edebiyatından bir roman şöyle der:

“Otuz sekiz yaşına geldiğimde bir çocuk istiyorum... ve bunu kesinlikle tek başıma istiyorum. Sperm bankasından ya da rastgele bir sevgiliden, ışığı bile açmadan, onu görmeye bile gerek duymadan, sadece kendimi becertip, daha sonra hamile kaldığımı fark etmek istiyorum.”⁹⁸

Modern üreme teknikleri sayesinde bu tür istekler giderek çoğalabilir. Daha şimdiden -ABD’den ve Avustralya’dan- kadınlar evlilik esnasında bir sperm dondurma işlemi gerçekleştirdiklerini ve şimdi, evliliğin başarısızlıkla sona ermesinin ardından, dondurulmuş spermleri kullanmak istediklerini söylemeye başladılar; erkeklerse buna karşı mahkemelere başvurup dava açıyorlar, çünkü evliliğin sonra ermesinden sonra muhtemel bir babalık istemiyorlar. İlk davada mahkeme kadın lehine bir karar aldı ve embriyonun geçici velayetini ona verdi.⁹⁹ Bir gelecek senaryosu olarak şöyle bir şey pekâlâ müm-

⁹⁵ “Evlilik dışı bir çocuk giderek daha az oranda eski yılların istenmeyen genç kızlık gebeliği haline geliyor; bu artık daha çok yirmi beş yaş üstü kadınların planlı gebeliklerinden biri olmuştur. Artık evlilik dışı çocuk eskisine göre daha az oranda, genç kadınların peydahladığı “piç” olmakta, tersine açıkça planlanan, ya da en azından daha yaşlı kadınların göze aldıkları riskli kararın ürünü olmaktadır. (Burkart, 1989, s. 34).

⁹⁶ Sichtermann, alıntı Wetterer, 1983.

⁹⁷ Krechel, 1983, s. 49.

⁹⁸ Ravera, 1986, s. 138.

⁹⁹ *Süddeutsche Zeitung*, 22 Eylül 1989 ve 31 Ekim 1989.

k n görünüyor: Erke e olan a k bitse bile, kadın hiç değilse embriyo istiyor.

Bu tür eğilimler elbette kadınların çoğunu temsil eder nitelikte değil. Ama genç kızlarda, bekâr annelik ile ilgili olarak adeta dramatik bir anlay   de i ikli inin ortaya  ıkm   olması yine de dikkat çekicidir. Altm    yıllarında başında, çocuklu bir kadının evli olması neredeyse hepsine önemli bir olay gibi gelirken, seksenli yılların ortasında bunu önemli bulan kızların sayısı yarıya, hatta daha aza inmiş durumda.¹⁰⁰ Popüler kadın kitaplarının ve dergilerinin  u konuda     ter vermeye ba lam   olmaları da bunun belirtilerindendir: Tek başına bir  ocuk - bunu nasıl yapabilirim?¹⁰¹ Ve hemen ardından kendinden emin, tahrik edici bir yanıt geliyor: “Yalnız  ocuk büyüten anneler: Kocas  olmadan daha mutlular.”¹⁰² Burada, son zamanlarda kadın yazınında sıkça karşılaşılan bir motifi görmek mümkün. Bu perspektifte, çocuğa olan a k erkeğe olan aşkın yerine konuyor. Tek başına  ocuk yetiştiren kadınlardan birinin deneyimlerine bir göz atalım:

Bu arada, Harpo (oğlu) ile rahat edebilmem için hangi hayat ve sevgi ko ullar n  yaratmam gerektiğini biliyorum. Eğer biri gelir de i lerimi berbat etmek isterse ya da bana büyük zorluklar  ıkar rsa, çeker giderim, onu başımdan def

¹⁰⁰ 1962’de ve 1984’te yapılan anketlerde, “Bir kadının çocuğu olduğunda evli olması önemli midir?” diye sorulduğunda, 1962’de kızların % 89,7’si bunu önemli buluyordu, 1983’te ise bu oran % 40’a inmiştir. (Allerbeck/Hoag, 1985, s. 97 f.).

¹⁰¹ Merit/steiner, 1984; Fabe/Wikler, 1979, s. 122 ff; *F r Sie*, NO. 11/1985: “Bekâr anne ve istenen  ocuk - gerçekten de bir erkek olmadan yapılabilir mi?”; *Ms.*, Kasım 1984: “When Baby makes Two-Choosing Single Moterhood”; *New Woman*, Mayıs 1985: “Having Babies without husband”.

¹⁰² Heiliger, 1985.

ederim... Harpo sayesinde bu konuda da değiştim, erkekler eski hayatımdaki anlamlarını kaybettiler. Kendim için kurduğum şey -mesleki, mahrem, maddi, Harpo ile hayatım-, erkeklerden bağımsız, bu konuda bir erkek arkadaşın gelip işlerime burnunu sokmasına gerek yok.”¹⁰³

Oriana Fallaci'nin *Doğmamış Çocuğa Mektuplar*'ında yazdığı cümleler daha net:

“Ve senin baban, evet, biliyor musun: onu sevmediğimi ne kadar uzun düşünürsem o kadar çok inanıyorum buna. Ona hayrandım, onu arzuluyordum, ama onu hiçbir zaman sevmedim. Ondan öncekileri de aynı şekilde; hepsi de her seferinde başarısız olan bir çabanın hayaletleri sadece... belki de annemin her zaman söylediği şey doğrudur, sevgi bir kadının çocuğuna duyduğu şeydir, onu kollarına aldığı ve onun ne kadar savunmasız, çaresiz ve yalnız olduğunu fark ettiğinde hissettiği şeydir; en azından sana hakaret etmez ve seni hayal kırıklığına uğratmaz.”¹⁰⁴

Ve Erica Jong'la devam edelim:

“... our children... give us more undiluted joy than romantic love ever does.” “Ever since she and Josh had seperated, she had longed for another baby... But who would be the father of her fantasy baby?... Well - why not just have a baby and the father be damned? She was likely to wind up raising it alone anyway.” “This is the New Family. Mom and kids and lover man (or new husband). At any rate, only the mom and kids are surely linked. The men come and go.”

[“...çocuklarımız... bize, romantik aşkın verdiğinden çok daha yoğun bir haz veriyorlar”. “Hatta Josh'la olan ilişkisi

¹⁰³ Hasing, 1983, s. 83.

¹⁰⁴ Fallaci, 1979, s. 19-21.

bittiğinden beri, yeni bir bebeği arzular oldu... Ancak onun hayalindeki bebeğin babası kim olacaktı? Pekâlâ, neden sadece bebek sahibi olup lanet olası babaya boş vermiyorum? Her ne olursa olsun bebeği yalnız başına yetiştirme fikrine yöneldi.” “İşte bu, Yeni Aile. Anne, çocuklar ve âşık bir adam (ya da yeni eş). Her halükarda, yalnızca anne ve çocuklar birbiriyle mutlak olarak ilintilidir. Erkek ise gelir ve gider.”¹⁰⁵

Ama Erica Jong burada yanılıyor: “Yeni Aile” doğal olarak anne ve çocuktan oluşmaz. Boşandıktan sonra çocuğu kadına bırakmayıp kendileri almak isteyen erkeklerin oranı giderek artıyor. “Erkekler hakları için savaşıyor”¹⁰⁶ ve “Boşanmış Babanın Acısı”¹⁰⁷ büyüktür. Bir danışmanın dediği gibi:

Çocuğunu kaybetme korkusuyla ağlayan babalar gördüm, tıpkı eskiden çocuğu için ağlayan kadınlar gibi. Özellikle de genç babalar, velayet hakkını alamadıklarında, bunu büyük bir kayıp olarak duyumsuyorlar. Bunlar bizim en zor vakalarımız.”¹⁰⁸

Hatta, yukarıda betimlendiği gibi, yeni bir tür çocuk kaçırma biçimi giderek daha sık görülmeye başlandı. Velayet hakkını alamayan babaların zor kullanarak çocuğu almaya çalıştıkları olaylar daha sık görülmeye başladı. Ama gelişimin dramatik bir biçimde ilerlemediği bu konuda da belli bir eğilim, erkeklerde kadınlardakinin aynısı olan bir motif gözlemlemek mümkün. Kişi yetişkin bir partnerle ilişkide bir reddedilmeyle karşılaştığında,

¹⁰⁵ John, 1985, s. 68, s. 296, s. 107.

¹⁰⁶ Wiener, Ocak 1984, s. 32 ff.

¹⁰⁷ Esquier, Mart 1985, kapak konusu.

¹⁰⁸ Eltem, Ekim 1985, s. 37.

umursamazlığın ve soğukluğun hâkim olduğu bir ortamda, duyguların merkezine çocuk kaymaya başlıyor. Peter Handke'nin *Çocuğun Öyküsü*'nden bir bölüm buna örnek olarak verilebilir:

“Arkadaşların olmadığı bir dönemdi; kendi karısı bile kötü bir düşman olmuştu. Böyle oldukça da çocuk daha gerçek hale geldi... Bütün bu zaman zarfında o ve karısı arasındaki ilişki en iyi durumda resmiydi ve kafalarında birbirlerine sadece ‘o’ olarak yer veriyorlardı... Şimdi, çocukla beraber, kadın adama neredeyse sadece evin darlığı içinde rastlıyordu, adam onu görünce umursamıyordu, hatta zamanla bundan hoşlanmaz oldu -sanki o da, artık, yaptığı muazzam işle ‘kadının kahramanı’ olduğu zamanlardaki gibi olmayan adam da herhalde kadın için özel bir insan olmaktan çıkmıştı... sessiz mimiklerin ve küçük seslenişlerin en dostçasının, en samimisinin ve en gizlisinin, ki bunlar yıllar içinde karısına yaklaşımındaki değişimle birlikte değişmişti, şimdi patavatsızca ve düşüncesizce çocuğa yönelmiş olması da adamın ihmalkârlığıydı... Sanki onun için en doğru kişi çocuktı ve sanki artık karısına kesinlikle ihtiyacı yoktu.”¹⁰⁹

Bu bağlamda, istatistiklerde hiçbir zaman görünmeyen karakteristik bir olgu daha vardır. Onu ancak “yeni” kadınların ve annelerin yazdığı birçok deneyimi satır satır okurken ve yavaş yavaş fark edersiniz. Burada dikkat çekici olan şey, o kendine has ses tonu. Kadınlar mütemadiyen çocuğa olan duygularının yoğunluğundan nasıl şaşkın, afallamış halde ve hatta allak bullak olduklarını anlatıyorlar.¹¹⁰ Söylediklerine göre, bir sevgi ve bir bağlılık yaşıyorlar, daha önce hiç tanımadıkları türden bir sevgi bu, öylesine kapsamlı ve derin, hatta işte “büyük,

¹⁰⁹ Handke, 1982, s. 23 ve s. 34 f.

¹¹⁰ Ayrıntılar için bkz. Beck-Gernsheim 1989, s. 31 ff.

romantik bir aşk”¹¹¹ bu. “Acaba insan anne olarak hissettiği bu duygusal yoğunluk yüzünden kalp krizi geçirir mi, diye soruyorum kendi kendime,” diye yazıyor Jean Lazarre.¹¹²

“Bebekle olan bağım... kör, yoğun, bedensel bir özlem, bunu en çok âşık olma haline benzetebilirim. Onun yanında diğer bütün ilişkilerim solup gitti.”¹¹³

“Hayatımda ilk defa sevginin ne olduğunu gerçekten öğrendim... [Çocuk], beni yakın olmanın anlamını yeniden düşünmeye zorluyorsun. Karşılıklı fikir alışverişinde bulunduğum insanlara kendimi acaba yılda dört defa yakın hissediyor muyum? Ancak onların yanında, -ama sadece randevuyla-, kendim olabildiğim arkadaşlarımı kendime yakın hissediyor muyum? Dürüstlükleri, bilgelikleri, mizah anlayışları beni heyecanlandıran yabancı insanlara yakın hissediyor muyum kendimi, onlarla beraber yaşar mıyım peki? Kendimi hiç kimseye, sana olduğu kadar yakın hissetmiyorum.”¹¹⁴

Kızım, “hayatımın aşkıdır benim. Aşka pek inanmadığım için bu beni pek mutlu etmiyor, ama onun için hissettiğim şeyin kadın dergilerindeki -Ortaçağ şairlerindeki, dini mistiklerdeki- aşk tasvirlerine daha önce hissettiğim diğer bütün duygulardan daha çok benzediğini biliyorum... Kızım beni duygusal, psikolojik, politik ve sosyal bakımdan rahatsız edici değişimlere zorluyor. Kendimi entelektüel, duygusal ve pratik olarak öyle bir sıkıştırılmış hissediyorum ki, hiçbir erkeğin bana bunu yapmasına izin vermemiştim. Baskıyı üzerime gönüllü olarak aldım ve hiç de pişman değilim, hatta onu sevgiyle ve sevinçle kabul ediyorum.”¹¹⁵

¹¹¹ Dowrick/Grundberg, 1982, s. 74.

¹¹² Lazarre, 1977, s. 96.

¹¹³ Dowrick/Grundberg, 1982, s. 31.

¹¹⁴ Chesler, 1980, s. 145 f.

¹¹⁵ Dowrick/Grundberg, 1982, s. 74 f.

Anne sevgisini kadının ve doğasının en derin özü olarak gören biri bu tür ifadelere şaşırmayacaktır. Ama son araştırmaların anne ile çocuk arasındaki bağın bugün eski yüzyıllara oranla çok daha az duygusal olduğunu göstermesinden bu yana doğayı referans almak biraz kuşkulu bir hale geldi. Bu yüzden burada, doğaya değil de, bireyselleşen toplumdaki yaşam biçimlerine gönderme yapan bir başka açıklama daha uygun olacak gibi görünüyor. Bu açıdan bakıldığında çocukla olan ilişki, nitelik bakımından yetişkin partnerle kurulan ilişkiden esas itibariyle farklı olması sebebiyle de yeni bir çekim gücü kazanıyor. Bu ilişkinin esas çekiciliği doğuştan geliyor olmasında ya da hayat hikâyesi içinde tesadüfen kazanılmış olmasında değil de, takas toplumunun mantığı bu sayede ve belli bir anlamda ortadan kalktığı için, ayrıca bitirilemeyen, kapsamlı ve uzun süreli bir ilişki olmasında yatıyor olabilir mi? En azından ilk yıllarda, insanın yaralanmaktan ve terk edilmekten korkmadan kendini bırakabileceği istikrarlı, hayal kırıklığından muaf bir teslimiyet biçimi olduğu için mi?

3. Umut Ütopyası

Buraya kadar modern öncesi toplumdan modern topluma geçiş sürecinde kadınla erkek arasındaki ilişkinin üç önemli aşaması olduğunu gösterdik. Birinci aşamada aile bir çalışma birliğiydi ve eşlerden hiçbiri için bağımsız bir hayat yaratma şansı yoktu. İkincisinde “Ev Halkı” dağılmaya başladı ve erkeğin hayat hikâyesi bireyselleşme sürecine açıldı. Ailenin bir aradalığı korundu; kuşkusuz kadının haklarının ağır şekilde bastırılması pahasına. Ve nihayet 20. yüzyılın yaklaşık altmışlı yılların-

dan itibaren belirgin bir biçimde yeni bir aşamaya geçildi; artık her iki eş de (farklı ölçülerde olsa da) kendi hayatlarının nimetlerini ve yüklerini yaşamaya başladı.

Bu evrede gerçek bir ilişki için yeni olanaklar doğdu, ama belli ki birçok çatışma da doğdu; tarafların karşı karşıya gelmeleri ve izole olmalarıyla beraber. Zira kadınlarla erkekler arasındaki ilişki bugün merkezi bir ikilem içinde bulunmaktadır: bir tarafta özerk bir birey olma arzusu ve zorunluluğu; diğer tarafta öteki insanlarla uzun süreli bir birliktelik ihtiyacı ve bu ihtiyacın kişisel yaşamın gereklerine ve beklentilerine tabi olması. Bu ikilem, tarafların bilincinde ve davranışlarında bitmek bilmeyen çelişkilere, mücadelelere, komplikasyonlara neden oldu. Burada can alıcı soru, bu böyle olmaya ve giderek şiddetlenmeye devam edecek mi ve sonunda yalnızlığımızı paylaşan tek insan terapistimiz mi olacak, sorusudur. (Yoksa Elisabeth Plessen'in bir romanındaki gibi can yoldaşımız sadece bir ev hayvanı mı olacak: "Oğlu Rusya'da şehit düşmüştü... Karısı bırakıp kaçmıştı... Can yoldaşı olarak sadece bir kedisi vardı.")¹¹⁶ Yine de her şeyin farklı olabileceğine dair hâlâ bir umut var: Kişisel olarak planlanmış iki ayrı hayatı tekrar bir araya getirmek için doğru biçimlerin ve düzenlemelerin bulunabileceğine dair bir umut.

Ama nasıl? Evlilik danışmanının, "bozulmuş bir ilişkinin en acil ihtiyacı karşılıklı konuşmaktır," şeklindeki görüşü doğru olabilir, ama yeterli olmaktan çok uzaktır. Asıl gerekli olan toplumsal düzlemde de, modern hayat içinde giderek güçlenen ve tek taraflı olarak tek bireyleri vurgulayan, özel ilişkiyi sadece manevra alanı olarak

¹¹⁶ Plessen, 1976, s. 15.

gören (örneğin moblitede ve esneklik, rekabet ve kariyer düzenlemeleri gibi) bazı önceliklerin değişmesidir. Bu politikanın, partilerin, örgütlerin ve kurumların, modern hayatın tarihsel gelişim süreci içinde kritik bir sınıra geldiğini, şimdiye kadar uygulanan kuralları sürdürmenin artık mümkün olmadığını ya da ancak cinsiyet arasındaki patlamalı şekilde büyüyen çatışma pahasına (politika ve devlet açısından bedelleriyle birlikte) mümkün olabileceğini görmeleri, buna göre hareket etmelerini gerektirir. Sonra elbette kişisel düzeyde de, erkeklerin ve kadınların anlayışlı, sabırlı, uzlaşmaya hazır olmayı öğrenmeleri gerekiyor; tabii bir de sürekli yeni pazarlık süreçleri için cesaretli olmalarını. Bir ütopya mı? Bunu sadece deneyerek öğrenebiliriz. Beatrice Webb'in dediği gibi: "Bir uygarlığın sonuna geldik; soru şudur, acaba bir yenisinin başlangıcında mıyız?"¹¹⁷

¹¹⁷ Webb, alıntı Mackenzie/Mackenzie, 1984, s. 291.

Özgür Aşk, Özgür Boşanma
Özgürleşme Sürecinin İki Yüzü

“Sonsuza dek senin.” Toplumumuzun merkezi unsurlarından birisi romantik sevgidir; nikâh masasına giden ve sonra ömür boyu süren yakın duygusal bir bağıdır bu, tıpkı klasik deyimın söylediğı gibi: “...ölüm sizi ayırıcaya dek”. Ama istatistikler başka bir görüntü çiziyor. Giderek daha fazla sayıda insan yalnız yaşıyor, birçokları evlilik cüzdanı olmadan birlikte yaşıyorlar; birçokları boşanıyor. Giderek daha fazla sayıda erkek ve kadın eski ideallerle yeni deneyler arasında, ilişkiler ve ayrılıklar arasında oradan oraya savrulup duruyor. Bunun sadece kişisel değil, toplumsal sonuçları da vardır:

“İlişki krizi, aşk acısı ve yas yüzünden meydana gelmiş olan ve meydana gelmeye de devam eden ekonomik güç, kaynak ve para kaybının büyüklüğü şimdiye kadar ne dikkate alındı ne de hesaplandı. Ama elde somut veriler ve rakamlar olmadığı için, ayrılıkların, ulusal ekonomi için gayri safi

milli hâsılanın hiç de azımsanmayacak bir bölümünü yutan bir problem teşkil ettiği ancak mantıksal çıkarım sonucu söylenebilir.”¹

Bireyselleşme süreçlerinin, bu burada gözle görülür derecede belirgindir, her zaman iki yüzü vardır. Bir taraftan içinde daha fazla özgürlük şansı barındırır, hayat çemberinin çapını genişleten bir unsur olarak, hareket etme alanında ve seçme olanaklarında yeni kazanımlar olarak anlaşılır. Ama öteki taraftan hayat akışına yeni riskler, çatışmalar ve kırılmalar getirir. Özgürleşme sürecinin bu iki yüzü, özgürlüğün öteki yüzü ve vaatler arasındaki diyalektik, özellikle ikili cinsel ilişkilerde de kendini gösterir. Evliliklerin modern öncesi toplumun sınırlamalarından, kontrollerinden, zorlamalarından kurtulduğu, iki bireyin özgürce seçtiği bir birlik olduğu noktada, bu sefer ikili ilişkinin içinde yeni sürtüşmeler, çarpışmalar, çatışmalar ortaya çıkar. Bir başka şekilde söylersek: *Aşk, nihayet galip geldiği noktada, yeni yenilgiler tatmak zorunda kalır.*

Az sonra paylaşacağımız düşünceler tam da bu çelişkinin üzerinde yoğunlaşacaktır. Önce bunun ortaya çıkış tarihini anlatmaya çalışacağız, sonra da özellikle bunun sistematik çekirdeğini, içsel mantığını, yani erkek ve kadını umutlardan, hüsranslardan, yeniden denemelerden oluşan bir kısırdöngü içine sokan o dinamik süreci çözmeyi deneyeceğiz. Bütün bunlar rastlantısal olarak ortaya çıkan şeyler de değildir, tersine modern hayatın tipik davranış yapısının ve özgürleşme sürecinin iki taraflı doğasında vardır bunlar. Temel düşünceye indirgersek: “Özgür seçim” prensibi yeni hare-

¹ Jaeggi/Hollstein, 1985, s. 36.

ket alanları yaratır, ama -belli bir ölçüde öteki yüzü olarak- yeni yükler ve belirsizlikler de getirir.

1. Eski Zamanlar: Zorunluluklar ve Güvenlikler

Sosyal tarih alanında yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi, modern öncesi toplumda evlilik genel olarak iki kişi arasında kurulan bir bağ olmaktan çok, iki aile, hatta iki aşiret arasında kurulan bir bağdı.² Bunun sonucu olarak da bugünkü anlamda, kişisel duygulara göre yapılan bir eş seçimi söz konusu değildi. Evlilik olanaklarının çapı da, evlenilecek kişinin kökeni -toplumsal sınıfı, serveti, etnik kökeni, dini vs.- kriter alındığı için de çok daha dardı ve evlilik ailelerin, akrabaların, köy birliğinin oluşturduğu bir ağ üzerinden organize edilerek gerçekleştirilirdi. Aşk sebebiyle evlilik çok ender görülen bir şeydi ve evlilik adayları çoğunlukla aileye ekonomik ve toplumsal konum açısından avantajlar sağlayacağı düşünülen kişiler arasından seçilirdi; esas amaç aile işletmesine yeni bir işgücü katmak ya da mevcut mal varlığını korumak veya genişletmek için miras olanaklarına sahip olmak ve toplum içinde saygınlık kazanmaktı. Örnek olarak 16. ve 17. yüzyıldaki İngiliz soylularının durumu verilebilir:

“Ebeveynler en çok baskıyı zorunlu olarak kızlarına uyguluyorlardı; onlar en bağımlı ve en çok korunan aile üyeleriydi, çünkü değersiz bir cinsiyetin üyeleriydi ve emirlere itaat etmekten başka bir şansları hemen hemen yok gibiydi, zira evlenmemiş olarak kalmak genellikle istenmeyen bir

² Örneğin bkz. B. Rosenbaum, 1978, 1982; Schröter, 1985; Sieder, 1987; Stone, 1978, 1979.

kocadan bile daha az çekiciydi... 16. yüzyılın başlarında vasiyetler ve evlilik sözleşmeleri, ki bunlarda muhtemel çocuklar bir hayvan pazarı mantığıyla pazarlığa tabi olurlardı, bütün sınıflarda ve bütün bölgelerde son derece yaygındı... Oğlanlar için de seçme özgürlüğü hemen hemen kızlarınkı kadar sınırlıydı. Evliliğin vasiyet ve evlilik sözleşmesinin mali içeriği yüzünden ailenin kontrolünden çıkmasını önleme isteğiyle baba, oğlunu ve mirasını henüz hayattayken kendi eliyle seçtiği bir kadınla evlendirirdi. Dolayısıyla oğlan genel olarak babanın hâkimiyeti altındaydı, çünkü ekonomik açıdan... ona bağımlıydı...”³

Bu tür düzenlemelerin birçok zorunlulukları da beraberinde getireceği açıktır. Geleneksel evlilik sisteminin en bariz kaybedeni öncelikle ekonomik açıdan zayıf olan gruplardı -kardeş durumları, cinsiyeti, toplumsal sınıfı bakımından. Onlar bu sistemin ekonomik duruma dayanan şartlarını yerine getiremiyorlar ve böylelikle -miras düzenlemeleri, çeyiz talepleri, mal varlığına sahip olmayanların kanunen evlenme hakkının olmaması vs.- evlenme şansını daha başından kaybediyorlardı. “Mağdurlar” arasında, aile kararıyla avantajlı olduğu sonucuna varılan bir partnerle evlenmeye zorlanan kadınlar ve erkekler de vardı. Son olarak da bunlara evlenmek isteyen, ama köken kriterine uymadığı için evlenmelerine izin verilmeyen çiftler ekleniyordu: dünya edebiyatında çok sık tasvir edilen “Entrika ve Aşk” trajedisi:

“Verona’da iki ev, saygıdeğer,...
Eski bir kinden yeni bir kavgâ koparıyor...
Her iki iflah olmaz düşman aileden
Âşık bir çift çıkıyor, kaderin cilvesi.

³ Stone, 1978, s. 445-447.

Ve gömüyor -talihsiz bir alın yazısı-
Onları uzun zamandır kavgalı babalar.”
(Shakespeare, Prolog, *Romeo ve Jüliet*)

Geleneksel kuralların kişisel isteklere fazla bir hareket alanı bırakmadığı ve çatışma durumunda şiddetle bastırıldıkları aşikârdır. Ama aynı kuralların evliliğin asgari düzeyde güvenilirliğini, istikrarını, dayanıklılığını sağladıkları *da* aşikârdır. Evliliğin aile kurumu ve kamusal örgütlenmeler üzerinden organize edildiği bir yerde, bu taraflar hem onun sürekli olmasını isterler hem de üzerinde çeşitli sosyal araçları ve biçimleri kullanarak, onu kontrol altında tutarlar. Seçim kriteri olarak köken ve toplumsal sınıfın başta geldiği yerlerde, kadının ve erkeğin önemli noktalarda benzer alışkanlıkları ve normları, beklentileri ve hayat kurallarını öğrenmiş olmaları da garanti altına alınmış oluyordu. Erkeğin ve kadının aile ekonomisi için birlikte çalıştıkları yerlerde, tarlada ya da atölyede, çiftler; bu ortak çabalar, tehlikeler, felaketler -örneğin doğayla ve onun vahşi gücüyle girilen mücadele-, müştereken elde edilen ürün ve müştereken yaşanan açlık dönemleri sayesinde kelimenin tam anlamıyla birbirlerine “kaynıyorlardı”.

“Arazi sahibi ve onun bireysel refahı değildi... belirleyici olan, tersine arazinin kendi refahı ve saygınlığıydı, şu ya da bu zaman zarfında o sırada üzerinde yaşayan aile değil, ailenin sonraki kuşakları, türün devamıydı. Gelip geçen kuşaklar hep bu merkez etrafında dönüyordu, arazi sahibini bir başka arazi sahibi takip ediyordu, ama bir birey olmaktan çok bir rolü üstlenen olarak. Merkezde duran şey bir fikir, bir değerdi, bir ego değil.”⁴

⁴ Imhof 1984, s. 20.

Tania Blixen de soylu bir aileyi benzer şekilde betimliyor:

“Eşler arasındaki ilişki kişisel bir ilişki değildi ve birbirlerini, biraz abartırsak, kişisel olarak doğrudan ya da dolaylı mutlu edemiyorlar, hayal kırıklığına uğratabiliyorlardı, tersine, karşılıklı olarak içinde bulundukları ilişki yoluyla ve ilişkiye verdikleri anlam yoluyla birlikteliği ayakta tutmak, yani müşterek hayat ödevlerini yerine getirmek zorundaydılar. Herzog von Rohan için kendi karısıyla diğer kadınlar arasında hiçbir zaman bir karşılaştırma söz konusu olmazdı: diğer kadınlar çok daha güzel, yetenekli ve hayranlık verici olabilirlerdi, yine de karısı Herzog von Rohan’la evlenen dünyadaki tek kadın olarak kalacaktı. Kadının düzenlediği eğlenceler Rohan’ın eğlenceleriydi, yardım ettiği fakirler, Rohan’ın köylüleri ve fakirleriydi.”⁵

2. Modern Hayat: Daha Fazla Özgürlük, Daha Fazla Güvensizlik

Sosyal tarih çalışmaları ayrıca modern hayata geçiş sürecinde evlilik ilişkisinin yeni bir biçiminin nasıl adım adım geliştiğini de gösteriyor. Aile birliğinin gücü yavaş yavaş azaldı. Ömür boyu birbirine bağlananların söz hakları giderek arttı. “Artık aileler bir araya getirip bağlamıyordu eşleri, tersine onlar birbirini seçiyordu.”⁶ Kuşkusuz bu seçimler de tümüyle keyfi yapılmıyordu, aksine -özellikle modernizmin ilk zamanlarında- genellikle çevrenin, kökenin, mal varlığının ve dinin sınırları içinde yapılmıyordu. Aşk da geri planda kalıyordu; hâlâ toplumun kurallarına bağlıydı. Ama eşler açısından yüzyıl-

⁵ Blixen, 1987, s. 49.

⁶ Rosenmayr, 1983, s. 113.

ların geçişi surecinde ağırlık, dışarıdan belirlemeler ve zorlamalardan kendi seçimlerine doğru kaydı.

“Son bin yıl içinde evlilik kurmanın doğru yöntemi konusunda birbirini izleyen dört ana evreden söz edilebilir. İlk evrede evlilikler, çocukların isteklerine çok az dikkat edilerek ebeveynler tarafından organize ediliyordu; ikinci evrede evliliği hâlâ aileler düzenliyordu, ama çocuklarına veto hakkı da tanıyorlardı; üçüncü aşamada seçim hakkı çocuklara geçmiş bulunuyordu, ama ailelerin veto hakkı vardı; en nihayet, içinde bulunduğumuz yüzyılda gelines dördüncü evrede çocuklar eşlerini tamamen kendi başlarına seçiyorlar ve ailelerin ne dşneine hemen hemen hiç aldırmıyorlar.”⁷

Böylece, modern hayata geçişle birlikte yeni bir vaat ortaya ıktı: Eğer aşk dışsal prangalardan kurtarılsa kişi-sel mutluluk mümkün hale gelir. Kadın ile erkek arasındaki bağ artık dışarıdan, genel kriterlere göre uygun bulunup kurulan dışsal bir bağ değil; bunun yerine artık iki insan arasında kurulan duyguya dayalı bir bağ, içten ve içeriden kurulan bir ilişki; eşler artık sınıfsal ve ekonomik koşulların boyunduruğundan kurtuldular ve meşruluk için tek bir ölçütte karar kıldılar: kalbin sesi. Ve sonuç artık masallardaki gibi olabiliirdi: “Ve sonsuza kadar mutlu yaşadılar...”

“Ey Tanrım, nasıl bir güneş yükseliyor bugün!
Mümkün olsaydı keşke ve babalarımız da birbirlerini
Böyle severek, böyle kolayca, bizim gibi anlasalardı!...
Ancak babalar barışırsa, o zaman
Herkesin içinde karım olarak selamlayabilirim seni...”

⁷ Stone, 1978, s. 475.

Ah Agnes! Agnes!

Nasıl bir gelecek açıyor kapılarınız!

Kadınım olacaksın, benim kadınım! Biliyor musun hem de,
Nasıl büyük olacak mutluluğumuz?”

(Klesit, *Schroffstein Ailesi*)

Peki ama o gururlu umutlara ne oldu? Hemen hemen hiç karşılık bulamadılar. Gerçeklik, masalların vaat ettiklerinden farklıdır. Psikologlar çok net konuşuyor: “Çağımız insanları için kişisel varoluşun en büyük problemi cinsel ilişkidir.”⁸ Demografi uzmanları istatistiklerden şunu okuyor: “Evlilik olayı çok canlı.”⁹ Evlilik danışmanları ve evlilik terapistlerinin işleri yolunda. İlişki konulu kitaplar kitlesel boyutlarda satıyor. Bu gelişmeler içinde yeni yeni moda kelimeler ortaya çıkıyor, “İlişki”den, “Kullan-at ilişki” kavramına geçilmiş durumda. Bilim insanları ise “Devam evliliği” ve “Taksitli monogami” gibi kavramları tercih ediyor.

Böylece bir çelişki durumu ortaya çıkmış oldu. Erkekler ve kadınlar günümüzde artık ailenin arzu ve isteklerine boyun eğmek zorunda değiller, tersine, kiminle evleneceklerine tarihte hiç olmadığı kadar kendi iradeleriyle karar veriyorlar. Dolayısıyla da bir eşle yaşamının sunduğu tatmin olma şanslarının çok daha büyük olduğu söylenebilir. Ama gerçek şudur: Giderek artan oranda kadın ve erkek, evliliklerini bitiriyor.

3. Müşterek Bir Dünya Arayışı

Modern hayatın karakteristik özelliklerinden biri de bireyin yaşamsal dünyasının giderek daha açık, ama daha

⁸ Jaeggi/Hollstein, 1985, arka kapak yazısı.

⁹ Schmid, 1989, s. 10.

karmaşık ve daha çelişkilerle dolu hale gelmesidir. Günümüzde belirgin olarak güçlenen koşulların da bu yapısal dönüşümde payı büyük: hızlı sosyal dönüşüm ve farklı normların ve beklentilerin geçerli olduğu çeşitli alanların birbirinden ayrılması; buna bir de geleneksel bağların ve yaşam çevrelerinin erozyonu, sosyal coğrafi mobilitenin yeni biçimleri ekleniyor; örneğin Rosenheim'da doğan biri eğitim ya da iş için Hamburg'a taşıyor, tatilini Garda Gölü'nde geçiriyor ve akşamını da belki Mallorca'da...

Bunun sonuçlarından biri de bireyin, çevresini saran dünyanın koordinatlar sisteminde yolunu bulabilmek ve belirli bir düzeyde istikrarlı bir kimlik oluşturabilmek için eskisine oranla daha fazla kişisel performans sergilemek zorunda olmasıdır. Sosyolojik ve psikolojik çalışmaların da gösterdiği gibi, bu arka plan önünde evlilik yeni bir anlam kazanıyor. Evlilik, bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi, gerçekliğin sosyal konstrüksiyonu için merkezi bir önem arz ediyor ve içsel kimliğin önemli bir alanını oluşturuyor.

Ama evliliğin bu yeni anlamı yeni bir yükü de beraberinde getiriyor. Bireyin bizzat kendi seçimiyle kurduğu müşterek yapının en büyük olanağı ailenin, akrabaların ve aşiretin ötesinde kendine ait bir dünya kurma imkânı, eşlerin her ikisinin de muazzam bir performans göstermelerini gerektiriyor. Yeni evlilik sisteminde eşler müşterek hayatlarını kendileri tasarlayabiliyor, hayır, tasarlamak *zorunda*. Berger/Kellner bu yapının ana hatlarını şöyle çiziyorlar:

“Eskiden evlilik ve aile, onları daha büyük bir topluluğa bağlayan bir ilişkiler ağının içine oturtulurdu... Tekil aile-

nin dünyası ile büyük topluluğun arasında pek fazla sınır yoktu... Evde, sokakta ve köyde aynı sosyal hayat sürerdi. Şimdiki kavramlarımızla ifade edersek: Aile ve evlilik ilişkisi çok daha büyük bir görüşme alanının içine yerleştirilirdi. Buna karşın günümüz toplumunda her aile kendi ayrılmış kısmi dünyalarını kuruyor; orada kendilerine ait kontrol sistemleri ve konuşma temaları var.

Bu olgu eşin çok daha büyük bir oranda katılımını gerektiriyor. Yeni bir evlilik kurmanın, mevcut olan sosyal dünyanın karmaşıklığının ve ondan farklılaşmanın sadece biraz daha büyümesi anlamına geldiği zamanlardan farklı olarak, bugün eşler genellikle kendilerini, içinde yaşayacakları kendi kişisel dünyalarını bizzat kurmak gibi zor bir görevle karşı karşıya buluyorlar... Evliliğin monogam karakteri ise bu girişime dramatik ve belirsiz bir potansiyel katıyor. Evliliğin başarısı ya da başarısızlığı, sadece iki insanın o anki hassasiyetlerine ve bu hassasiyetlerin önceden hesaplanması pek mümkün olmayan gelişimlerine bağlıdır...-Simmel'e göre bütün olası toplumsal ilişkilerin en az istikrarlı olanı... Yalnızca iki insan tarafından kurulan ve onların çabalarına bağlı olan bir ilişkide, aralıksız dünya-yaratma sürecinin yoğunluğu, bu ilişkinin nümerik yoksulluğu nedeniyle artar. Ve bu da dramı ve tedirginliği bir kez daha vurgular."¹⁰

Bütün bunlara ek olarak: Toplumsal bünyede meydana gelen, evliliği kişisel dünya tasarımı ve kendini tasarım-lamanın önemli bir aşaması haline getiren aynı farklılaşma süreçleri aynı zamanda müşterek bir tasarım geliştirmeyi, onu sürekli kılmayı da zorlaştırırlar. Evlilik cüzdanı aracılığıyla (ya da onsuz) birbirine bağlanan çiftler bugün birbirlerine eskisine oranla çok daha ya-bancılar, yani farklı hayat çevrelerinden ve farklı dünya-lardan geliyorlar; taraflar konvansiyonel kriterlere (sınıf,

¹⁰ Berger/Kellner, 1965, s. 225.

din, milliyet, ırk), endogaminin (iç evliliğin) kurallarına uygun hareket etmiş olsalar bile bu yabancılık aynı şekilde, belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Ama bu anlamda birbirlerine “yabancı”lıklarının ölçüsü, önceki hayat hikâyelerinde öğrendikleri farklı önceliklere ve beklentilere, örneğin hayatı kurgulama, iletişim ve karar alma süreçlerinin içsel kurlarına bağlıdır. O zaman müşterek bir proje üzerinde anlaşmaya varmak için sürekli bir çaba gerekecektir. Buna tekrar Berger/Kellner’den bir örnek verelim:

“Toplumumuzdaki evlilik dramatik bir olaydır; iki yabancı insan bir araya gelirler ve kendilerini yeniden tanımlarlar... [Bunu söylerken] ‘yabancı’ kavramını elbette, iki evlilik adayının birbirinden çok farklı iki sosyal sınıftan geldikleri anlamında kullanmıyoruz -aslında eldeki veriler bunun tam tersini gösteriyor. Yabancılık daha çok eşlerin, eski toplumsal formasyondakinden farklı olarak birbirinden ayrı ‘face-to-face’ alanlarından geliyor olmaları gerçeğine dayanır... Ortak bir geçmişleri yoktur, olsa bile her bir geçmişin yapıları farklıdır... İçinde yaşadığımız hareketli toplumda, tarafların her birinin evlilik öncesi kendine göre yaptığı önemli ‘görüşme’, birbirleriyle uyuşmayan toplumsal düzlemlerde gerçekleşir.”¹¹

Bunların dışında, modern hayata geçişin ilk dönemlerinde ağırlıklı olarak ailenin ve ebeveynlerin etkisine açık olan serbest eş seçimi prensibi, sosyal ve coğrafi hareketliliğin arttığı koşullarda yeni, güncelleştirilmiş bir anlam kazanır. Çiftlerin çoğunluğu hâlâ endogaminin kurallarına göre hareket etseler bile, yine de gele-

¹¹ A.g.e., s. 223.

neksel çevre sınırlarını ve evlilik çevrelerini tümüyle geride bırakan ve eşlerini oldukça farklı kökenden -farklı sosyal tabakadan ve eğitim düzeyinden, farklı dinden ya da milliyetten- seçenlerin sayısı hâlâ artış eğilimi gösteriyor.¹² (Bugün Almanya'da gerçekleşen her 12 evlilikten biri karışık milliyetlerden oluşuyor.¹³ Burada gerçek anlamda iki "yabancı" bir araya geliyor. Dolayısıyla şu soru onlara özellikle uygun düşüyor: Taraflar birbirlerine, aşkın modern tanımına dahil olan ve her zaman kaçınılmaz olarak kişinin kendi geçmişiyle yüzleşmesini gerektiren kendini bulma sürecinde, kendi arka planı ve kökleri düşünüldüğünde, nasıl yardımcı olabiliyor? Bu koşullar altında serbest eş seçimi prensibinin anlamı, sadece kişinin farklı milliyetten biriyle bağ kurabileceğiyle sınırlı değildir, bilakis bu noktada, yabancı bir kültür ortamının getirdiği yerleşik korkulara ve umutlara, algılama biçimlerine ve değerler yelpazesine hazırlıklı olma *zorunluluğu* da işin içine girmektedir. Yahudi bir eşle Yahudi olmayan bir eş arasındaki evlilikler konusunda Amerika'da yapılan bir araştırma şu sonucu veriyor:

"Where man and woman share a common group background, a common cultural heritage, a general sense of social similarity, the confrontation with the past can easily remain a purely personal affair. What each reveals to the other are the personal and family secrets, so to speak. However, when man and woman do not share a common set of ground assumptions about their collective memories, the most minute aspects of self-expression become broad

¹² Örneğin Mayer, 1985; Schneider, 1985.

¹³ Elschenbroich, 1988, s. 366.

statements about one's cultural history - whether one likes it or not."

[Erkek ve kadının ortak grup zeminini, ortak bir kültürel mirası, genel bir toplumsal yakınlık durumunu paylaştıkları yerde, geçmişle yüzleşme tamamen kişisel bir macera olarak kalır. İkisinin de birbirlerine karşı açığa çıkardıkları, kişisel ve -deyiş yerindeyse- ailevi sırlardır. Bununla birlikte erkek ve kadın, ortak hafızaları bağlamında -belli bir- kaynağı bir-biriyle örtüşen varsayımlar kümesini paylaşmıyorsa; kendini ifade etmenin en titiz görünüşleri, -beğenilse de beğenilmese de- ifade edenin kültürel tarihi hakkındaki geniş çaplı beyanlar olarak kendini gösterir.]¹⁴

Özellikle de, evlilik çevrelerinin normal çerçevesi dışında kalan bu tür evlilikler, modernizmin ve özgür seçimin karakteristik özelliklerini oldukça yoğun bir biçimde gösterirler. Bu tür evlilikler, eş seçiminde dış etkilerin ve dış güçlerin artık pek fazla olmamasına, sadece bağlanacak kişilerin onayının yetmesi olgusu sayesinde mümkün olmuştur. İki kültürlü evlilikler üzerinde Almanya'da yapılan bir araştırma, bunların "koşulları itibariyle oldukça modern evlilikler" olduğunu gösteriyor: "Aşk kavramına tamamen uyuyorlar, aynı zamanda bireyselleşmişler... Bu ilişkilerin 'Romantik temeli' aynı zamanda hem bir şans, hem de bir sorun."¹⁵ Şanslar şu şekilde tasvir ediliyor:

"Eğer işler yolunda giderse yıllar sonra bile başlangıçtaki cesareten, iyimser-deneysellikten hâlâ bir şeyler kalıyor, o zaman iki kültürlü evlilikler özellikle canlı ve ilgi çekici olmaya devam ediyor. Eğer kültürler arası iletişim sorunları

¹⁴ Mayer, 1985, s. 70.

¹⁵ Elschenbroich, 1988, s. 366.

aile içinde entegre edilebilirse, o zaman dayanışma ruhu daha güçlü oluyor ve bu aileye başka bir ufuk açıyor.”¹⁶

Yine de, işin bir de öteki yüzü var. Evliliğin devamının, her iki eş için de bağlayıcılığı olan dış unsurlar tarafından desteklenmemesi olgusu, bu tür evliliklerin “risk potansiyeli” içinde önemli bir yer tutar. Bu durumda, bu sürekliliğin sadece iki kişi tarafından, bireysel olarak mütemadiyen üretilmesi gerekmektedir. Ve bu, eşlerin geldiği dünyalar birbirine ne kadar uzaksa o kadar zor olacaktır. Zira âşık olmanın ilk perdesinde bu tür farklılıklar tipik olarak arka plana itilir; önemli olan sadece paylaşımdır, ancak evliliğin ilerleyen zamanlarında, eşlerin hayat hikâyelerindeki yerleşik kültürel unsurlar giderek daha çok hissedilmeye başlar. Ama bu sefer, evlenmeye karar verme aşamasında üstesinden gelindiği görülen ayrım çizgilerinin, evliliğin bu ilerleyen evresinde daha çok güçlenmiş oldukları görülür ve eşler bunları sadece kendi güçleriyle karşılamak, ele almak ve dengelemek zorundadır. Yahudi olanla Yahudi olmayan evlilikler üzerine yapılan Amerika’daki araştırma, bu sorunun teorik bir çerçevesini çiziyor:

“While the nascent moments of falling in love evoke a feeling of an intense and lasting present, in which the past and the future are irrelevant, the maintenance of love seems to have the opposite requirement. It seems to call for the probing of the past and the charting of the future. It also brings into its discourse the selfhood of the lovers, which inevitably implicates their cultural heritages. There is simply no self that is not linked in some fashion to an ancestry, a family network, and a history... The intermarriage conversation

¹⁶ A.g.e.

is, inevitably, a conversation also about culture, history, and the personal feeling about tradition.”

[Henüz olgunlaşmamış olan aşk duygusu yoğunluk ve süreklilik hislerini uyandırırken, ki bu süreçte geçmiş ve gelecek birbiriyle bağlantısız hale gelir, aşkın devamlılığı aksi yönde bir gereksinim arz ediyor gibidir. Adeta geçmişin so-ruşturulmasını ve geleceğin planlanmasını icap ettirir. Âşık-ların bireysellik düzlemindeki söylemini gündeme getirir, bu arada kaçınılmaz biçimde kültürel miraslar devreye gi-rer. Açıkçası, bir şekilde kökenlerle, aile bağlarıyla ve tarih-le ilintili olmayan hiçbir Ben yoktur. Akraba evliliği bağla-mında gerçekleşen karşılıklı temas da kaçınılmaz olarak, kültür, tarih ve gelenekle kişisel olarak kurulan bağlar düz-lemindeki bir temastır.]¹⁷

İki kültürlü evlilikleri inceleyen Alman araştırması da, somut verilere dayanarak bunun akış şemasını çiziyor:

“Yapılan anketlerde iki kültürlü çiftler arasındaki ilişkilerin tipik evreleri şöyle betimlenir: İlk âşık olma döneminde coşkulu bir iyimserlik, hoş bir sınırsızlık duygusu ve... konformist olmamaktan duyulan belli bir gurur kaplıyor iç-lerini. İçsel ve dışsal yüklerle dolu bir evre yaşandıktan son-ra genellikle bir geri çekilme ve kendi kökenini yeniden ta-nımlama evresi geliyor... Kişiler kendi değerler sisteminin aslında ne kadar derin olduğunu fark ediyorlar, hatta bazı noktalarda bunun ilk kez farkına varıyorlar. Böyle bir yüz-leşme olmazsa değerler sitemi genellikle *fark edilmeden*, bi-linçdışı bir şekilde hayata yansıyor ve tam da bu yüzden ‘normal’ kabul ediliyor.”¹⁸

¹⁷ Mayer, 1985, s. 72.

¹⁸ Elschenbroich, 1988, s. 366-368, vurgu orijinal.

4. Müşterek Konu Arayışı

Modern toplumda evlilik, eski aile ekonomisinin mecburiyetlerinden ve taleplerinden kurtuldu; ve tabii onun içinde barındırdığı bağlardan da. Evlilik artık belli ölçüde bir “serbest süzülme” hareketi içinde akan, “özel yaşamın” korunaklı bir bölgesi, bir tür duygu ve boş zaman birlikteliği anlamına geliyor. Böylece de bir anlamda yeni bir özgür alan yaratılmış oldu; ama bu da, ters yönde ifade edersek, güvenli ve koruyucu bir dış çerçeve giderek daha az mümkün oluyor demektir. Ortadan kaybolan şey, aile birliği ve geçmiş kuşaklar tarafından verilen “müşterek konu”dur.¹⁹ Bunun yerine taraflar bireysel olarak bunu kendileri üretmek zorundadırlar; “müşterek konu” ne olacaksa: “Henüz ‘boş bir biçim olan şahsılık’ önce bir içerikle doldurulmak... durumundadır.”²⁰ Böylelikle kuşkusuz bir yakınlık ortaya çıkacaktır. Ama muhtemel çatışma alanlarının büyüdüğü de göz ardı edilemez.

Burada Aşk Ne Demek?

Yeni topluluk neyin üzerine kurulabilir? Cevap ilk bakışta çok basit görünüyor. Evlilik ilişkisinin modern tanımına göre bu, önce duygusal birlik olarak belirlenmişti, temeli de “Aşk” olacaktı. Kuşkusuz bu çok geniş ve bir o kadar da belirsiz bir tanım. Zira aşkın içeriği, yani onun ne olduğu ve ne olması gerektiği tarih boyunca -son yüzyıllarda, özellikle de son on yıllarda- defalarca değişti. Günümüzde ise birçok versiyonu yan yana du-

¹⁹ Oster/Piper, 1980.

²⁰ A.g.e., s. 120.

ruyor -geleneksel, modern, postmodern-; hepsi bir araya geldiğinde ise ortaya parıltılı bir karışım çıkıyor. Bu “eş-zamanlı olmayanın eşzamanlılığı”, “aşk” sözcüğüyle çok farklı anlayışların, beklentilerin, umutların ilintilendirilmesi sonucunu doğuruyor ve tabii farklı düzenlemeler ve davranış biçimlerinin de (bkz. Örneğin “tek eşlilik-çok eşlilik tartışmaları”). Adına “aşk” denen bu normatif vadin üretilmesi de böylelikle karmaşık uyum ve iletişim süreçlerini gerektiriyor. Ve neyin geleceğini şimdiden seziyoruz: Bunun için de yine iki kültürlü evliliklere bir göz atalım:

“Modern, Batılı bir evlilikte, ‘her iki ayrı kimliğin’ müşterek yanları normal olarak görüşmeler yoluyla mütemediyen üretilir. Bununla beraber söze dökme beklentisi kültürden kültüre farklılıklar gösterebilmektedir. Çatışmalarla Batı-burjuva tarzı baş etme yolları -konuşmak, açıklığa kavuşturmak- kesinlikle evrensel bir gereksinim değildir. Eger Alman tarafı bu konuda ısrar ederse başını mütemediyen duvarlara vurma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Zira diğer bazı kültürlerde eşlerin yakınlığı ‘iyi bir evlilik’ için pek de kriter kabul edilmeyebiliyor; bunun yerine birbirine bağımlı olmak, aileden ve ailenin bakımından sorumlu olmak, cinsiyetler arasında iş bölümü ve pratik, uzun süreli bir ıstıkrar daha önemli olabiliyor.”

Buna bir de, durumu daha karışık hale getirecek bir şey daha ekleniyor: Çiftlerden her birinin bireysel hikâyelerinde “aşk” kavramının içeriği değişimler geçirmiş olabilir. Bu, özellikle aşkın temel ilke olarak görüldüğü yerler için geçerlidir. Zira başlangıç evresinin karakteristik özelliği, duyguların aşırı kabarmasıdır; bu duygular “karşı tarafın”, bu yeni insanın büyüleyici yanları tarafından beslenirler. Ama yıllar içinde insanlar birbirle-

rini kaçınılmaz olarak tanırırlar. Gündelik hayat geri gelir. Buradan bağlılığın, ortak tarihten doğan yeni bir biçimi -kökleşmek, alışmak, güvenmek- ortaya çıkabilir. Ama bu mekanizma içinde başarısızlığa uğrayan çiftlerin sayısı da az değil. Ama bu ne bir tesadüf, ne de kader; sadece temel ilkenin içinde önceden programlanmış bir şey. Bu, “aşkın” tuzağıdır: Başlangıçtaki âşık olma durumu bir beklenti olarak sürekli uzatılır, ama sorun bu şekilde çözülemez. Geriye kalansa hayal kırıklıklarından başka bir şey değildir.

Amerikalı yazar Jeffrey Ullmann, *Singels Almanch* adlı kitabında günümüzde ünlü olan bazı insanların aşk hayallerini ve bunlarda geriye kalanları bir araya getirdi.²¹

- Richard Burton, Elisabeth Taylor hakkında: “Vücudu mimari sanatının bir mucizesidir.” Daha sonra: “Fazla şişman ve bacakları kısa..”

- Elisabeth Taylor, ilk kocası Conrad Hilton jr. hakkında: “Beni bir kadın ve bir oyuncu olarak anlıyor.” Daha sonra: “Onunla evlenince pembe bulutların üzerinden indim; kilo kaybettim ve sadece bebek maması yiyebilecek hale geldim.”

- Brigitte Bardot ikinci kocası Jacques Charrier hakkında: “Onu o kadar çok seviyorum ki... Onun acısı benim de acım.” Daha sonra: “Benim için öylesine büyük bir problemli ki...”

- Rita Hayworth, üçüncü kocası Prens Ali Khan hakkında: “Prenslerin prensi.” Daha sonra: “Ali ne isterse onu yapabilir, onunla işim bitti.”

- Ve dördüncü kocası Dick Haymes hakkında: “Nereye giderse gitsin peşinden giderim.” Daha sonra: “Şu an nerede olduğunu bilmiyorum, umurumda da değil.”

²¹ Alıntı *Abend Zeitung* gazetesi, 23.10.1987.

Ve ortak nokta arayışını en zorlaştıran şey belki de şudur: Erkekler ve kadınlar beraber yaşamakla ilgili farklı beklentilere sahiptirler. Bu türden tipik cinsiyet farklılıklarının en başında -bir önceki bölümde de anlatıldığı gibi- erkeklerin evlilik ve aşkın daha çok araçsal yanını, gündelik hayatın yürütülmesini, “işlerin yolunda gitmesini” vurgulamaları vardır. Buna karşı kadınlar daha çok duygular ve içsel yakınlık üzerinde dururlar, yani “birbirilerini anlıyor olmalarının”. Evli bir çiftle yapılan söyleşiden alınan şu parça buna örnek olarak verilebilir:

Bayan O: Kocamla daha fazla zaman geçirmek isterdim.

Bay O: Peki, bunun pratik anlamı nedir, kocanla daha fazla zaman geçirip ne yapacaksın?

Bayan O: Birlikte yapacağımız herhangi bir şey işte.

Bay O: Yani yatakta mı daha fazlasını istiyorsun yoksa başka bir şey mi?

Bayan O: Genelde daha fazlasını, belki daha fazla sohbet etmeyi ya da -ki senin sorunların var biliyorsun- karşılıklı oturmak ya da evet, daha fazla konuşmak, çene çalmak.

Bay O: İyi de ne hakkında, ne hakkında konuşmak istiyorsun? İlişkimiz hakkında mı, iş hakkında mı, benimle hangi konuda sohbet etmek istiyorsun, hepsi de boktan konular, ne konuşacağız ki seninle...

Bayan O: Birbirimizle daha fazla konuşmalıyız, planlarımız hakkında falan filan işte...

Bay O: İyi de hangi planlar? Saçmalayıp duruyorsun sürekli...

Bayan O: Sık sık düşünüyorum da, yani sen de kalkıp bir telefon edebilirsin ara sıra, mesela...

Bay O: O zamanlar geçti, çünkü sadece bir telefonumuz var ve o da çalışmıyor... ayrıca... ne konuşacağız yani, havadan sudan... eee?

Bayan O: Yani, ama işte, iki kişi arasında... bağ, ilişki işte.

Beklentilerdeki bu türden farklılıklar muhtemelen yeni bir şey değil. Ama içerdği çatışma potansiyeli günümüzde ani bir sıçrama yapmış gibi görünüyor. Çünkü kadınlar kendilerini kendi arzu ve istekleri olan bağımsız bir birey olarak gördükleri ölçüde, eski kuşakların önerdikleri çözüm biçimlerini giderek kabul etmez olacaktırlar: Erkeğe uyum sağlamak, kendi beklentilerinden ve arzularından feragat etmek vs.. Şimdi artık gidecek daha fazla kadın, eskiden kadınlardan beklenen şeyleri bizzat kendileri talep etmeye başlıyorlar: Duygular, şefkat, sıcaklık. Artık kadınlar ailenin uyum ve barış görevlisi olmaya hiç de hevesli değiller. Kadın edebiyatının çok satan kitapları bu eğilimi açıkça ortaya koyuyor. Burada aşkın sistematik olarak reddi vaaz ediliyor, daha doğrusu sürekli olarak kadının gücünü tüketen biçiminin. Teşhis şöyle konulmaktadır: “Kadın çok fazla severse”.²² Bu yüzden cinsiyetler arasında yeni bir “Duygu sözleşmesi”²³ talep ediliyor. Peki bu sözleşmeye uyulmazsa? O zaman bilanço çok açık: “Erkek ama ne pahasına olursa olsun değil”.²⁴

Karmaşıklık ya da: Seçimin Bedeli

Endüstri öncesi toplumda evlilik ilişkisinde eşler “müşterek konu”, aile ekonomisi ve onun gerekleri üzerinden adeta çelik halatlarla birbirlerine bağlanırdı. Bu yüzden çerçevesi kesin hatlarla belirlenmiş görevler vardı. Eşlerden neyin beklendiği en başından itibaren açık ve netti. Ekonomik bir birlik olarak ailenin dağılmasından

²² Norwood, 1986.

²³ Hite/Collaran, 1989, s. 44 ff.

²⁴ Hite/Collaran, 1989.

sonra bu talepler dayanak noktalarını kaybettiler. Bunun yerine bir sonraki evrede, en karakteristik özelliğini cinsiyet rollerinin kutuplaşmasında gösteren burjuva ailesi modelinin yükselişi başladı; erkek besleyici, kadınsa ailenin “kalbi” rollerine büründü. 20. yüzyılın sonlarına doğru bu rollerde giderek artan bir kırılma yaşandı. Bunun karar verme alanları açısından etkilerini medeni hukuk kanunlarına bakarak görebiliriz²⁵:

	Medeni Kanunun ilk hali, 1896, 1.1.1900'den itibaren yürürlüğe girdi.	Evlilik Kanunu, 1976, 1.7.1977 itibariyle yürürlüğe girdi.
§ 1354	Müşterek evlilik hayatını ilgilendiren bütün meselelerde karar verme yetkisi erkeğe aittir; özellikle oturulacak yere ve eve karar verme yetkisi erkeğe aittir.	Kaldırıldı.
§ 1355	Kadın erkeğin soyadını alır.	Eşler, ailenin soyadı olarak erkeğin soyadını ya da kadının soyadını kullanabilirler.
§ 1356	Kadın... müşterek ev idaresini yürütme hak ve sorumluluğuna sahiptir.	Eşler ev idaresinin kurallarını karşılıklı konuşarak karara bağlarlar.

Kuşkusuz böylece ortaya çıkan seçme özgürlüğü, önemli noktalarda kadının kayıtsız şartsız tabi olduğu eski zorunlulukları ortadan kaldırıyor. Artık her iki eşin de söz hakkı ve dolayısıyla da kendi çıkarları ve arzuları doğrultusunda hareket etme şansı var. Ama bu şansların her zaman bir öteki yüzünün de olduğunu unutmamak gerekir. Kanun maddelerinin getirdiklerini okuyup geç-

²⁵ Buradaki maddeler Almanya Medeni Kanunu ile ilgilidir (ç.n.).

mek son derece kolay olsa da evliliğin gündelik hayatında bunları uygulama, bazı türbölansları da harekete geçiriyor. Zira şimdi iki insan, sayıları giderek artan çeşitli durumlarda her birinin beklentilerini, arzularını, eğilimlerini dikkate alan ortak bir yol bulmak zorundalar. Bu arada “uyumlu evliliği önceden sağlayan” bir kanun yok; eşlerin her seferinde aynı ya da en azından benzer kararlarla hemfikir olacakları hiçbir şekilde garanti edilmiyor. Özetlersek: Hareket alanlarının genişlemesinin anlamı eski sınırlamalardan ve zorunluluklardan kurtulmaktır. Ama ikili ilişki çerçevesinde, en azından bir ihtimal olarak, uyuşmazlıkların, fikir ayrılıklarının ve tartışmaların çıkacağı anlamına da gelir. Kanun koyucunun kadın ve erkek için öngördüğü “karşılıklı konuşma” maalesef her zaman gerçekleştirilemiyor.

Daha nikâh dairesine gitmeden önce soyadı meselesinin ciddi boyutlarda tartışıldığı ilişkilerin sayısı azımsanmayacak kadar büyük. (Gerçi sonunda, eldeki istatistiki verilere göre, genellikle erkeklerin soyadı kendini kabul ettiriyor. Ama bu, ne kadar çiftin nikâhtan önce tartışma yaşadığı ya da tam da bu sebepten dolayı birçok evliliğin daha başlamadan bittiği konusunda bilgi vermiyor.) Mesleki ve coğrafi hareketlilik baskısı altında ailenin ikamet yeri seçiminin de her zaman kolay çözümlenebilen bir sorun olduğu söylenemez. Ama yine de asıl sorunlar, çatışma ve kavga malzemeleri bir dizi halinde, müşterek gündelik yaşamda ortaya çıkıyor. Ve bunlar her zaman da “dışsal” sorunlar olmuyor. Sık sık daha derin bir düzleme ulaşıyor ve birden eşlerin kendi rolleri, beraber yaşamanın biçimi ve karşılıklı kimlikler tartışılmaya başlıyor.

“Burjuva evlilik ve aile düzeni kültürel olarak önemli bir anlam ve uyarı bağlamları geliştirmişti; aşk, evlilik, birlikte yaşamak/ortak ev, cinsellik ve aile oluşturmak vs. ‘tek çatı altında’ birleştirilmişti... Evlilik ve ailenin bugünkü kurumsallıktan arınma hali... önemli ölçüde, bu iş için özel olarak belirlenmiş olan anlam ve uyarı bağlamlarının eylem anlamında giderek daha az bağlayıcı olmasında ve gevşemesinde kendini göstermektedir: A artık B’yi takip etmiyor, aşk günümüzde artık her zaman (bağlayıcı ve motive edici olarak) evlilikle sonuçlanmıyor, evlenmek demek otomatikman beraber yaşanacağı anlamına gelmiyor (ayrı yaşayan çocuksuz çiftler, ‘hafta sonu evlilikleri’), ayrıca evlenmek demek her zaman illa da cinsel ayrıcalık ya da arzuya göre çocuk anlamına gelmiyor. Aşk evlilik olmadan, evlilik çocuk olmadan da yürüyor; genelde evlilik ve ebeveynlik birbirinden giderek kopuyor; ‘saf’ evlilik (çocuksuz) de tıpkı ‘saf’ annelik gibi kocanın mutlaka olması gereken bir opsiyon olmaktan çıktı. Evlenmeksizin beraber yaşamak (genellikle) çocuksuz yürütülüyor, ama istenirse çocuklu da olabiliyor. Dolayısıyla beraber yaşamanın evliliğe dönüşmesi problemsiz olacak diye bir kural yok... Öyle görülüyor ki eski aile kurumunun ‘bavulu’ toplanmış, bazı unsurlar gerektiğinde izole edilebiliyor ya da müdahaleye izin veriyorlar; çeşitli şekillerde kombinasyonlar yapmak da mümkün. Bütün seçenekleri birbiri ardına uygulama imkânı da var; üstelik duruma göre ve prensip olarak herhangi bir şekilde devam etme ya da bir sonraki evreye geçme zorunluluğu da yok.”²⁶

Günümüzde erkekler ve kadınlar; ‘erkek’ ya da ‘kadın’, ‘aşk’ ya da ‘ilişki’, ‘annelik’ ya da ‘babalık’ kavramlarının (hâlâ ya da yeni) ne anlama geldiği, gelebileceği ya da gelmesi gerektiği konusunda geniş bir yorum alanıyla karşı karşıyalar.²⁷ Cinsiyetler arasındaki ikili ilişki eski

²⁶ Tyrell, 1988, s. 154 f.

²⁷ Wehrspaun, 1988, s. 165.

prensiplerle yeni yaşam biçimleri arasında baş döndürücü bir oyun haline geldi, ortaya çıkan bu yeni “kuşbakışı görememe durumu” en mahrem alanlara kadar uzanıyor. “Birbirimizi sevmek istiyoruz, ama bunu nasıl yapacağımızı bilmiyoruz.”: Bir grafiti olarak bir evin duvarında yazan bu cümle durumu oldukça isabetli bir şekilde özetliyor.

Daimi Söylem Halinde İlişki Çalışması

O halde ne yapmak lazım? Dışsal belirlenmişliklerin ortadan kalktığı yerlerde, onların içsel olarak yeniden oluşturulması gerekir. “Yeni toplum ... birlikte yaşamak ve hayatta kalmak onlara dayanarak mümkün olacakmış gibi görünen yeni oyunun kurallarını kendi içinden çıkarmaya ve bunları bağlayıcı hale getirmeye mahkûmdur.”²⁸ Bu kendini kendi saçından tutup çekerek bataklıktan kurtarmaya çalışan o eski Münchhausen’i hatırlatıyor; tek fark, burada iki kişinin aynı çabayı göstermek zorunda olması. Her halükarda ortak bir karara varma süreci şarttır; böylece de bir “pazarlık yoluyla ilişki yönetimi”²⁹ başlamış olur. Bunun aktörleri (bazen ileri doğru, bazen de bir çember etrafında) “bol sözcüklü sörüler ortamında”³⁰ hareket ederler: İlişkilere başlanır, eğlenilir, sorun çıkar ve tekrar sona erdirilir, ama her şeyden önce de tartışılır. Bunun kitaplar dolusu sonuçları olur, özellikle de günümüz edebiyatında bunlar bolca bulunur: Edebiyat “artık aşk üzerine bir konuşma

²⁸ Weyman, 1989, s. 6.

²⁹ Swaan, 1981.

³⁰ Schlodder, 1984.

değil, en iyi durumda aşk hakkında konuşma üzerine”.³¹ “Tek taraflı mağdur” bir adamın monoloğuna bir örnek vermek gerekirse:

“Tahminen herkes hak ettiği türden bir aşk yaşar. Benim Anna’m var; ikimiz bir ilişki içindeyiz, beş yıldan bu yana. Başkası olsa bu kadar uzun zaman zarfında çoktan aynı eve taşınmış ya da en azından bir çocuk yapmış olurdu. Biz böyle yapmadık. Bizde herkes kendi başına buyruk yaşıyor -ayrıca herkesin eşyası kendine: yatağı, telefon faturası, arabası, çamaşır makinesi- ilişkimizin biçimi hâlâ kesin bir şekilde açıklığa kavuşturulmuş değil.

Kim neyle ilgilenecek, kim hangi rolü oynayacak? Birlikte yaşamak başına buyrukluğu kaldırır mı? Halletmemiz gereken bir sürü şey var. Herkes bizi öyle görse de biz henüz gerçek bir çift sayılmayız. Ama acaba bir çift olabilir miyiz diye de sürekli kafa patlatıyoruz.

Aradan geçen yılların bize kazandırdığı tek şey bir sürü iyi argüman oldu; onlarla yaşıyoruz. Ne zaman Anna’nın her gece barda takılmak istemesini eleştirecek olsam, beni sahiplenmekle suçluyor. O tek başına tatil yapmak istediğinde ve ben de birlikte Toskana’ya gitmekten yana olduğumda, bunu sözde romantiklik diye niteliyor kendisi; o zaman da benim kaybetme korkum yeniden depresiıyor... Sık sık, ilişkimiz aslında sadece bir şeyler yapmaya karar vermelerden ibaretmiş gibi geliyor bana: bir seks sözleşmesinde duygu maddeleri çok küçük puntolarla yazılmış gibi... Hep kendi kendime diyorum ki, sakın ol, eğer geceyi gene seninle geçirmek istemezse, bunu büyütme. O ise hep şöyle diyor: ‘Çok basit, kendime zaman ayırmam lazım. Eğer öyle düşünceli düşünceli durursam zaten sana bir faydam dokunmaz.’ Ama benim için önemli olan tek şey ona yakın olmak. O bunu anlamıyor. ‘Bu beni boğuyor,’ diyor...

³¹ Hage, 1987.

‘Neden evlenmiyorsunuz ki?’, diye sordu geçenlerde bir arkadaşım. Yıllarca iki ayrı ev idare etmek çok saçma. Bu doğru olabilir. Ama bir yerlerde okumuştum, yirmi senelik evli bir çift günde ortalama sekiz dakika birbiriyle konuşuyormuş.

Biz asla böyle olmayız.”³²

Bitmek bilmeyen ilişki görüşmeleri, dışarıdan bakan birine genellikle gülünç gelecektir. Ama bunlar sadece kişisel kafa karışıklığının ya da bulaşıcı bir hastalık gibi giderek yayılan aşırı bir bencilliğin ifadesi değildir. Bu türden bir yorum ilk bakışta iptidai görünebilir, bununla beraber bu yorum, durumu sadece yüzeysel görür, bu yüzden de fazla kestirmeden gider. Çünkü özel yaşamda meydana gelen ve orada kişisel kafa karışıklığı gibi görünen şeyler de modernizmin ve özgürleşme dinamiğinin bir sonucudur ve bunu da ortaya çıkaran şey şu durumdur:

Gündelik akışı ve evlilik hayatını düzenleyen çok sayıda emir ve yasak olduğu zamanlarda, birçok sorun açısından genellikle hangi davranış biçiminin “doğru” olduğu, doğuştan geldiği ve doğal olduğu açıktı. O zaman kocaman kocaman sözlere, uzun uzun sorulara, sayfalar dolusu açıklamalara ne gerek vardı? Bütün bunlar gereksizdi. Her eş kuralları biliyordu ve her biri, diğerinin de bunları bildiğini biliyordu. (Emirlere uymak istemeyen de bununla ne yaptığını biliyordu; örf ve âdetlere karşı geldiğini, bir başkaldırı gerçekleştirdiğini biliyordu). Bu noktada son birkaç on yılda ve özellikle de son yıllarda derin bir dönüşüm yaşandı. Ne kadar az önceden sabitlenmiş beklenti olursa, eşler ilişkilerini o

³² Praschl, 1988.

oranda kendileri belirleyebilir, hatta bunu yapmak zorunda kalırlar. İşte soruların nedeni budur: Ne yanlış, ne doğru? Sen ne istiyorsun, ben ne istiyorum? Ne yapmamız lazım?

“Modern bir çift: aşk yapılmıyor, tartışılıyor.”³³ Ortak konuyu oluşturmak ve onu ayakta tutmak için artık konuşmaya, tartışmaya ihtiyaç var; yani bireysel özgürlük alanını aşk, evlilik, partnerlik kavramlarının, üzerinde anlaşmaya varılmış tanımlarıyla doldurmaya. Bu bitmek bilmeyen bir çabayı, bir sürü zamanı, siniri, sabrı, kısacası son dönemlerdeki tartışmalarda “ilişki çalışması” denen şeyi gerektirir. Ve bu zor bir çalışmadır, genellikle de bir Sisypheos çalışmasına benzer: Asla bir sonuca varılmaz, her yeni anlaşmanın ardından yeni görüşmeler yapma ihtiyacı doğar. “Özgürlük denen şey, yani ilkesel açıklık ve bireysellik, bir yük haline geldi.”³⁴

“Eğer birey başarısız olmak istemiyorsa mutluluğu için bir şeyler yapmak zorunda. Ailenin gerektirdiği performans giderek büyüyor. ‘İyi bir partner’ olabilmek çaba demek, özen demek, birlikte düşünmek demek. Çatışmalar ‘kıl payı’ derecesinde bir hassaslıkla önceden fark edilmek zorunda. Bunu yapabilmek için de partnerin ihtiyaçları konusunda hassas bir hissiyat geliştirmek gerekiyor.”³⁵

Dışsal belirlemeler olmadığı zaman partnerlerin birbirlerini anlamaları çok daha önemli hale gelir. Bu koşullarda, psikanalizin, psikolojinin, terapinin altmışlı yıllardan itibaren hızlı bir gelişim göstermesi ve giderek

³³ Hage, 1987.

³⁴ Ostner/Pieper, 1980, s. 128.

³⁵ Vollmer, 1986, s. 217.

artan oranda ikili ilişkiler dinamiğine yönelmesi elbette bir tesadüf değildir. Bunların sık sık önerdikleri şeyler, “açıklık” ve “dürüstlük”tür. Eşler duygularını göstermeli, kendi kişiliklerini sergilemeli, korkuların, tabuların, geleneklerin arkasına sinmemeli. İlk kez 1970 yılında yayınlanan bir kişisel gelişim kitabından:

“Şundan eminiz ki... samimi bir aşk ilişkisinin can alıcı sorunları ancak ve ancak açık, özgür, eleştirel ve gerçek olan bir ilişki içinde çözümlenebilir, yani her iki eşe de kendinden hareket edebilme, kendini eşine sunabilme imkânı tanıyan, kendini gizlemek ve eşine uyum sağlamak zorunda bırakmayan bir ilişki içinde.”³⁶

Gelenekten arındırılmış modern yaşam koşullarında ortaya çıkan açıklığın bu şekilde vurgulanması, birkaç yıl içinde yeni bir kültürün, daha doğrusu bir alt kültürün ortaya çıkacağına dair bir işaret sayılabilir. Popüler bilim araştırmaları sürecinde kuşkusuz çok sık banalleştirilecek, kitle iletişim araçlarında işlenecek, dolayısıyla buna uygun şekilde seyretililecektir. Alternatif çevrelerin gittiği kafelerde (başka yerlerde de) “ilişki görüşmeleri” bir salgın gibi yayılıyor: Erkekler ve kadınlar sürekli olarak açıklık diye bağırıyorlar; daha fazla yakınlaşabilmek ve o yakınlıkta kalabilmek için -ya da bu tür konuşmalardan kurtulmak için. Burada her duygu, her hareket ışığa tutuluyor, sağa sola çevriliyor, tanımlanıyor ve kategorize ediliyor: Benim kaybetme korkum, senin tutukluğun, onun baba problemi. “Eşler ‘taşın altına ellerini sokmak’ zorunda olduklarını düşünüyorlar, ağlayıp zırlamadan, açıklıkla hareket edip, karşılıklı olarak

³⁶ Bach/Deutsch, 1979, s. 26.

birbirlerini idare edebilmek zorunda olduklarını...”³⁷

Sürekli diyalog halinde bir ilişki çalışması bir dürüstlük baskısını da beraberinde getiriyor. İnsan ruhunun birçok kuytusunun, kıvrımının, sarmalının olduğu ve bunların her zaman da insanın kendi kontrolünde olmayabileceği unutuluyor. “Denge” sorusu unutuluyor: Ne kadar doğruluk, ne kadar açıklık, ne kadar ruh çıplaklığı sunabilir ya da ötekinden bekleyebilir insan? Sonuçlar her zaman ilişkinin gelişmesine katkıda bulunacak şekilde de olmuyor. Sadece yalan değil, sürekli dürüstlük hali de günün birinde patlayıcı madde haline gelebilir. Ve kendi kendini tematize etmek sadece babaların günahından (ve de annelerin) kurtulmak değildir, bilakis tehlikeli bir silahtır da. Goethe’nin oyununda Thoas, “Aramızda hakikat olsun,” diyor Iphigenia’ya: ancak bu sadece ayrıldıkları zamanlarda olacaktır. Buna karşın klasik kendi kendini tematize etme kurumunun günah çıkarma ya da psikanaliz gibi göreceli başarıları büyük oranda sırlarını açığa vuranların aynı zamanda o sırların nesnesi olmamalarına dayanır.”³⁸

Değişim Ahlakı, Optimize Emri

Buraya kadar anlatılanlardan sonra, kuşaktan kuşağa aktarılan hayat düzenlerinden kurtulmanın, modern hayatın önemli işaretlerinden biri olduğu söylenebilir. Buradaki can alıcı nokta bu sürecin prensip olarak sınır tanımamasıdır, bu yüzden bir “genişleme dürtüsü”, hatta sürekli bir “değişim ahlakı”³⁹ ortaya çıkar. Çünkü eski-

³⁷ Hahn, 1988, s. 1979

³⁸ A.g.e.

³⁹ Bkz. Berger, 1986, s. 90 f.; Wehrspaun, 1988.

den insan davranışlarına getirilen sınırlamalar -Tanrı'nın, doğanın, kökenin ve sınıfsal konumun emirleri- mütemadiyen yıpranıyor. Bunun sonucu da, hedeflerin tanımlanmasına frenleyici, durdurucu bir ilkenin monte edilmemesi oluyor. Bunun yerine hareket normu haline gelen şey ise sürekli yükseltme emridir: Daha hızlı! Daha büyük! Daha güzel!

Bu iyileştirme mantalitesi sadece araba markası ya da çalışma yerinin söz konusu olduğu durumlarda ekili olmakla kalmaz. Çiftler arası ilişki alanı da bunun içindedir: Birçok incelemenin de gösterdiği gibi bugün evlilik ilişkisinden beklenenler eskisinden çok daha fazladır. Eşlerin belli bir ölçüde birbirleriyle geçinebilmeleri artık yeterli görülüyor. İnsanlar kendi evlerinde daha fazla mutluluk ve tatmin, yani Amerikan rüyası, "Pursuit of Happiness"⁴⁰ istiyor. Bunun öteki yüzü kuşkusuz bir hayal kırıklığı potansiyeli de taşıyor olmalı. Çünkü evlilikten beklentiler ne kadar artarsa -ölçüt büyüdüğüne göre- kişinin sahip olduğu mevcut evlilik de gözüne o kadar yetersiz görünecektir. Bunun da ötesinde bu rüya aynı zamanda kendi tuzağını üretir, çünkü, mutlak bir yasa olarak, gerçekleşemeyecek umutları da uyandırır. İnsanlar arasındaki her türlü yakın ve uzun süreli ilişkide, mutluluk deneyiminin yanında hüsrان anları, reddedişler, öfkeler, suçlamalar ve yaralamalar da olacaktır; bir okul ödevinde öğrencinin kısa ve öz olarak ifade ettiği gibi: "Aile, savaş ve barış demektir"⁴¹. Mutluluk beklentisi, tamamen saf ve sözcük anlamıyla anlaşıldığında, ilişkilerin realitesiyle, her türlü birlikte

⁴⁰ Mutluluk uğraşı (ç.n.).

⁴¹ Alıntı, Lüscher, 1987, s. 23.

yaşamada ortaya çıkacak olan çatışmalarla, uzlaşmalarla ve krizlerle ciddi bir tezat oluşturur. Uzun yıllar bu meslekte çalışmış olan bir terapistle kulak verelim:

“Büyüme ve olgunlaşma emrini vaat olarak öne süren evlilik kitapları, “işin diğer tarafına pek bakmazlar ya da çok az bakarlar, oysa zorunluluk, yıkıcı güç ve bunların aşılması da büyümenin ayrılmaz parçasıdır. Aileyi bir kaçış yeri, sürekli haz ve neşenin hâkim olduğu bir yer olarak [görmüyorum] -gerçi böyle de olabilir-... tersine, insanın, yani canlıların en barbarının, zamanı ve mekânı şiddet kullanmadan ve yıkıcı olmadan da başkalarıyla paylaşabilmeyi öğrenebileceği yer olarak [görüyorum]... İnsanın birlikte yaşadığı kişiye kendini tümüyle açması ve aynı zamanda kendi deneyimlerini, davranışlarını, umutlarını, korkularını tanıması, onlar hakkında kafasında oluşmuş olan resmi bin parçaya ayırması... uzun süren, son derece acılı bir deneyimdir... [Bu anlamda] evlilik ve aile ortamı... insanın hayatın bütün pisliklerini öğrenebileceği harika bir yerdir...

Bu açıdan bakıldığında, 26,5 yıllık evlilik hayatından sonra, evliliğin amacının mutluluk olmadığını anladım. Evliliğin birçok harika yönü var; insanın gerek yaş yönünden gerekse cinsiyet, değerler ve perspektifler vs. yönünden kendisinden farklı insanlarla beraber yaşamayı öğrenebileceği bir yer. İnsanın hem nefret etmeyi, hem de nefretle baş etmeyi öğrenebileceği bir yer; gülmeyi, sevmeyi, ve konuşmayı öğrenebileceği bir yer.”⁴²

Peki ama, ya gerçeklerle idealler birbirine uymuyorsa? Eski evlilik modeline göre eşin hal ve tavırları ne kadar dayanılmaz olursa olsun, insanlar birbirlerine çözülmez bağlarla bağlıydılar. Yeni iyileştirme mantalitesi ise tam tersi yönü gösteriyor: eksikliklere razı olup mutluluk

⁴² Jourard, 1982, s. 177-179.

beklentilerini kısmaktansa evliliği bitirmek... Ya da başka bir deyişle, dışsal sınırlamalar aşk idealini ne kadar az tanır, “düşük kaliteli” bir evlilikle yetinmeme baskısı da o derece tamamlayıcı olur. Boşanmalardaki artışın nedenlerinden biri de buradadır: “Bu kadar çok sayıda insan boşanıyor,... çünkü evlilikten beklentileri o kadar yüksek ki, kendilerini tatmin etmeyen yaklaşımlarla yetinmek istemiyorlar.”⁴³

“...üçüncü kocası altıncı haftadan sonra çok az hareket etmeye, gevşemeye, evcilleşmeye başlayınca, psikolojik şeylere doyduğu ve tekrar toplumsal şeyleri, işyerini, van Vries’i davet etmesi gerektiğini düşünmeye, terfisiinden ve romantizmalarından söz etmeye başlayınca, kadın birden, geleneksel yücelik ve onurla dopdolu olarak, yanıldığını anlamış. Bu yanılmış olma duygusu asla yok olmaz. Bunun üzerine asil bir şekilde onunla konuşmaya karar vermiş, işe törensel bir hava vermek için de başına bir başörtüsü takmış. ‘Sevgili üçüncü örümcek erkeğim,’ demiş örümcek kadın ve kıllı ön ayaklarını kavuşturmuş, ‘birbirimize karşı saygılı olalım ve ucuz suçlamalarda bulunmadan ayrılalım. Geçmiş mutluluğumuzun hatırasını gereksiz hakaretlerle kirletmeyelim. Sana gerçeği söylemek zorundayım; ve gerçek şu ki, hayatım, seni artık sevmiyorum... yanılmışım. Senin ebedi kocam olduğuna bütün ruhumla inanmıştım. Üzgünüm. Şunu bil ki, dördüncü bir erkek örümcek hayatıma girdi ve o benim her şeyim.” (Albert Cohen, *Die Schöne des Herrn*)⁴⁴

Bu gelişme de içinde bir genişleme dürtüsü barındırır, adeta kendi kendini güçlendirir ve hızlandırır: Özgür alanların genişletilmesi kendi kendine ilerleyen bir sü-

⁴³ Praschl, 1988.

⁴⁴ Cohen, 1983, s. 330 f.

reçtir.⁴⁵ Bunun somut anlamı şudur: Yeni ayrılma boşanma opsiyonları, istatistiksel açıdan en az kullanıldıkları yerde bile alttan alta etkili olurlar. Sadece görünür olmaları bile (ki kitle iletişim araçları da bunu desteklemek için elinden geleni yapar) geleneksel yaşam ve evlilik biçimlerini etkilemeleri için yeterlidir. Evliliğini sürdüren insanlar, her zaman başka alternatifler olduğu bilgisiyle birlikte bunu yapıyorlar. Artık evliliğin sürdürülmesi -başka seçenekler de olduğuna göre- bilinçli bir seçim yapmış olmanın ifadesi olarak algılanıyor ve böylece de bir gerekçelendirme zorunluluğu doğuyor. Chlodwig Plath'un karikatürize ettiği bir sahne bu durumu somut bir şekilde sergiliyor:

"İki eski arkadaş bir birahane buluşurlar.

A: Oh ya, tekrar memlekette olmak ne güzel. Siz Cenovalar nasılsınız bakalım? Mesela Krögerler ne yapıyor?

B: Onlar boşanmış çok oldu. Ama Sachsenhausen'de bir başka kadınla birlikte yaşıyor. Kadının nereye gittiğini bilmiyorum.

A: Öyle mi? Peki ya Zierfeldler?

B: Geçenlerde onlar da gümbledi. Adam evi terk etti, şimdi bir bekâr evinde birileriyle oturuyor. Kadın hâlâ Bornheim'da Volker -bir öğretmen- ile birlikte yaşıyor. Onu tanır mısın bilmem. Siz neler yapıyorsunuz?

A: N'olsun, bizimki de yürümedi. Susi taşındı, çok sevimli bir herifle birlikte yaşıyor, ben de eski evimizde Karin'le beraberim. Psikologdur kendisi. Peki siz? Sizde durum nasıl?

B: Biz, eh işte, biz hâlâ beraberiz, ama anlarsın, biz de çok sık düşündük bunu, gerçekten. Ama sonra oğlan, ve genel olarak tabii, anlıyor musun, komik ama sürekli, her

⁴⁵ Nunner-Winkler, 1989.

seferinde, bilmiyorum artık, bunu anlar mısın acaba, ilişkimiz harika gidiyor. Komik, ama durum bu, anlıyor musun?

A: Özür dilemene gerek yok, dostum, seni anlıyorum, dert etme.”

Gerekçelendirme ihtiyacının artması geleneksel hayat tarzları için de değişim spiralini ileri doğru itmeye devam ediyor. Alışılmış geleneklerin sürdürülmesi için aşırı berbat durumların olmaması yeterlidir; buna karşın tercih hareketi, pozitif gerekçelendirmeleri mecbur kılıyor. Başka türlü ifade edersek: Önceden belirlenmiş bir evlilik biçimi, dayanılmaz olmadığı sürece olduğu gibi kabul edilir. Buna karşı özgürce seçilen evlilik ise alternatifler yelpazesi içinde “mümkün olanın en iyisi” olmak durumunda. Böylece de, sadece bu gerekçelendirme zorunluluğu bile mutluluğun ölçütlerini oldukça yukarılara tırmandırmaya yetiyor.

Çalışma, Çizgileri Çeken Şey

Buraya kadar günümüzde eşleri bir arada tutan müşterekliğin aşk beklentisi üzerine kurulduğundan söz edildi; ki bu da, gördüğümüz gibi, birtakım zorlukları beraberinde getirdi. Ama bu içsel, aşk idealinin doğası gereği olan sorunlara şimdi yeni bir boyut ekleniyor: Bu yeni müşterekliğin üretilmesi toplumdan bağımsız bir alanda gerçekleşmiyor, bilakis dışarıdan gelen birçok etkiye, müşterekliğin tabii olduğu yeni kontrol mekanizmalarına, yeni zorunluluklara açık bir alanda gerçekleşiyor. Burada oldukça önemli bir rol oynayan faktörlerden biri de çalışma hayatının bugünkü biçimidir; artık

endüstri öncesi toplumlarda çalışma birliği olarak ailenin hep birlikte gerçekleştirdiği bir şey değildir çalışma hayatı, hatta günümüzde bu durum tam tersine dönmüş bulunuyor: Öyle ki kadınla erkeğin hayatlarını ayıran kalın çizgilerin başında bireylerin meslek hayatı geliyor.

Geleneksel evliliklerde, “erkek eve ekmek getiren, kadın da evi çekip çeviren kişidir”. Buradaki sorun, bindiği gibi, kadınla erkeğin iki ayrı dünyada yaşamak durumunda olmasıdır: Erkek iş hayatının kurallarıyla ve gerekleriyle baş etmek zorundayken, kadın yalıtılmış, tekdüze bir ev hayatına mahkûmdur. Bu iki dünyanın birbiriyle anlaşması hiç de kolay değildir; bu başarılamayınca da ortaya eşlerin artık birbirleriyle konuşmadıkları, birbirlerine yabancılaştıkları bir durum çıkar.

“Kadın senin nefessiz kaldığını fark etmiyor, kolunu kaldıracak gücün olmadığını sezmiyor; adamın yorulması çok doğal; eve ekmek getirmesi çok doğal; bütün arzuları yerine getirmesi, bütün işleri halletmesi çok doğal; çelişkilerinin olması, zainan zaman keyfinin kaçması da doğal; kadının da çelişkileri var sonuçta, keyifsiz olduğu zamanlar var; o da kaygılarını eşine belli etmiyor. Ama günün birinde insan duruyor ve kendi kendine şunu soruyor: Bu böyle devam edebilir mi? Artık heyecan yok, hareket yok, takip etmek ya da eşlik etmek yok; birlikte aramak yok; sadece her şeyi olurluna bırakmak ve işbölümü. Sen dışarıda, dünyada, ben evin içinde... on altı yıllık evliliğin mutluluğu bu şekilde ortaya çıkıyor, ama hayat bir tencere kesik süt gibi, ekşi ve katı, içinde bir sivrisinek gibi boğuluyorsun, umurunda değil.” (Jakob Wassermann, *Laudin und die Seinen*)⁴⁶

⁴⁶ Wasserman, 1987, s. 93.

Diğer tarafta daha genç kuşaklarda hâkim olan evlilik biçimi var; her iki eşin de çalıştığı, böylece de yeni tür sorunların ve çatışmaların ortaya çıktığı evlilikler. Çünkü günümüzde mesleki iş, doğal yapısı gereği “bir buçuk kişilik meslek” demek; bunun anlamı: “gereklerinin nicelik ve niteliklerine göre, özel hayatı hiçbir şekilde dikkate almayacak şekilde düzenleniyor demek; böylece de sessizce şunu varsaymış oluyor: Çalışan kişi başkalarının yardımını alabilir. Bu başkası da çoğunlukla çalışan erkeğin eşi olmak durumunda... Kadının yaptığı gündelik işler beslenme, giyinme ihtiyaçlarının karşılanması, erkeğin rahat etmesi ve yeni neslin yetiştirilmesi için gerekli zeminin oluşturulmasını sağlıyor; iş yaşamının gereklerini rahatça yerine getirebilsin diye erkeği gündelik işlerden ve yüklerden kurtarıyor.”⁴⁷

Bu koşullar altında iş hayatına atılan kadınların giderek artmasının anlamı nedir peki? Basit bir matematikle bunun sonuçlarını görebiliriz: Bu durumda her iki eş de arka plandaki işleri yapacak ve onların gönlünü hoş tutacak üçüncü kişiden mahrumdur. Bu yüzden gündelik iş yorgunluğunun üzerine bir de özel hayattaki iş mücadelesi biner; çamaşır, bulaşığı kimin yıkayacağı, çocuklarla kimin ilgileneceği gibi sorular bir türlü yanıt bulamaz ve hep aynı yakınmalar sürer gider. Bu, deneyimlerle sabittir ve yapılan birçok araştırma da bunu desteklemektedir. Ama aynı zamanda da bu problemin sadece bir kısmıdır, çünkü hem gündelik yaşamda hem de teorik açıklamalarda hep unutulmuş bir şey vardır: Dar anlamdaki ev işlerinin ötesinde eşlerin gereksindiği ve yapılması gereken bir de duygusal işler vardır. İnsan,

⁴⁷ Beck-Gernsheim, 1980, s. 68 f.

hele ki çalışan insan sadece ekmekle yaşayamaz, onun ruhsal takviyeye de ihtiyacı vardır. Çünkü piyasanın kuralları, iş yaşamında çok açıkça hissedilir ve bunlar -hız ve disiplin! Rekabet ve kariyer!- kişide içsel gerilime, hassaslığa yol açar. (Yaklaşık olarak 19. yüzyılda, kadını erkek için “huzurlu bir vaha” haline getiren iki kutuplu bir cinsiyet yapısı ortaya çıkmıştı.) Kişinin ruhsal iklimindeki birçok rahatsızlıkların nedeni budur, karşıdakinin anlayışsızlığından yakınmaların artmasının nedeni budur, çünkü herkes kendi şeytan çıkmazında dönüp durmakta ve karşıdakinin kendisine anlayış göstermesini ummaktadır. Ama bu bencillik ya da bireysel başarısızlık değildir. Hayır, bu kolektif bir olaydır, sayısız mutfakta ve oturma odasında aynı dram sergilenir: her iki tarafın da yıprandığı bir buçuk kişilik meslek hayatının doğrudan sonucudur bu.

Bir buçuk kişilik meslek hayatının bir başka belirtisi de, birçok insanın onun “sessiz taleplerine” göre biçimlenmesi, genellikle de uyum sağlama yeteneğinin kadından beklenmesidir. Buna somut bir örnek vermek gerekirse: Yüksek işsizlik koşullarında, bir iş bulabilmek için coğrafi mobilite önemli bir unsurdur. Peki, her iki eş de çalışacaksa ne olacak? Sadece ender şanslı durumlarda her iki eş de aynı yöne doğru hareket etme olanağı bulur. Ama daha sık olanı, bir başka şehirde ortaya çıkan bir iş imkânı, eşlerden birisi için mesleki açıdan önemli bir sıçrama tahtası olurken, buna uymak durumunda kalan diğer eş için mesleki bir kayıp, hatta tümünden işsiz kalma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Bu koşullar altında ortada iki seçenek vardır. Ya hafta sonları görüşülecek ya da eş her gün o şehre gidip gelecektir. Her ikisi de birçok zamanlama ve organizas-

yon sorunu demektir. Ya da kelimenin tam anlamıyla çiftler ayrılmayacak, bir taraf için hayati dezavantajlara rağmen, uzun vadeli (ve sonu pek kestirilemeyen) sonuçlar göze alınarak birlikte o şehre taşınılacaktır; bu da bir sürü pazarlıkların ve hesaplamaların yapılmasını gerektirir ve içinde çok miktarda patlayıcı ve yanıcı madde barındırır. Elbette karşılıklı anlayışla her şeye göğüs gerebilir. Ama yine de bir kez daha tekrarlayalım: Daha ne kadar insan bu bir buçuk kişilik meslek değirmeninde öğütülecek?

Benim Meselem, Senin Meselen, Sözleşme Mantalitesi

Böylece çaresizlik ve dışarıdan yardım alma gereksinimi artar. Aşk, evlilik, ilişki konularında hazır reçeteler sunan kitapların giderek popüler hale gelmesinin nedeni budur. Geniş bir yelpazeye sahip bu tür yayınların sayısı, takip etmeyi imkânsız hale getirecek boyutlara ulaşmış durumda. Ortaya aşk ve hayat felsefeleri için adeta bir süpermarket çıktı. Bizim bakış açımızdan, şu soru bağlamında bu markete bir göz atmak ilginç olacaktır: Bu kitaplar kişisel müşterekler konusunda ne tür kurallar tasarlıyorlar?

Ama hemen şu söylenebilir ki, soru yanlış sorulmuştur, en azından bir kısmı. Kuşkusuz hayal kırıklıkları, suskunluk ve geri çekilmelerden oluşan duvarı yıkmayı, müştereklik konusunun daha iyi anlaşılmasını amaçlayan çok sayıda kitap vardır. Ama müştereklik meselesinin bir kenara itildiği -ya da tamamen dışarıda tutulduğu- reçete kitapların sayısının her geçen gün, hem de büyük bir hızla arttığı da aynı derecede kuşku götürmezdir. Burada daha çok başka bir öneri merkezi

bir yer tutar; her türlü çeşitlemesi vardır bunun, bazen yumuşak, bazen oldukça keskin formüle edilir, ama genel olarak işin öteki tarafı vurgulanır: “Biz” kavramını korumak yerine “Ben” kavramı önerilir. Böylece giderek artan bir sıklıkta, “gündelik hayatın mümkün olduğunca fazla yönünü bir evlilik sözleşmesiyle düzenlemek”⁴⁸ önerilir. Burada asıl konu müşterekliğin inşa edilmesi, konuşarak içsel bir yakınlık sağlanması değildir. Hedef daha çok her iki taraf için de “kendi meselesini” hukuki kurallarla güvence altına almaktır. Giderek daha fazla sayıda çiftin bu öneriye uyduğunu görüyoruz. Hem ABD’de⁴⁹ hem de Almanya’da⁵⁰ evlilikten önce bir evlilik sözleşmesi yapan çiftlerin sayısında belirgin bir artış var.

“Adamın nişanlısı zayıftı. Ondan o kadar hoşlanıyordu ki onun hep böyle kalmasını istiyordu. Sonunda onun ileride de zayıf kalması için elinden gelen her şeyi yapmaya karar verdi... Böylece damat geline eğer ileride kilo alacak olursa belli bir para cezası ödemeye, kilo verdiğinde ise ödediği cezayı tekrar geri almaya ikna etti. Bu sadece sözde kalmadı. Çift bu anlaşmalarına New Yorklu bir avukatın gözetiminde yaptıkları bir evlilik sözleşmesiyle hukuki bir boyut kazandırdı.

Sözleşmeli evlilikler yaklaşık 1986’da başladı, giderek daha fazla konu bu sözleşmelerle hukuki düzenlemeye tabi tutuldu; evlendikten sonraki gardırop paylaşımından boşandıktan sonraki oturulan kiralık evde kimin kalıp kimin gideceğine kadar her şey bu sözleşmelerin konusu olabiliyor. Tatil yerinin seçimini sıraya sokan, çocukların disipliniyle ilgili görev paylaşımı yapan ya da daha önceki cinsel deneyimlerini açıkça sergilemelerini şart koşan maddelere

⁴⁸ Partner, 1985, s. 85 ff.

⁴⁹ *International Herald Tribune*, 24.9.1986.

⁵⁰ *Süddeutsche Zeitung*, 13.6.1985.

de sık sık rastlanıyor... Avukatlar gün geçtikçe her türden evlilik sözleşmesiyle karşılaştıklarını söylüyorlar; kimi sadece maddi konularla sınırlıyken kimisi de yaşam tarzını belirlemeye kadar varabiliyor.”⁵¹

Peki, her şeye rağmen zamanla fikir ayrılıkları ortaya çıkacak olursa ne oluyor? Bu durumlarda da anlaşmalar yapılabilir. Artık müşterek bir şeyin kalmadığı durumlarda ise modern ilişki biçimlerine dair yeni felsefeler öneriliyor, eski “Dot us es” prensibi yeniden keşfediliyor, basitçe tercüme edersek: Sende hoşuma gitmeyen şey, senin bende hoşuna gitmeyen şey karşılıklı olarak ortadan kaldırılacak. Şimdiden “karşılıklı olarak davranış değişikliği” öneren sözleşmeler de yapılmaya başlandı. Bununla ilgili bir örnek:

“Eşlerden her biri diğerinden istediği bir şeyi alıyor. Örneğin kadınlar ‘sabahları bu pespaye şeyler yerine güzel bir kıyafet giymeyi’, erkekler ‘arkadaşlar içki içmeye gitmekten-se akşam zamanında eve gelmeyi’ taahhüt ediyorlar. Önce basit davranış kalıplarıyla başlıyorlar, sonra giderek karmaşık süreçleri de kapsayacak şekilde çerçeveyi genişletiyorlar (‘Sevişme sırasında daha fazla inisiyatif alması lazım’ ... ‘Beni daha sık öpsün’ vs.)”⁵²

Serbest eş seçimi, önceden belirlenmiş sosyal zorunluluklardan kurtulmuş biçimde, bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini kontrol etmeleri gibi çelişkili bir durum yarattı. Ama bu sonucun tamamen kendine özgü bir mantığı var. Her şeyin açık olduğu bir yerde her şeyin görüştülüp karara bağlanması gerekiyor. Artık müşterek

⁵¹ A.g.e.

⁵² Jean Baer, *How to Be an Assertive (Not Aggressive) Women*, New York, 1976. Alıntı Ehrenreich/English, 1979, s. 275.

bir konunun olmadığı bir yerde, karşılıklı olarak bireysel çıkarların korumaya alınması şarttır. “Müştereklik konusu ne olacak?” sorusu yine yanlış bir sorudur, çünkü artık burada söz konusu olan şey bu değildir, en azından birinci sırada değildir. Böylece evlilik sözleşmesi önermenin, daha evlilik sırasında, “boşanma durumunda neler olacağının düzenlenmesi”⁵³ açısından da önemi büyüktür: En azından eşler “evliliğin ilelebet sürmek zorunda olmadığını da idrak etmiş oluyorlar”.⁵⁴

Bütün bunları bir arada ele aldığımızda ortaya şöyle bir görüntü çıkıyor: Modern evlilikte aşk ve duygular konusunda müşterek bir alan üretiliyor. Bunun gereği olarak da yeni bir karar verme prensibi ortaya çıkıyor ki o da şudur: Duygular sona erdiği anda evlilik de sona erer. Evliliğin güçlü duygu temelinde, aşkın kültürel tanımında böylece yeni bir anlam değişikliğinin köklerine ulaşılmış oluyor; “doğal olarak hayat boyu süren bir bağlanmadan, sadece belli koşullar altında sürdürülecek olan bir bağlanmaya”⁵⁵ geçilmiş oluyor.

5. Süreklilik Gayreti

*“Dağların gayretleri arkamızda kaldı/ Düz-
lüklerin gayretleri ise önümüzde.” (Bertold
Brecht)*

Bugün ortaya çıkan şey müşterek bir şey değil, tersine kişisel bir mutluluk beklentisidir: “Doğru” eş, ideal kadın/erkek ile her şeyin birlikte yapılabileceği arkadaşın

⁵³ Partner, 1984, s. 128 f.

⁵⁴ A.g.e., 128.

⁵⁵ Furstenberg, 1987, s. 30.

karışımından oluşuyor. Ama idealler değiştiği gibi, giderek endüstrileşen toplumlarda birlikte yapılabilecek şeyler de giderek azalıyor. Sonuç olarak da mutluluk geçici bir şekle bürünüyor. Ya da farklı bir ifadeyle: *Modern hayata geçiş sürecinde ortaya çıkan özgürlük alanında, evlilik ilişkisinin “hassaslaştığı” bir an her zaman mevcuttur.*

“Özgürlük alanı olarak aile... ailenin prensip olarak *her türlü* düzenlemeye açık olduğu anlamına gelir; ‘özel’ bir ilişki olarak kaldığı sürece, yani doğrudan hayatı sürdürmeye yönelik olmadığı sürece. Ama böylece aile *hiçbir* düzenlemeye de açık olmamaktadır (en azından uzun süreli olanlara).”⁵⁶

Eski dönemlerin umudu dışsal sınırlardan kurtulma üzerine kuruluydu. Vaat edilen şey çok açıktı: Her ne olursa olsun -ailenin direncinden sınıfsal konuma, oradan parasal sıkıntılara kadar- ancak engeller aşıldığı zaman aşkın gerçek zaferi gerçekleşti. Bu aşkın da ebediyen ayakta kalacağına kuşku yok.

“Tam on yıldır evliyim. Dünyada en çok sevdiğim insanla birlikte ve tümüyle onun için yaşamamanın ne demek olduğunu biliyorum... Edward’ımın yakınlığı bana hiçbir zaman yük olmadı... Biz onunla, sanırım, bütün gün sohbet ediyoruz. Birbiriyle konuşmak düşünmenin daha canlı ve daha işitilebilir biçiminden farklı bir şey değil... Karakter olarak birbirimize tamamen uyuyoruz; ortaya çıkan sonuç da mükemmel bir ahenk oluyor.” (Charlotte Bronte, Jane Eyre)⁵⁷

⁵⁶ Ostner/Piper, 1980, s. 123; vurgular orijinal.

⁵⁷ Bronte, 1966, s. 75 f.

Günümüzde yaşanan şudur: Evliliğin dönüştüğü, çalışma birliğinden duygu birliğine geçtiği noktada, bu sefer de duygular bir çalışma alanı haline geldi. Modern koşullar altında ortaya çıktığı şekliyle aşk, sadece bir kere gerçekleştirilen bir olay değildir, tersine, her gün yeniden üretilmesi gereken bir şeydir. Bu sadece iyi günde ve kötü günde değil, modern toplumun buradan çıkan belirsizlikleri ve ortak karar alma zorunluluklarını da içeren bütün özgür alanlarında da geçerlidir. Bu da bir melek sabrı ve hayal kırıklıklarını kaldırabilme gücü gerektirir. Yorucu bir pazarlık çalışması, sık ortaya çıkan türbülanslar eşliğinde, minyatür düzeyde bir tür zirve görüşmeleri sürdürmeyi gerektirir ve uzun vadede, ki bu işi daha da zorlaştırır, eşler birbirlerinin zayıf yanlarını, hassasiyetlerini, kritik noktalarını uzun yıllar süren egzersizler sonucu tamı tamına öğrenirler. Aşk, eski zorunluluklardan kurtulduğu noktada, şimdi yeni bir sınava tabi tutuluyor: Süreklilik gayretlerine göğüs germek zorunda.

“Yürürken de otururken de uzanırken de
Hep iki kişiler
Her şey konuşuldu. Her şey susuldu da.
İş buraya dayandı...”

Susunklukla konuşuluyor. Ve kelimelerle susuluyor.
Ağız boşa dönüp duruyor.
Susunkluğun on dokuz ayrı biçimi vardır.
(Belki de daha fazla).

Birbirlerinin ruhlarını ve kravatlarını görmek
Sinirlerine dokunuyor.
Üç plaklı bir gramofona benziyorlar.
Bu insanı sinirlendiriyor”.

(Erich Kästner, *Olağan Evlililer*)

Aşk sadece sarılmaktan mı ibaret? Olsaydı güzel olurdu. Modern hayatın açtığı özgürlük alanları burada da “riskli olanaklar”dır. Duyguların yoğunlaşmasıyla birlikte yanılıklar, kafa karışıklıkları, komplikasyonlar, kısacası bütün muhtemel sorunlar da artıyor. (Zirveye ulaşmanın mümkün olduğu noktada, uçuruma düşmek de mümkündür. Kalp, mutluluğa da acıya da aynı oranda yakındır ve bu sadece şiirlerle de sınırlı kalmaz.) Bugün kadın erkek ilişkilerinde ortaya çıkan çatışmalar sadece kişisel şeylere, egoizmin çeşitlemelerine dayanmaz, *aynı zamanda* aşk ve evlilik kavramlarının modern tanımlarına da dayanır. Bunlara göre duyguların esas alınması gerekmektedir, ama bilindiği üzere bunlar değişkendir, Woody Allen’ın bir filminde de söylendiği gibi: “Kalp son derece esnek bir kastır.”⁵⁸ Klasik aşk edebiyatının konusu olan şey: “Siz ayrı dünyaların insanısınız”, modern edebiyatta farklı bir boyut kazandı: “Siz aynı evde yaşayamazsınız”. Ya da Dieter Wellershoff’un yazdığı gibi: “Eskiden âşıklar kurumsal duvarlara çarpardı, şimdi bir mutluluk ideolojisinin bataklığına saplanıyorlar.”⁵⁹

Buradan bakarak şöyle bir sonuca varabiliriz: Özgür alanları anlamında kazanç olarak görünen şey elimizde tekrar dağılıp gidiyor. “Öyle görünüyor ki geçmişin zorunluluklarının yerini şimdi günümüzün zorunlulukları almış durumda.”⁶⁰ Yine de: Modern toplumun aşk ve hayat tarzları birçok çatışmayı ve hayal kırıklığını beraberinde getirmiş olabilir. Ama eski çağların kişisel özgürlüğü sınırlayan sert biçimleri de bundan daha iyi de-

⁵⁸ *Hannah ve Kız Kardeşleri*, final sahnesi.

⁵⁹ Wellershoff, alıntı, Hage, 1987.

⁶⁰ Mayer, 1985, s. 87.

ğıldı; en azından bugünkü ölçülere göre. Bu yüzden hedef, bütün kontrolleri ve sınırlamalarıyla eski zamanlara geri dönmek olamaz. Hedef daha çok, birlikte yaşamının özgürlük alanına izin veren ve uzun süreli olan yeni biçimlerini bulmak olabilir.

Bunun için, özgürleşme süreçlerinin “ikili yüzünü”, vaatleriyle zorlukları arasındaki sürekli diyalektiği fark etmek önemli bir adım olabilir. Belki o zaman mutluluk vaadini öteki tarafta *da* aramak daha çok mümkün olur: Süreklilik gayretinde. Romeo ve Juliet’in modern bir versiyonunda da dendiği gibi: “Aşk mı? Sanırım bu, iki insanın birbirlerine bir ömür boyu katlanmayı göze almaları anlamına geliyor.”⁶¹ Özgürlüğün ayazında aşk eskiden genelde yük olan, ama bugün eksikliğini hissettiğimiz bir şey olarak, yani süreklilik olarak tanımlanıyor. Çağlar ve getirdiği sorunlar değişse de aşk bir ütopya olarak, daha iyi bir dünya tasarımı olarak kalmayı sürdürüyor.

“Aşkla başlayan şu evlilikler, kesinlikle kötüye işaret. Okuduğumuz hikâyelerdeki büyük âşıkların sevgililerini sevmeye devam edip etmeyeceklerini soruyorum kendi kendime, mesela hastalandığında, yatağa mahkûm olduğunda, ona (kadına) bir bebeğe bakar gibi bakmak zorunda kaldığında... ne demek istediğimi anlıyorsun işte. Sanırım bu durumda (adam) artık onu sevmeyecektir. Gerçek aşk, o kadarını söyleyeyim, alışkanlıktır, beraber yaşlanmaktır.”⁶²

⁶¹ Capek, 1985.

⁶² Cohen, 1984, s. 18.

Her Şey Çocuk Sevgisinden

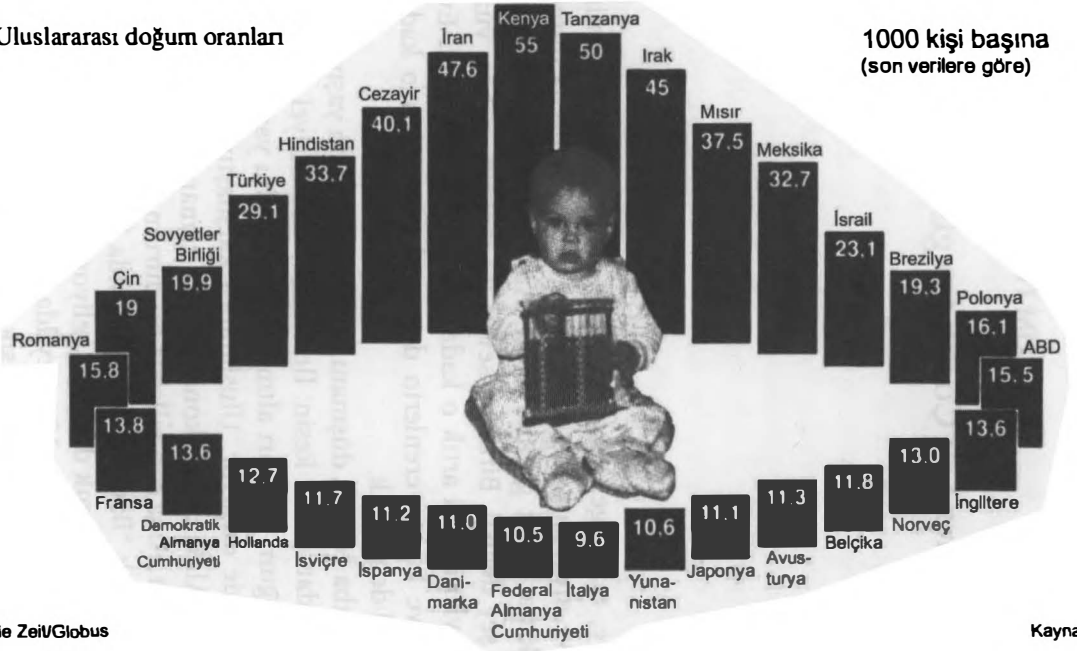
“Love, marriage, baby carriage”: Âşık olursun, evlenirsin ve ardından çocuk yaparsın... Ellili yıllarda dünya bu kadar basit görünüyordu. Ama o günden bu güne çok şey değişti. Birbirini seven iki insanın, sırf bu yüzden evlenmeleri artık o kadar normal bir şey değil. Evlenmeye karar verenlerin de çocuk yapmaları o kadar normal değil artık.

Acaba “çocuk düşmanı bir toplum”da mı yaşıyoruz? En azından şurası kesin: İleri düzey endüstriyel toplumlarda doğum oranları altmışlı yıllardan bu yana belirgin bir şekilde düşüyor. Uluslararası karşılaştırmalar yapıldığında Almanya bu konuda uzun zaman liderliği elden bırakmadı. Ama son yıllarda bu durum da değişti: İtalya’da, o klasik “Bambini” toplumunda bile artık Almanya’dan daha az çocuk dünyaya geliyor.

Çocuk sevgisi... 19. yüzyılda bu konuda şarkılar söylendi, kafiyeler düzöldü, sık sık da kadının “özûyle” ilişkilendirildi, belli bir temele oturtuldu ve etrafına da

Uluslararası doğum oranları

1000 kişi başına
(son verilere göre)

Die Zeit gazetesini, 23.12.1988

İtalya son sırada

romantik bir mitos örüldü. 20. yüzyılın sonlarına doğru ise esasen ebeveyn dergileri ve çocuk yetiştirme kılavuzlarının ana konusu oldu, pedagojik yönergeler ve davranış kalıpları içinde bir sütun, ebeveynlere çok yönlü programlar yapma sorumluluğunu yükleyen anahtar bir kelime oldu; hepsinin tek bir amacı vardı: Yeni kuşakların en uygun koşullarda yetiştirilmesini sağlamak. Eğitim, uygun doz tutturulsun diye uzmanlar tarafından yönlendiriliyor, ama burada da tuzaklar var: “İlgi terörü”¹ konusunda uyarılar sıkça görülmeye başladı bile.

Çocuk sevgisi; ebedi, doğal bir duygu olarak, insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıktı, hatta belki genlerimizde var. Ama durum yine de biraz daha karmaşıktır. Ebeveynlerle çocuk arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı bir şekilde incelemek zorundayız. Bu ilişkiye yapışık umutlar ve arzular nelerdir? İçerdiği görev ve sorumluluklar nelerdir? Eskiden nasıldı, şimdi nasıl ve gelecekteki resme dair ne tür işaretler var?

1. Günümüzde Çocuk İsteği

Eski yüzyıllarda evlilik ve ebeveynlik doğrudan birbirine yapıştı. Ama bu kadınların ve erkeklerin o zamanlar çocukları şimdikinden çok sevdikleri anlamına gelmiyor. Endüstri öncesi toplumlarda öncelikle ekonomik nedenlerle çocuğa ihtiyaç duyuluyordu: Hem evde, hem de çiftlikte işgücü olarak, ebeveynlerin yaşlılık sigortası olarak, mirasın ve soyadının sürdürülmesi için.² Mülk sahipleri için çocuğun finansal anlamı büyüktü; özellik-

¹ Gronemeyer, 1989, s. 27.

² Örneğin Rosenbaum, 1982; Tilly, 1978.

le de miras ve çeyiz bakımından. Bu yüzden çocukların sevinçle karşılanması -özellikle de ilk ve erkek çocukların- bazen de özlemle istenmesi pek şaşırtıcı değildir. Ama ocukların ekonomik açıdan yararsız, hatta yk olduğu birçok durum da vardı; örneğin çocukların sayısının çok arttığı ve ailenin aşırı bydğu durumlar. Bu koşullarda ocuk için çok fazla duygu beslemek mümkün değildir. 1800'lerden kalma bir Bavyera metni bunu oldukça isabetli bir şekilde gösteriyor:

“ifti, karısı aşklarının ilk meyvesini dünyaya getirdiğinde sevinir, ikinci ve üçüncü seferde de sevinir, ama dördüncüde o kadar sevinmez. O andan itibaren sevinçlerin yerini kaygılar almaya başlar... ondan sonra doğan bütün çocukları kendisinin ve ailesinin ekmegine ortak olan düşman gibi görmeye başlar. En şefkat dolu anne kalbi bile beşinci çocuğa ilgisizdir ve altıncıdan itibaren ölsün diye adeta dua eder.”³

Sosyolog Karl von Leoprechting, 1885'te benzer bir şekilde yazıyor:

“Bu bir sürü çocuktan geriye çok azı kalıyor, yani bir düzine çocuktan en fazla dört tanesinin hayatta kaldığı söylenebilir, geri kalanı çoğunlukla erkenden hayata gözlerini yummuyor. Ölen küçük çocukların ardından büyük acı duyulduğu nadiren oluyordu, güzel melek cennete gitmişti ve geride daha yeterince ocuk vardı. Ama yakında çalışmaya başlayacak olan yetişkin bir ocuk ölürse hayıflanma da büyük oluyordu...”⁴

³ Alıntı Imhof, 1981, s. 44.

⁴ Karl von Leoprechting, 1855.

20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık ebeveynlik ve evlilik neredeyse eşanlamlı olma özelliğini yitirdi. Bu kısmen ekonomik gelişmelerle bağıntılı bir durum: Endüstrileşmeyle birlikte bir çalışma birliği olarak aile dağılınca, çocuk sahibi olmanın ekonomik avantajları da yavaş yavaş ortadan kalktı, buna karşın maliyetleri ciddi oranda arttı. Bunun sonucu olarak da hızlı bir dönüşüm gerçekleşti. Bir formülle ifade edersek: “çocuk nimetinden çocuk yüküne”.⁵ Son yıllarda meydana gelen bu değişim her geçen gün daha da hızlanıyor. Çünkü çocuğun getirdiği mali yükler hızla yükseliyor; en azından gelir, enflasyon ve ortalama geçim endekslerinden çok daha büyük bir hızla.

Bir Anlam ve Kendini Tanıma Deneyimi Olarak Çocuk

Günümüzde çocuk yapmaya karar veren kadınlar ve erkekler bunu kesinlikle maddi bir avantaj getireceği düşüncesiyle yapmıyorlar. Burada daha çok eşlerin ruhsal ihtiyaçlarına işaret eden motifler etkili oluyor: 20. yüzyıldan itibaren çocuk, “psikolojik fayda fonksiyonu”⁶ haline gelmiş durumda. Sosyal bilim araştırmaları da aynı yönde sonuçlara varıyor:

“Ekonomik avantajlar getirmiyor artık çocuk; hatta tam tersi söz konusu. Bugün anne babalar zor hayat koşullarında çocuklardan pratik destek ve yardım görmeyi de pek bekleyemezler; bunun için toplumumuz fazla bireyselleşmiş hayat tarzlarına yönelmiş görünüyor. Çocuk sahibi olmanın esas ödülü daha çok duygusal bir değer taşır: Sorumlu ol-

⁵ Bolte, 1980, s. 66.

⁶ Fend, 1988, s. 160.

mak, ilgili olmak, gerekli olmak, önemli olmak ve özellikle de kendini gelecek kuşakta gerçekleştirmiş ve insan olarak bir kez daha ‘temsil edilmiş’ olmak.”⁷

Bu “psikolojik fayda” nerede kendini gösteriyor? Burada bilinen bir motif skalası var; çocuk anne babanın evliliğini pekiştirir ya da anne babanın başaramadığı toplumsal yükselişi o gerçekleştirebilir. Bireyselleşme eğilimlerinin güçlü bir şekilde ortaya çıktığı yerlerde bu bağlamda yeni beklentiler de ortaya çıkar. Demografik bir araştırma şunu göstermiştir: Çocuk sahibi olmak giderek artan bir oranda hayata bir anlam katma ve kök salma arzusuyla ilintili hale geliyor, aynı zamanda “ilişki isteğini” hedefleyen “mutluluk beklentisi”yle de.”⁸

“...çocuk yapma isteği ‘ben’ ile, güncel durum ile ilgilidir. Ebeveynler bugün... çocukların doğumundan, avutulmasından, büyütülmesinden ve bakımının sağlanmasından bir pay almak istiyorlar... Çocuklar aracılığıyla kendini gerçekleştirmek... oldukça yaygın bir tutum... [Dikkat çeken gelişme] ebeveynliğin giderek artan oranda birinci sırada bir hizmet, bir adama biçimi, bir sosyal sorumluluk olarak anlaşılmaması. Tersine kendi çıkarlarının gözetildiği bir yaşam biçimi olarak anlaşılması.”⁹

Burada ima edilen şey, tarihsel gelişimin temel motifine paralellik gösterir. Evlilik ilişkisinin modernizme geçiş sürecinde yaşadığı dönüşüm ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkide de benzer şekilde kendini gösteriyor. Aile, çalışma ve ekonomi birliğinin gereği olarak doğan

⁷ Hurrelmann, 1989, s. 11 f.

⁸ Münz, 1983, s. 39.

⁹ A.g.e.

“müşterek konu” her iki tarafta da ortadan kaybolmuştur. Her iki tarafta da kişiler arasındaki ilişki ekonomik çıkarlardan kurtulmuş, bunun yerine “özde” çıkarlara, umutlara ve arzulara açılmıştır. Her iki tarafta da ilişki giderek artan oranda, bireyselleşme sürecinde ortaya çıkan ve sürekli büyüyen, hatta topraktan fışkırır gibi fışkıran duygusal ihtiyaçlar (duygunun yoğunluğuna göre değişen bütün ödülleri ve uçurumlarıyla birlikte) tarafından belirlenmektedir. Sosyal araştırmacı Jürgen Zinnecker’in de yazdığı gibi: Nesnel temel ortadan kalktıkça nesiller arası ilişkide “hayallerin giderek büyüyen bir anlamı” ortaya çıkıyor. Yetişkinler, çocukları ve gençleri “yaşayamadıkları ve ütöpik arzularının yansıdığı bir perde”¹⁰ olarak görüyorlar. Ve bu eğilim kendini esasen ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişkide değil, bilakis daha çocuk yapma düşüncesinin ortaya çıktığı aşamada kendini belli etmeye başlıyor.¹¹

Endüstrileşmiş toplumlarda insanlar sürekli olarak hedefe yönelik bir tutum sergilerler, rekabet ve kariyer kurallarına uymaya, hız ve disiplinin gereklerini yerine getirmeye çalışırlar. Oysa çocuk diğer tarafı, “doğal” tarafı temsil eder. Onu bir umut, bir vaat haline getiren şey tam da budur. Bunu genç kuşağa mensup kadınlarla ve kısmen de erkeklerle yapılan görüşmelerde somut olarak görmek mümkündür. Çocukla ilişki içindeki kadınlar, yeteneklerini yeniden keşfetmek ve teknolojik-bilimsel uygarlıkta acılı bir şekilde ihmal edilen ihtiyaçlarını dile getirmek istiyorlar: Sabır ve rahatlık, şefkat ve empati yeteneği, kibarlık, açıklık, yakınlık. Annelik üze-

¹⁰ Zinnecker, 1988, s. 129.

¹¹ Ayrıntılar için bkz. Geck-Gernsheim, 1988 a, s. 128 ff.

rinden, sadece tek yönlü mekanik aklın hâkim olduğu ve duyguların genellikle rahatsız edici bulunduğu çalışma hayatlarına karşı başka bir dünya da kurmuş oluyorlar. Çocuğa bağlanma, gündelik hayatta kendisinden beklenen her şeyle, doğrudan anlamıyla “her türlü akılcılıkla” çelişiyor. Onun canlı bir denge unsuru olarak istenmesinin nedeni de bu. Araştırmaya katılanlardan birinin de dediği gibi: “Çocuk dışında nerede bu kadar çok hayat enerjisi ve yaşama sevinci görebilirsiniz ki?”

Anketlerde ortaya çıkan bir başka motif daha var: “Artık ‘doğallığını kaybetmiş’ bir dünyada, (küçük) çocukların doğallığı.”¹² Ve öyle anlaşıyor ki bu doğallık, psikolojik, psikanalitik, pedagojik ve sosyolojik fikirlerin etkisindeki yeni nesil kadınlarda (ve erkeklerde) özel bir çekim alanı oluşturuyor. Zira genç kuşağın karakteristik özelliklerinden biri de, eğitim reformunun ve bunun doğurduğu umutların açık bir sonucu olan yeni tür bir “duyarlılıktır”. Burada, uygarlaşma sürecinde talep edilen ve nihai ürün olarak “her yerde indirgenmiş bir bireysellik” (Helke Sander) doğuran içsel sertleşme ve kabuk bağlama olgusu ortaya çıkıyor. Çocuk düşüncesi “gerçek insanlar-hakiki ilişkiler”¹³ düşüncesini de beraberinde getiriyor. Hatta bir karşı vizyon geliştiriliyor, bakışını özlemle geriye doğru çevirmiş insan ve onun gelişiminden bir model oluşturuluyor: “Çocuklar canlı bir ruhla dünyaya geliyorlar; bizim ruhlarımızsa birer taş parçası haline geldi.”¹⁴ Yavaş yavaş, deneyimlerin anlatıldığı metinlerden birinin başlığının işaret ettiği

¹² Höpflinger, 1984, s. 104.

¹³ Hasing/Brandes, 1983, s. 208.

¹⁴ A.g.e., 91.

bir inanç ortaya çıkıyor: “Çocuk, bizzat insandır.”¹⁵ Yeni nesil ebeveynlerden biri şöyle yazıyor:

“Anneler ve babalar pek de özverili değiller; birçok şeyi çocuklardan geri almak istiyorlar. Çocuk yetiştirme işi bir tür mübadele ekonomisi... Onlar da çocukları tarafından yetiştirilmek istiyorlar. Oğullardan ve kızlardan, anne babalarının içinden geldiği gibi yaşama, nefsine uyma, rahat hareket etme ve yaratıcı olma gibi bazı kişisel ideallerini gerçekleştirmelerine yardımcı olmaları bekleniyor. Böylece de ebeveynler çocukları değil, çocuklar ebeveynleri yetiştirmiş oluyor. Oğullar ve kızlar kelimenin tam anlamıyla anne babalarının Ben-ideallerini vücuda getirmiş oluyorlar.”¹⁶

Buna bir de bireyselleşme sürecinde ortaya çıkan özgürlük alanlarının bir de öteki yüzlerinin olduğunu eklemek mümkün: (Avrupa) modernizminin insanı, özgürlüğe lanetlenmiştir. Yersiz yurtsuz kalmıştır.”¹⁷ Şimdi tam burada ebeveynlik yeni ve bireysel açıdan önemli bir anlam kazanabilir; özellikle de modernleşme ve özgürleşme tarihsel olarak ileri bir evreye ulaştığında, geleneksel, dinsel, bölgesel bağlar iyice kırılanlaştığında ve teknolojik-bilimsel uygarlık ağırlık olarak kuru-insanilikten uzak işlev kanunları, nesnel zorunluluklar, iletişim yapıları oluşturduğunda. Bu noktada çocuk, onun yetiştirilmesi ve bakımı, yeni değer ve anlam ilişkileri yaratabilir, hatta bireysel varoluşun anlam merkezi haline gelebilir. Hedeflerin rastgele birbirleriyle değiştirebilir olduğu noktada öteki taraf olan inanç ortadan kalkar, bu tarafın umutları da çoğunlukla gelip geçici-

¹⁵ Roos/Hassauer, 1982, s. 220 ff.

¹⁶ Bopp, 1984, s. 66, s. 70.

¹⁷ Weyman, 1989, s. 2.

dir; işte tam bu anda çocuk, kişinin hayatına anlam, içerik ve bir dayanak noktası olma vaadiyle ortaya çıkıyor.

Bu motivasyon alt tabakaya mensup kadınlarda ve erkeklerde oldukça açık dile getiriliyor. İsviçre’de aile planlaması ve çocuk yapma isteği konusunda yapılan bir araştırma, çocukları hayatın anlamı ve hayatın esas görevi olarak görme eğiliminin özellikle düşük eğitim seviyesindeki insanlarda oldukça yaygın olduğunu gösteriyor.¹⁸ Almanya’da aile ve alt kesimler üzerine yapılan bir başka araştırma da aynı doğrultuda sonuçlar veriyor. “Sizin için aile ve çocuk sahibi olmak ne anlam ifade ediyor?” sorusuna örneğin şöyle yanıtlar gelebiliyor:

“Böylece hayatın bir anlamı oluyor”;

“İnsan ne için orada olduğunu, kimin için orada olduğunu biliyor”;

“Nereye ait olduğumu bilmek istiyorum”;

“Birinin size ihtiyacı olduğunu bilmek hayatı daha güzel kılıyor. Eğer insan yalnız yaşarsa ve gününbirlik yaşarsa, geriye hiçbir şey kalmaz, on yıl sonra her şey yine sıfırdır. Ailede ise insan ne yaptığını bilir. Ne için yaşamış olduğunu bilir.”¹⁹

Ama günümüzde çocuğun, hayatın içeriği ve anlamı olarak görülmesi sadece sosyolojik açıdan dezavantajlı gruplar için geçerli değil. Tek taraflı protokol-literatürüne bakınca hemen şunu görmek mümkün: “Yeni kadınlar” arasında da (erkekler arasında da) benzer ifadelerle karşılaşılıyor. Örneğin bir kadın yazar şöyle yazıyor: “Bir çocuk istiyordum, kendi ailemi kurmak istiyordum, ba-

¹⁸ Höpflinger, 1984, s. 146 f.

¹⁹ Wahl, 1980, s. 34-38.

na ihtiyacı olan ve beni isteyen birini istiyordum”.²⁰ Yani, sosyal hareketleri yazan yazarlar orada, insanların telaşla -bazen ironik, ama bazen de acıtıcı- hayatın anlamını çocukta aradıklarını görüyorlar. Bir yere kök salma arzusunu görüyorlar: Çocuk sahibi olan yeni ebeveynler, “akrabaya ihtiyaç duydukları için”, “dünya haritasının sürekli değiştiği bir dönemde herhangi bir yere ait olma duygusuna sahip olmak için” çocuk sahibi oluyorlar.²¹ “Dünyanın anlamını” çocukta arayan ve “kendi kurtuluşunu”²² uman insanlardan söz ediyorlar. “İnanılmaz nedenlerle çocuk isteyen” insanlardan da söz ediyorlar; bu insanların kendi anlam ihtiyaçları için çocuğu bir araç olarak kullandıklarını söylüyorlar.²³ Kadınlardan biri, geriye bakarak, çocuk yapmaya karar verdiği dönemleri şöyle anlatıyor:

“Çocuğumu... aşırı derecede güvensiz olduğum bir dönemde yapmaya karar verdim. Üniversite eğitiminin sonuna gelmiştim, önümde işsizlik vardı. Politik vatanımdaki iklim, yani dogmatik olmayan sol görüş, yetmişli yılların sonunda iyiden iyiye krize girmişti. Öğrenci arkadaşlarla beraber yaşadığımız ev dağılıyordu, erkek arkadaşım bir sarışınla ilgilenmeye başlamıştı, Frankfurt-Bockenheim sokaklarında ve barlarında, seksenli yıllarda asıl patlamasını yapacak olan “no future” akımı yayılmaya başlamıştı. Bağların ve sabit noktaların yavaş yavaş ortadan kalkması beni bir yandan hafifletip rahatlatırken bir yandan da başımı döndürüp korkutuyordu. Özgürlüğün sadece güzel ve elde edilmeye değer bir şey olarak kalmadığını gördüm. Daha çok, insanın kafasını karıştıran ikili bir karakteri var özgürlüğün... Ço-

²⁰ Dowrick/Grundberg, 1982, s. 75.

²¹ Dische, 1983, s. 32.

²² Roos/Hassauer, 1982, s. 40.

²³ Roos/Hassauer, 1982, s. 70.

cuğu yapmamın bir nedeni de... önümde açılan boşluktan duyduğum korkuydu... belirsiz geleceğimden duyduğum korku... Kendi ailemi kurarak kendi dünyamı yaratmak istiyordum. Zamanı gelmişti. O korkunç özgürlükten kurtuldum.”²⁴

Çocuk Sevgisi Yüzünden Çocuk Yapmamak?

Kuşkusuz bugün çocuk yapma isteğinin karşısına çıkan güçlü engeller de var. Bunlardan biri, endüstrileşen toplumla birlikte ortaya çıkan ve erkeklerin hayat planlarından sonra kadınların hayat planlarını da etkilemeye başlayan “kendi hayatını yaşamak” düşüncesi. Böylece kaçınılmaz olarak, çocuğun bakımıyla ilgilenecek bir “arka plan” insanının eksikliği ortaya çıkıyor. Ama belirleyici nedenlerden biri de, -ki bu hem bilim alanında hem de kamusal alanda henüz pek fark edilmiyor-, çocuk sahibi olma ile birlikte gelen sorunların giderek büyümesidir. Çünkü anne baba olmak modern toplumda sorumlulukların giderek arttığı bir görev olmaya başladı. Özellikle de bu artan sorumluluklar karar verme sürecini bir yük ve engel olarak önemli ölçüde etkiliyorlar.²⁵

“Optimal bakım” kuralı yaygınlaştıkça -daha planlama aşamasında bile- gerekli maddi koşullar da artıyor. Bu eğilim günümüzde toplumun bütün kesimleri için geçerli olmaya başladı, artık eskisi gibi sadece yükselme heveslisi küçük burjuvalar için değil: “Çocuk sahibi olmanın ve yetiştirmenin maliyetleri toplumun alt kesimlerinde de eğitim ve hayat başarısı perspektifinden de-

²⁴ Haesing/Brandes, 1983, s. 180 f.

²⁵ Ayrıntılar için bkz. 1988 a, s. 149 ff.

gerlendirilmeye başlandı.”²⁶ Gerekli olan şeylerin listesi oldukça uzun; cep harçlığından çocuk odasına, tatil ihtiyacından oyuncağa ve spora kadar birçok maddenin yanında uzun eğitim yıllarının maliyetleri de ciddi bir sorun teşkil ediyor. Bu unsurlar zaman zaman medya yoluyla geniş halk kesimlerinin bilincine sızıyor. Genç bir çift, “çocuk yapmaya gücümüz yetmez,” dediğinde bunu sadece kendi beklentileri açısından, kendi hayat standartlarını korumak adına söylemiyor. Çocuğa istedikleri düzeyde bir hayat standardı sağlama istekleri de -hatta uzmanların görüşlerine uygun hareket edeceklerse sağlamak *zorunda olmaları* da- en az kendi hayat standartları kadar önem taşıyor. Artık kural şu: “... modern insanlar ancak maliyetlerini karşılayabilecekleri kadar çocuk sahibi oluyorlar. İnsanlar artık sorumluluklarının bilincinde.”²⁷

Ama maddi koşulların aslında sadece işin bir kısmı, hatta bir bakıma önemsiz kısmı olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Çünkü uzmanların önerileri çok daha fazlasını kapsıyor ve bunlar hızlı bir yayılma gösteriyor; önce eğitim bilinci gelişmiş orta tabakaya mensup kadınlar arasında, sonra da yazılı ve görsel basın aracılığıyla toplumun bütün katmanlarında. Bu uzmanlara göre çocuğun, çocuğa uygun bir ortama ihtiyacı vardır; uygun ev alanından sıcak bir yuva duygusu sağlayan güven verici bir yaşam alanına kadar. Özellikle de yetiştirmenin kendisi, birçok uzman önerisinde sık sık ve ısrarla vurgulandığı üzere, “büyük ve sorumluluk gerektiren bir görev”²⁸ teşkil ediyor. Bu kadar sorumluluğun

²⁶ Fuchs, 1983, s. 348.

²⁷ Hausler, 1983, s. 65.

²⁸ The Boston Women's Health Book Collective, 1980, Cilt 2, s. 644.

sonuçlarını tahmin etmek de zor değil. Araştırmacıların belirttiklerine göre potansiyel anne ve babalar genellikle “çocuklar açısından yüksek bir güvenlik seviyesi”²⁹ elde etmeye çabalıyorlar. Kafalarında şartlardan oluşan bir listeyle dolaşıyorlar ve bu liste tarihsel boyutlara ulaşmış durumda; sağlam bir iş ve ikamet alanından gelişmiş okullara ve kreşlere kadar genişledikçe genişleyen bir liste bu. Çevre konusu da burada önemli bir anlam kazanmaya başladı. Çok sayıda çift, ozon deliğinden ormanların yok olmasına kadar birçok çevre sorunuyla boğuşan böyle bir dünyaya çocuk getirmenin doğru olup olmayacağını sormaya başladı.

(Popüler) bilim açısından aydınlanmış ve sorumluluklarının bilincinde olan genç kadın grupları arasında, partnerle olan ilişki de bu bağlamda sınava tabi tutulmaktan kurtulamıyor: İlişkinin bir çocuğa gerekli istikrarı sağlamak için yeterince sağlam olup olmadığı önemli. Dolayısıyla kadın hemen kendini de sorgulamaya başlıyor. Çünkü eğer “çocuk şahsiyet” hakkıyla serpilip gelişebilmek için özel bir bakım kalitesine ihtiyaç duyuyorsa, o zaman annenin içsel, duygusal gelişimi de dikkatle incelenmeli, çocuğa hazır olup olmadığına bakılmalıdır. Psikolojik ve pedagojik açıdan bilinçlenen kadınların (kısmen de erkeklerin) giderek yaygınlaşan yeni vicdani sorusu şu şekilde ifade edilebilir: Çocuk yetiştirmenin benden beklediklerini karşılamaya yetecek kadar olgun muyum? Çocuğun gelişimi için ihtiyacı olan kişisel özelliklere sahip miyim? Eğer cevap olumsuzsa -çocuk isteği iptal olsun ya da olmasın- sorumluluk bilincine sahip bir karar şu şekilde ortaya çıkıyor:

²⁹ Roos/Hassauer, 1982, s. 189.

Ya çocuk yok, ya da henüz çocuk yok. Bu konuyla ilgili olarak, evlilik dışı birlikte yaşama olgusu üzerinde yapılan bir saha çalışmasından bir parça:

“Birçok insan çocuğun ‘ancak ileride’ olabileceği duygusunu taşıyor: ... ancak ilişkinin sorunları halledildikten sonra, ya da ancak kişi kendini ayakları yere basar hissettiği zaman... İnsan bir birey olarak yeterince gelişmiş ve olgunlaşmış hissetmek istiyor, çünkü ‘eğer kendimle bile baş edemiyorsam bir çocukla nasıl baş edebilirim?’... Kadınlarda bir annelik korkusunun ortaya çıkması oldukça yaygındır; anneliği ağır sorumlulukları olan ve kendinden çok şeyler bekleyecek bir durum olarak görüyorlar.”³⁰

Çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmekle bağlantılı taleplerin yükselmesiyle birlikte, demek ki, yeni bir karar verme motifinin de yükseldiğini görüyoruz: “sorumluluk yüzünden çocuk yapmama” (Ayck/Stolten); yani, çocuk sevgisi yüzünden. Böylece ortaya tuhaf bir spiral hareketi çıkıyor: Doğan çocuk sayısı azaldıkça her birinin değeri yükseliyor ve ona tanınan haklar da aynı oranda çoğalıyor. Bir çocuğun önemi ve maliyeti arttıkça da, muazzam görevler ve sorumluluklar yüzünden çocuk yapma fikrinden ürken ve çocuk yapmamaya karar veren insanların sayısı aynı oranda artıyor. *Kinderlos aus Verantwortung* (Sorumluluk Yüzünden Çocuk Yapmama) kitabının giriş kısmında şöyle deniyor:

“Bu kitabın yazılması gerektiğini düşündük, çünkü çocuk yapmaya karar vermek her geçen gün daha fazla sorumluluk gerektiriyor... Bu kitabın hedefi çocuklu bir hayat değil,

³⁰ Nichteheleiche Lebensgemeinschaften, 1985, s. 77; ayrıca bkz. Einstellungen zu Ehe und Familie, 1985, s. 177.

tersine günümüzde çocuklara yapılan şeydir. Onların yeme, içme ve bakımdan daha fazla şeye ihtiyaçları var. Onların psikolojik ihtiyaçları genellikle göz ardı ediliyor... Bilinçli olarak çocuk yapmamak bir meydan okumadır. Yeni bir etik, toplumsal sorumluluğun yeni bir biçimi kendini çocuksuzluk olarak ifade ediyor.”³¹

Planlanmış Çocuklar

Çocuk yapmaya ya da yapmamaya karar verme konusunda bugün çok çeşitli bakış açıları var; bunlar “kişinin kendine ait yaşamı”nın tabi olacağı yeni zorunluluklar ve olanaklardan ebeveynliğin gerekleri ve vaatlerine kadar birçok farklı düzlemde ortaya çıkabiliyorlar. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, çocuk yapmanın hem olumlu hem de olumsuz yanlarını görmek mümkün. Bunun sonucu olarak korkularla umutların birbiriyle çarpıştıklarına şahit oluyoruz. Konuyla ilgili bir kitap başlığı şöyle: *Kinderwunsch -Reden und Gegenreden* (Çocuk Arzusu -Olumlu ya da Olumsuz Görüşler) (Roos/Hassauer). Araştırmalar şunu gösteriyor: “Olumlu ya da olumsuz görüşler karakteristik tedirginlikleri, çelişkili duyguları ve iç çatışmaları yansıtıyorlar.”³²

Böylece karar verme anı denen şey giderek bir karar verme sürecine dönüşüyor; bu özellikle -birçok psikolojik, pedagojik ve kişisel deneyim fikirlerinden ötürü- artık her şeyi mümkün olduğunca bilinçli yapmak isteyen “yeni kadınlar” (bazen de erkekler) arasında yaygın. Çünkü ne de olsa bu da geleneksel sınıfsal, cinsel, hiyerarşik rollerin artık eski donuk yörüngelerinde ilerle-

³¹ Ayck/Stolten, 1978, s. 12 f, s. 18, s. 25.

³² Urdze/Rertich, 1981, s. 94.

medikleri bir toplumun göstergelerinden biridir: Yaşam öyküsünün oluşturulması ve düzenlenmesinin kişinin bizzat kendisi tarafından yapılması zorunluluğu giderek artıyor; okul tipinden staj yerine, ikamet yerinden partner seçimine kadar birçok alanda uzun ya da kısa vadeli planlar yapmak ve hayatı bunlara göre düzenlemek, giderek kaçınılmaz hale geliyor. Bu planlı olma baskısının, kadının yaşamıyla annelik arasındaki ilişki konusunda da oldukça etkili olduğunu konuyla ilgili kadın kitapları açıkça gösteriyor. Günümüz anne adayının parolası, bir kadın elkitabında şöyle ifade ediliyor: Önce “her şeyi dikkatle düşünün” ve sonra “gerçekten sağlam bir karar verin”.³³ Araştırma ve kişisel deneyim kitaplarına baktığımızda bu formülün uygulandığını görüyoruz. Bir saha araştırmasından çıkan sonuç: “Ankete katılan kadınların birçoğu içinden geldiği gibi yaşama konusundaki kayıptan yakınıyor. Eskiden çocukların daha doğal bir akış içinde dünyaya geldiklerini, oysa günümüzde bunun ancak bilinçli bir kararla mümkün olabildiğini ifade ediyorlar.”³⁴ Kadınların birçoğu uzun uzun psikoloji kitapları karıştırdıktan, günlükler okuduktan, kız arkadaşlarla konuştuktan ve elbette partnerle de görüştükten sonra çocuk isteyip istemediklerini anlamaya, mevcut engelleri ve olanakları iyice tanımaya çalışıyor. “Aydınlanmak” için halihazırda anne olan kadınlarla görüşüyorlar, “şimdiden önlem almak” için, “donanımlı” olmak için ve gerektiğinde “engellemek” için onların “öğütlerini” dinliyorlar, çünkü “tam olarak bilmek” istiyorlar. Bu yüzden de ebeveynler kendi deneyimlerini

³³ *The Boston Women's Health Book Collective*, 1980, Cilt 2, s. 640.

³⁴ *Nichteheliche Lebensgemeinschaften*, 1985, s. 78.

yazıp karmaşık duygularını ortaya koyuyorlar ya da bu uzun yolda başkalarına rehber olsun diye kılavuz kitaplar yazıyorlar:

“Bu kitabı yazmak bizim için elzemdi. Kitap tam bir bıkkınlıktan doğdu. Çocuk yapma konusunda üç dört yıl konuştuk. İkimiz kendi aramızda tartıştık, arkadaşlarımızla, dostlarımızla, yaşlılarımızla görüştük... Şimdi kitap bitti. Onunla birlikte hayatımızın bir etabı da sona ermiş oldu. Çocuk sorunu nesnelleşti.” (Bilim Asistanı)³⁵

“[Erkek arkadaşım] çocuk istemek için ne gibi nedenlerim olduğunu hep yazmamı isterdi. Üç yıl boyunca bu konuyu düşündüm, ama gerçekten önemli bir ana neden bulamadım. Bir sürü küçük şeyin bir araya gelmesi söz konusu.” (Grafiker)³⁶

Bir zaman dünyanın en doğal şeyi olan bir konu, şimdi bazı kesimlerde oldukça karmaşık bir şey haline geldi. Artık hiçbir şey kendiliğinden olmuyor, her şey önce kafada tartılıyor: Yeni kadın “sürekli sorgular” ve her şeyi “problem” yapar. Çocuk (eğer olacaksa) istenerek olmalıdır. Ama günümüzde artık istekler de doğal akışında gitmediği, tersine birçok soru tarafından frenlendiği için, çocuklar da artık planlanmış çocuklar oluyor. Günter Grass ile birlikte söylersek: “Kafadan Doğumlar”. Röportajlarda ve anı kitaplarında bunun belirtilerine çok sık rastlıyoruz. Çocuk isteğiyle ilintili bazı kavramlar planlamaya işaret ediyor: Örneğin “Argümanlar”, “kendini gözlemleme ve oto-teşhis”, kendi kaos stratejisini şeffaf görebilme”, “her şeyi mükemmel oluncaya kadar ince ince düşünme”. İkiz bekleyen ebeveynler ise

³⁵ Hassauer/Reos in Reos/Hassauer, 1982, s. 11.

³⁶ Vogt/Hagebaumer, 1977, s. 25.

“elbette derhal” “ikizlerde şizofreni oranlarının yüksek olduğunu” hatırlıyorlar. Bu sonuncusu biraz aşırı bir örnek olabilir, ama devam edelim: Bir uzmanla bir tezgâhtar arasındaki evlilik görüşmesinde tek çocuk durumuna karşı “argümanlar” sıralanıyor. Bir başka tezgâhtar kadın hamileliğinin ilk aylarında, hamilelik konusunda bulabildiği “hemen her şeyi okuduğunu” ve “özellikle de... çeşitli doğum yöntemleriyle ilgilendiğini” anlatıyor. Görülüyor ki çocuk isteği ve bunun sonuçları hakkında sürekli olarak yeni tezler ve teoriler ortaya atılıyor. Günter Grass modern durumu şöyle betimliyor:

“Örnek bir çift. İmrenilecek kadar güzel bir çift. Günümüz resimli kitaplarından bir çift. Bir kedileri var ve hâlâ bir çocukları yok. Olmadığı ya da denk gelmediği için değil, bilakis adam, kadın ‘hadi artık çocuk yapalım,’ dediğinde ‘henüz değil,’ dediği için, buna karşın kadın da, erkek çocuk istediği zaman, ‘Bunu mümkün görmüyorum, teorik olarak’ deyip karşı durduğu için: ‘Ben değil. Ya da artık değil. Eğer sorumluluk bilinciyle hareket edeceksek bunu objektifleştirmeliyiz. Çocuğa nasıl bir gelecek hazırlamayı düşünüyorsunuz? Bu konuda bir perspektif göremiyorum ben. Ayrıca bunlardan yeterince var, her yer çocuk. Hindistan’da, Meksika’da, Mısır’da, Çin’de. İstatistiklere bir bak.”³⁷

2. Çocuğa Hazırlık

Peki bu -genellikle uzun süreli planlamalardan sonra- çocuk yapmaya karar verenlerin durumu nedir? Eşler artık bütün o ciddi kuşkuları unutuyor ve tüm kalbiyle çocuk için seviniyor mu? Olay hiç de bu kadar basit değil. Çünkü sevinçli beklenti bugün birçok başka duy-

³⁷ Grass, 1980, s. 12.

guyla karışık halde ortaya çıkıyor: “Planlama” işi devam ediyor. Müstakbel çocukla ilgili ilk düşünceler ortaya çıktığı anda eşler, özellikle de kadınlar, popüler bilim tarzında ortaya çıkan ve son yıllarda oldukça yaygınlaşan çocuk yetiştirme kılavuzlarının talepleriyle karşı karşıya kalıyorlar. Bu bölümde, 20. yüzyıl biterken müstakbel anne babalardan beklenen görev ve sorumluluklardan bazılarını biraz yakından incelemeyi deneyelim.

Kadının (Bazen de Erkeğin) Hamilelikten Önce Yapması Gerekenler

19. yüzyıl tıbbı bize çocuk yetiştirmede uygun beslenmenin çok önemli olduğunu öğretti. 20. yüzyılda bu fikirler daha da geliştirildi ve mükemmelleştirildi. Şimdi söylenen, doğru beslenmenin çok çok erken bir dönemde, müstakbel çiftte, özellikle de anne adayında, çocuk olmadan yıllar önce başlaması gerektiği yolunda. Örneğin 1969 yılında yayınlanan bir kılavuz kitapta şöyle deniyor:

“Şimdiye kadar sadece annenin hamilelik sırasındaki beslenmesine büyük önem verildi. Bugün çok ileri gidiliyor ve kadınlara ancak son derece sağlıklıysalar hamile kalmayı düşünmeleri öneriliyor.”³⁸

ÖKO-TEST Küçük Çocuklar İçin Kılavuz’da (birinci baskı Mayıs 1988, Nisan 1989’da 49.-63. bin baskısı) şöyle deniyor:

³⁸ Schönfeldt, 1969, s. 8.

“Annelerin yaşam biçimi... anne sütünün kalitesi açısından can alıcı bir önem arz ediyor... Uzun yıllar vejetaryen ve organik beslenen kadınlar.. daha az yük altındadırlar.. Hamilelik sırasında beslenme tarzında yapılacak kısa vadeli bir değişim... yeterli değildir, çünkü zararlı maddelerin vücuttan atılması uzun yıllar almaktadır.”³⁹

Ama günümüzde, eğer çocuk açısından en uygun sağlık koşulları yaratılmak isteniyorsa, sağlıklı beslenme de tek başına yeterli görülmemektedir. Tıp ne kadar hızlı ilerliyorsa, bizler de o kadar fazla düşünmek zorundayız. Bir kılavuz kitapta dendiği gibi: “Hamile kalmadan önce, kapsamlı bir tıbbi kontrol süreci planlamanız yerinde olacaktır, böylelikle daha en başından itibaren en uygun sağlık koşullarını sağlamanız kolaylaşır.”⁴⁰ Diğer bir kılavuzda da belirtildiği gibi gelişim bu kadarla kalmaz ve devam eder: “... genetik muayenelerin hamilelik planından önce yapılması çok daha iyidir.”⁴¹ Hazırlıkların en iyi şekilde yapılması için çeşitli uzmanlara danışılması öneriliyor. Bunun için yine kılavuz kaynaklardan bir örnek verelim:

Çok okunan kadın dergilerinden birinde, “Count-down to Conception” (Hamileliğe Geri Sayım) başlığı altında hamileliğe hazırlık aşamasında yapılması gerekenlerin ayrıntılı bir listesi veriliyor. Parola şöyle ifade ediliyor: “Doğmamış çocuğunuzu koruyun”; bunun için de ilk adımların hamilelik başlangıcından aylar önce atılması gerekiyor. Bunlardan bazıları şöyle: Diş hekimi ve jinekolog muayeneleri, kedi sahipleri için özel testler (Toxoplasmosis tehlikesi yüzünden) ve ayrıca zenciler,

³⁹ ÖKO-TEST Küçük Çocuklar İçin Kılavuz, s. 25 f.

⁴⁰ Beck, 1970, s. 238.

⁴¹ *Junge Familie. Das Baby-Journal*. Sayı 5/1988, s. 30.

Yahudiler, Asyalılar ve Akdenizli kadınlar için de (genetik yatkınlıklar açısından) birtakım özel testler.⁴² “Planlı Hareket ve Daha İyi Bebek” başlıklı “hamilelik öncesi hazırlık” amaçlı benzer bir programda ideal durumun hamilelikten altı ay öncesinden başladığı belirtildikten sonra, her iki partnerin de genel bir sağlık kontrolünden geçmesi, çeşitli kan testleri ve tansiyon ölçümleri yaptırması, dengeli beslenme konusunda bilgilenme, sigara, alkol ve uyuşturucu kullanımının sona erdirilmesi, stresten kaçınılması öneriliyor. Bu çabaların amacı ise şu şekilde açıklanıyor:

“Daha iyisine sahip olmak varken neden ortalama bir bebeğe sahip olursunuz ki? Daha iyi bebekler tepeden tırnağa daha orantılı olurlar. En uygun duruşa sahiptirler, bacakları çarpık olmaz, düztaban ya da kambur olmazlar. Zihinleri açık, tepkileri hızlı, dengeli, kısacası her açıdan mükemmeldirler. Çeneleri dişlerinin düzgün gelişimine uygun olarak şekillenmiştir. Kafatasları düzgündür, beyin tam olarak gelişebilmesi için yeterli alana sahiptir.”⁴³

Doğmamış Çocuk: Narin ve Hassas Bir Varlık

Hamileliğe hazırlık aşamasında geçerli olan şeyler, “mutlu olay” gerçekleştikten sonra daha da çok önem kazanmaktadırlar: Kapsamlı bir özen ve dikkat şarttır. Burada da yine tıbbi bilgilerin hızlı gelişimi başrolü oynamaktadır, özellikle de doğum öncesi alanındaki araştırmalar. 19. yüzyılda insan hayatının başlangıcına dair sadece bazı kesin olmayan bilgilere sahipken son yıllarda ana karnına düşme ile doğum arasındaki dokuz ay,

⁴² McCall's, Ocak 1986, s. 42.

⁴³ Observer, 26 Nisan 1987.

neredeyse bütün ayrıntılarıyla incelenmiş bulunuyor. Bir zamanlar karanlık olan bölgelerden şimdi renkli görüntüler elde edilebiliyor: Henüz doğmamış çocuğun görüntüsü, daha ilk hücre bölünmelerinden itibaren izlenebiliyor. Embriyonun nasıl büyüdüğünü, beslenme ve metabolizma süreçlerini, hangi dış etkenlerin ana karnındaki gelişimi etkilediğini anbean görebiliyoruz. İşte can alıcı nokta da tam olarak burada ortaya çıkıyor: Bu tür etkenleri kontrol edebilmek ve yönlendirebilmek için, embriyonun taşıyıcısına, yani anneye yönelik katı talimatnameler hazırlanıyor. “Dikkat, hamileler için tehlike!”⁴⁴ cümlesi adeta yaygın bir parola haline geldi. Aslında bunun içeriğine dikkatli bakıldığında tehlikenin hamile olan için değil, hamile olanın karnında taşıdığı embriyo için olduğu açıkça görülüyor. Çok sayıda gıda maddesi embriyo için zararlı olduğundan, annenin tüketmemesi gereken gıda maddelerinin de bir listesi olması kaçınılmazdır:

“Annelerin hamilelik sırasında alkol, kahve, siyah çay ve nikotin tüketmemeleri gerektiğini anlamak herhalde zor olmasa gerek.”⁴⁵

“Çok sık et ve sosis yemek olumsuz bir etki yapar.”⁴⁶

“Hamilelerin yumuşak peynir, yarı sert peynir ve çiğ sütten yapılan peynir yememeleri, kaşar türü peynirin ke-narlarını soymaları, sert peynir türleri tüketmeleri gerekir. Çiğ kıyma ve çiğ sosis yememeleri yerinde olur... hatta az pişmiş etten de kaçınmaları önerilir.”⁴⁷

Çocuk doğduktan sonra da öneriler devam ediyor; anne sütünün önemli besin maddelerini içermesi için. Böylece

⁴⁴ *Ratgeder aus der Apotheke*, 15.03.1989, s. 14.

⁴⁵ Bruker/Gutjahr, 1986, s. 154.

⁴⁶ *ÖKO-TEST. Ratgeber Kleinkinder*, s. 25 f.

⁴⁷ *Ratgeder aus der Apotheke*, 15.03.1989, s. 14 f.

anne örneğın balık yemeye teşvik ediliyor: “Anne sütünde bulunan balıkyağı içeriğı) özellikle de eikosapentaenoik asit ve dekosahexaenoik asit) bu aylarda bebeğın hızlı beyin gelişimi için önemlidir. Profesör Weber diyor ki: ‘Omega-3 yağ asitlerinin eksikliği merkezi sinir sisteminde ve görme duyusunda rahatsızlıklara sebep olabilir!’”⁴⁸

Derhal bu önerilere uygun hareket etmeye başlamayan hamileye çocuk sevgisi üzerinden baskı yapılıyor: “Bebek tamamen savunmasızdır.”⁴⁹ Hangi müstakbel annenin kalbi buna kayıtsız kalabilir ki? Henüz doğmamış çocuğın içinde bulunduğru riskler detaylı bir şekilde anne adayının gözleri önüne serilir:

“Hamileler içlerinde son derece hassas bir canlı taşımaktadırlar. Anne için tehlikeli olmayan zararlı maddeler anne karnındaki bebekte bazı ağır hasarlara yol açabilirler... Eğer anne adayına *Listeria* bakterisi bulaşırsa bu, annede grip benzeri belirtiler gösterir. Ama normalde pek önemli olmayan bu zararlı bakteriler bebek açısından çok ağır sonuçlar doğurabilir: Karaciğerinde, pankreasında, böbreklerinde, akciğerinde ya da midesinde kistler oluşabilir, kan dolaşımı ve solunum sisteminde bozukluklar meydana gelebilir. Bunun yanında *Listeria* beyne de sıçrayabilir ve felçlere, beyin zarı iltihabına, erken ya da geç doğuma neden olabilir. Bu bebeklerin yüzde 40’ı doğumdan sonra ölmekte, hayatta kalanların birçoğru zihinsel engelli olarak hayatlarını sürdürmektedir... [Toxoplasmose] anne açısından genellikle hiç fark edilmeyen bir seyir gösterir... ama bebeğru ciddi zararlar verebilir: Buradaki riskler felçten gelişim bozukluklarına, hafif ve ağır zihinsel sorunlara, görme bozukluklarına, hatta körlüğru kadar varan geniş bir yelpaze çizer.”⁵⁰

⁴⁸ *Eltern* Nr. 4/1988, s. 164.

⁴⁹ *Ratgeder aus der Apotheke*, 15.03.1989, s. 14.

⁵⁰ A.g.e.

Hamilelik sırasındaki ideal anne kendini tümüyle bebeğe göre ayarlayan kadındır, kendisine hayat tarzında kapsamlı bir dönüşüm önerilir. Hatta bazı televizyon dizilerinin izlenmesinin bile ileride çocuğa zararlı olabileceği söylenir ve mantıksal sonuç: Müstakbel anne bunlardan kaçınmalıdır.

“Bebekler daha anne karnındayken ‘Denver’ ve ‘Dallas’la tanışıyorlar. Bu bebekler büyüdüklerinde bu tür diziler izlemekten kendilerini alamayacaklardır. Çünkü daha doğmadan manipüle edilmiş ve bazı filmler için önceden programlanmış ve onlara bağımlı hale getirilmiş oluyorlar.” Bu yüzden: “İyisi mi hamileyken televizyon dizisi izlemeyin.”⁵¹

Okullarda ya da çeşitli eğitim kurumlarında, kiliselerde, çevreci gruplarda ve hem yerel hem de ulusal düzeydeki kurumlarda, kendine uzman diyen kişiler özel konferanslar verip kurslar düzenliyorlar ve “müstakbel anneye öğütler” veriyorlar (hatta bazen müstakbel babalara da). Bu kurslarda işlenen konuların kapsamı ise son yıllarda oldukça geniş bir yelpaze çizmeye başladı. Çok okunan bir ebeveyn dergisinde şöyle deniyor: “Hamilelik kurslarının çoğu artık sadece jimnastik, nefes teknikleri, hamileliğin gidişatı ve doğumla ilgili tıbbi bilgilerle sınırlı kalmıyor: Henüz ana karnında olan bebek de işin içine katılıyor, onun ihtiyaçları ve hassaslığı konusunda anne babalarda bir duygu geliştiriliyor, daha doğrusu var olan duygu güçlendiriliyor.”⁵² Aşağıdaki parçada, “müstakbel anne babaların doğmamış bebekle nasıl temas kurabilecekleri” konusunda “tamamen yeni

⁵¹ *Junge Familie. Das Baby-Journal. Sayı 5/1988, s. 38.*

⁵² *Eltern* Nr. 9/1985, s. 15.

    ayrı yöntem”⁵³ anlatılıyor. Örneğin “doğum öncesi ayak masajı”, “psikolojik-dokunma yöntemi”, “doğum öncesi  niversitesi” gibi yöntemler betimleniyor. Metin hakkında bir fikir verebilmek için sadece kısa bir parça:

“ zellikle ana karnındaki  ocuk oldukça erken bir dönemde uyarıları, temasları, etkileri algılayabilir... Ebeveynlerin onunla bilinçli bir iletişim kurması ve sevgi dolu bir ilgi göstermesi, gelişimi üzerinde bir motor etkisi yapacaktır. Bu bilinçli, duygusal iletişim [yöntemi keşfeden kişinin görüşüne göre] her hamilelikte kendiliğinden var olan bir şey değildir. Bu fiziksel temas yöntemi anne babalara doğumdan önce bebekle nasıl ilişki kuracaklarını gösteriyor. Bu süreç en geç  ocuk belirgin şekilde hareket etmeye başladığında devreye girmiş olmalı, karın zarı üzerinden çeşitli oyunlar oynanmaya, sevgi ve şefkat dolu konuşmalar ve şarkılar başlamış olmalıdır.”

Bugün özellikle doğumun “nasıl” ve “nerede” olacadı da önemli bir konudur. 19. yüzyılda çocuklar doğal olarak evde doğuyorlardı. 20. yüzyılda klinik doğumları yaygınlaşmaya başladı ve giderek normalleşti. Ancak yüzyılın sonlarına gelindiğinde bunun hiç de doğal olmadığı ileri sürülmeye başlandı. Özellikle de doğumun doğru yeri ve koşulları ve de en iyi yöntemin ne olduğu konusunda uzmanlar arasında basın yoluyla “hararetli” tartışmalar yaşandı. Devlet hastaneleri, özel kadın doğum klinikleri, evde doğum yaptıran ya da hastaneye birlikte giden seyyar ebeler; olanaklar oldukça geniş ve biraz da kafa karıştırıcı, ancak öte yandan giderek bilinçlenen ebeveynler de bütün bunların arasında en doğru tercihi yapmak zorunda. Neyse ki bu konuda da oldukça zen-

⁵³ A.g.e., s. 14-20.

gin bir literatür mevcut. Doğum hazırlıkları alanında dünyaca ünlü bir kadın yazar, elektronik kalp sesi kontrol yönteminden (olmalı mı, olmalıysa nasıl) ve syntozinon iğnesinden (ne zaman ve hangi koşullarda) lokal anestezi ve tam narkoza kadar bütün ayrıntıları ve olası komplikasyonları içeren “kişiye özel doğum planı oluşturma” konusunda insanlara yardımcı oluyor. (Acaba yakında çocuk yapmaya kalkışmadan önce ciddi bir tıp eğitimi almak mı gerekecek?) Bir gündelik gazete bile, “en iyi şekilde hazırlıklı olmak” için yapılacaklar konusunda “kapsamlı bir liste” yayınlatabiliyor günümüzde. Bu arada, “kliniğin havası ve performansı konusunda özel bir araştırma yapılması” da özellikle önerilenler arasında. Bunun için örneğin “klinik önceden gidilip görülebilir, hasta odaları ve ameliyathaneler incelenebilir, doktorlarla ve ebelerle görüşülebilir,” diyor. Ardından da bu tür görüşmelerde sorulması gereken en önemli sorular sıralanıyor: “Doğum muayeneleri için ne tür teknik aletler mevcut? (Ultrason, kalp-damar ses kaydedicisi, kafa elektrotları vs.) Bunlar düzenli olarak kullanılıyor mu?”

Hamilelik doğal bir olay olabilir. Ama 20. yüzyılın sonundan itibaren saf bir doğa kalmadı, o da giderek artan oranda uzmanların kontrolü altına girdi. Deneysel bilgiler değerini yitirdi; artık kadınların arkadaşlarının ya da komşularının deneyimlerine kulak asmamaları öneriliyor, bunun yerine “müstakbel annenin mutlaka doktoruna danışması ve sadece onun dediklerini yapması”⁵⁴ gerekiyor. Mesaj, yanılgıya fırsat vermeyecek kadar açık: “Geleceğin annesi için doktor, kocadan ve çocuğun babasından daha önemlidir!”⁵⁵

⁵⁴ Schönfeldt, 1985, s. 31.

⁵⁵ A.g.e., s. 22.

Pekâlâ, buraya kadar anlatılanlar, günümüzde çocuğa hazırlık konusundaki öneriler ve kurallar repertuarından yapmış olduğumuz bir seçkiden ibarettir. Burada bu önerilere uyulması ve uygulanması yönünde herhangi bir telkin kesinlikle söz konusu değildir. Gerçek durumu hakkıyla inceleyip değerlendirebilmek için yeterince kapsamlı çalışma yok elimizde. Ama yine de buraya kadar olan verilere dayanarak şu kadarı kesin olarak söylenebilir: Günümüzde ebeveynler -özellikle de anneler- pedagojik önerileri eski kuşaklara oranla çok daha fazla dikkate alır hale geldiler.⁵⁶ Anketlerde ve kişisel deneyim kitaplarında toplam kılavuz literatürünün -buna uygun seminerler ve kurslarla birlikte- günümüzde oldukça etkili olduklarına dair sayısız ipucunu görmek mümkün.⁵⁷ Hatta “yeni anneleri” ve “yeni babaları” mi-zahi ve iğneleyici bir şekilde anlatan metinleri okurken şöyle bir izlenim oluşuyor: Sonuna yaklaştığımız 20. yüzyılın ebeveynlerine, adına “yetiştirme çılgınlığı” denen bir virüs bulaşmış durumda.⁵⁸

Şu ana kadar elde edilen olgular, bu konuya ilgi ve katılımın bütün gruplarda eşit bir dağılım göstermediğine işaret ediyor. Öncelikli alıcı grupların ideal profili yaklaşık olarak şöyle çiziliyor: Pedagojik mesajlara en duyarlı kadınlar, orta tabakaya mensup, kendileri de iyi bir eğitim almış olan, şehirde yaşayan, ilk çocuklarını bekleyen ve “geç kalmış anne,” yani yaşı biraz geçkince

⁵⁶ Rolf/Zimmermann, 1985; Schütze, 1981; Zinnecker, 1988.

⁵⁷ Örn. Bullinger, 1986; Reim, 1984.

⁵⁸ Örn. *Kursbuch* Nr. 72, Haziran 1983: *Die neuen Kinder*, *Kursbuch* Nr. 76, Juni 1984: *Die Mütter*.

olan kadınlar. Elbette bu, farklı çevrelerden kadınların pedagojik mesajlara tümüyle duyarsız oldukları anlamına gelmiyor. Kadınların yardım için danıştıkları uzmanlar ya da merciler de danışanın toplumsal konumuna ve eğitim durumuna göre farklılıklar gösteriyor; öyle ki bu yelpaze pedagoji ve psikolojiden kadın hareketine, ücretsiz belediye kurslarından ve renkli basından dini kurumların dağıttıkları broşürlere kadar uzanıyor. Bu topluluk kesinlikle küçük azınlıklarla sınırlı değil. Tipik işaretlerle ilgili az önce çizilen portreyi takip edecek olursak, eğilimin de büyüme yönünde belirginleştiğini görürüz: Eğitim patlaması çoktan geniş kitlelere yayılmış durumda (her yıl gençlerin en az dörtte biri üniversiteye başlıyor); ve asıl önemlisi eğitim patlaması kadınların da yarısına erişmiş bulunuyor. Giderek daha fazla insan -özellikle de gençler- şehirlerde ya da büyük şehirlerin etrafındaki yerleşim bölgelerinde yaşamayı tercih ediyor ve bunun sonucu olarak da küçük yerleşim bölgelerinde ya da gözden ırak yerlerde yaşayanların oranı giderek düşüyor. Ayrıca çok çocuklu ailelerin sayılarında da belirgin bir azalma görülürken, tek çocuklu aile yapısı bir trend halinde artıyor. Son olarak da günümüz kadınları anne olma zamanlarını mümkün olduğunca erteliyorlar ve annelik yaşı da buna paralel olarak yükseliyor.

“Yetiştirme çılgınlığı” konusunda ileri sürülen bu tez, kimilerine afaki gelebilir, ancak: Burada sadece dışsal görünüm dikkate alınmaktadır. Arka plana, altta yatan nedenlere, motiflere, kısacası ebeveynlerin tutumlarını belirleyen içsel hareket prensiplerine inilmemektedir. Buna karşılık gelen bir tahmine birazdan değineceğiz: Bugün gözlemlediğimiz ebeveyn davranışlarındaki

dönüşüm kesinlikle içsel bir mantığa sahip. Çünkü çocuk sevgisi, modernizmin getirdiği koşullar altında, kaçınılmaz olarak bir ikilemle karşılaşılıyor ki bu da onu pedagojik öneriler ormanına yönlendiriyor. 20. yüzyılın son döneminde ebeveynlerin kapıldıkları bu “esaret yapısı” çeşitli yapı taşları üzerinden betimlenebilir:

- Güvensizlik: Ebeveynlerle çocuk arasındaki ilişkiyi düzenleyen, beklentileri ve bunların getirdiği görevleri belirleyen eski güvenceler; bu güvenceler günümüze gelene kadar büyük oranda kayboldular. Modern zamanın insanları, doğa, gelenek ve dar hareket alanının karışımı olan “temel konum”dan çıkarılıp sürekli yeni konumlarla karşı karşıya bırakılıyorlar. Burada özellikle etkili olan faktörler, tekniğin itici gücü, bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeniliklerin hızı, geleneksel anne baba bilgilerinde enflasyonist bir duruma yol açan pedagojik-psikolojik teorilerin yaygınlaşması olarak sıralanabilir. Doğum öncesi kontrollerin ya da anne sütündeki zehir oranının söz konusu olduğu durumlarda büyük büyükannenin (hâlâ yaşıyorsa bile) bilgileri artık yardımcı olamıyor; kadınca hisler, doğanın ya da aklın sesine kulak vermek vs. artık pek işe yaramıyor.

- Sorumluluk ilkesi: Bağimsız karar verme, pedagojik anlamda kullanırsak, ebeveyn girişimi, dahası: anne babalara yüklenen sorumluluktan çocuğun yeniden doğumu. Bu idealin ufkunda anne baba davranışları bugün giderek dünyanın dengeleyici bir iyileşmesi olarak algılanma eğiliminde. Başka bir deyişle, dünya kötüleştikçe anne babaların davranışları da çocuğu koruma yönünde daha fazla bir değişim göstermek durumunda kalıyor (ne kadar fazla Çernobil olursa o kadar çok radyasyon-suz mama arayışı vs.). Özellikle de dünya çapında üreti-

len ekolojik tehlikeler aile içinde sürekli yeni hareket dalgalarına ve yeni anne baba sorumluluklarına dönüşüyor.

- Rakip öneriler: Güvensizlik ve pedagojik idealin, sorumluluk ve kötü gerçekliğin eşzamanlı olması insanları, geleneksel yaşam dünyalarının giderek çözölen bağlarına karşı kuşkuları ortadan kaldırıyormuş gibi görünen ve yeni bir meşruiyet zemini sunabilen dışsal davranış kalıplarına yönlendiriyor. Bilimin ve öneri literatürünün kendini bir vaat olarak ortaya koymasına neden olan nokta tam da burasıdır. Ama yine de sağladıkları etki genellikle güvensizliği ortadan kaldırmıyor, tersine onu daha da güçlendiriyor. Uzmanların, kendini uzman addedenlerin, anti-uzmanların arasındaki rekabette değişen önerilerle birlikte sürekli yeni konjonktürler ortaya çıkıyor (Örneğin ihtiyaca göre ya da planlı emzirme, anne sütüne evet ya da hayır), ama bunlar iş kazası değil, tersine sistematik olarak yapılan şeyler. Çünkü bilim demek bilginin tekrar gözden geçirilebilirliği demektir ve bunun da anlamı şudur: Şu ana kadarki bilgilerimiz yanılığın nitelenir ve pabucu dama atılır.

- Kaçış denemeleri: Kendi davranışından sorumlu olmaya, doğanın sesine, kendiliğindenliğe ve doğrudanlığa geri kaçış (öneri literatürünün tavsiyelerinden biri de budur); ama bu yol aynı çember etrafında yeni bir döngü yaratır. Modernizmin belirtilerinden biri olan güvensizleşme girdabında, bilimselleşmenin bir de öteki yüzü olduğunu ileri sürmek neredeyse nafi bir çabadır.

- Güçlendirici etki olarak sevgi: Yetiştirme edimi bütün sorunlarıyla birlikte “duygusal olarak aşırı yüklenmiş” bir temayı da içinde barındırır. Bu çocukla ve

çocuğa olan sevgiyle ilgilidir. K     bir   ocuk narin ve hassas bir varlıktır, o halde:   ocuğunu seven insan aynı zamanda onu korumak zorundadır! Bu yaygın bir inanıştır. Ebeveynleri en hassas noktasından, yani hasretle beklenen   ocuğa bağlı umutlar ve arzular noktasından yakalar. Bu da kuşkusuz   neri literat  r  n  n dediklerine karşı kişinin kulağını tıkamasını zorlaştıran bir fakt  r.     n   onların   zerinde   zellikle durdukları konulardan biri de   ocuğu bekleyen muhtemel tehlikeler. Ya   ocuğun başına bir şey gelirse? Sadece bu d  ş  nce bile anne babaların i  inde binlerce korku uyandırıyor; bu da   neri kitaplarına ve onların koydukları kurallara uyma eğilimini g    lendiriyor.

B  t  n bu yapıtaşları bir araya getirildiğinde,   ocukla ebeveynler arasındaki ilişkinin sevgi ve   zlem tarafından belirlendiği noktada, bir başka   elişki de en azından ana hatlarıyla ortaya   ıkıyor.     n   modern anne babalar “sorumluluk ilkesi” ile giderek artan oranda, hatalara, yanılğılara, revizyonlara herhangi bir alan bırakmayan bir yaratma eylemine mahk  m hale geliyorlar. Yetişkin eşe duyulan sevgide kişi s  rekli yeni yollar deneyebilir (en k  t   ihtimalle boşanma da bir yoldur) ve sorumluluk her iki eş arasında paylaşılır. Buna karşın   ocuğa olan sevginin asimetrik bir yapısı vardır; sorumluluk tek yanlı olarak anne babadadır ve her t  rl   hata (pedagojik beklentinin vardığı sonu  )   ocuğun hayatta kalma şansı   zerinde derin ve hatta geri d  nd  r  lemez sonu  lar doğurabilir. Anne babaların “yetiştirme   ılgınlığı” olarak ortaya   ıkan şey, b  ylece sevgi, sorumluluk, g  vensizlikten oluşan mantık silsilesi i  inde oluşuyor ki bu da kendi i  inde inişleri ve   ıkışları olan ayrı bir işleyiştir.

Teknolojik-bilimsel uygarlık çağında hamilelik artık doğal bir olgu olarak görülüyor, daha çok bir sürü ön muayene ve doktor kontrolü gerektiren “sorunlu bir durum” olarak algılanıyor. Eğer bir de hamileliğe eşlik eden birtakım “risk faktörleri” varsa -ki kılavuz kitaplarına göre bu faktörlerin sayısı bir hayli fazladır-, o zaman her ihtimale karşı doğum öncesi teşhis yöntemlerine başvurulması öneriliyor. Örneğin tıbbi gelişmeleri “evde kullanım” için bir nevi tercüme eden ve böylece onları müstakbel anne babaların oturma odalarına kadar getiren bir ebeveyn dergisi:

“Hamilelikte mümkün olduğunca erken: Çocuk sağlıklı olarak dünyaya geliyor mu? Hangi kontroller yapılmalı? Ne zaman gereklidir? Ne tür riskler mevcuttur?”⁵⁹

Eğer doğum öncesi kontroller sırasında çocukta ciddi bir sorun saptanacak olursa, o zaman müstakbel anne babalar zor bir kararla karşı karşıya kalıyorlar. “Performansın büyük önem taşıdığı zamanımızda en küçük rahatsızlıklar ve handikaplar bile gelişim, entegrasyon, ilerleme ve kendini ortaya koyma açısından dramatik bir önem arz edebiliyorlar.”⁶⁰ Bu cümle, bir insan gene- tiği ve önleyici tıp kongresinde söylendi. O zaman soru şu: Sorumluluk bilinci taşıyan anne babalar, bugün bile bile çocuklarını bir handikapla karşı karşıya bırakma riskine girebilirler mi? Onları daha baştan dezavantajlı başlayan bir hayat yoluna çıkarabilirler mi? Cevap şu

⁵⁹ *Eltern* Nr. 6/1989, kapak konusu.

⁶⁰ Alıntı Roth, 1987, s. 100 f.

olabilir: K rtaj; sorumluluk bilinci yüzünden, hatta  ocuk sevgisi yüzünden. Alman Parlamentosu “Gen teknolojileri” komisyonu  yesi Wolfgang van den Daele bugünkü durumu şöyle tasvir ediyor:

“Böyle bir durumla karşı karşıya kalan kadınların (ya da ebeveynlerin) reaksiyonları, doğum öncesi kontrollerde elde edilen bulgulara uygun olarak hep ya hiç şeklinde ortaya çıkıyor. Kural olarak k rtaj seçeneği, yani sağlıklı bir embriyonun öldürülme olasılığı, eğer kesin bir hastalık riski göreceli olarak yüksekse ya da beklenen zararın ağır mı yoksa hafif mi olduğu ayırt edilebilecek durumdaysa söz konusu oluyor... Klinik açıdan kesinlikle önemsiz olan kromozom anomalilerinde bile ( rneğin XYY), ilgili embriyonun “her ihtimale karşı” aldırılmasına karar verilebiliyor.”⁶¹

Doğum  ncesi teşhis bizi doğrudan yeni bir güvenlik anlayışına götürür. Bu güvenlik anlayışı kuşkusuz, bir yandan da engelli bir çocuğun kendilerine getireceği yükten korunmak isteyen anne babaların kendi çıkarları açısından da önemlidir. Ama kuşkusuz “ ocuğun çıkarları” açısından da genellikle bir güvenlik düşüncesi söz konusudur ve bu, teknolojik ilerlemenin bir sonucu olarak mümkün olabilmi tir. Anne karnındaki çocuğun genetik durumu hakkında bilgimiz olmadığı zamanlarda (ki daha birkaç yıl öncesine kadar böyleydi), doğal olarak ona dışarıdan herhangi bir müdahalemiz olamıyordu; kısacası her şey tamamen kadere bağlıydı. Ama genetik biliminin ilerlemesiyle embriyonun durumu hakkında gittikçe artan bilgilerimiz, onun hakkında karar vermemizi ya da ondan “kaçınmamızı” mümkün hale

⁶¹ Daele, 1985, s. 145 F.

getirdi; dolayısıyla teknoloji ilerledikçe embriyo da müdahaleye açık hale geldi; üstelik de doğrudan anne babanın müdahalesine. Teşhis imkânları arttıkça ebeveynlerin çocuğun geleceğiyle ilgili sorumlulukları da artıyor. Bu sorumlulukları yeniden tanımlayan (alttan alta da dikte eden) şey de bu durumda doğrudan teknolojinin kendisidir. Aşağıda hamileliği sırasında çocuğunun Down sendromlu olacağını öğrenen bir kadının anlattıklarından kısa bir parça yer alıyor:

“Down sendromlu bir çocuğu yetiştirmek için hayatlarımızı kökten değiştirsek bile yine de ileride bizi kaçınılmaz bir gerçeklik bekliyordu... Biz de yaşlandığımız zaman [çocuğumuzu] kime emanet edecektik? Eğer devlet ya da toplum pratik olarak insani bakımını üstlenmedikten sonra zihinsel engelli çocuğumuzun sorumluluğunu biz nasıl üzerimize alabilirdik? Ayrıca ileride devletin vesayetine girecek bir çocuk dünyaya getirmeye vicdanımız da pek elvermiyordu.”⁶²

“Şimdiye kadar doğanın ‘idaresinde’ olan gelişim sürecine müdahale olarak doğum öncesi teşhis, insana ebeveynlik kavramını değiştiren bir kontrol alanı açtı: Teknolojik imkânlarla uygun olarak ebeveynlerin doğmakta olan yaşamla ilgili sorumlulukları da genişledi.”⁶³ Bu durum şimdiden, artık sadece sağlık konularıyla sınırlı kalmamaya başladı. Örneğin “yanlış” (çoğunlukla da kız) cinsiyet de çocuğun geleceği ile ilgili bir engel olarak görülebiliyor.

Alman İnsani Genetik Kurumunun 1989 yılında yapılan yıllık kongresinde şöyle bir olay anlatıldı: Ham-

⁶² Rapp, 1984, s. 319.

⁶³ Hoffmann-Reim, 1988, s. 40.

burg'da bir çift genetik konusunda bilgi almak için bir doktora başvurmuştu; çift, çocuğun cinsiyetini belirlemek için karın suyunun incelenmesini istiyordu. Eğer çocuk erkek olarsa hamilelik devam ettirilecek; aksi halde, yani embriyo kızsas, kûrtaj yaptırılacaktı. Çift Türk kökenliydi; kadın 43, erkek 55 yaşındaydı ve hali-hazırda yedi tane kız çocukları vardı. Birkaç yıl sonra Türkiye'ye geri döneceklerdi ve yaşadıkları yerin âdetlerine göre her kız çocuğu için ayrı ayrı çeyiz hazırlamak zorundaydılar. İşte, kaygıları da tam bu noktada başlıyordu: Eğer yeni doğacak çocuk kız olacak olursa, zaten yaşı ilerlemiş olan adam kız büyüdüğünde daha da yaşlanmış olacaktı ve bu yüzden, onun çeyizini hazırlamak için gerekli parayı bulamayacaktı ve dolayısıyla onu ortada bırakmak zorunda kalacaklardı.

Olayı anlatan doktor, normalde karın suyu incelenmesi işlemine kesinlikle karşı olmasına rağmen bu durumda buna izin vermişti. Çünkü çiftin kaygılarını yerinde ve mantıklı bulmuş, ülkelerine geri döndüklerinde onları bekleyen hayat şartları ve gelenekleri göz önünde bulundurarak işlemin yapılmasını uygun görmüştü. Doktor aynı zamanda bu amaçla karın suyu kontrolü yapılmasına izin vermesinin sadece bir istisna olarak görülmesini istediğini de kesin bir dille belirtmişti. Ardından da şunu ekledi: "Yedi tane kızı olan o kadar da çok Türk ailesi yok." Bunun üzerine izleyiciler arasından bir kadın sordu: "Peki sınırı nereye çizeceksiniz?" Ardından da kendi danışmanlık deneyiminden başka bir olayı anlattı: Konu yine Türk ailesi, yine kızlardı, ama bu sefer iki kız söz konusuydu; yine karın suyu muayenesi isteniyordu ve yine bir kız çocuğu daha olması riski ortadan kaldırılmak isteniyordu.

“Günümüzde hamilelik on yıl öncesine göre bambaşka bir anlam taşıyor. O zamanlar hamile kalmaya karar verdiğimizde ya da kazaen gerçekleşen bir hamileliği kabul ettiğimizde, artık bir daha embriyoyu sonuna kadar taşıyıp taşımamaya karar vermek zorunda kalmıyorduk.”⁶⁴ Doğum öncesi teşhis yöntemleriyle birlikte durum değişti: “deneme amaçlı hamilelik” (Rothman) ortaya çıktı. Böylece doğacak çocukla ebeveyn arasına içsel bir mesafe de girmiş oldu. Çünkü laboratuvar testlerinden ne çıkacağı henüz belli olmadan -karın suyu muayenesinden ancak yirminci haftadan itibaren doğru sonuçlar elde edilebiliyor- karın suyu muayenesi yaptıran birçok kadın, çocukla ilgili umutlarını ve beklentilerini askıya alıyor. Bu arada kendi duygularını tartıyorlar, “çünkü ne de olsa ortaya ne çıkacağı henüz belli değil”, dolayısıyla, hamileliğin sürdürülüp sürdürülmeyeceği de belli değil. Bu durumda da çocuğa karşı bir sevgi beslemek, ancak laboratuvar testlerinden “kaygılanacak bir şey yok” sonucu çıkarsa başlayabilecek bir şey oluyor. Doğum öncesi muayenelerle ilgili olarak pratikten bir örnek:

“Kadının hamilelikle olan bağı, karın suyu muayenesi koşulları altında ancak deneme amaçlı bir bağ olabilir. Kadın hamileliğini görmezlikten gelemeyiz, ama test sonuçlarını almadan da ona bütün kalbiyle bağlanamaz... Kadınların çoğu korkularını bastırmayı başarabiliyor. Ama bunun da bir bedeli var. Bu bedel kendini ileride çocukla kurulacak olan ilişkide gösteriyor. Mesafe bir şekilde korunmak zorunda...

Bir kadın içindeki bebekle ilişki kurmaya nasıl başlayabilir; çocukla ilgili nasıl planlar yapabilir; ona karşı nasıl annelik duyguları geliştirebilir -şayet o belki henüz bebek

⁶⁴ Hubbard, 1984, s. 334.

bile değilse, sadece genetik bir hataysa ve sonunda kürtajla alınmış bir embriyo olarak kalacaksa?”⁶⁵

Genetik araştırmalardaki gelişmeye bağlı olarak müdahale olanakları da günden güne artıyor. Bugün doğum öncesi müdahaleler konuşuluyor, belki yarın anne karnına düşmeden önceki müdahalelerden konuşulacak. Eğer bugüne kadarki gelişmelerin mantığına uygun olarak bir gelecek projeksiyonu yaparsak şöyle bir senaryoyla karşı karşıya kalabiliriz⁶⁶: Belki de kısa bir süre sonra bebeğin genetik özelliklerini seçme, seçmeme ya da kombine etme olanağı doğacak, belki de yüksek kaliteli, değerli sonuçlar vaat eden bir tür yapboz oyunu oynanabilecek. Belki de yakında doğal yollarla çocuk yapmaya gerek kalmayacak ve sadece yumurta hücreleriyle sperm hücreleri bir araya getirilerek “en uygun genetik kombinasyon” elde edilecek. İmkânlar yelpazesi oldukça geniş ve aşk birçok şeyi deneyecektir. Ne diyordu John Locke: “Doğanın olumsuzlanması mutluluğa giden yoldur.” Üreme teknolojileri çağında ebeveynler için bunun ne anlama geldiğini Yvonne Schütze şöyle açıklıyor: “O zaman muhtemelen çocuk sevgisi, anne babaların, çocuğun genetik donanımı için nelere katlandıklarıyla ölçülecek.”⁶⁷

3. Çocuksuz Çocuk İsteği: Hasta Kariyeri Başlıyor

Peki, çocuk yapma isteği varsa ve buna rağmen ortada çocuk yoksa ne olacak? Yapılan son araştırmalara göre

⁶⁵ Rothman, 1988, s. 101-103.

⁶⁶ Beck-Gernsheim, 1988 b.

⁶⁷ Schütze, 1986, s. 127.

çocuk özlemi çeken ama ona bir türlü kavuşamayan çiftlerin sayısında belirgin bir artış gözlemleniyor. Tahminlere göre çiftlerin yaklaşık % 10-15'i kısırlık sorunu yaşıyor: kadın hamile kalamıyor!⁶⁸ Modern tıp onlar için çeşitli tedavi yöntemleri geliştirmiş durumda. Yel-paze, artık rutin bir jinekolojik müdahale haline gelen hormon tedavisinden tüp bebek yöntemine, sperm bankasından alınan dondurulmuş sperm kullanımına kadar uzanıyor. Yöntemler ister geleneksel isterse sansasyonel olsun, hepsinin tek bir amacı var: Özlemle beklenen çocuğu getirmek.

Peki bu her zaman gerçekleşiyor mu? Tıbbi üreme yardımı ne gibi şartlar altında yapılıyor ve ne gibi külfetler getiriyor? Başarı şanslarını ve olası yan etkileri daha yakından inceleyelim.

Öncelikle günümüzde artık standart hale gelmiş olan kısırlık tedavisi yöntemlerini, yani ısı ölçümünü ve hormon tevdisini ele alalım. Bu noktada bile cinsellik büyük oranda -“ideal durumda” herhalde tümüyledir- doktor kontrolüne tabi olmak durumunda. Süreç başladığında artık bir tür, katı teknik kurallara göre yerine getirilmesi gereken zorunlu hareketler ve performans sporu haline geliyor (ne zaman, ne zaman değil, ne sıklıkta, hangi pozisyonda). Böylece cinsellik düzenlenip disipline sokuluyor ve sırf biyolojik bir eyleme indirgeniyor. Bu yolda kaybolan şeylerse diğer “fazladan” anlar, yani şehvet, kendiliğindenlik ve duygular oluyor. Arzu hüs-rana dönüşüyor: Fonksiyon baskısı altında hem bireyler hırpalanıyor hem de partnerle olan ilişki.⁶⁹ Bunun için iki deneyim aktaralım:

⁶⁸ Michelmann/Metler, 1987, s. 44.

⁶⁹ Pfeffer/Woollett, 1983.

“Kısırlığın en kötü yanı aşkı planlı hale getirmektir. Bu bütün doğal akışı yok ediyor. Bir dönem onunla sadece hamile kalabileceğim günlerde birlikte olmak istiyordum. Diğer günlerde birlikte olmak anlamsız geliyordu.”

“Günün birinde öyle bir evreye geldik ki aramızdaki cinsellik neredeyse sıfıra indi. Artık pek bir anlamı kalmadı. Biraz sıkıcı ve kesinlikle heyecan vermeyen bir şeye dönüştü; hatta gerginleşti. Her şeyi tümüyle ben organize ediyordum.”⁷⁰

Daha yüksek tıbbi teknolojilerin sunduğu yöntemler kullanıldığında, cinselliğin düzenlenmesi yanında başka birtakım şeyler daha işin içine giriyor. Kullanılan yöntemler, uzun süreli ve genellikle çok zaman alan; aynı zamanda pahalı ve hayatı oldukça sınırlayan, sağlık riskleri ve duygusal yükler getiren şeyler. Tüp bebek yönteminin aşamalarını oldukça somut bir şekilde anlatan bir parçaya göz atalım:

“Yedinci periyot gününe kadar hâlâ normal bir gündelik hayata izin veren bir rutin oluşuyor: Sabahları hapları almak, östrojen seviyesini ölçmek için damardan kan vermek ve kıkımdan hormon iğnesi yemek. Öğleden sonraları saat 15’ten itibaren kliniği arıyorum, hormonlarla ilgili bilgi alıyorum. İğneleri kocam yapıyor, kendisi pratisyen hekimdir. Kliniğin doktorları her gün öğleden sonra laboratuvarından gelen hormon değerlerini tartışıyorlar ve hastanın kaderine karar veriyorlar: Ya süreci kesiyorlar ya da hormon vermeye devam ediyorlar...”

Tedavi ilerledikçe kan vermek de zorlaşıyor ve acı verici hale geliyor, iğnenin her girişini bir yaralanma olarak duyumsamaya başlıyorum. Ama hormonlarla birlikte umut da insanın içine işliyor... Umut insanın içine işliyor, her şey

⁷⁰ A.g.e., s. 28.

insanın içine işliyor. Kocam ve ben giderek hassaslaşıyor, giderek sinirli insanlar oluyoruz. 10. günden itibaren “cinsel ilişkiye girmek yasak”...

8. ile 13. günler arasında birçok şey belirleniyor. Evde folikül seviyesi ve hormon değerleri hakkında konuşuyoruz ve olası şıngalama gününü, yani embriyonun nakledilme gününü ve çocuğun doğum tarihini hesaplamaya çalışıyoruz... Karanlık ultrason odasında günden güne büyüyen bir umuda kapılmış durumdayız. Savunmasız bir şekilde ona teslim olduk.

Tam anlamıyla izole olduk ve gergin bir dönem geçiriyoruz; klinikteki doktorlar hayatımızın kontrolünü ellerine aldılar. Her şeyin bir anda boşa gidebileceği korkusu peşimizi hiç bırakmıyor. Sabahları ultrason muayenesine girmeden önce folikülün kaybolmuş ya da küçülmüş olabileceği endişesi taşıyorum. Ama görüntüdeki o koyu lekeyi görür görmez bir anda rahatlıyorum... Ve sonra asıl rahatlatıcı cümle geliyor: ‘Bu akşam saat 23’te yumurtlamayı harekete geçirecek olan iğneyi yapacağız’... Ben giderek sakinleşiyordum, kocamsa tersine, sinirleniyordu. 36 saat sonra yumurta alınacak, her şey buna bağlı. O andan itibaren her şeyin yolunda gitmesi lazım. Klinik jargonunda buna şöyle deniyor: ‘Eş taze bir sperm örneği kazanıyor’.

Sonraki iki gün yumurtanın alınması, sperm kazanılması, embriyo transferiyle geçiyor; elbette bütün işlemler klinikte yapılıyor; sürekli tıbbi kontrol altındayız. Sonra hasta tekrar evine gönderiliyor; bazı uyarılarla birlikte tabii. Tamamen normal bir yaşam sürmesi gerekiyor, sadece spor, sauna, ağır kaldırmak yasak ve de ‘lütfen önümüzdeki 14 gün içinde cinsel ilişki olmasın.’

Psikolojik Bağlanma

Yukarıdaki parça tipik bir deneyimi yansıtıyor. Tedavi sonunda ya başarıya ulaşıyor ya da ulaşmıyor; öncelikle her halükarda sürekli bir gerginlik, sürekli bir beklenti

durumu yaşıyor. Acaba yumurta gerçekleşecek mi, acaba şırıngalama sırasında dölleyici sperm hücreleri elde edilebilecek mi, acaba döllenmiş yumurta hücreleri bölünmeye başlayacak mı, embriyonun transferi başarıyla gerçekleşecek mi, acaba hormon seviyesi aynı değerde kalacak mı... Acaba, acaba, acaba. Normal durumda farkına varılmadan, kadının bedeninde gizlice olup biten şeyler teknoloji yoluyla evrelere ayrılıyor, gün yüzüne çıkarılıp görünür kılınıyor. Bunun -tedavi edilen kadınların/çiftlerin deneyimlerini merkeze alan kaliteli çalışmaların da gösterdiği gibi- güçlü bir duygusal etkisi vardır: O da ortaya çıkan “psikolojik bağlanma”dır. Her bir evrenin başarıyla geçilmesinden sonra, çift de özlemle bekledikleri mutlu sona, yani çocuğa bir adım daha yaklaşmaktadır. Bir röportajda söylenenlere kulak verelim:

“John ve benim cam fanustaki embriyolarımızı görmemize izin vermelerinden bu yana, iyice inanmaya başladım. Bizim de birkaç çocuğumuz olabilirdi artık ve onlar işte oradalar... elbette onları tam anlamıyla bebek olarak görmüyorum, ama o hücreler bebek olma olanağı taşıyorlar... bizim kendi bebeklerimiz... o soyut ‘çocuk’ umudu ilk kez gerçek oluyor.”⁷¹

Umut ilk kez gözle görülür, elle tutulur olmuştur. Ve bu umut bir tesadüfün eseri değildir, ilgili kadınların “irrasyonel” tepkileri de değildir, hayır: O özel bir teknik yöntemle sistematik olarak üretilmiştir. İnsan bundan kolay kolay vazgeçemez; tedavi tam anlamıyla hedefine ulaşmasa bile. Bu durumda şöyle düşünüyorlar: “Çok

⁷¹ Klein, 1987, s. 8.

yaklaşmıştık.” İlk etaplar gayet güzel gitmişti. Belki bir dahaki sefere daha iyi bir sonuç elde ederiz. O halde: Şimdi, sakın vazgeçmeyelim! Derken bir sonraki tedavi süreci başlar. Teknoloji gizemli bir baştan çıkarma gücü geliştiriyor. Geniş kapsamlı bir çalışmanın sonunda söylendiği gibi: “Tüp bebek uygulamasının ve deneyimlerinin doğal parçası olan duyguların yoğunluğu, ... kadınların bir sonraki tedavi denemelerine hazır olma durumlarını doğrudan güçlendiriyor.”⁷² Kadınlardan biri bu devam etme tutumunu bir tür oyun tutkusuna benzetiyor: “Her seferinde umutsuzluğa düşüyor insan, ama her seferinde de şunu söylüyor: ‘Sadece bir kere daha.’”⁷³

Yukarıdaki röportajda söylenenlere biraz daha devam edelim: Umutları yeşerten fanusta görme olayından sonra,

“hiçbir haber çıkamadı, işte sadece o telefon: ‘Üzgünüm, Bayan M., bir dahaki sefer...’ İşte bu acı verici, hem de çok, ama hemen gidip bir daha kaydoluyor insan. Çünkü o kadar çok *yaklaşmıştık* ki, daha önce hiç olmadığı kadar yakındık bu sefer... böyle olunca da insan *mutlaka* bir kere daha denemeli.”⁷⁴

Fırtınalı Duygular

Korku ile umut arasında, birçok kadın gerçek bir duygu karmaşası içinde oradan oraya savrulup duruyor. Sürecin etaplara ayrılması sonucunda bütün bu adımlar tek

⁷² Williams, 1987, s. 2.

⁷³ *Time* Nr. 37/10 Eylül 1984, s. 38.

⁷⁴ Klein, 1987, s. 8.

tek yaşıyor ve ele alınıyor: Bir yanda başarı şansları, bir yanda riskler, bir onlar, bir bunlar. Sürekli olarak tartılıyorlar, birbirleriyle karşılaştırılıyorlar. Teknolojinin soyut, kuru verileri duyguların büyüyle örülüyor. Şimdi, ZIFT-tedavisi görmüş olan bir kadının anlattıklarına kulak verelim (ZIFT, tüp bebek benzeri bir yöntemdir):

“İki haftalık hormon tedavisinden sonra, yani beklenenden önce hamileydim ve içim iyimserlikle doluydu. Sonraki iki hafta da, embriyoyu bir gecede kaybetme riski yüzünden nefesler tutulmuştu, aynı şekilde iyimserdim. Ruh halinin doruğa çıktığı anlar oluyor. Süreç, tutku ve şehvetin dayanılmaz olduğu şeytani bir aşk kaçamağına benziyor. ZIFT tedavisinin ilk gününde yumurtadan 11 yumurta hücresinin alındığını öğrendim. Adeta kendimden geçtim. Artık hiçbir şey ters gidemezdi. Ama akşam olunca tedirginlik başladı. Ya hücrelerden hiçbiri tutmazsa ne olacaktı? Ya en temel düzlemde ben ve kocam bir türlü birleşemezsek? Spermlerimiz ve yumurta hücrelerimiz bu yapay romantizme katılmak istemezlerse? Ya yarın kalktığımızda ortada zigot falan olmazsa?

Ama hemşire sabah erkenden aradı ve zigotlarımızın oluştuğunu bildirdi. Dört yumurta hücresi döllenmişti. ‘Gelin ve onları alın,’ dedi. Bu davet üzerinde kalbim yerinden fırlayacak gibi oldu. Son derece özenli bir şekilde giyindim, saçlarımı yıkadım, sanki çok özel insanlarla buluşacakmışım gibi hissediyordum.

Onlardan birini içimde tutmayı başarabilecek miydim? Acaba onlar içimde bölünmeye devam edip büyüyecekler miydi? ZIFT istatistiklerini bildiğim için içim umut doluydu. Hayır, bu tam ifade etmedi: Beni narkozla bayılıp karınımda küçük bir yarık açarak hücrelerden üçünü hâlâ çalışan yumurtalıklarımdan birine yerleştirdiklerinde, umuttan adeta çılgına dönmüştüm. (Dördüncü hücre ileride lazım

olur düşüncesiyle dondurulmuştu). Embriyoların yapması gereken tek şey onları hasretle bekleyen rahmimde serpilip büyümekti. Onları ne durdurabilirdi ki?

Herhangi bir şey yaptı ama bunu, işte, herhangi bir şey. Embriyolarım rahme tutunmadılar. Kaybolup gittiler. İki hafta sonra bunu öğrendiğimizde ben bir süreliğine kaybolup gittim, acılarımın içinde büzülüp kaldım. Bu bir ölüm değildi, düşük de değildi, sadece hamile kalamamıştım, o kadar.

Ama embriyolarıma güvenmişim, sanki onları tanıyor-muşum gibi.”⁷⁵

Bu nadir görülen ya da aşırı bir durum değil. Bir yandan teknolojinin “her şeye kadir gücü” karşısında kendini tümüyle güçsüz hisseden, bir yandan da varoluşsal arzularının pençesinde kıvranan kadının, depresyonla coşku arasındaki bu gidiş gelişleri, oldukça yaygın bir tepkidir. Üreme teknolojisinin öncüleri bile burada belli bir tehlikenin yattığını seziyorlar: Teknolojinin öteki yüzünde umut ve hüsrân var, bedensel ve ruhsal acılar var; bu yeniden üretim programına kabul edildikleri için hayallerine kavuşacaklarına inanan binlerce erkek ve kadın bu acıları yaşıyor.⁷⁶

Ve Ebedi Baştan Çıkarıcı: Çocuk

Bütün bu çabaların neyi başardığı sorusu hâlâ cevapsızdır. İstatistikler can sıkıcı. Yeni teknolojilerle tedavi gören çiftlerin çoğu hâlâ özledikleri çocuğa kavuşamıyor. Bu, özellikle çok umut vaat eden tüp bebek uygulaması

⁷⁵ Anne Taylor Fleming: *When a Loving Nest Remains Empty*, New York Times, 15.03.1989.

⁷⁶ Brautigam/Metler, 1985, s. 64.

için de geçerli. Söz konusu yöntemin başarı oranı henüz oldukça düşük düzeyde: Resmi tahminlere göre bu oran % 10 ile % 15 arasında yer almaktadır; kaldı ki konuya eleştirel yaklaşanlar bu oranların bile az çok güzelleştirildiklerini ileri sürüyorlar.⁷⁷ Üreme teknolojilerinin öncüleri bile şöyle yazıyorlar: Bugünkü başarı(sızlık) şansları, tüp bebek tedavisi hizmeti sunan laboratuvarların hızla artması “çocuksuz çiftler açısından ölümcül bir boyuta ulaşmış olabilir.”⁷⁸

Zira tedavilerin başarısız kaldıkları alanlarda bile bunların bir etkisinin olmadığı söylenemez. Kısırlıkları devam eden kadınlar ve erkekler -ki bunlar çoğunlukta- tıbbi müdahale sonucu acılarından kurtulmadıkları gibi, bilakis onları daha da yoğun hissetmeye başlıyorlar. Buna bir de “*tıbbın ürettiği acı*” denebilecek bir şey, yani onları sürekli “hasta” olarak tanımlayan bir dizi tıbbi müdahale sonucu ortaya çıkan yük de ekleniyor. Bu noktada kişinin kendisi hakkındaki fikri ve kendine olan güven duygusu zarar görüyor, partneriyle birlikte yaşaması zorlaşıyor, eş dostla temasları giderek azalıyor; böyle olması pek de şaşırtıcı değildir: Kapsamlı tıbbi tedaviler diğer ilgi ve yaşam alanlarına fazla bir yer bırakmıyor.⁷⁹ Buna karşılık beklenen, ama bir türlü gelmeyen çocuk, düşüncelerin, duyguların ve davranışların merkezine gelip oturuyor.

Elbette buna, kişinin tedavi sürecini istediği zaman kesmekte özgür olduğunu söyleyerek karşı çıkmak mümkün. Ama tam da bu -sadece biyolojik süreçleri değil, aynı zamanda sosyal süreçleri de dikkate aldığımızda-,

⁷⁷ Özetle, Fuchs, 1988.

⁷⁸ Brautigam/Metler, 1985, s. 65.

⁷⁹ Pfeffer/Woollett, 1983.

ilk bakışta görüldüğünden çok daha zor bir şeydir, özellikle de tıptaki gelişmelerin sonucuna bağlı olarak. Çünkü bu araştırmaların “yan etkisi” olarak kısırlığın tanımı değişti ve zaman ekseninde süreç uzatıldı. Eğer bir sürü tedavi şekli varsa, neden bir sonraki tedavi denenmesin ki? Sosyolog Barbara Katz Rothman şöyle diyor:

“Bütün bu yeni tedavi yöntemleri hastalara yeni bir yük getirdi; giderek daha fazla gayret sarf etme zorunluluğu. Acaba sonunda tedaviden vazgeçmek için ne kadar tehlikeli deneysel ilacı, kaç ay -ya da yıl- boyunca kullanmak, ne çok zoraki vücut ısısı ölçümlerine ve ıstırap verici cinselliğe katlanmak gerekiyor? Bir çift ne zaman ‘her şeyi denemiş’ ve vazgeçmeye hak kazanmış oluyor?”⁸⁰

Eskiden kısırlığın doğuştan gelen bir alın yazısı olduğu düşüncesinin yerini günümüzde, bir anlamda “kişinin kendi seçimi” düşüncesi almış durumda. Zira en son ve en yeni yöntemleri denemeden önce vazgeçenler (sonu olmayan bir kısırdöngü) bir anda “suçlu” duruma düştüler. Ne de olsa denemeye devam edebilirlerdi. Bir kez daha Barbara Rothman’a kulak verelim:

“Bu, hangi noktada sadece ve sadece kendi suçları değil de kontrolleri dışında, alınlarına yazılmış kaçınılmaz bir şey olarak kabul ediliyor? Hangi noktadan itibaren hayatlarına normal olarak devam edebilirler? Hâlâ bir şeyleri deneyebilecekleri bir doktor olduğu sürece, kısırlığın beraberinde getirdiği sosyal rol her zaman az çok gönüllü olarak seçilmiş bir şey olarak görülecektir.”⁸¹

⁸⁰ Rothman, 1985, s. 28.

⁸¹ A.g.e., s. 29.

Burada sözü edilen şey, teknoloji tarihinde sıkça görülen örnek bir durumdur. Bir yanıyla teknoloji, gelişiminin her adımıyla insanlara yeni hareket alanları ve problem çözümleri sunar. Ama bir yanıyla da, aynı adım içinde yeni hareket sorumlulukları ve yükleri getirir. Çünkü sunulan bu olanakları kullanması yönünde kişinin üzerinde sosyal ve psikolojik, hatta bazen doğrudan toplumsal bir baskı oluşur. Bu fon üzerinde, röportajlarda ortaya çıkan bir olguyu doğru anlamak gerekir. Tedavi sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığı çiftlerin bazıları, bütün zorluklarına rağmen bu çabayı sarf etmekten dolayı pişman olmadıklarını söylüyorlar. Çiftlerin ne kadar ağır bir süreçten geçtiklerini düşününce bu bir çelişki gibi görünebilir. Ama işte tam da bu ağır yük onlarda bir haklılık, hatta rahatlama duygusu yaratıyor. Çiftler teknolojinin olanaklarını kullanmışlardır ve bunun onlar için şöyle bir anlamı daha vardır: Ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Artık kendilerini suçlayacak bir neden kalmamıştır. Çocuk sevgisine ihanet etmemişlerdir.

“... yani mevcut bütün olanakları kullanmak istiyordum. Sonradan, her şeyi denemedim diye kendimi suçlamamak için.”⁸²

“Eğer bütün bunları baştan sona yapmamış olsaydım, bir şeyleri denemeye cesaret edemediğim için, bu benim hatam olurdu. Hiç kimse, ben kendim bile, bana bakıp şöyle diyemez: ‘Eğer gerçekten biyolojik olarak sana ait bir çocuk istemiş olsaydın, buna sahip olabilirdin.’”⁸³

⁸² Have-Herz, 1988, s. 91.

⁸³ Ms, Ocak/Şubat, 1989, s. 156.

4. Yeni Beklentiler Evreninde Ebeveynler ve Çocuklar

Yukarıda betimlenen türden komplikasyonlar kuşkusuz istisnai durumlardır. Çiftlerin çoğunda çocuk -istenildiği gibi- gerçekten de dünyaya gelir. Peki, bir sonraki evrede neler oluyor? Hamilelik ve doğum sorunsuz bir şekilde gerçekleşikten ve çocuk arzusu gerçek bir çocuğa dönüştükten sonra ortaya ne gibi bir durum çıkıyor?

İlk başlarda çocuk birçok çift için temel bir mutluluk kaynağıdır. Çocuk, hayatlarında yeni bir pencere açmış, duygularını yoğunlaştırmış, kendilerinin bilinci-ne varmalarını sağlamış, duygusal bir tutunma noktası oluşturmuştur; bütün bunlar, sadece çocuk arzusuyla birlikte ortaya çıkan şeyler değildir, tersine, yapılan çalışmaların da gösterdiği gibi, çocukla beraber yaşamaya başladıktan sonra gerçekten somut bir şekilde hissedilir olmuşlardır.⁸⁴ Bu anlamda, ailenin ekonomik bir birlik olarak görüldüğü dönemlerle karşılaştırıldığında, ebeveynlerin elde ettikleri duygusal kazanım önemli ölçüde artmıştır.

Ama bu gerçekliğin sadece bir yüzüdür. Çünkü bu aynı zamanda ebeveynler açısından beklentilerin, görev ve yükümlülüklerin muazzam derecede arttığı bir dönemdir. Daha önceki yüzyıllarda çocuğun getirdiği ek yük çok daha hafifti: Endüstri öncesi toplumun gündelik yaşamında çocuklara özel önem verilmez, pek fazla özen gösterilmezdi. Çocuklar henüz tamamlanmamış, eksik insanlar olarak görülürdü ve bazı ihtiyaçları olabileceği pek dikkate alınmazdı. Bunun sonucu olarak da çocukluk önemsiz bir geçiş dönemi olarak algılanır, bi-

⁸⁴ Ayrıntılar için bkz. Beck-Gernsheim, 1989, s. 26.

linçli bir etkinin ve amaçlı bir eğitimin nesnesi olarak görülmezdi.

Ortaçağ'da durum şöyleydi:

“Ortaçağ'ı günümüzden ayıran belli başlı özelliklerin hiçbiri çocuğa karşı gösterilen ilgi farklılığı kadar dikkat çekici değildir... Genel olarak çocuklar ilk beş altı yıl kendi hallerine bırakılıyor, aileleri tarafından kendilerine pek ihtimam gösterilmiyordu; sonuç olarak da ya hayatta kalıyorlar ya da ölüyorlardı.”⁸⁵

Büyük halk kitlelerinde durum 18. ve 19. yüzyılda da böyleydi:

“Çocuk yetiştirmek yarım yamalak yapılan, kendiliğinden olan bir şeydi... Bilinçli ilkelere dayalı bir terbiyeden söz etmek pek mümkün değildi... Aileler her şeyden çok, çocukların çalışması konusunda katı bir tutum gösteriyorlardı... Çocuklar işlerini yapsa da ailelerin onlarla ilgilenecek ne zamanları ne de istekleri oluyordu; Çocuklar büyük oranda kendi başlarına bırakılıyordu.”⁸⁶

Endüstri öncesi toplumda ebeveynlere yönelik beklentiler bugünküne oranla daha azdı, çünkü hareket olanakları çok daha sınırlıydı: O zamanki anlayışa göre çocuğun gelişimi her şeyden önce Tanrı'nın elindeydi. Bu durum, 18. ve 19. yüzyılda uzmanların konu olarak çocuğu keşfetmeleriyle değişti. Ama henüz sona ermekte olan 19. yüzyılda bile gelenekler ve din hâlâ etkileyici bir güçce sahiptiler ve bu nedenle de geniş halk kitlelerinde çocuk eğitimi bir ölçüde “kendiliğinden” gerçekleşen

⁸⁵ Tuchmann, 1982, s. 56 ve 58.

⁸⁶ Schlumbohm, 1983, s. 67-72

bir şey olarak geliyordu; yani kuşaktan kuşağa aktarılan alışkanlıklara ve kurallara göre. Ama 20. yüzyıl boyunca geleneklerin ve dinin etkisi giderek azaldı, sınıf ve lonca ortaklaşa yaşam mekânı olarak anlamlarını giderek kaybetti. Modern insanın kendi kaderini kendi ellerine alması gerekiyordu, elbette çocuğununkini de. Modern eğitim anlayışının yaygın düsturu şuydu: Çocuğun yeteneklerini geliştirmesini desteklemek.

Modernizmin Düsturu Olarak Optimal Destek

Bu yüzyılın özellikle ellili ve altmışlı yıllarında ortaya çıkan çeşitli gelişmeler, daha 19. yüzyılda başlayan destekleme düşüncesinin daha çok ön plana çıkmasını sağladı. Bunlar özellikle tıp, psikoloji, pedagoji alanında ortaya çıkan ve çocuğu giderek artan oranda şekillendirebilir bir nesne haline getiren yeni buluşlar ve ilerlemelerdir. Böylelikle örneğin 19. yüzyıl sonlarında bile alinyazısı olarak görülen bedensel engeller giderek daha başarıyla tedavi edilebilir ve ortadan kaldırılabilir hale geldiler. Altmışlı yıllarda psikolojide yeni bir araştırma alanı ortaya çıktı; bu alan çocuğun hayatının ilk yıllarına, eskisine oranla çok daha büyük bir önem atfediyor, yeteneklerin desteklenmesinin ihmal edilmesini çocuğun her türlü gelişim olanaklarının kaybedilmesiyle bir tutuyordu. Aynı dönemde gelirlerin de belirgin oranda arttığını görüyoruz; bu da daha önce pek fazla gerçekleştirilemeyen destekleme olanaklarının artık geniş halk kitlelerince uygulanma şansı bulması anlamına geliyordu. En sonunda da politik düzlemde bir eğitim propagandası başlamıştı ve bu özellikle, o zamana kadar de-

zavantajlı konumda bulunan gruplara yönelmişti. Bu ve benzeri koşulların sonucu olarak, ortaya çıkan kültürel baskı giderek güçlendi: Çocuk artık eskisi gibi, tüm bedensel ve zihinsel özellikleriyle, hatta belki eksiklikleriyle birlikte, yani nasıl doğduysa öyle kabul edilmemeliydi. Bütün eksiklikler mümkün olduğunca giderilmeli, (artık şaşılık, kekemelik, yatağı ıslatma gibi şeyler olmamalı), bütün yetenekler geliştirilmeliydi (piyano dersleri alınmalı, dil tatillerine gidilmeli, yazları tenis oynanıp kışları kayak kurslarına devam edilmeliydi). Çocuğun her yönüyle geliştirilmesine yönelik programlarıyla birlikte yeni bir pazar ortaya çıktı. Ama yeni olanakların birden zorunluluk karakterine bürünmeleri fazla zaman almadı. Çünkü ebeveynler çocuğun diş tellerini, gerekli ortopedik araç gereçlerini, kayak kurslarını ve dil tatillerini sağlamaya artık mecburdular.

O halde bunların öncelikle pedagojik direktifler olduğunu, yetiştirme realitesinin kendisi olmadığını söyleyebiliriz. Bu durumda soru, standartların değişmesinin gerçek yetiştirme eylemine yansıyor ya da yansımadığıdır. Mevcut araştırmalar bu konuda eksiksiz bir görünüm sunmak için henüz oldukça yetersizdir. Ama içerdikleri ipuçları en azından, temel ilkelerin birçok düzlemde gerçek yetiştirme eylemine dönüştüklerini gösteriyor. Bu konuda bazı detaylar vermek istersek: Esas itibarıyla ebeveynlerin bilimsel ve popüler bilimsel direktifler söz konusu olduğunda şaşırtıcı bir bilgi düzeyine sahip olduklarını görüyoruz; üstelik bu sadece eğitilmiş orta sınıfla sınırlı kalmıyor. Örneğin alt kesimden aileler üzerinde yapılan bir araştırmada şöyle deniyor: “Ebeveynlerin temizlik ve beslenme eğitimi ya da çocuğun gelişim

evreleri gibi konulardaki bilgileri büyük oranda bilimsel tartışmalar seviyesinde bulunuyor.”⁸⁷ Özellikle alt kesimden ailelerde ebeveynler için “çocuklarının kendilerinden daha iyi şeylere sahip olması önem kazanıyor ve bunu gerçekleştirmek için çaba sarf ediyorlar”; bunun için birçok maddi ve kişisel fedakârlıkta bulunuyorlar.⁸⁸ Çalışan kadınlar arasında yapılan bir araştırmadan elde edilen sonuç şunu ortaya koyuyor: “Bütün bunlar, -çocuğun erken dönem gelişim evrelerine yönelik düzenlemeler, cezalandırma yöntemleri, çocuğun korku ve arzularına empatiyle yaklaşmak- gösteriyor ki, çalışan ailelerdeki çocuk yetiştirme ikliminde bazı değişiklikler olmuştur: Eylemler ve uygulamalar çocuk merkezli hale gelmiştir.”⁸⁹ Bütün bunlar çocuğun yararına olabilir (ama olmayabilir de: İyilik ne zaman sorun haline gelir?). En azından şurası kesin: Her şey ebeveynlerin dâimi katılımını gerektiriyor, özellikle de annelerin. Bunlar bir kere her şeyden önce, çok miktarda “bilgi toplama işi” yapmak zorundalar. Zira bugün çocuk konusunda doğal yollardan gelen bilgilerle kültürel yollardan gelen bilgiler arasında kocaman, hatta giderek de büyüyen bir uçurum var. Diğer taraftan bugünün genç yetişkinleri eski kuşakların anne babalarına göre kendilerini çok daha fazla çocuklarına adanmış durumdalar. Bunun en önemli nedenlerinden biri de hiç kuşkusuz günümüzde, geçmiş yüzyıllara oranla çok daha az sayıda çocuk dünyaya gelmesidir. Böylece bireyler geniş bir kardeş kalabalığı içinde yetişmiyorlar ve bizzat kendileri

⁸⁷ Wahl, 1980, s. 150.

⁸⁸ A.g.e., s. 41.

⁸⁹ Becker-Schmidt/Knapp, 1985, s. 52.

çocuk sahibi oluncaya kadar da çevrelerinde pek fazla çocuk görmüyorlar. Öte yandan günümüz ebeveynleri çocuklar konusunda birer mini-uzman olmak durumundalar. Çünkü pedagojide, psikolojide ve tıpta ortaya çıkan bu konudaki ilerlemelerin sonucu olarak giderek daha fazla bilgi üretiliyor ve bu bilgiler popüler bilim tarafından yaygınlaştırılıyor; çocuğun iyiliği için bu bilgileri edinen ebeveynler de “iyi” ebeveyn kabul ediliyorlar. Pedagojik tartışmanın “çocuk yetiştirmenin bilimselleştirilmesi” adıyla anıldığı bu eğilim, konuyla doğrudan ilgili kimseler açısından, yerine getirmek zorunda oldukları işin bilimselleştirilmesinden başka bir anlam taşımıyor; beklentiler yükseldikçe onları karşılamak da güçleşiyor elbette. Çocuk yetiştirmek her zaman iki yönlü bir ilişki olduğu için, “çocuğun bilim yoluyla fethedilmesi”⁹⁰ aynı zamanda anne babaların da fethedilmesi demektir; özellikle de annelerin. Çocuklar hakkında bir teoriler ağı oluşturulmuştur: Ve bu ağa aynı zamanda anneler de yakalanmaktadır.

“Çocuğun ne giyeceği, nereye, ne zaman, kiminle tatile gideceği, ne yiyeceği, boyunun kısa mı, uzun mu olduğu, gü-rültülü mü, sessiz mi, kambur mu, fazla mı dik olduğu gibi ister eğitim problemleri olsun, isterse okul, her yerde getirilen öneri aynıdır: En iyisi bir doktora danışmak. Doktor sayfaları olmayan hiçbir dergi yoktur; bugün “Ebeveynler” ya da “Çocuğumuz” gibi adları olan dergiler milyonlarca okura ulaşıyor. Deneyimler önemsizleştiriliyor, eski kuşaklardan, anneannelerden öğrenilen şeyler bilimsel kabul edilmiyor ya da modern teorisyenlerin bildiklerine uymuyor, çocuk yetiştirmek bir bilim olarak görülüyor ve bu

⁹⁰ Gstettner, 1981.

yüzden de öğrenilebilir, okunabilir ve özellikle de öğretilebilir kabul ediliyor.”⁹¹

Peki ama kadınlar neden “iş reddetme eylemi”ne kalkışmıyorlar, neden pedagojik bilgi peşinde koşmaktan vazgeçmiyorlar? Bunun cevabı şudur: Öneriler ormanından çıkışı neredeyse imkânsız derecede zorlaştıran engeller ve bariyerler yüzünden. Anneler öncelikle, televizyonda, basında ve okullarda sürekli vaaz edilen, en iyi şekilde destekleme ilkesi tarafından sımsıkı sarılmış durumdadırlar. Onlara verilen bu mesajın bir de sürekli tekrar eden bir nakaratı vardır: Çocuğun ihtiyaçlarını dikkate almazsanız geri döndürülemez zararlara ve yeterince desteklemezseniz gelişim bozukluklarına, performans düşüklüğüne yol açabilirsiniz. “Performans düşüklüğü” kavramı ebeveynlerin çoğu tarafından gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır, zira içinde yaşadıkları sosyal ve mobil toplumda “performans” anahtar bir kategoridir.

Yetersiz desteğin sonucu performans düşüklüğüdür; bu popüler bilimsel yaklaşım tarafından çekilen kırmızı çizgiye karşı ebeveynler kayıtsız kalamaz. Çünkü bunun anlamı, işi reddetme durumunda sert yaptırımların hesaba katılması gerektiğidir, ya da serbest bir tercümeyle: Pedagoji ülkesini terk etmek yasaktır ve cezası vardır! Yaptırımları daha da sertleştiren şey, onların ebeveynlerin en hassas noktalarına isabet etmesidir, onların kalplerine en yakın olana isabet etmesidir, yani çocuğa! Çünkü çocuk için çalışmak diğer hiçbir çalışmaya benzemez, tamamen kendine özgüdür: “Çalışma”nın

⁹¹ Sichrovski, 1984, s. 38 f.

“sevgi”den ayrılamadığı bir alandır ve bu nedenle insanı sürekli çalışmaya iten şeydir sevgi. “Çocuğun yeteneklerini tam kapasite -duygusal, bedensel, zihinsel- kullanamayabileceği yönündeki her türlü ima, annenin kalbini parçalar. Bu yüzden de o kendi davranışlarını nasıl daha iyi hale getirebilirim diye antenlerini sürekli açık tutar.”⁹²

Bu koşullar altında işi reddetmek ancak “kalpsiz” annelerin yapabileceği bir şeydir; yeni tanımlanan beklentilere göre “kuzgun anne” olarak nitelenenlerin. Ama çoğu da, kültürel olarak belirlenen standartlardan kendilerini kurtaramazlar. Çok az yapmaktansa çok fazla yapmayı tercih ederler ve yeterince yapıp yapmadıkları konusunda o bilinen suçluluk duygusunu taşırlar. Pedagojik teoriler çok az performans gösterme korkusu oluşturmuyorlar ve bu korku da kişileri tekrar pedagojik yardım almaya yöneltiyor: Böylece de çember tamamlanmış oluyor.

Ama bilgilenmek tek başına yeterli olmuyor elbette; burada önemli olan bu bilgileri kullanmaktır. Bu da çocuk ve çocuğun gelişimi üzerinde çok yönlü bir “destekleme işi” yapmak anlamına geliyor, zira günümüzde çocuk artık “yapılabilir” bir şey haline gelmiştir. Daha ayrıntılı bakalım: Bunu kim yapıyor? Giderek daha çok sayıda, önlem alan ve doğanın akışını düzenlemek isteyen uzmanlar türüyor. Bu uzmanlar, koruyucu aşılardan terapi egzersizlerine kadar birçok alanda kendi mesleki görevlerini yerine getiriyorlar. Kelimenin gerçek anlamıyla onları “kendine çekmek” mümkün değildir; hastaların bizzat onlara gitmesi gerekir. Ama küçük bir ço-

⁹² *McCall's*, Kasım 1983.

cuk tek başına gider mi? *O halde öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan işleri* kim yerine getirecek? Çocuğu çene ortopedistine ya da kültür fizik çalışmalarına kim götürecekt, kim bekleme salonunda bekleyecek, ilaçları temin edecek, çocuğu egzersizden egzersize taşıyacak, uyarıcı sözlerle, alıştıırma adımlarıyla, kontrollerle ev eğitimini pekiştirecek? İşte bütün bunları yerine getirenler genellikle anneler oluyor.

Ama onlar aslında çok daha fazlasını yapıyorlar. Zira bir uzmanın doğrudan müdahalesini gerektirmeyen gündelik çocuk terbiyesinin o geniş alanı içinde bu sefer -daha sessiz, ama etkisi en az o kadar olan- pedagoji devreye giriyor. Bu durumda ortaya, bir cümleyle özetlenebilecek eylemsellik çıkıyor: Anne, çocuğun gelişimine *yardım eden* kişidir! Bir Amerikan kadın dergisinde de söylendiği gibi: “Teşviksiz geçen zaman, bebek için kayıp zamandır.”⁹³ Dört bir yandan gelen tahriklere karşı anneler (ve zaman zaman da babalar) çocuklarını sirke ve hayvanat bahçesine götürüyor, bebekleriyle birlikte yüzme kursuna gidiyor, çocuklar için ebeveyn etkinlikleri ve semt festivalleri düzenliyorlar. “Doğal gelişen çocukluk” süreci birçok bakımdan ortadan kalkmış durumda, şimdi artık “çocukluğun planlanması” süreci yaşanıyor. Burada da bir tür “çalışmayı reddetme” yoluna gitmek kolay değil, çünkü bu “çocukluğun planlanması” ebeveynlerin sırf canları öyle istiyor diye olmuyor. Daha çok, mobilize toplum şartlarında çocuk yetiştirmek ve çocuğun gelişimini desteklemek “*statünün korunması işinin*” bir parçası olduğu için yapıyorlar bunu.⁹⁴ Kişisel çabayla toplum içindeki konumunu pekiş-

⁹³ Lois Davits, *McCall's*, Temmuz 1984, s. 126.

⁹⁴ Papanek, 1979.

tirme zorunluluğunun hâkim olduğu bir yerde, çocuk odasının bundan muaf tutulması düşünülemezdi: Böylece, çocuk yetiştirmek, yükselme arzularıyla düşme tehdidi arasına gerilen bir halat haline geldi. Yazar John Steinbeck, bu durumu edebi bir dille etkileyici bir şekilde betimler:

“Çocuğun da anne babası gibi olması ve yaşaması düşüncesi birden kabul edilemez bir hale geldi; onun daha iyi olması, daha iyi yaşaması, daha bilgili olması, daha iyi giyinmesi ve mümkünse baba mesleğini değil, akademik bir meslek sürdürmesi gerekiyor. Bu dokunaklı hayal bütün ülkeye yayılmış durumda. Çocuğun anne babasından daha iyi olması beklendiği için onun disipline edilmesi, yönlendirilmesi, iteklenmesi, cesaretlendirilmesi, cezalandırılması, pohpohlanması ve zorlanması gerekiyor.”⁹⁵

Özet olarak söylenebilir ki, ileri endüstrileşmiş toplumda çocuğun fiziksel bakımı bazı yönlerden çok daha kolay hale gelmiştir; özellikle de ev işlerindeki teknolojik gelişmeler, kullan-at alt bezleri ve çocuk mamaları gibi hazır ürünler sayesinde. Ama buna karşılık çocukluğun keşfiyle birlikte birçok yeni tema da keşfedilmiştir. Ariés şöyle der: “Dünyamız çocukluğun fiziksel, ahlaki ve cinsel problemleri tarafından neredeyse tamamen ele geçirilmiştir.”⁹⁶ Böylece, son zamanlarda yapılan bir aile gelişimi araştırmasında da görüldüğü gibi, bir başka düzlemde bir sürü yeni görevler hayatımıza girmiştir: “Günümüzde aile tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir *çocuk yetiştirme baskısı* altındadır.”⁹⁷ Bir zamanlar Tan-

⁹⁵ Steinbeck, 1966.

⁹⁶ Ariés, 1978, s. 560.

⁹⁷ Kaufmann, 1982, s. 530.

rının bir lütfu olan çocuk, bazen de istenmeyen bir yük-
tür; özellikle günümüzde ebeveynler/anneler için “ele
alınması gereken zor bir olgudur”.⁹⁸

Müfredata Göre Aşk

Modern ebeveynleri dört bir taraftan sarmış olan “opti-
mal destek” zorunluluğu, çocuklarla kurulan gündelik
ilişkileri derinden etkilemiş ve değiştirmiştir. İster ban-
yo yaptırmak ve karnını doyurmak olsun, ister onunla
oynamak, onu okşamak ve kucaklamak olsun, bütün
bunlar, doğrudan ihtiyaçların ötesinde, daha yüksek bir
hedefi takip ediyorlar. Hepsi de bir ders olarak tanımlan-
mıştır ve amaçları çocuğun desteklenmesine hizmet
etmektir; yani, yaratıcılığı geliştirmeye, gelişimin itici gü-
cünü oluşturmaya, öğrenme arzusu uyandırmaya yöne-
liktirler. Çocukla olan ilişkiye giderek artan oranda, en
küçük davranışları bir amaca yönelik olmaya zorlayan
bir “şunun için bu” mantalitesi hâkim olmaktadır. 1783
yılında yayınlanan bir çocuk yetiştirme kitabında şöyle
deniyor:

“Bebeklerle oynamayı çok seviyoruz. Ama bu eğlenceyi ol-
duğundan daha yararlı hale getirmek gerekir... Peki neden
çocuğun dikkati annelerin göstermeyi akıl ettikleri şeylere
yöneliktir ve yavaş yavaş, düzen içinde diğer şeylere yönel-
mez? Neden çocukların elinden tutup da onlara düzenli bir
şekilde ve sırasıyla bir şeye dokunmayı, itmeyi, yakalamayı,
tutmayı, bırakmayı vs. öğretmiyoruz? Zira, kısaca söylemek
gerekirse: Hisset, ittir, çek, kavra, tut, bırak! Bedensel bece-
rileri erkenden geliştirmek doğal bir yöntem değil midir? ...

⁹⁸ Hentig, 1984, s. 34.

Kısacası, bebeklerle ya da belli bir yaşa kadar çocuklarla oynanan her oyun, her şaka bilinçli olarak nesneleri ve onların isimlerini öğrenmeye, konuşma organlarını ve bedeninin diğer bölümlerini çalıştırmaya yönelik olmalıdır.” (Basedow)⁹⁹

Son yıllarda bu türden öneriler giderek mükemmelleşti ve özellikle de giderek yaygınlaştı. Çünkü kitle iletişim araçları, kitle kültürü çağında, halk arasında pedagojik fikirlerin dolaşmasını sağlayan birçok olanak ortaya çıkarmıştır: Dergiler, televizyon, kitaplar küçük burjuvaziye, alt kesimin çekirdek ailelerine ve kırsal kesimdeki nüfusa kadar ulaşmaktadır. Birbirinden tamamen farklı bu tür kaynaklardan ortaya, sürekli genişleyen halkalar halinde yayılan bir “çocukluğun aile içinde eğitimi eğilimi” ortaya çıkmıştır. “Çocuk kültürü, burjuva kültürünün doğal yaşam ve oluşum ortamında, çalışan küçük burjuva annelere öğretici bir ders formatında aktarılmakta ve onlardan bunu kendi hayatlarına uygulamaları istenmektedir.”¹⁰⁰ Çok okunan bir dergide şöyle deniyor:

“Çok çeşitli duysal izlenimler ve hareket deneyimleri sayesinde zekâ ve hareket yeteneği ortaya çıkar... Öğrenme fırsatlarını çocuğunuz için organize edin. Eğer çocuğunuza çok çeşitli duysal izlenimler ve hareket deneyimleri olanağı sağlarsanız, bu yolla onun bağımsız ve hareket yeteneği yüksek bir kişi olmasına yardımcı olmuş olursunuz.”¹⁰¹

Böylelikle gündelik hayatın birçok unsuru sadece, “bir amaca hizmet etmek” başlığı altında değerlendirilmiyor.

⁹⁹ Basedow, 1783, alıntı Ostmer/Pieper, 1980, s. 112.

¹⁰⁰ Zinnecker, 1988, s. 124.

¹⁰¹ *Eltern*, Temmuz 1988, s. 150.

Hayır, kalbin spontane dışavurumları da dile getiriliyor: Şefkat, ilgi, sevgi gibi şeyler de gelişim programı içinde birer araca dönüşüyorlar. Yine çok yaygın okunan bir ebeveyn dergisine bir göz atalım:

“Özellikle henüz doğmamış çocuk bile daha o zamandan... dışarıdan gelen etkileri, sesleri, dokunuşları algılar... Anne babanın bilinçli teması ve *sevgi dolu ilgisi* onun *gelişimi üzerinde bir motor etkisi* yapar.” Bu yüzden hamilelere şu önerilir: “Her iki elinizi de gevşek şekilde karnınızın üzerine koyun ve çocuğunuzu büyük bir şefkatle kucakladığınızı hayal edin.”¹⁰²

Bir başka popüler bilim kitabında ise şu satırlara rastlıyoruz:

“Çocuğunuzun zihinsel gelişimini destekleyecek olan yollar-
dan biri de, teşvik etmeyi, *sevgiyi* ve övgüyü *disipline sok-
manın en önemli biçimi* haline getirmekten geçer. Çünkü
bu *teknikler* sadece sosyal ve duygusal gelişimin destek-
lenmesinde değil, aynı zamanda zihinsel gelişim konusunda
da oldukça *etkilidirler*.”¹⁰³

Burada artık anne sevgisi bile bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Konuyla ilgili bilimsel ve popüler bilimsel kitapların hemen hepsinde bu duygu pedagojik gereklilik kategorisinde başı çekmektedir. Bir başka deyişle, sevgi yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Genç ebeveynler için hazırlanan bir broşürden:

“Çocuğun zihinsel ve ruhsal gelişiminde sevgi dolu ilginin ve şefkatin ne kadar temel bir işlevi olduğunun anlatılması

¹⁰² *Eltern*, No: 9/1985, s. 17.

¹⁰³ Beck, 1970, s. 60.

gerekir... Olumlu bir gelişim için bebek... bir başkasının güven verici ilgisine ve sevgisine ihtiyaç duyar, bu kişilerin de en iyisi annedir.”¹⁰⁴

O halde anne sevgisi yerine getirilmesi gereken bir iştir, ama diğer taraftan da bir iş olarak ele alınmaması şarttır. Direktiflere sıkı sıkıya bağlı hareket eden bir anne, yine işini yanlış yapmış olur. Çocuk doktoru D. W. Winnicott annelere şöyle sesleniyor:

“Önemli biri olduğun için sevin, bunun tadını çıkar. Diğer insanlar dünyanın gidişatını uygularken sen onun üyelerinden biri için bir şeyler yapıyor olmanın tadını çıkar. Neredeyse kendine âşık olmanın tadını çıkar, çünkü bebek senin bir parçandır... Bütün bunların tadını kendi adına çıkar, ama o karmaşık çocuk bakımı sürecinden bir sevinç çekip çıkarabiliyorsan, bu bebek açısından son derece önemlidir... *Annenin de eğleniyor olması şarttır*, yoksa bütün çabalar boşa gider, anlamsız ve mekanik bir sürece dönüşür.”¹⁰⁵

Yine bir broşürden:

“Lütfen çocuğunuza mümkün olduğunca gerilimden uzak yaklaşın.”

Anne sevgisi önemli olduğu, ama belli ki zor bir şey de olduğu için, bu konuda birçok kural geliştirilmiştir. “Annenin sevgi hakkındaki zarar verici düşünceleri” konusunda ebeveynler uyarılmıştır ki, bunun çeşitli biçimleri şöyle sıralanabilir: “sahiplenici”, “kendini feda edici”, “düşmanca”, “tabi”, “şefkat bağımlısı”, “şefkat-

¹⁰⁴ *Das Baby*, 1980, s. 3 ve s. 23.

¹⁰⁵ D.W. Winnicott, 1969, alıntı Schütze, 1986, s. 91.

siz”...¹⁰⁶ Annenin çocuğa olan ilgisini ölçebilmek ve bu patlayıcı potansiyeli kontrol altına alabilmek için bir “şefkat indeksi” bile oluşturulmuş durumda. Böylece, bilinçdışı olan bir şey bile planlı hareketin nesnesi haline gelebiliyor ve kalbin anlık heyecanları belli bir hedefe yönlendirilen sevgiye dönüştürülebiliyor. Ama bu, yoğun hazırlıklar gerektiren zor bir girişimdir: Yani planlı sevginin öğrenilmesi ve böylece etkili bir destekleme aracı haline getirilmesi... Ve bütün bunların sonucunda, duygunun spontane hali arkaik bir kalıntıya dönüştürülmüş ve yerine doğru şekilde ve doğru dozda kullanılması gereken karmaşık bir düzenleme getirilmiş oluyor. Bir kitap başlığı her şeyi bir motto şeklinde özetliyor: “Çocukların Sevgiye İhtiyacı Var - Ebeveynlerin Tavsiyesi”.¹⁰⁷ Ve bir başka kitaptan:

“Barbara Sichtermann bu gelişimi şöyle analiz ediyor: ‘Sevgi dolu ilgi ve bakım, kısacası: Sevgi, anne babalar tarafından çocuklarına genellikle özel bir çaba gerektirmeksizin gösteriliyor. Ama herkesin sevgi denen şeyden anladığı farklıdır ve bu türden kontrolsüz bir sevgi modern çocuk yetiştirme modelleri için yetersizdir. Sevginin bakım ve ilgiden oluşan bir sistem içine anlamlı bir şekilde yerleştirilmesi şarttır... Tek tek bireylerde bu sistem (broşürlerde de anlatıldığı gibi) pek de karmaşık değildir. Ama kişi... sevgisini kontrolsüzce gösterebileceğini düşünmemelidir. Eğer çocuğunun zihinsel gelişimini desteklemek istiyorsa, uzmanlar tarafından yapılan güvenilir araştırmaların sonucunda oluşturulan ve seven bireyi -örneğin kitapların tek yönlü olarak okunmasıyla ortaya çıkan durumu düzeltmek için- davranışlarını ayarlayan bir dizi kurala dikkat etmek zorundadır...’¹⁰⁸

¹⁰⁶ Schmidt-Rogge, 1969, alıntı Schütze, 1986, s. 123.

¹⁰⁷ Homan, 1980.

¹⁰⁸ Sichtermann, 1981, s. 35.

“Optimal desteğin” kural haline geldiği yerde anne babalar büyük bir görevle karşı karşıyadırlar. Ama sahip oldukları kaynaklar -para, sinir, zaman ve sabır- bilindiği gibi sınırsız değildir. Buna rağmen görevin yerine getirilmesi gerekiyorsa, o zaman ebeveynler kendi ihtiyaçlarından, çıkarlarından, haklarından feragat etmek ve uzun bir vazgeçilenler listesine hazır olmak zorundadırlar. Bu vazgeçiş öncelikle, çocuktan esas olarak sorumlu olan kişiyle ilgilidir ki bu da çoğu zaman annedir. Son zamanlarda yapılan bir araştırma şöyle diyor:

“Çocuğun -özellikle de ilk yıllarında- çevresine yönelttiği beklentilere karşı gösterdiğimiz zihinsel duyarlılığımız, giderek artan oranda, ebeveynlerden en az birinin kendini çocuğa adanmasını gerektiriyor ve bu da ebeveynlerin -özellikle de annenin- kendi hayat planlarını bir başka zamana ertelemesine, hatta bazı durumlarda hayat boyu bastırmalarına yol açıyor.”¹⁰⁹

Zihinsel beklentilerin doğurduğu sonuçlar bununla da kalmıyor ve anne babanın kendi aralarındaki ilişkiyi de etkiliyor. “Çocuk evliliği pekiştirir”, “Çocuk bir güvencedir ve sevginin işaretidir”; bunlar sık sık çocuk isteğiyle birlikte düşünülen şeylerdir. Peki ya gerçek durum nedir? Bir yanda, ebeveyn olmak giderek zor ve daha karmaşık bir hale geldi. Aynı zamanda evlilik ilişkisi de bir denge hareketine ve güç hareketine dönüştü: “Sürekli olarak konuşma, tartışma, uzlaşma ve değişikliklere hazır olma durumu gerçekleşmeden hiçbir şey yürü-

¹⁰⁹ Kaufmann, 1982, s. 531.

mez oldu.”¹¹⁰ İkilem ortadadır. Çocuğa ne kadar çok konsantre olunursa, ikili ilişkiye o kadar az olunur. Yeni bir aile tipi olarak “çocuk merkezli aile”nin sonuçları yapılan somut bir araştırmada şöyle tasvir ediliyor: “Çocukla yoğun bir içsellik ve zaman gerektiren bir ilişki kuruluyor ve bu da eşler arasındaki ilişkiye birtakım sınırlamalar getiriyor.”¹¹¹

“İdeal tip şöyle görünüyor: Eşlerden her ikisi de çalışmakta, mevcut boş zamanlar çocuğa adanmaktadır... Bu da çalışan ebeveynler açısından kendi aralarındaki iletişim için pek bir alan kalmaması anlamına geliyor. Eşlerden biri çocuğu üstlendiği zaman, diğer eş de bu esnada dış meselelerle ilgileniyor. Bu yolla belki çocuk dışındaki aktivitelere olan ihtiyaç gideriliyor, ama çocuğun doğumundan önce ilişki için motivasyon olan şey, yani birlikte olma arzusu, arka plana itiliyor. Ebeveynlerden sadece birinin -çoğunlukla da erkeğin- çalıştığı vakalarda da durum pek farklı değil: Kadının bütün gününü çocuk ya da çocuklarla geçirdiği için bir yandan akşamları çocuklarla ilgilenmekten başka bir şey yapmak istiyor, bir yandan da kocayla yapılan akşam konuşmaları öyle ya da böyle kadının bütün gün çocuklarla ne yaptığıyla ilgili olmaktan öteye pek geçemiyor.”¹¹²

Popüler bilim alanında bu konuyla ilgili sayıları hızla artan yayınların içinde, yüksek pedagojik ideallerin eşler arasındaki ilişkiye nasıl yansıdığını bilinçli olarak işleyen bazı yayınlara da rastlamak mümkün. O zaman bilanço şöyle bir şekil arz ediyor: “Çocuğun doğumundan sonra ebeveynler genellikle çocukla ilgilenmekten, kar-

¹¹⁰ Bullinger, 1986, s. 24.

¹¹¹ Schütze, 1988, s. 108.

¹¹² A.g.e., s. 107f.

şıklı olarak birbirlerine destek olma konusunda gerekli enerjiyi bulamıyorlar.”¹¹³

“Çocuğun yararına olarak bütün beklentilerin azaltılması gerekiyor. Eşlerin birbirleriyle olan ilişkileri için güç ve zaman bulamadıkları durumlar pek de nadir değildir. Her şey çocuğun ihtiyaçlarına göre düzenlenmek zorundadır. Ebeveynlere sadece çocuktan “arda kalanlar”dır. Gündelik hayatın sürdürülmesi öylesine ön plana çıkıyor ki, ebeveynler sadece görevlerini yerine getiren bireyler haline geliyorlar ve akşamları yorgun argın yatağa ancak yatabiliyorlar...

Sadece erkek ve kadın değil, aralarındaki ilişki de gündelik işlerin arasında boğulup gider. O da bir şekilde gündelik hayatın parçası haline gelir. Artık zirveler yoktur. Eşler arasında heyecan verici ve güzel şeyler ya hiç olmaz ya da nadiren olur. Doğumdan sonraki ilk zamanların yoğunluğu, duyumsamaları bir şekilde eşitler. Bazı çiftler artık birbirlerini sevip sevmediklerini bile bilemeyecek hale gelirler. Gerçi hâlâ birliktedirler, ama çocuğa duydukları ortak kaygının dışında artık onları bağlayan pek az şey kalmıştır.”¹¹⁴

Yapılan birçok anket ve bire bir yapılan görüşmeler, çocuk yetiştirme kitaplarının koydukları yüksek ideallerin ne kadar dominant olduğunu ve eşler arasındaki ilişkinin nasıl kenara itildiğini göstermektedir. Nakarat hemen hemen hep aynı: Çocuğun büyük bir zenginleşme olduğu vurgulanıyor ve yeni bir ait olma duygusu getirdiği söyleniyor. Ama sonra kocaman bir “Ama...” geliyor.

¹¹³ Bullinger, 1986, s. 24.

¹¹⁴ A.g.e., s. 39 ve s. 56.

“Thomas doğduktan sonra kocam ve ben birbirimizi daha yakın hissetmeye başladık, ama bu duygu nadiren uzun süreli oluyor. Eğer evdeysek, çocuk da her zaman orada ve dönüşümlü olarak mutlaka onunla ilgileniyoruz. Onunla ikimizin birlikte dışarı çıkması artık çok özel bir durum haline geldi... Evde birlikte olmak ve çocuk için bir şeyler yapmak anlamında beraber çok zaman geçiriliyor, ama insan aslında eşinden ne kadar uzaklaşmış olduğunu da fark ediyor.”¹¹⁵

“İlk aylarda coşku içindeydik, her şey çok heyecanlı ve ilginçti. Gerçi hep kendi hakkımızda konuşamayacak kadar yorgun oluyorduk. Ama bunun bir gün geçeceğini düşünüyorduk. Oysa hiçbir şey değişmedi, ya da çok az şey değişti. Oğlumuz o kadar zamanımızı alıyor ki her zaman yorgun ve uykusuzuz; ilişkimiz ise tamamen arka plana itilmiş durumda.”¹¹⁶

Pedagoji uzmanlarına yönelip kendilerini tamamen onlara bırakan ve “Her şey çocuk için” prensibini sıkı sıkıya takip eden çiftlerde, gündelik ayrıntılara dek hayat tamamen değişmektedir:

“... bir çocuk sahibi olmak demek, o ana kadarki bütün yaşantıların, deneyimlerin, edindiğimiz bütün alışkanlıkların ve ritüellerin gözden geçirilmesi, değiştirilmesi hatta tamamen unutulması demek... Çocuğu gerçek anlamda ciddiye aldığımızda, artık hiçbir şey eskisi gibi olmuyor. Zaman planlamamız, beslenmemiz, ilişkilerimiz, uyku, evin düzeni, yürüyüşlerimizin hedefleri; bütün bunların çocuğa göre yeniden ayarlanması gerekiyor.”¹¹⁷

¹¹⁵ Blackie, 1988, s. 160.

¹¹⁶ Reim, 1984, s. 101.

¹¹⁷ A.g.e., s. 132.

Bu koşullar altında baskının artması, birtakım hassaslıkların ortaya çıkması ve bunların, şayet açık açık konuşmaya zaman yoksa sonradan daha derin gerilimlere yol açması pek de şaşırtıcı değildir.

“Bir yandan çocuğumuzun muazzam bir gelişim gösterdiği, kocamın ve benim ebeveyn rolümüze giderek alıştığımız dönemde aramızdaki ilişki bir süreliğine neredeyse tamamen koptu. Ancak çocuğumuz on bir aylık olduğunda bu konu üzerinde birlikte konuşup düşünmeye fırsat bulabildik; ilişkimizi güçlendirecek daha belirgin şeyler yapmalıydık, sorumluluklarımız sadece çocuğa karşı değil, birbirimize karşı da vardı ve bunları göz ardı etmemeliydik.”¹¹⁸

“... Evlilik ve ailenin anlamının anlatılan sosyalleşme örneği bağlamında çocuk yüzünden değişmesiyle birlikte, ilişkide muhtemel çatışmaların olması adeta önceden programlanmış bir şeydir.”¹¹⁹ Zaman, güç, sinirler, sabır ve duygular, bütün bunların öncelikli olarak çocuğa yönelmesi günümüzde pek de seyrek görülen bir durum değil. “Çocuk, aradaki bağı güçlendirir” şeklindeki o eski kural, yeni koşullar altında artık geçerli değil, ya da sadece kısmen geçerli.

Peki Ya Aşkın Talepleri?

Geriye şöyle bir soru kalıyor: Bu yeni koşullardan, kendilerine yöneltilen bu yeni beklentilerden, taleplerden, arzulardan çocuklar nasıl etkileniyor?

Buna verilen yanıtta tartışmalıdır. Ya da iyi bir ifadeyle, bu konu bilim çevrelerinde hâlâ hararetle tartışılıyor.

¹¹⁸ A.g.e., s. 16.

¹¹⁹ Nave-Herz, 1987, s. 26.

sılmaktadır. Birçok yazar, modern öncesi toplumdan modern topluma geçişin çocuklar açısından birçok alanda yeni şanslar doğurduğunu ve böylece de bireysel gelişim olanağının önünü açtığını, statü, sınıf ve cinsiyetler arasındaki eski sınırları açıkça gösterdiğini ve en sonunda da eski kâbuslardan ve korkulardan, baskılardan, ihmallerden ve sessiz şiddetten kurtulmamızı sağladığını söylüyor. (Yüzyılımızda Avrupa'nın geri kalmış bölgelerindeki çocukluğu -dışsal yaşam koşullarının tekdüzeliği, eğitim olanaklarının eksikliği, zorla çalıştırılma, sürekli yorgunluk hali- betimleyen şu ünlü otobiyografik anlatıları okuyanlar, eski zamanların hiç de kaybedilmiş cennetler olmadığını anlayacaktır.) Bununla beraber son yıllarda, içinde bulunduğumuz pedagojileşme çağında bile çocuğa yönelik bu kapsamlı ilgi ve bakımın bir de olumsuz tarafının olduğu düşüncesi giderek güçleniyor. Eleştirel söylemlerin nakaratı şu yön- de yoğunlaşıyor:

Pedagojik seferberlik çocukları giderek artan oranda sürekli başında durulması ve kontrol edilmesi gereken, çeşitli gelişim evreleri ve zayıf yönleri bulunan bir program haline getirmiştir. Çocuk yanında mütemadiyen kendisinin fizyolojik ve psikolojik, o anki ve gelecekteki ihtiyaçlarını tanımlayan, onları idare eden ve karşılayan bir yetişkinin bulunmasına ihtiyaç duyan bir varlığa dönüştürülmüştür. Sevgi örtüsü altında yetişkinlerin güç fantezileri de geliştirecekleri bir ortam bulabilmektedirler: "Tek taraflı kitap ve dergilerle silahlanmış olan ebeveynler, çocuklarını bir duygu seli altında bırakıyorlar ve çocuk odalarını bir sosyalleşme merkezi haline getiriyorlar."¹²⁰ Bunun daha özlü bir şekilde ifadesi

¹²⁰ Gronemeyer, 1989, s. 27.

ise şöyle olabilir: İlgi bir “ilgi terörüne”¹²¹ dönüştürüyor.

Ellen Key bu eğilimi daha 20. yüzyılın başlarında dile getirmişti:

“Çocuğun sürekli bir şeyi kendi haline bırakması ya da yaptığı ya da yapmak istediği şeyden başka bir şey yapması, başka bir şey bulması, başka bir şey istemesi gerekir; sürekli algılarının onu yönlendirdiğinden farklı bir yöne yönlendirilmesi gerekir. Ve bütün bunlar da genellikle saf bir şefkatle, dikkatle ve tutkuyla düzenlenmeli, önerilmeli, yardımcı olunmalı, o küçük insani malzeme, ‘Örnek Çocuklar’ model serisi içinde mükemmel bir örnek teşkil etmeli ve o şekilde cilalanmalıdır.”¹²²

Böylece önümüzde çelişkili bir durum oluşuyor. Popüler bilim kitapları çocuk yetiştirme konusunda sürekli olarak önerilerini genişletirken, bilim çevrelerinde bu gelişmeler giderek artan bir kuşkuyla karşılanıyor: Birçokları şimdiden, “Pedagojileşmenin Sonu”nu¹²³ duyurmaya başladı bile. Bir zamanlar ilerlemenin ve özgülleşmenin formülü olarak görülen pedagojinin kapsamlı bir şekilde kullanılması artık sorgulanmaya, hatta kuşkuyla yaklaşılmaya başlandı. Çünkü “Ebeveynin kendinden feragat ederek çocuğa yönelttiği sevgisi bugün artık acımasızca, çocuğun durmaksızın mükemmelleştirilmesi, disipline edilmesi, hatta terbiye edilmesi olarak ortaya çıkmaya başladı.”¹²⁴ Bu eleştirel bakış açısı, aile terapisi alanında yapılan deneysel çalışmaların sonuçları

¹²¹ A.g.e.

¹²² Ellen Key, Alıntı Liegle, 1987, s. 29.

¹²³ Honig, 1988.

¹²⁴ A.g.e., s. 171.

tarafından da desteklenmektedir. Bunlara göre yetişkinlerin -özellikle de annelerin- sürekli olarak feragat performansı göstermeleri her zaman çocuğun yararına olmuyor. Çünkü bastırılan ihtiyaçlar, ki bunu psikoloji açıkça göstermiştir, aslında hiç de ortadan kaldırılmış olmuyorlar. Onlar kendi yollarında ilerlemeye devam ediyorlar, sadece daha gizli biçimler altında yapıyorlar bunu ve sonunda da örneğin çocuğa ya da eşe yönelik bir canavara dönüşüyorlar. Örneğin çocuktan aşırı beklentiler oluşuyor ve teşvik bu sefer aşırı teşvik halini alıyor. Böyle durumlarda çocuğun, “annenin kendine verdiği değeri destekleyici bir role bürünmesi” pek de nadir görülen bir şey değil.¹²⁵ Yalıtılmış bir çekirdek aile içinde, sadece sevgiyi değil, saldırganlıkları da çoğaltan bu türden bir sera etkisi oluşabiliyor.

Çocuğa karşı günümüzde gösterilen bu kapsamlı ve aşırı ilgi, genellikle iyi bir sonuç doğurmuyor ve “sahiplenen bir sevginin”¹²⁶ izlerinden daha fazlasını ortaya koyuyor. “Erken çocukluk sosyalizasyonu” konusunda yapılan uzun süreli bir incelemenin sonuçlarında bu eğilim oldukça belirgin olarak görülebilmektedir: “Ebeveynlerin çocuk merkezliliği... çocuk üzerinde de sürekli bir beklentinin oluşmasına yol açıyor... kişi daha en başından anne babasına karşı öncelikle saygı ve itaat borcu altına girmiş oluyor, böylece günümüzde sevgi çok çeşitli şekillerde yüze vuruluyor ve çocuğun, anne babasına çeşitli şekillerde duygusal destek verme fonksiyonlarını yerine getirmesi gerekiyor.”¹²⁷ Çocuk önünde uzanan geleceğiyle birlikte, kendilerine ait hayat hi-

¹²⁵ Neidhardt, 1975, s. 214.

¹²⁶ Ariés, 1978, s. 562.

¹²⁷ Schütze, 1981, s. 77.

kâyeleri olan anne babasının karşısına çıkıyor, onların o eski başarı, performans, yükselme hayallerine varıncaya kadar tutkularıyla, korkularıyla, özlemleriyle karşı karşıya kalıyor. Kim “Çocuğum benim sahip olduklarımdan daha iyisine sahip olsun,” diyorsa, aslında sadece çocuğunu düşünmüyordur; tersine çoğunlukla kendisini de düşünüyordur.

Peki ya o yüksek beklentiler bu yolla karşılanmayacak olursa ne oluyor? Birçok ebeveyn sonuçta uzlaşma yoluna gidiyor ve yine de çocuklarını sevmeye devam ediyor. Ama bunu başarmak her zaman kolay olmuyor. “Günümüzde aile” konusunun genellikle gözden kaçırılan, unutilan, bastırılan bir bölümü daha vardır: Çocuklara karşı giderek artan şiddet. Giderek daha büyük ölçülerde çocuklar ve gençler anne babaları tarafından ruhsal ve fiziksel şiddete, cinsel tacize ve duygusal redde maruz kalıyorlar. (Yapılan kapsamlı araştırmaların ışığında Almanya’da en az 300.000 ile 400.000 arası çocuk ve genç bu durumdan etkileniyor ve bunlar 11 milyon olan 18 yaş altı çocuk ve genç nüfusun % 5,3’ünden fazlasına tekabül ediyor.¹²⁸ Bu olgunun altında elbette çok çeşitli etmenler yatmaktadır. Ama burada özellikle dikkat çeken şey, tam da anne babaların iyi niyetlerinin tersine dönmesinin çok sık karşılaşılan bir durum olması: Boşa çıkan umutlar adeta dayaha dönüşüyor. De-neysel araştırmaların sonucu kısaca şöyle:

“Genellikle anne babalar, çocuklarının yararına vazgeçtikleri kendi hayallerini ve hayat planlarını çocuklarına yansıtırlar. Anne babalar ‘çocuğum için en iyisi’ni isterler ve bu sırada tam da böyle yapmakla çocuklarının isteklerini ve ihti-

¹²⁸ Hurrelmann, 1989, s. 10.

yaçlarını iskaladıklarını fark etmezler. Giderek artan tek çocuklu aile eğilimi... bu gelişmeyi güçlendirir... Anne babaların büyük bir çoğunluğu günümüzde açık ya da (ki genellikle böyledir) gizli bir baskıyla çocuklarının başarılı bir okul ve iş hayatları olması için gayret ederler. Gençlerin aileden gelen bu tür baskıları karşılayamadığı durumlarda, meslek ve hayat planı konusunda uzun süreli bir çatışma ortaya çıkar, gerilim ve stres potansiyeli gözle görülür bir şekilde yükselir... Çocuklarının kötü performansları ya da uygunsuz davranışlarıyla son derece zor bir emek piyasası ortamında iyi bir iş ve hayat perspektifi şansını kaybetmesinden korkan anne babaların hassas ve sinirli halleri iki kuşak arasında çabucak saldırganlık yüklü bir psikolojik ve sosyal ilişkinin ortaya çıkmasına neden olabilir.”¹²⁹

Bu çalışmaların sonucunda işaret edilen bir başka nokta da çocukların arzularının kendine has koşulları ve içerikleri. Hatırlayalım: Artık çocuklar işgücü ve mirasçı olarak pek kullanılamadıkları için geriye kalan tek ödül, çocukların bizzat sahip oldukları şey bu duygusal değerleridir. Bu, tek yanlı uzmanların gördükleri şekliyle, “yoğun, ama aynı zamanda oldukça güvensiz ve krize müsait bir ödül biçimidir.”

“Endüstri öncesi ve erken endüstri toplumlarıyla karşılaştırıldığında, ebeveynlerle çocuklar arasındaki duygusal ilişkiler bugün oldukça sevgi dolu ve yoğundur. Ama her iki taraf için de, yani çocuklar ve ebeveynler için, bu değerli malla baş etmek giderek zorlaşmaktadır.”¹³⁰

Bu yapı içinde çekirdek ailede kolayca “aşırı duygusallaşma” durumunun, çocukla ebeveynler arasındaki ik-

¹²⁹ A.g.e., s. 12.

¹³⁰ A.g.e.

limde duygusal bir gerilimin ortaya çıkabileceğini görmek zor değil. Benzer bir sera etkisi bugün birçok kadın-erkek ilişkisinde de kendini gösteriyor. Ama burada, şayet karşılıklı beklentiler ve aşırı beklentiler sonunda ilişki bir buhar kazanına dönüşecek olursa, bilindiği üzere bir el freni, bir ventil vardır: Taraflar yollarını ayırabilirler. Ama çocukla -ki can alıcı fark buradadır- olan bağıllık zorunlu olarak sürecektir. Burada meşru bir çıkış yolu yoktur, sadece kategorik bir emir normu vardır: "Ebeveynler çocuklarını sever!" Ebeveynlerin sevgilerini normlara uygun olarak ortaya koyamadıkları durumlarda, ki bunu bile hem kendilerinden hem de başkalarından gizlemek zorundadırlar, bu karmaşık dinamik yapı bir anda şiddet uygulamalarına dönüşebilir.¹³¹

Bu türden düşünceleri takip edersek sevgi ve şiddetin yan yana, ilk başta çok tuhaf, çok akıl dışı, çok rahatsız edici olsa da, var olabileceğini kavramaya başlarız. Bu ikisi arasındaki bağ bu noktada hiç de rastlantısal değildir, tersine sistematik olarak ortaya çıkan bir bağdır: Hüsranı uğrayan bir sevgi, acımasız bir sevgiye dönüşebilir. Bu noktada, genellikle bastırmayı tercih ettiğimiz, aile araştırmacılarının da sık sık hasır altı ettikleri, ama polis dosyalarında acımasızca karşımıza çıkan şeyi yavaş yavaş sezmeye başlıyoruz. Sevgi ve aşk, modern zamanların ideali olan şey, erkeklerle kadınların, ebeveynlerle çocukların arasındaki ilişkiye anlam katan şey, işte tam da bu negatif yanlarını da göze almadan sahip olamayacağımız bir şeydir; bunlar (bazen anlık bazen de uzun süreli olarak) ortaya çıkarlar: Hayal kırıklığı, dışlama, reddetme, nefret. Cennetten cehenneme giden yol hiç de sanıldığı kadar uzun değildir.

¹³¹ Örneğin Büttner/Nicklas, 1984.

Ulrich Beck

BÖLÜM V

Havva'nın Son Elması ya da Aşkın Geleceği

Tekrar radikal bireyciliğin modern kült aracına binelim -adına aşk, aile, evlilik denilerek sevimlileştirilmiş, gizlenmiş ve kutsanmış olan şeye. Bunun için yabancı kültürlerle ve kıtalara gidebilsek ne kadar da kolay olurdu! Ama bu uzaklara kaçış yolu bize kapatılmıştır. Aşk araştırması, kişinin kendi Ben'inin bölgelerinde yaptığı bir tür tanrı araştırmasıdır. Yolculuk içsel dünyanın sakral sislerine doğru, duyguların arzu mağaralarına, şefkatin mobilyalı odalarına, nefret ve çaresizliğin kurban seh-palarına doğru yapılacaktır. Şimdi tekrar oraya doğru yola çıkıyoruz, her bireyin kendi standardize edilmiş merkezi noktası ve dünyadan kaçış alanı olduğunu tahmin ettiği yere: Aşkın devlet tarafından kişisel mesleğe göre biçilmiş, ihtişamla ve soylulukla döşenmiş karargâhına.

Bu sefer bizi ilgilendiren şey, gelecek. Bugünü daha iyi anlayabilmek için şimdiden geleceğe bir uzanma. Mi-

lenyumun kôşesinden meraklı gözlerle geleceğe doğru bir bakış: İnsanlar ve birbirlerine yönelttikleri, ama Ben'in giyinme odalarında aradıkları aşk ne hale gelecek?

Şöyle bir teşhis var: Mutluluğu evlilikte ve aile kurmada aramak, bulutlara merdiven dayayıp bir guguk kuşu yuvasına yerleşmeye benzer. Bugünkü ve gelecekteki aile ilişkilerini dokuyacak olan arzu realiteleri, tamamen pazara dönüşmüş, mobilize olmuş teknoloji toplumunun insanların özel hayatı için rezerve ettiği karşı prensiplerin üzerine kurulmuştur. Erkekler de, kadınlar da baştan sona çıkar, sözleşme, para ve strateji üzerine kurulmuş olan bir toplum içinde birer fedakârlık devrimcileri olmak zorundadırlar ya da zorunda kalacaklardır. Kolektif bir şekilde o kendi özel kişileriyle -lûtfen buraya bir isim girin- ilgili vaka içinde masallara inanmak zorunda kalacaklardır. Leylek ve Noel Baba her tarafta aranan aile mutluluğunun tek garantörleridir; bu da hayalperestlerin her gün kurdukları kişisel uyumun "en sağlam" temelidir.

Eğer aşk ve evliliğin, topluma karşıt bir toplumsal mekânı olduğu doğruysa: pazarın olmadığı, hesabın kitabın yapılmadığı, rasyonel hedefler uğruna hareket edilmediği vs. bir yer... Ayrıca eğer bu karşıtlığın eski bir karşıtlık olmadığı, gereksiz bir sûs olmadığı, ucundan kıyısından değil de merkezi bir karşıtlık olduğu, modern bir karşıtlık olduğu ve özellikle, sınıf deneyiminin ve politik ütopyaların iyice solgunlaşmasıyla birlikte, gelenekten arındırılmış özel yaşamın içinde bir yönelim merkezi olarak anlaşılan bir karşıtlık olduğu da doğruysa... Eğer bütün bunlar özünde doğruysa, o zaman modern çekirdek aile, tarihsel süreci açısından bakıldığında, son derece kırılğan bir yapıdır. Kendi ortaya çıkar-

diğı ve sağlamlaştırmaya çalıştığı şeyin tehdidi altındadır: Endüstrileşmenin, piyasanın, paranın, teknolojinin, hukukun vs. *Tam modernleşme “modern” çekirdek ailenin temellerini ortadan kaldırmaktadır.*

Elbette ailenin “vazgeçilmez” olduğu, hatta muhtemelen “fonksiyonel olarak vazgeçilmez” olduğu *vaaz edilebilir*. Bu en yüksek sosyolojik tarikat nişanı bile, bir erkek ideali olgusunun bu teorik ebedileştirmesi bile, aslında onun gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaz. Güvensiz, tehlikeli bir dünyada, arzuların kendilerine bir sığınak aradıkları bu kırılgan “vazgeçilmezlik”in başına neler geleceğini görmek için kâhin olmaya gerek yok. Bir cetvel alıp modernizmi biraz daha ileri götürmek yeterli: Eğer hiçbir şey olmaz ve bunun sonucu olarak da düşünülemez olan -temel soru budur- gerçekleşirse ne olacak, yani aşkın kaosu aydınlatılır ve modernizmin son derece normal teknik, organizasyonel, hukuki prensiplerine göre (eşitlik, para, sözleşme, pedagoji, psikoterapi vs.) düzenlenirse?

O halde kendimizi en çok tahmin olanakları sağlayacak olan bir perspektife yerleştirelim ve -düşüncenin gücüyle hiç olmazsa bir kere gerçeğin önüne geçerek- aşk ve örneğin elma bağımlılığı, aşk ve banka hesabı yönetimi arasında esas itibarıyla bir fark kalmadığını farz edelim.

Biraz sonra ortaya konulacak olan gelecek senaryosuna temel olan teorik fikir şudur: Bir yeryüzü dini olarak aşk da diğer dinlerle aynı kaderi paylaşır: büyüsü bozulur, nedenselliklere, koşullara ve bilançolara bağlanır. En muhtemel olan gerçekleşir: Teknisyenler (gen), paragraf ve makaleler kazanır. Piyasa ve dürüstlükten oluşan bir erdişilik ortaya çıkar, hesaplanabilir, güvenli,

tıbbi-teknik olarak optimize edilmiş bir “aşk” (evlilik, ebeveynlik) ideali gerçekleşir; hatta bu şimdiden, geleneklerin yenilenen ön cephelerinin arka alanında parıldamaya başlamıştır bile.

1. Yanılsamanın Mobilizasyonu: Çekirdek Aileye Geri Dönüş

Ailenin geleceği hakkındaki soru genellikle yanlış varsayımlardan hareket eder. Çekirdek ailenin bilinen biçimi belli belirsiz bir ailesizlik durumuyla karşılaştırılır ya da başka bir aile tipinin çekirdek ailenin yerine geçtiği söylenir. Çok daha muhtemel olansa -şayet bu kitap-taki analizler doğruysa- bir aile tipinin diğerini bastırmasının değil, tersine birlikte yaşamının ailevi ve aile dışı biçimlerinin geniş bir varyasyon çeşitliliğinin yan yana ortaya çıkması ve varlıklarını sürdürmesinin söz konusu olduğudur. Karakteristik olarak bunların birçoğu -bekârlık, evlilik öncesi birlikte yaşam, evlilik, beraber yaşama, birkaç kez boşanmaya dayalı değişkenlik gösteren ebeveynlik vs.-, farklı evreler olarak bütünlüklü bir yaşam biçimine entegre edileceklerdir.

Ama bir eğilimi fark etmek pek de zor değil: Dünü yarının örneği olarak gören kutsal dünya hareketi; yani *çekirdek aileye geri dönüş*. Aileden ve evlilikten kaçış birçoklarına, aileyi desteklemek için politik ve kurumsal olarak alınan bilinçli karşı önlemlerle karşı durulması gereken taşkın bir bireysellik olarak görünmektedir. Ev işleri ve evliliğin yürütülmesi konusunda kendilerine biçilen rolün ötesinde kendilerine ait bir “yaşam alanı” elde etmeye çalışanlar özellikle kadınlar olduğu için, onların kişisel ve politik çabaları baskı, kuşku ve di-

rençlerle karşılaşılıyor. Aileyi kurtarmaya yönelik önlemler de buna paralel olarak birlikte yaşamının bütüncül biçimine, esasen ilk kez 19. yüzyıldaki endüstri toplumu içinde ortaya çıkmış olan -kocanın eve ekmek getirdiği, kadının evi idare ettiği ve birkaç çocuk dünyaya getirdiği- biçimine yönelmiştir. Anlatılan bütün bireyselleşme ve özgürleşme eğilimlerine rağmen, “Ocağın başına geri dön!” emrine toplumsal bir güç kazandıran çeşitli koşullar ve gelişmeler de ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durabilen, mesleki güvenceye sahip bir varoluş, kadınların yarısından fazlası için söz konusu bile değildir. Gerçi çalışan kadınların, ki bunun içinde aynı zamanda evli kadınlar da vardır, oranı her geçen gün artmaktadır; 1988 yılında her iki kadından biri çalışıyordu (evli olmayan kadınlarda bu oran % 57,6’dır), buna karşın erkeklerince beşte dördü bir işte çalışıyordu. Başka bir açıdan bunun anlamı şudur: Kadınların yarısı evliliğe ve kocalarının bakımına muhtaçtır. Sürekli bir işsizliğin olması ve emek piyasasının sınırlı, hatta giderek küçülen bir kapasiteye sahip olması genel anlamda erkeklerin ve kadınların geleneksel rollerini ve sorumluluk alanlarını yeniden sağlamlaştırmakta ve belki de daha dayanıklı hale getirmektedir. İş yaşamından evlilik yaşamına bu geçiş eğilimi, birçok kadının çocuk yapma arzusu tarafından da güçlendirilmektedir. Kadın rolünün her iki stabilizatörü de -işsizlik ve çocuk yapma isteği- genç kadınların eğitim eksikliklerinin hâlâ sürdüğü ya da yeniden ortaya çıktığı yerlerde daha da etkili olabilmektedir: Böylece de mesleki eğitim konusunda ve yeni gelen kadın kuşağı içinde hayat biçimi motiflerinin polarizasyonuna ve eğitim farklılıklarına yol açmaktadır.

Geçmişle geleceğin bu politik olarak birbirine karıştırılması, sosyal açıdan hor görülen ve “kuzgun anne” denilen çalışan kadının vicdanı körüklenerek, anne rolünün kamusal ve bilimsel dramatizasyonu ile de güçlendirilmektedir. Çocuk yuvalarının azlığı ve çocuğun okul öncesi eğitim zamanlarının standartlaştırılmasıyla çalışan annenin tümüyle sistem dışına itilmesi de yukarıda sözü edilen eğilim üzerinde benzer bir güçlendirici etki yapmaktadır. Böylece yürütülen kadın politikaları alanında, ister kamusal ister şahsi olsun, öne doğru itilen temalar ve yerleri değiştirilen çarpışma alanları ve stratejileri ortaya çıkmıştır. Erkeksi bir sezgiyle, eşzamanlı olarak, anneliği yücelten ilahiyi birlikte söyleyen bir kişi, ileride kariyerlerin karşı karşıya gelmesine dayanamayacak ya da kendi mesleki mobilizasyonu konusunda ısrarlı ve inatçı olacaktır.

Mesleki çalışmayı zorlaştıran ya da imkânsız kılan çocuk yuvası dönemi, eski düzeni annenin iradesine karşı da tekrar ayağa kaldırma noktasında hiç de etkisiz bir manivela sayılmaz; dolayısıyla da bu kadınların önünün kesilerek “işsizliğin düşürülmesi” açısından bir tür önlem haline gelmektedir.

Ama ailenin kurtuluşunu emek piyasasının sürgülü kapıları ardında görenler, hesabı bu koşullar altında birlikte yaşamak durumunda kalan ya da isteyen kadınları ve erkekleri dışarıda tutarak yapıyorlar. Başlangıçta genç kadınların belirgin bir şekilde dışavurdukları mesleki arzularının yarattığı hayal kırıklığını ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kocaya bağımlılığı nasıl atlatacakları tümüyle belirsiz kalmaktadır. Aynı şekilde, yeteri sayıda genç erkeğin, hayat boyu aileyi doyuran kişi rolünü üstlenmeye hazır olup olmadığı (ya da kendi mesleki ko-

numu açısından yapabilecek durumda olup olmadığı) sorusunun da yanıtı belirsizdir. Her halükarda, sistematik olarak üretilen, kadınların eğitimde ve kanun önünde eşitlik beklentileri ile özel yaşamda aile ve iş ortamındaki eşitsizlik gerçeği arasında giderek belirginleşmeye başlayan uyuşmazlıklar, evliliğin yanı sıra aile içinde ve dışında giderek büyümektedir. Bunun *kadın erkek ilişkisinin dışarıdan da kıskırtılan çelişkilerini güçlendireceğini* öngörmek hiç de zor değildir. Sonuç olarak emek piyasasının bariyerleri çekirdek aileyi sadece görünüşte sağlamlaştırabilmekte, ama gerçekte tam tersi olmakta, mahkemelerin koridorları ya da evlilik danışmanlarının ve terapistlerin bekleme odaları giderek daha çok dolup taşmaktadır.

Öte yandan böylelikle kadınlar için yeni bir mahrumiyetin daha yolu açılmaktadır. Artan boşanma rakamları karşısında kadınları emek piyasasından alıp ocağın başına geri dönmeye zorlayanlar en azından bu şekilde toplumun büyük bir bölümü için *sosyal ağda birtakım delikler* açacaklarını bilmelidirler.

Bu, kadın ve erkek arasında aile ve meslek alanındaki eski ilişkileri yeniden kurmak isteyen bütün denemelerin prensip olarak düşünce ve eylem yetersizliği içinde olduklarına işaret etmektedir. Öncelikle bu denemeler modern, demokratik toplumların artık hukuken sabitlenmiş temel yasalarıyla açıkça çelişmektedirler; bu temel yasalara göre eşit olmayan pozisyonlar doğuştan gelmez, tersine herkese açık olan performans ve işe katılım oranına göre belirlenirler. İkinci olarak aile içindeki ve cinsiyetler arasındaki değişiklikler şahsi bir fenomene ve probleme indirgenmekte, bunun sosyal ve kültürel modernleşme ile olan bağlantısı göz ardı edilmektedir.

Bu, parçalanan aile harmonisini yeniden yoğurmak için düşünölen ve propagandası yapılan önerilerde de açıkça kendini belli etmektedir. Bazıları programlı aile yetiştirme kurslarının yardımcı olacağını ileri sürüyor. Bazıları da eş seçiminin profesyonelleştirilmesinde merkezi bir aile terapisi görüyor. Ancak yeterince evlilik danışma merkezi ve terapi kurumu oluşturabilirsek, diyor bazıları da, sorunları kesinlikle alt edebiliriz. Pornografiden hamileliği sonra erdirmenin meşrulaştırılmasına, oradan da feminizme kadar her şey “ailenin içine düştüğü kriz”den sorumlu tutuluyor ve gerekli önlemlerin alınması talep ediliyor. Oysa şaşkınlık ve çaresizlik, açıklamanın vaftiz babasıdır. Tarihsel gelişim ve çatışmaları doğuran toplumsal bağlantılar tamamen görüş alanının dışında kalıyor.

Ama modernleşme -Max Weber’in bir benzetmesini kullanmak gerekirse- hoşumuza gitmezse bir sonraki kavşakta inebileceğimiz bir fayton değildir. Çekirdek ailenin ellili yıllardaki biçimini gerçekten de yeniden oluşturmak isteyenlerin, modernizmin saatini geriye döndürmeleri gerekiyor, yani: Kadınları emek piyasasından sadece gizlice -örneğin annelik ödeneği ya da ev işlerinin çekici hale getirilmesi gibi- çıkarmakla kalmayıp açıkça ve üstelik de sadece emek piyasasından değil, derhal eğitimden de çıkarmaları gerekiyor; ücret düşüşlerini güçlendirmeleri ve en sonunda da kanuni eşitliği geriye döndürmeleri gerekiyor: Felaketin zaten genel seçim hakları konusunda başlayıp başlamadığına bir bakmak icap ediyor; mobilizasyon, piyasa, yeni medya ve bilgi işlem teknolojileri sınırlandırılmalı ya da yasaklanmalıdır. Kısacası, modernizmin bölünemez ilkeleri bölünmeli ve üstelik de bir cinsiyete -elbette- verilmelidir;

diğeri ise -elbette- bunlardan mahrum edilmeli ve bu bir kerede, her zaman geçerli olacak şekilde yapılmalıdır.

2. Yalnızlaşma Olarak Eşitlik: Emek Piyasası ile Aile Arasındaki Çelişki

Kadınların eşit haklara sahip olması talebi bir karşı talep olarak toplumun bütün kesimlerinde dile getirilmektedir. Modernizmin ilkelerinin her alanda -ev işlerinde, parlamentolarda ve hükümetlerde, fabrikalarda, işletmelerde vs.- geçerli olması sağlanmalı, onların bölünmesine izin verilmemelidir. Kadın hareketi tartışmalarında bu eşitlik talebi genellikle “iş piyasasındaki erkek egemenliği”ne dayalı yapının değiştirilmesi talebiyle birlikte seslendirilmektedir. Ekonomik güvenceler, etki etme olanakları, kadının söz hakkına sahip olması için mücadele verilmekte, ama aynı zamanda, diğer “kadınsal” yönelimlerin, değerlerin ve davranış biçimlerinin de toplumsal yaşamın içine sokulması için uğraşılmaktadır. “Eşitlik” ilkesinin bireysel düzlemde ne anlama geldiği hâlâ yoruma muhtaçtır. Burada, belirli bir yorumun -genellikle gözden kaçırılan- bir sonucunun tartışmaya açılması gerekmektedir. Eğer “eşitlik” emek piyasası toplumunun başarıyla gerçekleştirilmesi anlamında herkes için anlaşılır ve uygulanırsa, o zaman da eşitliğin doğal sonucu olarak ortaya en nihayetinde tamamen mobilize bir bekâr-toplum çıkacaktır.

Gerçekleştirilen modernizmin temel figürü -düşünce sonuna kadar vardırılsa- ister erkek ister kadın olsun yalnız yaşayan insandır (Lerke Gravenhorst).¹ Emek

¹ L. Gravenhorst, 1983, s. 17.

piyasaının gerektirdiği şeyler arasında; ailenin, evliliğin, ebeveynliğin, ilişkinin vs. gerektirdikleri göz ardı edilmiştir. Bu anlamda, şahsi çıkarları göz önünde bulundurmadan emek piyasasında mobilite isteyenler -tam da piyasa havarileri- ailenin dağılmasına zemin hazırlamış oluyorlar. Aile (ya da en genel anlamıyla ilişki) ve emek piyasası arasındaki bu çelişki, evlilik kadınlar için aileden sorumluluk, meslekten ve mobiliteden feragat anlamına geldiği süre boyunca gizli olarak kaldı. Ama bugün mesleki çalışma ve ev işlerini eşlerin kararına bırakacak bir boyutta ortaya çıkmış durumda. Eşitliğin bu piyasa yanlısı yorumuyla birlikte, bireyselleşme spirali kadınla erkek arasındaki ilişkiyi giderek daha güçlü bir şekilde etkilemeye başladı. Bunun sadece düşünsel bir egzersiz olmadığı, tek kişilik yaşam biçimlerinin, tek başına çocuk yetiştiren anne ve babaların sayılarındaki ani artışlar tarafından uluslararası boyutta gösterilmektedir. Ama bu aynı zamanda, bu koşullar içinde yaşayan insanlardan talep edilen yaşam biçimlerinde de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bütün sosyal yönelimler ve çeşitlilik içinde, yürütülmek istenen ya da yürütülmek zorunda olunan temel yaşam içinde, bu tür bir yaşam tarzını kendi içinde barındırdığı tehlikelere karşı koruyacak önemlerin alınması gereklidir. Ortaya çıkabilecek çeşitli durumlar için ilişki çevreleri oluşturmak ve bunları korumak şarttır. Bu da, kendi tarafında diğerlerinin yükünü taşımaya da hazır olmayı gerektirir. Arkadaş çevresini sıkılaştırmak hâlâ vazgeçilmezdir ve bu aynı zamanda bekâr yaşamın zevklerinden biridir. Özellikle yüzeyselliklerin kendilerine has bir çekicilikleri vardır. Bütün bunlar mümkün olduğunca sağlam, gerekli özenin gösterilmesi ve sür-

dürülmesi zorunlu olan bir mesleki pozisyon gerektirir -gelir kaynağı olarak, özgüven ve sosyal deneyim olarak-. Böylece ortaya çıkan “kendi yaşam evreni”, Ben’in merkezine, hassasiyetlerine, olanaklarına, güçlerine ve zayıflıklarına uygun olarak kesilip biçilir ve dengelenir.

Ama bu bireyselleşmiş varoluş biçimi başarılı olduğu ölçüde, onun bir yandan da özlenen ve ulaşılmaya çalışılan bir ilişki (evlilik, aile) için aşılmaz bir engele dönüşme tehlikesi de büyür. Bekâr yaşamında ötekine olan özlem büyüdükçe, o insanı şimdi artık gerçekten de “kendi yaşamı” olmuş olan yapının içine alabilmenin imkânsızlığı da büyür. Yaşam ötekinin yokluğu ile doldurulmuş durumdadır. Artık öteki için bir alan mevcut değildir. Yalnızlık bütün gücüyle kendini korur: İlişkilerin çeşitliliği, onlara tanınan haklar, evde yaşama alışkanlıkları, zaman ayırma olanakları, cephe gerisindeki yakıcı acılarla baş edebilmek için yapılması gereken geri çekilmeler. Bütün bunlar umut edilen birliktelik tarafından güçlükle oluşturulan hassas dengesi içinde tehdit edilmektedir. Tek başına ayakta durmanın gerektirdiği yapı aynı zamanda yalnızlığın da parmaklıklarını teşkil eder. Böylece bireyselleşmenin çemberi kapanır. “Kendine ait yaşam” daha iyi şekilde güvenceye alınmak, yaralanmaları önlemek için oluşturulmuş olan duvarlar giderek yükseltilmek zorundadır.

Yalnız yaşayanın varoluş biçimi modernizme giden yolda istisnai bir durum değildir. Bu, gerçekleştirilen emek piyasası toplumunun temel görüntüsüdür. Piyasa mantığı içinde geçerli olan sosyal bağların reddi, en ilerlemiş evresi içinde, sürekli bir birliktelik için gerekli olan koşulları da ortadan kaldırmaya başlar. Böylelikle

bu varoluş biçimi çelişkili bir toplumsallaşma durumuna dönüşür ve en yüksek seviyesine erişmiş olan ileri derecede toplumsallaşma artık orada görünmez olur.

Burada uygulandığı biçimiyle bu düşünceler şimdilik daha çok “ideal tip” içerikli bir karaktere sahiptirler. Verilerin de gösterdiği gibi buna giderek büyüyen bir gerçeklik parçası da tekabül etmektedir. Dahası da var: Bu, verili kurumsal koşullar altında, cinsiyetler arası eşitlik talebinin muhtemelen göz ardı edilen, görülmek istenmeyen sonuçlarından biridir. Kadın hareketinin tarafları gibi, son derece haklı olarak, içinde modernizmi ortaya çıkaran gelenekleri sürdürmek ve kadınla erkeğin piyasa koşullarına uygun şekilde eşitliğini sağlamak isteyen ve buna çalışanlar, aynı zamanda bu yolun sonunda çok büyük bir ihtimalle eşit haklara sahip bir birliğin durmadığını, tersine birbirine karşıt ve zıt yönde ilerleyen yollar ve durumlar içinde yalnızlaşmanın beklediğini, bunun belirtilerinin daha şimdiden birlikte yaşamının yüzeyselliği altında yeşermeye başlamış olduğunu da bilmek zorundadırlar.

3. “Evlilik Sonrası Evlilik” -

Boşanmaya Dayalı Büyük ve Genişleyen Aileler

Eğer biri diyelim ki 22. yüzyıldan geriye dönüp bugünkü endüstriyel ortaçağa, yani 21. yüzyıla geçiş dönemine bakacak olursa muhtemelen gülümseyecek ve anlamaya çalışacaktır: O zamanlar hâlâ siyasi hiyerarşiler hüküm sürüyormuş. Öneri getiriliyor, tartışılıyor, reddediliyor, koalisyonlar kuruluyor, beraber hareket ediliyormuş. Ve bu ölüm kalım meselesiymiş. Her şey bir kere de büyük medyada tartışılıyor ve sakız gibi çiğne-

niyormuş; sadece yeni çağın gelişini ana hatlarıyla haber veren değişimler hariç. Bunlar “normal” şekilde gerçekleşiyormuş, siyasi açıdan neredeyse fark edilmeden, ama yine de aynı ölçüde radikal ve derinden etkiliymişler. Peki o zamanlar nasıl olmuştu da bir yandan değişimler, adeta göz göre göre, “normallığın” sonuna kadar açık arka kapılarından güven duygusunun sessiz topukları üzerinde süzülerek geçip, birlikte yaşama biçimlerini yapısal olarak habire değiştirirken, bütün dünya beklenti içinde gözlerini politik arenalara -parlamento ve hükümet- dikip öylece beklemişti?

Buna cevap vermek kolay değil. Öncelikle, klasik endüstri toplumunun düşünceyi ve eylemi içine hapsettiği kendiliğindenlik kabuğundan sıyrılmak gerekir. Bir benzetmeyle ifade edecek olursak: Eğer hareket halindeki bir trende koltukların yerini değiştirmeyi tartışıyorsan, bunun yolculuğun hedefini seçmek için uygun bir araç olmadığını gördüğünde şaşırمامalısn.

Endüstriyel-kapitalist gelişim, değişimleri sabitleştirdi ve normalleştirdi. Bu yüzden, “politik olarak yapılabılır olan”a -koltukların yerini değiştirmeye- konsantre haldeyken trenin hedefini ve hızını gözden kaçırmış olması şaşırtıcı değildir. Ama yine de koltuklar oradan oraya çekiştirilip dururken, trenin içinden geçeceği ya da içinde duracağı manzaraların seçilmeye çalışılması biraz tuhaftır.

Peki ama bu normal-devrimin arka kapıları nelerdir? Bunlardan birini bir önceki bölümde gördük: Eşitlik ilkesinin emek piyasasına katılma payı anlamında cinsiyet rollerinin sınırları ötesinde herkes için uygulanması; ki klasik endüstri toplumu aile ile meslek arasındaki ilişkileri bunun üzerine kurmuştur. Diğer arka

plan değişimlerini bundan sonraki bölümlerde tanıyacağız. Burada söz konusu olan şey, kişisel hayat ilişkilerinin bir başka çağına açılan döner kapı olarak boşanmadır.

Bir taraftan, boşanma konusunda ilkesel olarak yeni hiçbir şey yok. Tam tersine: Verili-Sürekli olan bir şey, modernizmin ufku içine giren her şey gibi, çözölüp dağıtılabılır ve yeniden şekillendirilebilir hale gelmiştir. Hatta şunu söylemek bile mümkündür: Boşanma olgusuyla dine dayalı, hayat boyu ve sonsuza kadar sürecek bir evlilik için tipik olan boşanma yasağı arasındaki ilişki kırılmış ve evlilik bağı kendini ortaya çıkaran serbest seçim ilkelerine tabi kılınmıştır. Öyleyse?

Diğer taraftan boşanmanın normalleştirilmesi -daha ileride gösterileceğı üzere- kapıları, ailevi sosyal yapıları, birlikte yaşama örneğini cinsiyetler ve kuşaklar arasında ve içindeki gidiş gelişlerle oradan oraya iten ve yeniden düzenleyen uzun vadeli sürekli değişimler için kapıları açmıştır. Bu, ilk evrede gizli olarak kaldı; bunun için iyi nedenler vardı. Bunlardan birincisi yeni ilkeyi uygulama koşulunun önemsiz olarak görölmesi. Modernizmin, kendi içinden çıkacak olan muhtemel sıradışılığı göz ardı edip ortaya sürdüğü, normallığın üretilmesi, politik oluşumun ana sebebidir. İkincisi, değişimi *münferit bir kader* olarak gerçekleştiriyor, yani söz konusu evliliğin ve ailenin mikro biçimleri içinde. Yani adeta münferit olayın merceğı ve ağır gösterimi altında; oysa makro düzeydeki toplumsal yapı değişiklikleri tecrübe edilebilmek ve görünür hale gelebilmek için doğrudan bir mekân bulamıyorlar; yani adeta durağan bir gözlük altında görünür hale geliyorlar ve özellikle de ancak üzerlerinden onlarca yıl geçtikten sonra, gerçek-

leştirilmelerine hizmet eden normallikğin kabuklarını kırıp içinden çıkabiliyorlar.

Evlilik ilişkisinin boşanmayla birlikte (buna bağı olarak ortaya çıkan acıların az çok atlatılmasından sonra) sonra erdiği, sosyal ve sosyal bilimsel efsanelerden biridir. Bu bakış açısının kaynağı *çiftlerin hukuki olarak ayrılmasıyla (cinsel ve mekânsal) evliliğin sosyal ve psikolojik gerçekliğinin* yanlış bir şekilde bir tutulmasıdır. Sosyal bilimsel aile araştırmaları, “ailevi çekirdek saplantısı” denebilecek olan kış uykusundan ancak yavaş yavaş uyanıyor ve çelişki dolu, çok katmanlı bir fenomeni, yani “*evlilik sonrası evliliğı*” şaşkınlıkla fark ediyor, ama yine de, bunun karşıt kutbu olan “*içsel boşanma*” henüz tamamen göz ardı edilmektedir. Tıpkı bir kolunu kaybeden birinin hâlâ onunla bir şeyleri tutmaya çalışması gibi, boşanan çiftler de çeşitli nedenlerden ötürü uzun yıllar evlilik olmayan bir evliliğı, eşin yokluğıyla ve yokluğunun verdiği acılarla var olduğı bir evliliğı sürdürüyor.

Ancak evliliğı cinsellikle, aşkla, birlikte yaşamayla eş tutan biri boşanmanın evliliğın sonu olduğı yanılgısına düşebilir. Eğer maddi bakım problemlerini, çocukları ya da birlikte yaşanan hayatı merkeze alırsak, evliliğın hukuken bile boşanmayla sona ermediğini hemen görürüz; evlilik daha çok bir başka evreye, evlilik sonrasında “ayrılık evliliğı” evresine geçmiştir. Bu evrede boşanmış olan çiftler ilişkilerinin ayrılık yüzünden giremeyecekleri boyutları ve katmanlarıyla karşılaşırlar. Özellikle çocukların ortadan kaldırılamaz bir şekilde ortak olması ve geçmişteki beraber yaşamın hatırlanan, birlikte oluşturulmuş kimlikleri, evliliğın boşanmayla ortaya çıkan bu doğıal karakterinin en önemli yanlarıdır ve bo-

şanan çiftler ruhlarını kanatırcasına buraya sürter dururlar. Negatif anlamda birlikte yaşamamanın bu temaları ve biçimleri ayrı yaşayan çiftlerin hayatını bazen evliliğin kendisinden daha fazla doldurabilir.

“Seni son gördüğümde, öyle bir söz söyledin ki, yaralarımın üzerine bir tencerenin kapağı kadar uygun gelmişti... ‘umarım ilişkimiz günün birinde tekrar normale döner’... Tanrım, nasıl konuşuyorsun benimle böyle?! Buna şimdi cevap vermek istiyorum, çünkü o an, sen karşımda otururken felçli gibiydim. Dinle: Ben senin bu umudunu paylaşmıyorum: Seni bir daha soğuk, ışıksız bir zamanda görmek istemiyorum. Sen böyle bir şey arzu ediyor olabilirsin ve bizim, büyük bir aşk savaşının iki gazisi gibi günün birinde tekrar buluşan ve birbirlerinin göğsüne cesaret ve affetme madalyası takan soğukkanlı, yetişkin insanlar olmamız seni rahatlatabilir. Zamanında birbirleriyle ölümüne çarpışan ve bu savaştan mutlu bir şekilde sağ çıkarak sonunda bir bahçede barış içinde oturan iki insan, çevrede fıskiyeler, kelebekler... ben senin çocuklarınla oynuyorum, bu arada sen işinle ilgili ufak tefek kaygılarından söz ediyorsun ve ben yalnız ve sefil hayatımla başa çıkamadığım için biraz utanıyorum. Karın bize çay getiriyor ve sonra kibarca yanımdan ayrılıyor... Şunu bilmen gerekir: Bu görüntü bana korkunç görünüyor! Her şeyin üzerine bir sünger çekerek bizi yenecek olan zamanı düşünmek bile istemiyorum. Neden kimse buna karşı çıkmıyor? O hep sanıldığı gibi her şeye kadir degildir; ama onun gücüne inanıp ona karşı savaşımdan meydana terk edersen... Benim olduğum ve olacağım yerde asla ot bitmeyecek. Seni elimde tutmak için sürekli olarak yazmak zorunda kalacağımı bilsem bile, bunu hiç düşünmeden yapacağım, çünkü bu şekilde sana yakın oluyorum, bizi bu şekilde ayakta tutuyorum, seninle konuşuyorum ve bir zamanlar güzel olan hayatımla eğleniyorum.” (Botho Strauss)²

² Botho Strauss, *Der Brief zur Hochzeit*, 1987.

O halde hukuki eylemi eski ve yeni evlilik arasındaki keskin çizgi olarak gören biri, nahif bir şekilde, evliliklerin aile sınırlarıyla çakıştığını ve onlarla kesiştiğini gözden geçiriyor demektir. Boşanan çiftlerin bakım sorunları, çocuklar ve hatırlanan ortak yaşam dolayısıyla çok yönlü ve çok katmanlı bir şekilde birbirlerine bağlı kaldıklarını ve bunun aslında “ölüm bizi ayırıcaya kadar” olduğunu da unutuyor demektir:

Bakım sorunları: En geç, farklı evlilik tipleri arasındaki geçiş sürecinde, eve ekmek getiren kavramının anlamı değişir. Tek bir evliliğe yetmiş olan bir şeyin iki ya da daha fazlasına yeteceği düşünülemez, öyle ki boşanmalarla birlikte -eşit performans ve eşit gelir düzeyinde- mahrumiyetler ve onların paylaşımı ön plana çıkar.³

Ebeveynlik *bölünebilir*, ama *sona erdirilemez*. Boşanmadan sonra anne ve baba ayrı yaşarlar, ama ebeveyn olarak kalırlar ve şimdi, devam etmekte olan ebeveyn rollerini, ayrılmanın ve çatışmaların ötesinde yeniden pazarlık etmek ve yerine getirmek zorundadırlar. O halde aile, boşanılabilir bir evlilik ve *annelik ve babalık diye ikiye ayrılan evlilik sonrası ebeveynlik* haline gelmiştir. Evlilik sonrası ebeveynlikler (genellikle) hukuki bir düzenleme gerektirir, çünkü başka türlü çatışan taraflar bir anlaşmaya varamazlar. Bu şekilde gerçekten de herkes durumdan memnun mu, dışarıdan bakarak bunu anlamak zordur. Her halükarda çocukların formalite haline getirilmiş olan ebeveynler arası değişimi hâlâ devam etmekte olan bir çatışmanın alanı olarak “ortaklaşa” bir zemin -buna arka planda kalan artık aile ger-

³ B. Caesar-Wolf, D. Eidmann (1985), D. Lucke (1990).

çekliği de denebilir- oluşturur: Boşanmaya kapalı ebeveynlik. Bunun münferit durumlar için oldukça farklı anlamları olabilir ve ayrılmış ebeveynliğin bu gerçekliği, annenin ya da babanın mobilizasyonu ile ilgili karar noktasında birden fark edilir hale gelebilir ve -genellikle eşlerin ellerinde olmadan- hukuki ebeveynlik düzenlemesini geçersiz kılabilir.

Eğer ebeveynlerin ilişkisi henüz bizzat merkezde duruyorsa, hukuki ayrılma ile sosyal ayrılma birbirine uygun düşmez ve eğer çocuklarla ilişki için verilen mücadele, bakış açısının can alıcı noktasını oluşturuyorsa, bu daha da belirgin hale gelir. Eğer boşanan eşlerin en azından mekânsal ve hukuksal olarak yeni bir hayata başladıkları söylenebiliyorsa, o zaman ebeveynlerin boşanması çocuklar için ikili bir hayatın başladığı anlamına gelir, ebeveynlerle birlikte yaşamak artık mümkün değildir ve çocuklar çekirdek ailenin artık aralarında negatif bir ilişki bulunan iki üyesi üzerinden az ya da çok bir *tür duygusal ve sosyal açıdan bölünmüş bir hayat* sürdürmek zorunda kalırlar; çifte standartları, gizlilik mecburiyetlerini ve saklambaç oyunlarını, ama aynı zamanda “boşanmışlar” arasındaki kıskançlıktan yararlanarak kendi isteklerini daha fazla gerçekteşirme şanslarını da beraberinde getiren bir hayat.

Boşanmış ebeveynlerin çocuklarının içinde bulundukları bu çoklu aile bağlarını çok boyutluluğu içinde yeterince aydınlatmak ve belirlemek nasıl mümkün olursa olsun, bu ayrılmış yaşam durumunun kısa ve uzun vadeli olarak çocuklar üzerinde yarattığı farklılıklar ve etkiler ne kadar büyük olursa olsun, her halükarda çocuklar devamlılığu, hatta belli bir ölçüde de, artık kendine bir mekân bulamayan evlilik bağının sona erdirmesi

lemezliğini simgelerler. Çocuklar hiçbir şekilde ebeveynlerinden boşanamazlar. Sadece birincil olarak hangisiyle -ve dolayısıyla da- ikincil olarak hangisiyle birlikte yaşamak istediklerine karar verebilirler ve eski ile yeni aileyi karşı karşıya ve içi içe konumlarıyla birlikte kendi dünyalarında bir araya getirebilirler.

Boşanma her zaman için seçici ve sınırlı olarak mümkündür. O sadece ebeveynlerle ilgilidir, çocuklarla ve dolayısıyla da ailenin bütünüyle ilgili değildir; başka bir deyişle sadece operasyonel mercileriyle ilgilidir. Aşğıdan, yani çocukların açısından bakıldığında, birbirine bağımlı, çözülemez olan ebeveynlik, yani ailevi ebeveynlik, sosyal ortamı olmayan bir gerçekliktir. Taraflar bunu (iki kişinin de çalıştığı, tamamen mobilize evliliğe benzer şekilde) yeni küçük ailenin sınırları ötesinde bir yerde kendileri adına oluşturmak zorundadırlar; ayrılığın getirdiği bağlara karşı (şu ya da bu şekilde).

Burada, boşanmayla aile boşanmasını bir tutmanın taraflı, ebeveynlerin dominantlığına dayanan bir bakış açısı olduğu açıkça görülüyor. Eğer bu önyargı aşılabilirse, boşanmanın *evlilik ve ebeveynliğin, evlilik ve ailenin birbirinden ayrışmasına* yol açtığı ortaya çıkacaktır. Boşanmayla birlikte evlilik ve ailenin oluşturduğu bütünlük bozulur, ama belli bir anlam çerçevesinde aile bozulmaz. Ailenin gerçekliği çocuklar için bir zorlayıcılık olarak varlığını korur; şimdi çocuklar ebeveynleriyle olan ilişkilerini yeni “çekirdek aile” sınırlarının ve karşıtlıklarının ötesinde oluşturmak ve korumak zorundadırlar.

O halde evlilikler sonra erdirilebilir ve yeniden kurulabilirken, bu tam da bu noktada, belli bir anlamdaki aile kavramı için geçerli değildir. En azından çocukların

kişiliğinde, arka planda yaşamaya devam eder ve yeni evlilik ve ailenin sınırları ötesine geçer. Dolayısıyla, ebeveynlerden biriyle birlikte tekrar evlilikle oluşan yeni çekirdek ailede yaşamaya devam eden ailenin ayrılıktan sonraki görüntüsü, çocuklar açısından ilke olarak çok anlamlılık içerir, en azından içinde yaşadıkları aileyle bire bir örtüşmez. Çocuklar aynı anda farklı aile çevrelerinin birer parçasıdırlar ve üst üste çakışan ailevi varoluşlarından, çözümü zor çatışmaların yanında, maddi ve sosyal avantajlar elde edebilirler, bu miras konusunda olabilir ya da sosyal ilişkinin kullanımı, -örneğin emek piyasasındaki rekabet konusunda- ile ilgili olabilir.

Evlilik ve aile realitelerinde oluşan bu yarıлма, *büyükanne ve büyükbabaların* perspektifi dikkate alındığında daha da net görünür. Çünkü ebeveynlerin ebeveynlerinin, boşanmanın düzenleniş durumuna göre, eğer sonuç kötü olursa, ellerinden bir şey gelmez ve torunların ellerinden “çalınmış” olur. En azından doğal sosyal kontak açısından. Aynı zamanda, dağılamaz olan, ama boşanmayla birlikte bölünen kalıntı ailenin parçalarını da, çocuklarla birlikte kişileştirirler. Çeşitli boşanmalar ve yeniden evlenmeler sürecinde, dağılan aileler onların kişiliklerinde adeta “toplanırlar”, öyle ki, bir düşünce egzersizi olarak söylersek, boşanmalar en yüksek rakama ulaştığında eğer çocuk sayısı sabitse söz konusu büyükanne ve büyükbabalar için “torun” sayısı geometrik olarak artar.

Çekirdek aileye dair özel ilişkilerin, boşanmaların normalleşme sürecinde geçirdikleri biçimsel dönüşüm, en nihayet kan bağı ebeveynliği ile sosyal ebeveynliğin ve sosyal ebeveynlik ile hukuksal ebeveynliğin giderek

daha az birbiriyle örtüşmesinden ve giderek daha nadir olarak çekirdek ailenin somut birlikte yaşama koşullarına göre düzenlenir olmasından da açık bir şekilde anlaşılabilir. Boşanmaların artmasıyla birlikte çocuklar artık nadiren doğdukları aile içinde büyüyorlar.⁴ Giderek artan bir oranda, farklı evliliklerden olan çocukların, her biri farklı sosyal ve biyolojik kalıtım çizgisinden gelen “erkek kardeşleri” ve “kız kardeşleri” ile birlikte yeni, geçici bir “artık çekirdek aile olmayan” yapı oluşturdıkları aile biçimleri karşımıza çıkıyor. O halde boşanmanın, sistematik ve uzun süreli olarak çekirdek ailenin temelinde bulunan biyolojik ve toplumsal birliği gevşettiği söylenebilir.

Bir başka deyişle, çocuk yapma konusundaki tıbbi teknoloji, ayrı bir dal haline gelen evlilik dışı ve evlilik üstü yapay üreme imkânlarını genişletir ve iyileştirirken; sosyal, biyolojik ve hukuki ebeveynliği iyice birbirinden uzaklaştırmış, bu ayrı bir dal haline gelme olgusu da, artan ve normalleşen boşanma süreçlerinde başarıyla varlığını sürdürmüştür.

Kuşaklar arası ve cinsiyetler arası ilişkilerin üzerine çıkan ve çoklu boşanmalar tarafından bölündükçe bölünüp tekrar karıştırılan yaşam ilişkilerinin çok şey söylediğini bilimsel olarak yeni yeni keşfedebiliyoruz: Örneğin bu yolla çok katmanlı ve dışarıdan kolay anlaşılamayan ve açığa çıkarılamayan, iç içe geçmiş, tamamlanmamış “büyük aileler”den oluşan ve onları oluşturan fertlerin durumuna göre çeşitlilik gösteren ağlar meydana geldiğini... Boşanmanın belli bir biçimde aynı zamanda da yalnızlaşma anlamında bireyselleşmeye karşı

⁴ P. Gross/A.Honer, 1990.

bir etki yaptığını... Ama şu ana kadar yaygın ve hâkim olan görüşün, boşanmanın sadece çekirdek bir aileden çıkıp başka bir çekirdek aileye geçiş süreci olduğunu, öyle ki yüksek boşanma oranlarının sosyal karaktere, özel yaşamın ailevi sosyal biçimine hiç dokunmadığını artık savunmak pek mümkün değil. En azından bu ancak ve ancak ayrılımların, “aileler” arasındaki ve içindeki karşıt boyutların ve karşıt gerçekliklerin hiyerarşiye uygun olarak “çekirdek aile” üzerinde uyguladığı operasyonel sabitlemelerle ilgili sosyal dönüşümleri ve çakışmaları gizlediği ve üstünü örttüğü sürece mümkündür.

Milyonlarca kez meydana gelen boşanmalar tarafından küçük küçük adımlarla uzun bir süreç içinde yönlendirilen ve gerçekleştirilen sosyal ve ailevi yapısal biçim dönüşümlerinin farkına varmamak için elimizde uygun bir ölçüt de var: uygulamalı olarak sertleştirilmiş iyimser düşünce. Eskiden olduğu gibi bugün de noktasal olarak çekirdek aile kategorilerini düşünen, inceleyen ve onların -özündeki- el değmemiş gerçekliğini kitlesel verilerin inandırıcı gücüyle belgelemeye çalışan ampirik aile araştırmaları, muhtemelen günün birinde *kör ampiri* için öğretici bir örnek olarak pek de nadir olmayan bilimsel yanılğı koleksiyonlarına dahil olacaktır.

4. Havva'nın Son Elması: Erkeklerin “Başına Gelen” Özgürleşme (Emansipasyon)

Kadın özgürlük hareketi son hızıyla sürerken, -sadece en güzel aile uyumu bile bir gecede depreme maruz kalmış gibi sarsılmakla kalmadı- erkeklerin kendilerine

biçilen rollerden çıkmaları tek tük görölüyordu. Kuşkusuz, önceden programlanmış “orta yaş krizi”, uzun saçlı, yumuşak, tek başına çocuk büyüten babalar grubu ve eşcinsel kulüpler vs. vardı. Banka reklamlarında çocuğun altını değiştiren baba figürü muazzam bir rol oynamaya başlamıştı. Ayrıca şu da artık açıklığa kavuşmuştu: Penis, kariyer ve doğanın herhangi bir yerine dikilecek roket arasında bir bağıntı yoktu. Bunu *bir kere daha* kanıtlamak demek bu konuda yazılmış kaynakları iki katına çıkarmak demek olurdu. Ama bu kırılğan “erkeksi çelik yapının” yıkılıp yıkılmayacağı ve nasıl yıkılacağı, kendi gücünün bilincinde olan erkeğin zoraki erkekliğin ya da aşağı çekilmiş bir kadın arzusunun o hatalı kopyası içinde nasıl görüneceği sadece belirsizliğini korumakla kalmıyor, aynı zamanda çatışma meraklısı uluorta tartışmalarda da pek açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıyor. Belki de bu bir tesadüf değildir. Belki kadının özgürlüğünün kopyası olan ya da onların isteklerine ve tuhaflıklarına karşı yer yer sınırsız bir dar kafalılıkla cüret edilen “Hayır”, erkeklerin (görünürdeki) güvenlik duygularının parıltısı içinde kendi durumları hakkında açık seçik bir fikirleri olmadığının da göstergesidir.

Kadınların kafasındaki ve kadın hareketi içindeki erkek imajı bir yanda ataerkil, baskıcı, seks makinesi, bilimsel olarak ispatlanmış dünya yıkıcısı ile diğer yanda soğan erkeği, duygu kumkuması, tohum verici ve ailenin büyümeyen çocuğu arasında salınır durur. Bu görölmek istenen olumsuz imaj bağlamında, birbirine en zıt olan iki şeyin eşzamanlı gerçekleşmesini biraz açıklığa kavuşturmak için önce bir şeyi netleştirmek anlamlı olabilir: Hegel’in geliştirdiği ve Marx’ın daha da ileriye taşıdığı ve feminist teorinin kadınlarla erkekler arasın-

daki ilişkiyi betimlemek için kullandığı Efendi ile Uşak imgesi doğru değildir, basitçe başka bir şeye uyarlanan şey hiçbir zaman doğru olmaz, ilkesel olarak doğru olmaz.

Çünkü erkek (geleneksel cinsiyet rolleri bağlamında) ev işlerinden muaf efendidir, ama eve ekmek getirmek için uşak olmak zorundadır. Bir başka şekilde söylersek; onun aile içindeki hayalet konumu çalıştığı işine katlanabilmesinin koşuluydu. Kuşkunun ve itirazın bastırılması, her zaman mevcut olan “üstlerin” muhtemel “yüksek gücüne” bir an önce uyum sağlama zorunluluğu, günümüze kadar birçok olayda, şehir efsanesi haline gelen “erkek egemenliği”nin suskun kalarak, küfrederek katlanılan yıpratıcı önkoşuludur.

Erkeğin işyerindeki hiyerarşiye boyun eğişi, mesleki egoizmi, rekabet ve kariyer odaklı tutumu da aile için duyulan kaygının bir başka yönüdür. Erkeğin “aile duygusu” (geleneksel anlamda alırsak) ev işlerini üstlenmesinde somutlaşmaz, tersine -ki yeterince çelişkilidir- evin bütçesinde maddi hale gelen, hissettiği mesleki ezikliktir. Onun “kaderi” bir tür “*diğer gamlık yüzünden tabi olmak*”tır. Sürekli yutkunur ve yutkunur, ama bu, söz konusu kendisi olduğu için değil, tersine evdeki “aç boğazları” doyurabilmek içindir.

Erkek şiddetinin ve erkek ihtiraslarının ön cephesi rekabetin ve iş dünyasındaki tabi olmanın ateşinden doğmuştur. Sürekli bir cinselliğe giden doğrudan yol, erkek için, geleneksel yapı içinde kapanmıştı. Arzularının pek de gizli olmayan merkezinin, tıp dilince buna “penis” denir, onu yönlendirdiği şeyin keyfini legal olarak ancak evlilik yatağında yaşayabilirdi. Ama evlilik yatağına giden yol da işyerinin kapısından ve erkeğin ta-

şımak ve katlanmak zorunda olduğu bedensel ve sembolik yüklerden geçiyordu. Erkek rolü içinde erkeğin ideal özellikleri; cinsellikten uzaklaşmak ve ona yabancılaşmak, dünyayı ele geçirmeye yönelik yeteneklere sahip olmak, değiştirilmeye uygun olarak üretilmiş olan bir organizasyon mekanizmasına eklemlenmiş olmak, sonsuzluktan geçerek kendi yabancı Ben'ine, şefkate, sevgiye, cinselliğe giden en kestirme yolu bulmak ve onu genişletmek olarak sınırlanabilir. Erkek kültürü baskıcı ve de batırılmış bir kültürdür, çünkü başarıyı kadın ve erkeğin hayat ve aşk amacı haline getirmiştir. Artık bunun ötesi yoktur. Erkek erkektir. İş iştir. O kadar.

Efendi-Uşak diyalektiğinin kadın-erkek ilişkisine ne kadar uyduğu, efendinin uşağa muhtaç olması, ama kadının özgürlüğü evresinde erkeğin artık kadına, daha doğrusu karısına muhtaç olmamasında da açıkça görülebilir. Cinsiyetler arasında başlamış olan iktidar mücadelesinde erkeklerin elindeki kartlar hiç fena değil. Cinsellik ve aşk artık evliliğe ve maddi bakıma bağlı değil. Bunu şöyle de söylemek mümkün: Aşka ve sekse evet, evliliğe hayır; ve buna bir de kadın özgürlüğü ekleniyor. Hayat boyu “dişi bir işsizi” beslemek istemeyen biri, karısının çalışmasını onaylamak zorundadır ve dolayısıyla her ikisini de destekleyebilir: Kadının maddi ve sosyal bağımsızlığını ve kendi yüzlerce yıllık esaretten kurtuluşunu: Yani aileyi korumak için işyerinde aşağılanmaktan kurtuluşunu.

Şurası artık açıktır: Erkeğin bağımsızlığı belli bir biçimde *pasif* olarak gerçekleşir. Bu nedenle de daha çok sessiz bir süreçtir. Bu, zoraki vazgeçişin tadını çıkarmakta yatar. Erkek -kadının ev işlerinden de annelik rolünden kurtulmak için yaptığı gibi- aktif hareket etmek

ve bir başka dünyayı (iş dünyası, bilim, politika vs.) fethetmek zorunda değildir. O bunları geride bırakmış, yapacağını yapmıştır. Ama kadının harekete geçişi -cinsel devrimi, mesleki ele geçirme iradesi- erkeği, kendisine karşı verilen mücadelenin himayesinde, mecburiyetler boyunduruğundan kurtarmıştır. *Kadın özgürleşmesinin herhalde en istenmeyen yan etkisi, erkeğin özgürleşmesi olmuştur.* Peki erkek tek kazanan kişi rolünden kovulmuş olmadı mı? Ya da şöyle diyelim: Evlilik monopolünün koruyucu meleşi onu terk etmiş ve yıkmıştır. Bu da arzı yükseltmiştir. İlişki, cinsellik, aşk, şefkat -kadının kolayca anlaşılabilir kendi çıkarları dahilinde- nikâh yüzüğünün zincirlerinden kurtulmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, erkeklerin -objektif kurnazlıklarını pek de dikkate almaksızın- kadının keyfiyete değil de özgürlüğe hizmet eden özgürlüğünü kendi kurtuluşu yararına kolaylaştıran, destekleyen taraf olduklarını söylemek hiç de zor değil. Kadınların “kendini özgürleştirmesini” adeta şaşkınlıkla izlediler, bir yandan da onların geleneksel rollerinden kurtuluşunu teveccühle karşıladılar. Sonra da özgürlükleri -tek başına para kazanma boyunduruğundan kurtuluşları- olgun bir elma gibi ağızlarına düştü: Havva’nın son elması. Bu kendi kurtarma sürecinde kendilerine hizmet edilmiş olmasının, onların paşa rolünü tekrar canlandırıldığını da söylemeyi unutmamak lazım. Ayrıca birçok erkeğin bu vurdumduymaz ürpertilerinin, kendi durumlarının bahşettiği mutluluğu pek anlayamadıklarını da eklemek gerekir.

Başlarına gelen felaketin getirdiği mutluluğu hâlâ kavrayamamış olan erkeklere hediye edilen bu özgürlüğün gerçi bir de düşündürücü bir dezavantajı var: O da bu özgürlüğün adeta onlarsız gerçekleşmekle kalmayıp,

aynı zamanda onlara karşı da gerçekleşmesidir. Bu içi boş bir şeydir, özgürlük olmayan bir özgürlük. Erkekler artık var olmayan bir dünyanın tam ortasında oturmakta-
tadırlar. Çevrelerini feminist bulutlar sarmıştır. Kirişler çatırdamaktadır. Erkekliklerinin anıtlarından yavaş yavaş parçalar dökülmeye başlamıştır. Hiçbir şeyi fark etmemek, eski uyumu tekrar talep etmek erkeklerin birincil görevidir; gerekirse şiddet kullanarak. Gizli bir şiddet, aşk ve para içine gizlenen bir şiddet. Önemli olan kadınların karşı baskısını önceden sezip önlemek ve yaptıklarının hincını almak.

Boyunduruklarının -parayı erkeklerin kazandığı toplum- kadın hareketiyle birlikte oradan kaybolmuş olmasının bir önemi yok. O rastgele yönelimlerinin, biraz akıllı havada hareket etmelerinin işin tadını, bizzat kendi keyiflerini kaçırmış olmasının önemi yok. Ne de olsa “erkek tabiatı” budur.

Elbette, her şeyin bir anda gerçekleşmesi, -kariyer, hazmetme, daha ileriye, daha yükseğe, çekil önümden! vs.- öncelikle koskocaman bir hiçtir. Akla en yakın olanın, en alışılmadık olanın, en bildik olanın, el örgüsü meşguliyet elbisesi içindeki yaratılmış enayinin keşfedilmesi, elbiselerinden arındırılması, ele geçirilmesi gerekir. Örneğin gözler. Görmek, algılamak; bu kişinin kendi yaşamında, kendi bedeninde yapacağı kıtalar arası bir macera tatili olurdu.

Ama o zaman da erkek iplerini koparabilir, kaçıp kurtulabilir ve kendini evine, işinin o lanet olası insan-mekanizması içine kapatabilirdi. Altüst etmek, rutinlere öteki tarafından bakmak, soruşturmak, araştırmak, hemen pes etmemek, isyankâr olmak ve kendini, kendi isteklerini ortaya koymak. Ya da basitçe çürüyüp gitmek,

kendini çarçur etmek, zaten olduğu şey olup bir sinek gibi yaşamak. Aile işi demek illa da şu demek değildi sonuçta: Zorunlu, kadınsı bir temizlik yönetimi... Kendini bir de orada teslim etmek, son yatağın altına sürünüp saklanmak. Belki de toz güzeldir, kim bilir? Belki çoraptaki delik iyi dururdu? Daha Beuys ortaya çıkmadan önce, Beuys henüz yeterince cesarete ve fikre sahip değilken ya bir yerde unutulup gitmiş olan don, eğer gerçekten iyice taşlaşmışsa ve peynir jelatini içinde buluşık sosis çatalıyla sunulmuşsa? Beuys'un "Fett-Ecke" adlı eseri belki de erkek güzellik idealinin ve kendi tarzlarındaki ev idaresinin sadece zayıf bir görüntüsünü vermiştir. Başlamak, denemek, yatak dağları oluşturmak, savaşmak, devrilmek, gülmek, kuşkulanmak, her yerde hâkim olan kaosun kırılğan düzeni içinde koşup kaybolmak. Ama yaşamak, en azından bir kere olsun yaşamaya başlamak ve sonra bir daha vazgeçmemek. Ama bütün bunlar, bunların artık var olmadığını bile fark etmemiş olan hâkim erkek gerçekliği için sadece iyi niyet gösterisinden ibarettir.

Doğrudur: "Erkeksi, genç yetişkin" denen kesimde, bireylerin mesleki bir eğitimi olmayan bir eşle evliliğe girişmeye hazır olma durumları giderek azalıyor. Çoğunluğun ruh hali ve stratejisinin kadınların özgürleşmesine paralel olarak değiştiği de doğrudur. Erkek artık kendini açık ve net olarak ortaya koyar. "Kadının yeri ocağın yanındır" anlayışı artık geçti. Ama eski düzen için yakalama pozisyonu şimdiden düşünüldü ve kuruldu: *Çocuk*, anneliğin "gerekleri". Kadın meselesinin çocuk ve anne meselesine dönüşmesiyle birlikte -kadınların aktif katılımıyla- durumlarını yeterince düşünmemiş olan birçok erkek, eski postların üzerine oturarak yeniden rahatlarına kavuşacaklarını sanıyorlar.

İntikam -en geç- boşanma öncesi, sonrası ve sırasında gelir, yani ebeveynlik ikiye ayrıldığında ve annelik babalıkla karşı karşıya geldiğinde. O zaman, baba kalbini o an keşfeden erkek, bunca zamandır doğal bir şekilde kendi hayatını üzerine kurmuş olduğu aileden bu kadar uzak kalmış olmasının bedelini öder: Bu kez baba o zamana kadar üzerine rahatça yerleşmiş olduğu tersine dönmüş eşitsizliğin kurbanı olur. Her alanda, ister biyolojik ister hukuki olsun, anne hâkimdir, baba şimdi onun genellikle sadece hukuken ve minimal düzeyde sunduğu insafına kalmıştır. Baba olmak zor değildir, buna karşın *boşanmış* baba olmak oldukça zordur. Eğer fazla geç kalınmışsa, çocuğun içinde aile umudun, “ne kadar iyi niyetli olursa da” normalde gerekli özen gösterilmeyen ve zaman bulunamayan somut çabaların mekânı olmaktadır. Boşanmış, kendi duygu dünyasını keşfetmekte olan baba-erkek, hedefinden saptığı noktada farkına varılan, kavranan zorunlu özgürleşmenin acı çeken tarafıdır.

Şimdi her şey ona karşıdır. Her hamlede aile karasullarından dışarı çıkarılmış olmanın faturasını ödemektedir: Zorunlu yalnızlık, öğrenilmiş çaresizlik, ziyaret saatleri, bakım ve tedarik düzenlemeleri, bütün bunlar keşfedilmiş babalığın şimdi haksız yere arkasına hapsedildiği parmaklıklardır. Öfke, acı, özlem -bazen- başlamakta olan bir erkek özgürleşmesinin şok eşikleridirler.

Aşırı bir ifadeyle, yaşlı Âdem artık her konuda gereksiz hale gelmiştir. Kendi müzesinde sergilenmeye değer görülebilecek olan bir antikadır, şayet fazla dominant olmazsa: Kadının para kazanan konumundan indirilmesi gerekir, ki erkek hâlâ kendi varoluşunun taşıyıcı sütunu olarak görülebilsin. Çocuk yapım işinde erkek

sperm vericisi olarak bulunduğu rekabet alanından doktor ve bebek tüpü tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Artık gözlerini açmış olan dişi arzuların kelebeği, onun penis odaklı cinselliğinin elinden kaçmıştır. Bütün bu kurgular içinde erkek durumu idare etmeyi sürdürebilirdi. Ama onların çöküşü, onların zorla gerçekleşen acı verici kaybı, zincirlerin kaybıydı. Bunun fark edilememiş ve kavranılamamış olması da, Havva'nın son elmasını daha k t r k t r hale getirmiyordu.

5. Nikâh şahidi Olarak Boşanma: Evlilik Koalisyonları

Hiçbir şey birbiriyle daha uyumlu değildir. Erkeğin ve kadının rolleri, ailenin birliktelik tanımı, kendinden beklentilerin, ötekinden beklentilerin türü, sorumluluk ve iş bölümü anlayışı, kişisel gelişim anlayışı ve bütün bunların zaman içinde tekrar tekrar nasıl revize edileceğine, birbirine eklemleneceğine dair anlayış... Arzu ve beklentilerin mevcut koşullar içinde artık birbiriyle bağdaştırılamadığı ve uyumlu hale getirilemediği durumlarda, onlar hakkında pazarlık edilmesi ve üzerlerinde anlaşmaya varılması zorunludur.

Çekirdek ailenin üzerine  ullanmış olan problemler sadece bireysel değil, aynı zamanda genel türden problemlerdir. Halk arasında sıklıkla talep enflasyonundan söz edilir. Ama tam tersi de en az bunun kadar geçerlidir: I eriden gelen birtakım zorlamalara maruz kalmış olan çekirdek aileler, kendilerini *devletin olmayacak taleplerinden doğan bir enflasyona* maruz kalmış olarak görüyorlar. Sadece bir boşluk doldurucu olarak -"sorumlu vatandaş" da denir- bütün dairelerdeki çözümsüz

sorunlar için adeta bir planlama merkezi oluşturmakla kalmıyorlar, aynı zamanda -belki biraz sivri, ama tamamen gerçekçi bir ifadeyle- “ulusun öplüğü” olarak da kullanılıyorlar. Bu durumda onları, öğretmenler için hazırlanan müfredatta ve kadroda dayanıklı bir tırmık görevi gören “ebeveyn özel dersleri” olarak da nitelemek mümkündür. Hava ve sudaki zararlı maddelerin, gıda maddelerindeki zehirlerin getirdiği sorunlar aile için, özellikle de anne için muazzam bir iş yoğunluğu anlamına gelmektedir. Ama aynı zamanda o, kurumların, uzmanların ve endüstrilerin legalleştirilmiş suç ortaklığı içinde her şeyi özel yaşam alanına serptikleri, saçtıkları ve pompaladıkları yemek siparişlerini de masadan toplamak zorundadır. Çocukların doğum zamanı ve sıklığı koordine edilmiş kariyer ve emeklilik sigortası programlarına uygun olarak planlanmak durumundadır. Doğal olarak aile, -en geç- işsizlik yardımından hemen sonra gelen işsizlik yardımıdır. Eğer çalışmak isteyen aile bireylerinin hepsi emek piyasasının talep ettiği kadar mobilize değillerse, o zaman resmi makamlarca kaytarıcı olarak etiketleniyorlar ve bunun sonucu olarak da kazandıkları haklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlar.

Bu “soruncuklara” karşı, bu aile “nezlesine” karşı modernizmin eczanesi, özünde yine her zamanki ilacı hazırlamıştır: “(Değiş-tokuş) Rasyonalitesi”; günde üç kere, mümkünse önleyici olarak, anlaşmalar, sözleşmeler, maddeler, öneriler, terapiler biçiminde. Ama bir komplikasyon durumu da vardır: Bu önlemlerin güvensizliği, üstelik de umutla beklenen mutluluğun orta yerinde su yüzüne çıktığı zaman, pazarlıklar, belirlemeler, planlar yapılmak zorundadır. Zira bu ilaç, iyileşti-

rilmesi gereken hastalığın bir parçasıdır. Aranmakta olan kendiliğindenlik, piyasa ve hesapları boş verme, tam da geleneksel cinsiyet rollerinden ve yaşam biçimlerinden kurtulmuş olmanın verdiği duyguların özlenen harmonisi, tam tersine döner. Sözleşmeye dayalı güven, tam da mümkün kılması gereken şeyin değerini ortadan kaldırır; yani aşkın.

Evlilik sözleşmesi modernizmin bir buluşu değildir. Soylular malların ve hakların paylaşımı için evlilik bağıyla bir araya gelen aileler arasında karmaşık sözleşmeler yapar ve bunları mühürlerlerdi. Burada dikkati çeken şey bu sözleşmelerin -bugün olduğu gibi- evlenen kişiler arasında değil de, onların aileleri arasında yapılmasıydı. Gelinin babası çeyizi hazırlamakla yükümlüyken, damat ve ailesi de yeni ailenin geçimini sağlayacak malvarlığını ortaya koymakla yükümlüydü. Ama o sözleşmelerin anlam ve amacı bugünkü evlilik sözleşmelerinin amaçlarıyla ancak uzaktan akrabadır. Eskiden boşanma durumunda ortaya çıkacak sorunlara önceden bir önlem almak ve tarafların gündelik hayatta birbirleriyle anlaşmalarını ve onları birbirine bağlayan şeyleri bir norma kavuşturmak söz konusu değildi.

Evlilik sözleşmelerinin hızla artışı bugün ailevi gündelik yaşamda hâkim olan güvensizliğin ölçüsü bakımından bir gösterge, bir aynadır. Sözleşme maddeleri ne kadar çoksa bu sözleşmeyle üzerine bir ağ çekilmeye çalışılan uçurum o kadar geniş demektir. Boşanma artık istisnai bir deneyim değil, bilakis kuraldır. En azından herkes en yakın çevresinde onunla yüz yüze gelmiştir. Bu olay adeta, aksi takdirde aile içinde gizli tutulabilecek olan karşıtlıkların ve gerilimlerin bir patlamasıdır. Bunu yaşamış olan biri, bir gemi kazasından sağ kurtu-

lan biri gibi bir dahaki deniz yolculuğunda sırtına mutlaka bir can yeleği geçirecektir. İşte bu can yeleği bugün, evlilik sözleşmelerine tekabül eder. Dikkati çeken nokta, bu can yeleğinin aile gemisini batıracak olan delikleri tıkamadığı, ama batışın kişiler üzerindeki etkilerini hafiflettiğidir.

Boşanma deneyimi olan birinin -ki bu ister bizzat bu yangının içinden geçmiş biri ister boşanmış ebeveynlerin çocuğu olsun- birlikte yaşamanın getireceği mutluluğu, siyasi partilerin koalisyon kurmaları gibi pazarlıklar ederek bir sözleşmeye bağlamak istemeleri bugün kimi şaşırtabilir ki? Son, başlangıcın vaftiz babasıdır. Beklenebilir problemlerse nikâh şahidi. Evlik içinde, öncesinde ve sonrasında ortaya çıkabilecek bütün problemlerin kaynakları, eşikten geçmeden önce genel bir kurala bağlanmaktadır. Ön planda malvarlıkları ve gelir paylaşımı hakları olmakla birlikte çocuk konusunda çıkabilecek çatışma da önceden bir kurala bağlanmaktadır. Birincisi, boşanma durumunda hakların kimde olacağı belirlenmekte, ikincisi de çocuk yetiştirme motiflerinin Magna Charta'sı yerle bir edilerek yetiştirmenin çatışma kaynağı olması önlenmektedir. Yarıca boş zamanlar, tatiller ve en ateşli olanı da kişisel gelişim olanaklarıyla ilgili haklar ve kararlar da önceden kurala bağlanmaktadır. Bu aşk iş-ortaklarının, kişisel gelişimin karşılık olarak desteklenmesini ve bu konudaki değiş-tirme haklarını da şu modele göre güvence altına aldıkları da oldukça sık görülmektedir: Eğer ben senin kariyerini desteklersem, sen de benim eğitimimi desteklemek zorundasın.

Ufak tefek şeyler de yazılıyor sözleşmeye: Ev işlerinin paylaşılması konusunda, ayakkabıların silinmesin-

den kahvaltının hazırlanmasına kadar bir sürü ayrıntı önceden kararlaştırılıyor. Cinselliğin ayrıntıları, kişisel hizmet performansı olarak hoş görülebilir sınırlar ve tartışılması söz konusu bile olmayan şeyler. Mobilizasyon ritimleri, doğum zamanları, kim ne zaman evde olacak ve ne zaman mesleki kariyerinin gereklerini yerine getirecek. Kaçamaklar haber verilecek mi? Bütün bunlar ve bunların dışında kalan her şey maddeler halinde noter huzurunda sözleşmeye dahil edilebilmektedir. Gözlemcinin kafasında şu türden görüntüler belirlemektedir: Evlilik sırasında çıkacak tartışmalarda belgeler ortaya konuluyor ve her şeye rağmen sessiz kalan kâğıtlar, gündelik keşmekeşin arasında hâkim karşısına çıkarılıyor.

Burada özellikle keskin olan nokta, sonunda akıl tarafından dikte edilen aşkın bizzat kendi sonunu düzenlemesidir. Rızalar kararlaştırılmaktadır: Anlayışlar ve boşanmayı ne kendi gözünde, ne diğerinin önünde, özellikle de çocukların önünde dramatikleştirmeyeceğine ve tam tersine “hayatın doğal bir oyun türü”⁵ olarak kavrayacağına ve iyilikle sürdüreceğine dair verilen sözler. Hatta bazıları bunun da ötesine geçerek, boşanmayı bir düğün gibi, hatta evlilik düğünlerinden daha büyük bir şekilde kutlamaya bile “evet” diyor. Burada akla gelen soru, bu mutlu “Boşanma Birliği”nin, boşanmanın ikili gerçekliğini gözden kaçırıp kaçırmadığıdır. Bilindiği gibi, genellikle taraflardan sadece biri boşanmayı ister, biri için kâbus olan rüyayı diğer taraf aslında görmeye devam eder. Ama işte bunun için ve buna karşı da maddeler oluşturmak mümkündür elbette.

⁵ P. Partner, 1984, s. 128.

Kuşkusuz, sözleşmeli evlilik -“duygu sözleşmesi”- çıkabilecek sorunlara karşı bir cevaptır. Ama o dağılma- yı hızlandıracak olan anları da içermektedir. Çıkarlar üzerinde anlaşılabilir ve hesaplanabilir hale gelmiştir ki, tam da bu noktada, şimdiye kadar değiş-tokuş dengesi genelde pek kurulamamıştır. Böylelikle gerçekleştirmenin manivelaları oluşturulmuş olur ve bunlar çatışma patlak verdiğinde kullanılabilecek, hatta kullanılacaktır. Evliliklerin gidişat ve süresi konusunu inceleyebileceğim kendi adıma yapılmış bu türden bir sözleşmeye sahip değilim. Ama bu sözleşmelerin, sonu kolaylaştırdığını ve tam da koruması gereken evliliği yıkıma götürebilecek malzemeyi içerdiğini tahmin etmek pek zor olmasa gerek. Bu şekilde evlilik, *zaman içinde karşılıklı olarak ihtiyaçların giderilmesi konusunda eşit haklara sahip olmak* gibi bir yapıya bürünüyor. Evlilik sözleşmesi ve boşanma birbirlerini teşvik ediyorlar, ailevi akrabalık yapısının boşanmaya bağlı dönüşümüne yol açan, yani içinden geçen suyu sürekli ısıtan bir tür şofben haline geliyorlar.

Ailenin “tedavisine” yönelik ürün çeşitliliği, modern toplumun kendi yarattığı eksikliği gidermeye çalıştığı diğer araçları da kapsar: Ev işlerinin “tanınma eksikliği”ne karşı paranın sosyal parıltısı, yani ev işi ücreti önerilmekte ve talep edilmektedir. Evlilik herhangi eğitim belgesi olmaksızın girilebilecek ve sürdürülebilecek çok az yerden biridir. Yoksa problemler buradan mı kaynaklanıyor? Pekâlâ: Sonunda diploma verilen bir öğrenim dalı olarak evlilik (bu sadece birçok işsiz öğretmene iş alanı açmakla kalmaz, yeni bir sürü öğrenilmiş evlilik çatışması üretebilir ve evli çiftlerin sözde terapistlerinin kendi aralarında tartışmalarını ve temel ilke-

lerini en yumuşak bir biçimde birbirleriyle arpıştırma-
larını da sağlardı). Ama buna rağmen evliliğin kurulma-
sında temel görevi gören çukurlara düşen biri de evlilik
danışmanları ve terapistlerinin kendi kaderi üzerinde
etkili olacaklarını hesaba katmak zorundadır.

Motif her zaman aynıdır: Aile, yani pazar ekonomisi
toplumunun karşıtı, hesaplanabilir, ölçülebilir, hükme-
dilebilir entegral bir şeye dönüşmektedir. Bu şekilde is-
tisanın kurala dönüşmesi politik bir aile reformu so-
nucunda olmadı. Boşanma ağında ortaya çıkan “güven-
lik riski”nin evliliği değiş-tokuş kuralları çerçevesinde
sözleşmeye bağlayarak güvenli bir hesap kitap işi haline
getiren milyonlarca küçük adım sonucu oldu. Bunun bir
mantığı vardır. Masadaki kirli tabak çanağı ne politik
angajman ne de topya umudu kaldırıyor; ayrıca bunlar
mesleki gelişime dair kişisel çıkarları evliliğe bağlı di-
renlere karşı glendirmiyor da. Böyle ortaklaşa bir et-
ki meydana geliyor: Boşanma deneyimi, sözleşme ve bo-
şanma. En sonunda da aşk, kendine sığınak ve devamlı-
lık sağlayacak olan biçimlere karşı kendi bağımsızlığını
ilan ediyor ve soyutlaşıyor, değişken ve sadece kendine
karşı sorumlu hale geliyor.

6. Yap-boz Sistemi Olarak Evlilik: İnsan Doğasının Genetik Olarak Kendini Düzeltmesi ve şekillendirmesi

şimdiye kadar aile genellikle doğal, kan bağı akrabalı-
ėıydı; sosyal ve maddi mirası gibi birinci, ikinci vs. de-
receden aidiyet kuralları belirlenmişti. Bu bugün, insani
doğa temelinin teknik olanakların ufkuna kapıldığı bir
zaman diliminde görüş alanına girdi; özellikle de üreme

teknikleri konusundaki tıbbi ilerlemeler sayesinde. Ancak organ nakli ve insanın genetik kodunun çözülmüş olmasının da bunda büyük payı olduğunu unutmamak gerekir. Bir şeyin bazen ancak kaybedince farkına varırız. Çelişkili bir şekilde şimdiye kadar bütün dikkatler dış doğanın yavaş yavaş harap olmasına yönelmişti, öyle ki bize yapay bir doğa bahşeden biyoloji biliminin inanılmaz zaferi bile arka planda pek fark edilmeden gerçekleşti. Ama bu esnada ailenin doğa-kültür birliği de en az o oranda dağıldı. Bugün bunun sadece soru biçiminde değinilen sonuçlarını henüz ölçecek durumda değiliz. Global baktığımızda iki yorum dikkati çekiyor:

Bir tanesi, teknik olanaklar ve anneliğin ve babalığın özerklik kazanmasıyla birlikte *ilke olarak* yeni hiçbir şeyin ortaya çıkmadığı yönündedir. Birincisi, doğayı ele geçirmek teknik anlamda uygulanan aydınlanmanın hedeflerinden biridir ve insanın üreme imkânlarına ve genetik merkezine sirayet etmesi bu eski hedefi önemli bir değişikliğe uğratmamıştır. Tekniğin sağladığı bir olanak her zaman kötüyü kullanımlara karşı koruma altına alınmak zorundadır, ama bu aynı zamanda insanın gelişmesine ve karar vermesine yeni olanaklar tanımaktadır. Buradaki asıl konu -diyor bu fikri savunanlar-, bazı kalıtsal hastalıkların embriyo öncesi dönemde ortadan kaldırılması ve günümüzde giderek daha fazla insanın etkilendiği kısırlık acısına bir çare bulunmuş olmasıdır. Ayrıca doğal ebeveynliğin sosyal ve hukuki ebeveynlikten ayrılması çok eskiden başlamış olan bir süreçtir, zira bir çocuğun doğduğu aile içinde büyüme şansı önemli ölçüde azalmış bulunmaktadır.

Benim de savunduğum karşıt fikir ise, bu genele, her zaman mevcut olana doğru hücumun sadece, yeni

olanı fark ettirmeden soruların eşiğinden gizlice geçirmek için koruyucu örtü olduğunu vurgular. Maddelerin laboratuvarında birbirlerine benzer görünmeleri mümkündür, hayvandan ya da insandan alınmış olmalarının önemi yoktur, ama bu yolla insan doğası etkilenebilmektedir; narkozsuz, embriyo öncesi maddelere karşı kendini aklama zorunluluğu olmaksızın. Ama sosyal alanda ve sosyolojik bakış için bunu yapmalıdır. Çifte sarmal, Genom analizi, gen terapisi, heterolog ve hemolog dölleme, *bir olanaklar patlaması halinde şimdiye kadar bütün çağlarda ve kültürlerde geçerli olan anneliğin ve babalığın antropolojik devamlılığını ortadan kaldırır.*

Çığır açan gelişmeler belki de kendini biyoloji ve hücre çekirdeği kimyasında daha az gösterdi. Ama aile ve akrabalık sistemini etkileyen ve etkileyecek olan yeni tekniklerin sonuçlarında ise kesinlikle daha fazla hissedildiler: O eski biyolojik ve sosyal ebeveynlik birimi parçalandı ve doğal süreçlerden dolayı ebeveynlik bir Lego-sistemine (yap-boz oyununa) dönüştü, çeşitli yapı elemanları kendi içlerinde bağımsız ve çeşitli şekillerde birbirleriyle kombine edilebilir birimler haline geldi. Her biri kendi açısından farklı bir yolla biyolojik, sosyal ve hukuki ebeveynlik kavramları arasındaki bağıntıyı ortadan kaldıran ve -örneğin evlat edinme ve boşanmaya göre en önemli fark, tekniğin kullanılmasındadır- şimdiye kadar evlilik ya da evlilik dışı ebeveynlik gibi sosyal biçimlerin içine sıkıştırılmış olan doğum olayının kontrol altına alınmasında ve çeşitlendirilmesinde ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişim, aile sosyolojisi açısından bakıldığında iki yönlüdür: Sosyal ebeveynlik biyolojik köklerinden koparılmış ya da kimine göre kurtarılmıştır. Doğayla

ilişkisi bakımından artık “serbest salınım” halindedir. Ebeveynlik ve üreme artık birbirinden bağımsız olarak organize edilebilen iki ayrı fenomen haline gelmiştir. Biyoloji kombinasyon, seleksiyon ve spermle yumurtanın optimizasyonu ilkelerini takip eder, bu esnada ebeveynlik kendi başına kalmıştır ve yeniden kurulmak, sağlamlaştırılmak zorundadır. Prensip olarak, yani teknik bir ifadeyle söylersek, biyolojik reproduksiyonun aileyle olan bağıını çözmek, onu ancak ya klinik olarak organize etmek ya da bu yetkiyi bir grup kadına aktarmak, artık hangi kriterlere göre seçilecekse, suretiyle mümkün olabilir. Bu şimdilik sadece bilimkurgudur.

Bir taraftan “ebeveynlik” kavramının anlamı kendi doğalarının ötesinde kombinasyon olanakları açmaktadır; insanın hayal gücünü elinden dörtnala kaçan bir gerçekliğin aksesuarı, ilavesi haline getiren olanaklar. Çok yakında, doğacak çocuğun cinsiyetini belirlemek sıradan bir işlem haline gelecek, hatta muhtemel hastalıkları, dış görünüşü, karakter özelliklerini de. Embriyo uygulamaları, imbikte üretilen bebekler, dünyaya ikiz ya da üçüz bebek getirme durumuna göre yutulun haplar ya da derin dondurulmuş bir embriyonun satın alınması, son derece profesyonel, en iyi uzmanlar ve devletin sıkı kuralları çerçevesinde çalışan “Embriyo dükkânları”... Bunlar bize şimdilik son derece ütöpik görünüyor, oysa bunlar kısmen de olsa şimdiden mümkün şeyler.

Eğer bebekler bir kere tüplerde üretilmeye başlamışsa annelik kavramını bundan sonra nasıl anlamalıyız? Kendini, düşünebildiğimiz süre boyunca, var oluşunun temel parçası olarak gören kadının kendi hakkındaki düşüncesi üzerinde ne gibi etkiler yapacaktır? Şimdi bu gerçekten de “farklı koşullar” altında kimi ya

da neyi ebeveyn olarak nitelendireceğiz? Baba, amca, kardeş vs. olarak?

Bir embriyoyu derin dondurucuda dondurmak ve ileriki bir zamanda, mesela kadının kariyerinin sona erdiği bir zamanda tekrar nakletmek, yetiştirmek ya da -halihazırda ABD’de gerçekleşmiş olduğu üzere- “onu” kadının kendi annesine nakletmek ve doğumunu sağlamak bugün bile teknik olarak mümkündür. Bu durumda anneanne ve anne aynı kişi olacak, çocuk kendi “annesinin” kardeşi... neden olmasın ki? Bunu kim, hangi argümanla (uzun vadede) yasaklayabilecek ki, şayet bu yolla yüksek değerli iki ürün -kadının mesleki özgürlüğü ve uluslararası geçerlilik, emeklilik sigortası ve iç talep açısından yarattığı bütün sonuçlarıyla birlikte nüfus artışı- adeta üreme teknolojisi eliyle tekrar bir araya getirilebilecekse?

Bu şaha kalkan, dört nala giden noktalardan biridir: Üreme konusundaki uzman kişiler ve onların genetik danışmanları şöyle diyor: Serbest karar, bağımsızlık! Biz sadece acıları dindirmek istiyoruz. Kim istemiyorsa, ihtiyacı yok demektir. Zorla değil. Bu teknik de, kendi açısından, nötrdür. Önemli olan onun özenli uygulanıp uygulanmadığıdır. Kötüye kullanımlara karşı korunması gerekir. Hukuk sistemimiz ve sorumluluğunun bilincinde olan bilim, en kötü şeyin gerçekleşmesini önleyecektir.

Pekâlâ, olma olasılığı en ama en düşük durumu düşünelim; bunun gerçekleşmesi bile mümkündür. Teknolojik sellerin şiddetini yumuşatacak hukuki araçlar varmış: Her şey, ne kadar anlayışla ve iyi niyetle yaklaşılsa yaklaşılsın, bütün yönleriyle, bir istisna olarak bir kez bu ve diğer bütün toplumların merkezinde bir gece geçercililik kazanan “efendisiz söylem”e göre gerçekleşir. Bu her türlü gerçeklik algısını aşan imkânsız

olay, “bireysel hasta özerkliği”nin, inanılmaz olana, geri döndürülemez olana doğru patlamalı olarak gelişen tıbbın kılavuzluğunda ve yeni bir genetik mahkeme bürokrasisinin inayetiyle, bir aile sonrası çağının çerçevesiyle birlikte iğne deliğinden geçirilmesinden başka bir şey değildir. Ebeveynliğin doğal unsurlarından koptuğu ve uçuşarak çevreye dağılan “biyoloji” dolayısıyla sadece karar verme ve sosyal birliktelik sayesinde bir arada tutulabildiği bir çağın.

Ama bu köklü değişim bir hükümet açıklaması olmadan, bir kanun tasarısı olmadan, parlamentoda tartışmalar ve oylamalar yapılmadan, sadece tıbbi-genetik ilerlemenin sessiz topukları üzerinde ve bireysel “danışma görüşmelerinden” geçerek kolektif bir biçimde gerçekleşmiş ve süreci hastalık sigortaları finanse etmiştir. Şurası kesindir: Teknisyenler, bilim adamları ortaya çıkan sonuçlardan sorumlu değildirler. Onların bu geniş spektrumlu ürünlerinden yararlanıp yararlanmamak sadece topluma kalmıştır.

“İsteyecektir. İlk önce gerçekten kalıtsal hastalığı olanlar, sonra durağan kalıtsal hastalığı olanlar, ardından kalıtsal olarak meyilli olanlar, sonra bundan korkanlar. En sonunda da potansiyel olarak herkes. Burada da bütün diğer hizmet ve ürün sektörlerindeki gibi uygun bir optimizasyon arzı vardır: Piyasaya sürüldüğü andan itibaren, birçok bireyin düşünüp taşınma ufkuna girdiği, sosyal ve bireysel ihtiyaçları uyardığı andan itibaren talep oluşacak ve tüketilmeye başlanacaktır. Ahlak, tüketimin karşısında dayanıksızdır. Önce kişinin kendi hastalığından korkusu, yetersizlikleri gelir, sonra belki genetik yüzünden çiftleşmeyi önleme gelir. Önce yemek gelir, sonra ahlak.”⁶

⁶ K. Gabert (1988), s. 87.

“Büyük yavrulama, bir kalıptan dökülen modernizm ancak yeni nesillerde -ama orada da zorla- kendini dayatır. Kuşaklar arası sorumluluk artık en uygun sosyalleşme koşullarını sağlamakla bitmiyor. Daha çok, ebeveynlerin bakım görevi yumurtanın rahimde döllenişle birlikte başlamış oluyor. Çünkü örneğin her hemofili, sigortalıların dayanışma birliği için uygunsuz bir talep demektir, oluşmakta olan çocuk “32-hücre evresinde” genetik bir taramadan geçirilmek zorundadır. Bir terslik keşfedilmesi durumunda ortaya iki seçenek çıkmaktadır: Kürtaj ya da tedavi, yani: Hücre tedavisi. Ama somut kalıtsal hastalıklara neden razı olunsun ki? Çünkü hücre tedavisi sayesinde ebeveynlerin bazı arzuları da embriyoya nakledilebilmektedir. Çocuğun sarışın mı kumral mı olacağı, iri yapılı mı yoksa minyon mu olacağı vs. Bütün bunlar önceden düzenlenebiliyor. Her halükarda bir birey, geleneksel reproduksiyon yöntemini birlikte uygulamak için kısa süreliğine bir başkasıyla beraber olduğunda bile, bu teknik servis olanaklarından vazgeçmek zorunda değildir.”⁷

Genetik cennette sadece, yaşlı Kant’ın bir zamanlar insanları nitelediği gibi “eğik tahtalar”, insanların kafalarından, ideolojilerinden ve korkularından kaynaklanan ideallerine göre doğrultulmuyor. Çekici olan bir başka şey de belki aşk ve üreme, ebeveynlik ve sevgi arasındaki mevcut çapraşık ilişkilerin çözülmesi, en azından kişinin kendi kararına bırakılması, muhtemelen sosyal olarak birbirinden ayrılmaları ve kendi alanlarını, kendi kurumlarını oluşturmalarıdır. Bu aynı zamanda nüfusun giderek küçülmesi “problemi”ni artık evlilik ve ebeveynlik üzerine kurulu eski şans oyunları yöntemine göre çözemeyecek duruma gelen toplumlar için de oldukça çekicidir.

⁷ A.g.e., s. 89 f.

7.Kaçış Noktaları ve Aranılan Kimlikler:

Kadın ve Erkek Rollerinin Ötesi

Varsayalım ki sizin ve benim, bir dilek dileme hakkımız var. İstedığımız her şeyi dileyebiliriz. Bu pek de kolay olmayan meseleyi nasıl çözebiliriz?

“Mutsuzluğa doyum”, ütopyanın kaybı sadece arzu edilebilir olanı unutmış olmamızda göstermez kendini. Biz sadece gelenekleri ve onların umutlarını kaybetmedik, bunun da ötesinde onların anılarını da kaybettik; ötekine, günün birinde birilerinin kervanları harekete geçirdiği o uzaklardaki şeye dair anıları da. Ütopyaları sormak, olumlu olanlarını bile, artık ayıp karşılanıyor. Birincisi artık onlar iyice soldular, ikincisi tam tersine döndüler, üçüncüsü de aydınlanmış, aydınlanma üzerine aydınlanmış ortalama Orta Avrupalı entelektüel böyle bir şey yapmaz. Her şeyi gölgeleyen kayıp bu kadar yakınıma gelmişken, artık kaybedecek neyimiz kaldı?

Neden bugün bütün düşünme gayretlerinin içten içe dile getirdiği “çok geç” ve “umutsuz” kavramları onları felç ediyor da, hayal gücünün karşı gücünü serbest bırakmıyor? Ancak gizliden gizliye fayda peşinde koşan bir düşünce için umutsuzluk, umutsuzluk anlamına gelir. Diğer için, arayan düşünce için umutsuzluk tam tersini açığa çıkarır. Tıpkı olağanüstü hal durumlarında yağmalamaların beklenebileceği gibi, itiraf edilen umutsuzluk durumunda da hayal gücünün, bir başka dünya tasarımlarıyla, hiçbir şeye ket vurmadan, gerçeklik taslamadan ortaya çıkabileceğini de hesaba katmak gerekir. Ama, sonu gelmekte olduğu zaman küçük, küçük olarak kalır.

Bir kere olsun tamamen özgürce, gerçekleşebilir olup olmamasına bakmaksızın cevap verelim: Birlikte yaşa-

manın yeniden mümkün hale gelmesi, yeniden kurulabilmesi için neyin olması, neyin değiştirilmesi gerekirdi?

topyalar da düzenli bir anlatım gerektirirler. İki noktanın birbirinden ayrılması ve arka arkaya ele alınması lazım öncelikle: Birincisi (bu bölümde) aşkın çevresini rahatsız eden sosyolojik *dış etmenler* meselesi -eşitsizlik, mobilite ve kendini geliştirme zorunluluğu-; diğeri de gelenekten arındırılmış aşkın *kendi mantığı* içinde, kendi doğasından kaynaklanan türbülanslar (son bölüm bu konuyla ilgilidir: “Dünyevi Din Olarak Aşk”).

Basit bir noktayla başlayalım: Bireyselleşmiş hayat hikâyelerinin birbiriyle atışmalarındaki “mekanizma” ile. Bir başka ifadeyle: Sürekli hareket halinde olanlar topluluğu olarak (gündelik hareketlilik, tatil, alışveriş, kariyer hareketliliği vs.) göçebe toplum frenlenip yerleşik hayata geçirilmelidir. Ekonomik büyümenin sınırlarının aynı zamanda mobilizasyonun da sınırları olarak belirlenmesi gerekir. “Yavaşlığın Keşfi” ve “Tahmin Edilebilirlik”, sosyal yaşamı ve yaşantıyı tümüyle kendi dışsal koşullarından yola çıkarak tekrar mümkün kılmaya yönelik önemli bir adım olacaktır. Ama bu (otomobil trafiğinin dizginlenmesi vs. gibi şeylerin dizginlenmesinin yanında) en yüksek noktaya sosyal demokratik, bir parça devrimci bir şeyi ön şart olarak koyar: *İş ve Gelirden Kurtulma*, İş ve Varoluş garantisi. Zenginleşmiş toplum hiç değilse bir topya olarak kendine bir umut bahşedebilir: şimdiye kadarki bütün toplumların ve çağların çalışmak ve ekonomik varlığı güvence altına almak mecburiyetinin vurduğu zincirleri gevşetmek için dikte ettiği şeyi kaldırıp atmak gerekiyor. İmkânları, çalışmayı ve hayatı en azından evre evre kişinin kendi yönetiminde birbirlerinden ayırması yönünde doğrultulan ilk par-

mak işaretleri emeklilik, maddi temel güvence, çalışma koşullarının gevşetilmesi ve sosyal güvence konusundaki tartışmaları da beraberinde getirecektir. Ama sonuçta bireyselleşen mobilizasyon çarkı yavaşlatılabilecek, durdurulabilecek ya da sadece zaman zaman devreye sokulabilecektir. Birlikte yaşamak ancak o zaman kendine bir alan bulacak, o zaman sorunlarını ve koşullarını tartışacak, deneyecektir.

Kendi içinde yolunu kaybetmiş olan kişiselilik içinde, erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliğin yüzeysel bir fenomen olmadığı, dolayısıyla da aile ve iş hayatında yapılacak yapısal ve biçimsel değişikliklerle düzeltilemeyeceği gözden kaçırılıyor. Bu son derece önemli eşitsizlikler daha çok endüstri toplumunun temel şemasında bulunmaktadır ve aile işleriyle mesleki kariyer ilişkilerinin içine işlemiştir. Onlarla birlikte modernizm ile karşı modernizm arasındaki çelişkiler, endüstri toplumu *içinde* açığa çıkarlar. Bunun mantıksal sonucu olarak da, aile ve meslek arasındaki seçim özgürlüğünün iyileştirilmesiyle vs. ortadan kaldırılamazlar. Erkeklerle kadınların eşitliği, temel biçimleri gereği eşitsizlik üzerine kurulmuş olan kurumsal yapıların içine işleyemezler. Bu ancak gelişmiş endüstri toplumunun bütün kurumsal yapısı aile ve ilişki bağlamında mevcut yaşam koşullarına uygun olarak yeniden düşünülüp dönüştürüldüğünde mümkün olabilir ve ancak o zaman kadın ve erkek rollerinin ötesinde bir tür eşitlik konumuna adım adım ulaşılabilir. “Çekirdek aileye geri dönüş” ya da “herkes için eşit çalışma olanakları” gibi sözüm ona seçenekler, piyasa ilişkilerinin yumuşatılmasına, frenlenmesine giden üçüncü bir yol olarak önerilebilir; sosyal yaşam biçimlerinin olanaklı kılınması hedefiyle birlikte.

Prensip, yukarıda ana hatlarıyla özetlenen teorik yorumun tam tersi şekilde de anlaşılabilir: Ailenin bireyselleşmesiyle birlikte üretim ve kişisel geçim koşullarının ayrışması, adeta aile içinde atılan ikinci bir tarihsel adımla gerçekleşti. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan çelişkiler de, buna uygun olarak, ancak iş ve hayatın kurumsal olarak tekrar bir araya gelme olanaklarının, varılan ayrışma seviyesinde, birbirinden uzaklaşmaya çablayan bütün piyasa unsurları dahil, mümkün kılınmasıyla çözülebilirler.

Piyasa koşullarına bağlı mobiliteyle başlayalım: Birincisi, mobilitenin bireyselleşme üzerindeki etkilerinin yumuşatılabileceğini düşünmek mümkündür. Şimdiye kadar son derece normal bir şeymiş gibi mobilitenin *bireysel* mobilite olduğu varsayıldı. Aile, ve onunla birlikte kadın da beraberinde geldi. Böylelikle oraya çıkan alternatif: Kadının meslekten feragat etmesi (bütün uzun vadeli sonuçlarıyla birlikte) ya da “bölünmüş aile” (boşanmaya giden ilk adım olarak), çiftlerin kişisel sorunları olarak kucaklarına bırakıldı. Bunun karşısında da emek piyasasının *ilişkisel* biçimleri denenecek ve kurumsallaştırılacaktı. Parola şuydu: Kim birini isterse, ötekine bir iş bulmak zorundadır. İş Kurumu, hem iş konusunda danışmanlık hem de *ailevi* meselelerin organizasyonunu yapmak zorunda kalacaktır. İşverenler de (devlet) “aile değerlerini” sadece tavsiye ilişkisel çalışma modellerinin (muhtemelen birçok işletme üzerinden) oluşturulmasında yardımcı olacaktır. Paralel olarak da belli alanlarda (örneğin akademik yarı zamanlı çalışma piyasasında) mevcut mobilite zorunluluğunun kaldırılıp kaldırılamayacağı kontrol edilecektir. Ailevi ilişkisel nedenlerden ötürü mobilize olmamanın sosyal

ve hukuki olarak tanınması da aynı çizgi üzerinde gerçekleşecektir. İşyeri değişikliğinin talep edilebilirliğini ölçmek için ailenin içinde bulunduğu tehlikelerin de göz önünde bulundurulması gerekecektir.

Ama iki milyona yakın işsiz bulunduğu yüksek işsizlik oranı yüzünden, dizginlenmiş bir mutlak mobilitenin talep edilmesi, gerçekte olduğundan daha gerçek dışı olarak görünüyor. O halde belki benzer etkiler, tümüyle farklı çıkış noktalarından da, örneğin -talep edildiği üzere- *varoluş güvencesiyle ve emek piyasasına katılım arasındaki bağıntı* yoluyla genel olarak hafifletilebilir. Örneğin asgari gelirin bütün vatandaşlar için yükseltilmesi ya da sağlık ve yaşlılık sigortaları problemlerinin çalışma hayatından ayrı olarak düzenlenmesi vs. Emek piyasası vidasının bu şekilde gevşetilmesinin bir geleneği de vardır (sosyal devlet güvencesi, çalışma saatlerinin azaltılması). Bu, kendini kitlesel işsizlik şeklinde ifade eden bir karşıt gelişimle birlikte ve karşı karşıyadır; kadınların emek piyasasını zorlamaları ve aynı zamanda verimlilik artışı nedeniyle azalan iş hacmi zaten toplumun gündemindedir.

Ama cinsiyet ilişkilerine dost bir şekilde düzenlenmiş bir emek piyasası dinamiği bile işin sadece bir yönü olabilir. Sosyal yaşam yeniden mümkün kılınmalı, yeni baştan kurulmalıdır. Hiçbir yerde, artık dışarıdan hiçbir şey gelmiyor, hiçbir şey güvencede değil; o halde içeriden, bireylerin seçim özgürlüğünden ortaya çıkmak zorundadır, yoksa geleceği yoktur. Bu da, diğer bir sürü şey bir yana, *dayatılan* birincil ilişkilerin *istenen ve seçilenlerle* karşılaştırılmasına bağlıdır, ama önce içlerinde uyumakta olan olanakların bütün zenginliğiyle keşfedilmesine ve denenmesine ihtiyaç vardır; mesela birey-

şelleşmenin merkezi hedefleri ve gereklilikleri bakımından: Kendini bulma ve diğerinde kendini güvende hissetme, sınırsız ve geleneksel bağlardan ve dayatmalardan oluşan bir ağ olmadan değiş-tokuş ve hayat arayışı.

Burada keşfedilmesi ve gerçekleştirilmesi gereken sıkıcı kavramlar vardır, örneğin *arkadaşlık*, seçilmiş güven ilişkisi olarak arkadaşlık, olanca açıklığıyla yaşanmasına rağmen aşk gibi yükselip alçalmalara ve tehlikelere pek maruz kalmaz, ama bu sayede de sürekli ya da sürekli hale getirilir, farklı sevgilerin ötesinde uzun süreli olarak örülür. “Bir arkadaş insanı bin tane gözle donatır, Tanrıça Indra gibi. Arkadaşları sayesinde insan, sayısız hayat yaşar,” diye yazıyor Henry Miller.⁸ Arkadaşlık gökten inmez, gençlikle birlikte de büyümek, iş piyasası koşullarının merkezkaç kuvvetine karşı aktif olarak (bu anlamda iki çalışanlı evliliğe eşittir) üretilmek, korunmak zorundadır. Birbiri için olmak, birbirine destek olmak, özellikle de kendi niyetlerini kendi ihanetine karşı güçlendiren eleştirel dürüstlük biçiminde sürekli olarak yenilenmelidir. Tanışıklıklar arkadaşlığın serbest biçimleridir. Her ikisini birlikte ördüğümüzde ortaya iletişim ağları çıkar ve bu ağlar kendi içinde dönen hayat hikâyelerini kendi dar bakış açlarına ve güvensizliklerine karşı güçlendirir. Bir başka ifadeyle ve daha genel biçimde söylersek: Birincil ilişkilerden bir tipoloji oluşturulmalı, geliştirilmeli ve bu, bireysel varoluş durumunun belirtilerine uygun olan, onun doğasında bulunan uçurumları ve delilik kaynaklarını yumuşatacak ve onlara karşı bir etki edebilecek şekilde hem sosyal hem de bireysel alanda denenmeliydi. Bu arada özel bir belirtiyi vurgulayarak öne çıkaralım: Ya-

⁸ Alıntı W. Schmiede, Henry Miller, Reinbek, 1987, s. 162.

kınlığın ve uzaklığın eşzamanlılığı ya da sosyal yaşamın önkoşulu olarak yalnızlığın bireyselleşme koşulları altında mümkün hale gelmesi.

Bireyselleşme geri alınamaz, eski birlikte yaşam biçimlerine geri çevrilemez. Daha çok *ayrı ayrı birlikte yaşama biçimleri* -eşin arzularından ve beklentilerinden, ama aynı zamanda mimariden, şehir planlamasından, kira uygulamalarından ve bina yapımından da ayrı-, geri çekilmeyi ve birlikteliği *aynı ölçülerde* ama uyum sağlama baskısı, grup zorlamaları ve şekillendirmeleri olmaksızın mümkün kılan yaşama biçimleri bulunmalı ve denenmelidir. Burada keşfedilebilecek olan şey, *endüstrileşme sonrası bir aydınlanmanın* parçaları, kıymıklarıdır; endüstri toplumunun kendine özgü yıkıcı dinamiğine ve hayati handikaplarına karşı yönelmiş olan bir aydınlanmanın. Şu türden değerler: Kendini geliştirme, ikili ilişkiye yatkınlık, insanları sevmek, bedenler, nesneler, diğer doğal varlıklar, yaşanabilir birlikteliğe duyulan açlık ve aynı şekilde işbölümünü, umursamazlığı, geri çekilmeyi ve kavgayı mümkün kılan gelişme; kişileri eleştirel karşı taraf haline getiren, zorlayan, ateşleyen sosyal bir ilişki olarak dostluk umudu; bütün bunlar aydınlanma ile çelişki içinde değildirler, bilakis yalnızca evlilik ve aile aydınlanmasının endüstri toplumu tarafından ortaya çıkarıldığı şekilde sabitlenmiş olan biçimleriyle çelişki içindedirler. Bu çelişki herhalde en belirgin olarak güçlüklerde, -ben arayışı, teşvik edici kimlik, kişisel yaşam tasarısının, ailenin donuk rol dağılımı ile uyumlu hale getirme amaçlı bölünebilirliği gibi- güçlüklerde kendini göstermektedir.

Bir taraftan -mobilizasyon zorunluluğu üzerinden, ama aynı zamanda giderek muazzam boyutlara ulaşmış

olan işin kişisel olarak dramatize edilişı ve yalıtılmışlık içinde- ailenin içsel döngüsü, muhtemel komşuluk, tanışıklık, kişisel yaşamın merkezinde ortaklaşalık alternatiflerinin karşısına konulmaktadır. Diğer taraftan aile rollerinin şeması donuktur ve zaman ekseninde sabit olarak kalır. Ailenin kendi üyeleri için performansı: İstikrar, ihtiyaçların ve yeteneklerin karşılıklı olarak giderilmesi ve kullanılması, aranan kimlik ile gerçekleşen hayatın, yani değişim, deneme, üstesinden gelme çabası içinde olan hayat hikâyesinin tarihsel karşıtlığı içinde, bir engele dönüşmektedir. *Aile, kendi derdinin peşinde olan izcilerden oluşan bir birlik değildir*, kişinin kendine ait, farklı Ben'lere ait olan ve herkesin içinde yatan keşfedilmemiş kıtaların keşfedilmesi ve geliştirilmesine dair bir komplo değildir. Bir kere tırtıldan kelebek oluşması olasılığı, "yetişmiş" aile fertleri için öngörülmemiştir.

Aileler ve evlilikler arasındaki gidiş geliş adeta bir sonraki tuzığa kaçış demektir; aile içindeki ilişki yapısı, yetişkinlerin çocuksuluğu değil, yılan derisinin soyulmasını mümkün kıldığı, aile *herkes için* bir gelişim programı olmadığı sürece. *Çocuklarla eşitlik! Yetişkin donukluğunun dezavantajlılığına karşı!* Bunlar bu yönü işaret eden taleplerdir. Ailenin aile içi yalnızlık alanları ve kimlik bunalımlarını ve evlilik değiştirmeleri aşan ve onlardan uzun süren tanışıklıklardan ve arkadaşlıklardan oluşan dışsal ağ için açılması, elbette iki gelişim varyantı içerir, bunlardan biri evlilikleri beklentilerin yükünden kurtarmak, diğeri de boşanma krizlerinin ve paniğin hafifletilmesine yardımcı olmak.

Çekirdek aile hâlâ ayıp bir şekilde kolayca kopyalanabilir bir programdır ve hep öyle olagelmıştır. Hiç so-

rulmamış olma ve cevaplandırılmamış olmanın intikamını zaman içinde alan bütün sorulara verilen toptan bir cevaptır. Bu olasılıklar keşmekeşinde hareket ancak *yeni, deneysel, durağan idealler tablosuna göre hazırlanan yaşanabilir yaşam tarzlarıyla* kombine edildikleri -ve kamuoyunu etkileyecek şekilde propagandası yapıldığı- ölçüde sosyal olarak gerçekleşebilir. Bu esnada, “burjuva” aile biçimini *bir* “burjuva sonrası” aile biçimiyle geride bırakma beklentisi de elbette yanlış konumlandırılmıştır. Ufak tefek şeylerde, erkeklerin ve kadınların kavgalarında, bir atılım içinde birlikte oluşan ve kuşak değişimini de kapsayarak kendi bağımsızlıklarını -ve kendi dar kafalılıklarını- geliştiren birçok burjuva sonrası “artık aile olmayan aileler” ve “hâlâ aile olan aileler” olduğunu da bir başka anlamda hesaba katmak gerekir. Arama evresi, pek de baştan çıkarıcı, duyguları açığa vuran bir kristalleşmelere yol açmamış gibi görünüyor, sanki daha çok, gelecek perspektifi olan yaşam biçimlerinin keşfedilmesi ve yaratılması, sadece birazcık modifiye edilmiş olan (birazcık ev işi değiş tokuşu, birazcık kariyerden feragat, bir miktar birbirini karşılıklı olarak desteklemeyle karıştırılarak) eskinin can havliyle savunusu içinde, gerekliliklerinin hâlâ reddedilmesi suretiyle gelişmesi engellenmiş gibi görünüyor. Eğer kişiler sürekli özlenen ve dile getirilen şeyi, yani karşılıklı olarak birbirlerini ciddiye almayı en aza indirgerlerse artık hiçbir şeyin birbiriyle uyumlu olmayacağını kabul edilmesi, belki günün birinde kendi yaşam pratiğine dair meselelerde acemi bir çaylak olarak kalamamanın acı verici önkoşuludur.

Gündelik yaşamın “büyük sorular” sayesinde zorla susturulan ayrıntılarını sevmek. İyice tembelliğe bat-

mak. Göz kırpmak ve geçmiş sevinçlerin, (önemsizlik) şölenlerin küflenmiş abideleriyle flört etmek. Süslenmek, dans etmek ve şaşırmak. Bağışlamak, kavga etmek, küçük kurtarılmış bölgeler ve kendi içinde ve dışındaki umut verici perspektifler için savaşmak: Bu ufuk, bu görüş, bu kültürel göz, kişiselliğin endüstri toplumuna özgü şemasından önce değil, bilakis sonra ortaya çıkmıştır; evlilik, ebeveynlik, aile, erkek ve dişi cinselliği ve kimliği uğruna yapılan kavgalar sırasında. İdeolojiler, yanlış yollar, bir başka dünya tasarımları, asla sadece dışsal projeksiyonlar, insanları politik dışsal beklentilerin umuduyla en derin içselliklerinde harekete geçirsin ve onları daha da ileri gitmeye motive eden angajmanlara *yöneltsin diye* kurulan ütopyalar anlamında ideoloji değildirler. Burada bireysel ve kolektif olarak yaşanan ve katlanılan yanılgılar her *zaman insanların gerçek yaşam koşullarıyla* ilintilidir, ihtiyaçlarının, özelliklerinin, neredeyse önceden belirlenmiş bir zorunlulukla başlarına gelen ve hangi yolu denerlerse denesinler bir türlü kaçıp kurtulamadıkları gündelik çatışmaların merkeziyle ilintilidir. Bunlar en azından (ki yanlış olsa da şimdilik bu pek önemli değildir) bireysel varoluşun eski, bazen de kulağa nostaljik gelen ideal biçimleri, yaşam tarzına nakledilen kolektif hareket bağlamında başarısızlığa uğradığı müddetçe doğrudur.

Bu aşk teması, somutluğun bireysel ormanında ortaya çıkar, ayrıntılarla alevlenir ve onların içinde büyür. Her zaman -dışarıdan ve yukarıdan bakıldığında- ev idaresinin, gündelik yaşamın, alışkanlıkların önemsiz ayrıntılarıyla, kadın ve erkeğin kendileri hakkındaki imajı ve karşıdaki hakkındaki imajıyla ve içlerinde gizli olan genellik ile ilintilidir: Ben haline gelmiş olan rol kade-

riyle, eski, geçmiş, tarih ve burada yeni ve bireysel olarak ortaya çıkan politikayla ilintilidir.

Yanlış yollara sapıp durmak, etrafta dolaşmak, tadına bakmak, şakalaşmak, kullanılmak, yılan çukurunda tıslayan bir kıskançlık içinde uyanmak, ama yine de yakmamak, yalnızlığın birçok şeyle beraber olmak olduğuunu keşfetmek: Anılarla, kitaplardaki yabancı dünyalarla ve sözde dışarıda duran, bütün gökyüzünü yansıtan, dağıtan gln yumuşak parlayan krkyle. Bu kuşkusuz tümüyle özel, her biri bireysel ve dolayısıyla genelle paylaşılamayan (anlatılamayan) deneyimler içinde bir ufuk ortaya çıkar, algıyı, duyarlılıkları, dünyanın tek renkliliğini değiştiren bir ufuk. Ve böylece en azından *şu soruyu* sorma cesareti buluyoruz: Bu görüş, belirsiz bir aşkın bu anlam ve kuşku dolu ufkunun ışıkları nereye kadar uzanır ya da bu çağın sorduğu, doğanın yıkımı ve teknolojinin kendi kendine hâkim olması gibi meselelere ne dereceye kadar yanıt olabilir?

Bir Yeryüzü Dini Olarak Aşk

1. Gelenekten Sonra Ne Geliyor - Hiçbir Şey mi?

Aşk konusunda her şeyi kapsayacak bir şey söylemek pervasızlık olur. Dolayısıyla biz de, gelenek sonrası, din dışı ve bireyselleşmiş dünya için konunun ne anlama geldiğine yönelik bazı parçalı düşüncelerle çalışmamızı sonlandıralım.

“Sadece iki şey
Bu kadar biçimden geçerek
benden ve bizden ve senden geçerek,
ama her şey yine de
o sonsuz soruya maruz: Niçin?

...

İster güller, ister kar, ister deniz,
açan her şey, sözel,
sadece iki şey var: Boşluk
ve onu çizen Ben.”

Gottfried Benn¹

¹ Benn, 1962, s. 178.

Diyelim ki durum şöyledir: “Sadece iki şey var; boşluk ve onu çizen ben”, ama burada ne söylenmek isteniyor, buradaki “boşluk” ne demek? Vakum anlamında, gelecek-*olmayan*, üstelik de bugün ve bütün gelecek için, o halde daimi vakum mu? Bir sürü “mitler” ve “tanrılar” mı? Tüketim, yani kaz ciğeri ve güney sahili mi? Yoksa bütün bunlar ve artı, beraber ve karşı karşıya “çizilen” bireyler bağlamında gelenek sonrasının herhangi bir kavranamayan türü mü?

Bir başka şekilde sorarsak: Şöyle düşünmeyi deneyelim; kiliseler, kaldırılması Hıristiyanlık dışı bir şey olacağı için bir jest olmaya devam mı edecek, yoksa ileride böyle mi olacak, o zaman, bu durumda ortaya çıkacak olan “boşluk” özünde sadece eskinin olumsuzlanmasından başka bir şey değildir, öyle değil mi? Böylece burada, geçmişe dönük düşünmenin hayal gücü yoksunluğu ortaya çıkmış olmuyor mu? Yoksa sadece zavallı bir hiçlik mi kast ediliyor? Yani bitiş, son gibi bir şey? *Peki sonra?*

Hiçliğin alt tarafında, boşluğun çatlakları arasında farklı türden, küçük formatlı bir ütopya ortaya çıkamaz mı? Büyük anlam geleneklerinin ötesinde, geleneksel olmayan (kurumlaştırılamayan, meşrulaşmak zorunda olmayan), bireyselleşen varoluş durumuna göre kesilip biçilmiş, onu vaatleriyle yerden kaldıran bir ütopya? O halde bu son bölümde arsızca ve geçici olarak, Hıristiyanlık *sonrası*, modernizm *iç*i bir anlamı sorguluyoruz; cevabımızsa çok basit ve sosyoloji dışı: *Aşk*. Bir anlık dikkatsizlikle, maceracı bir tahminde bulunmaya cüret edelim ve bütün kendine has evreni, kendine has yüksek ve gizli değerleriyle, cehennemvari cenneti ve cennetvari cehennemiyile, bütün gerçekten hayvani insanlı-

ğıyla birlikte aşkın, gelenek sonrası, modernizm içi şifrelerinin çözülebileceğini söyleyelim.

Tahmin ve soru şöyle: Sınıf toplumunun deneyimler dünyasından sonra, karşı karşıya gelen kadınla erkek arasında özelemlerden, önlemlerden ve umutlardan oluşan yeni bir ufuk açılacak mı ve de bu olağan hale gelecek mi? Cinsiyetler arası mücadeleden (sınıf mücadelesinden, ki yeterince çelişkilidir, eşitlik ve dayanışma fikirlerinin doğmasına benzer bir şekilde) farklı hayaller, farklı ütopyalar, özgürleşen, özgürleştiren bir birlikte yaşamın politik ve sosyal uçarılıkları, yani farklı gerçeklikler ve farklı nevrozlar ortaya çıkacak mı? Gündelik yaşamın merkezinde artık din, sınıf, maddi sıkıntı, hatta çekirdek ailenin modern kadın erkek rolleri yoksa ve bunların yerini kendini geliştirme talepleri ve yeni aşk, yeni yaşam biçimleri bulma mücadelesi almışsa, bunun anlamı nedir? Sodom ve Gomorra modern hayata girdi mi? Bunun politika, bilim, çalışma hayatı, ekonomi üzerinde etkisi oldu mu? Yoksa aydınlanma mahremiyette, yatakta, artık birbirleriyle ama henüz ayrı ayrı yaşayamayan cinsiyetlerin isteksiz hayal kırıklıkları içinde bir yerlerde kaybolup gitti mi?

Max Weber farkında olmadan ve planlanmadan Protestanlığın “içsel çileciliğinden” doğan bir “Kapitalizm Ruhu”ndan söz eder. Varsayalım ki Protestanca ve meslek icabı etikten *sonra*, çekirdek aile yaşam biçimlerinin dağılması sürecinde, giderek çatışmalarla yüklenen aşk sevgisinin kültürel bir anlam ufku ortaya çıktı; o zaman bunun *yan etkileri* ne olurdu, romantik-terapisellik yüklü cinsiyet ve aşk çatışmalarından doğan o adeta istenmeyen “ruh” nasıl olurdu? Bunun bilim, politika, teknolojik gelişme ve ekoloji üzerinde etkileri olur muydu?

Bu sorular üç adımda açıklığa kavuşturulamasa da tartışılabilir:

(1) Aşk yeni bir din seviyesine yükselten nedir? Aşk ve din karşılaştırması neyi aydınlatır ve neyi anlatır? Bu ne zaman doğrudur, ne zaman yanlıştır? Bu kavramsal tanımlamaların bir kere *bozulma* konusunda, bir kere de ailenin, evliliğin ve aşk ilişkisinin *putlaştırılması* konusunda pratik hayatta söylenen çelişkili ifadelerle karşı karşıya getirilerek somutlaştırılmaları gerekmektedir. Öne sürülen tez şöyledir: Cinsiyet, aile ve meslek rollerinin endüstri toplumu içindeki mimarisi yıkılıyor ve bütün üst, alt, arka ve karşıt parçalarıyla birlikte modern bir aşk arkaizmi ve anarşizmi açığa çıkıyor. Bu gerçekleştirme ve özgürleşme mücadelesi, şimdi nefrete, kuşkuya, umursamazlığa ve yalnızlığa dönüşen ve izlerini boşanma ve yeniden evlenme rakamlarında belli eden mücadele, üst üste binen ve yeni bölümlerle devam eden ailelerde, evlilik öncesinde, içinde, yanında ve sonrasında mutluluk için verilen mücadele şeklinde sürüp gidiyor.

(2) Buna karşı ileri sürülen temel antitez ise “her zaman böyle”dir: *Aşkın tarihsellik-dışı* oluşu yönündeki derinlere kök salmış olan görüştür. Buna karşı, tarihsellik, bu türden bir aşk umudunun modernliği olarak gösterilmelidir. Doğrusu şudur: Aşk romantizmi 20. yüzyılın ikinci yarısında keşfedilmiş bir şey değildir. İkili vahiy olarak ve Ben’in yükselişi olarak aşk, örneğin 18. ve 19. yüzyılda gerçeklik ve fantezinin birbiriyle değiş tokuşu, birbiriyle karışması kutsanmış, bütün histerisi ve kendinden geçişi içinde hece hece anlatılmıştır. Son yüzyıldaki yenilik, şiirsel olarak aşırı yüceltilmiş olan aşk-nefret-romantizminin *banalleşmiş bir kitle hareke-*

tine, modernizmin bütün karakteristik özelliklerini gösteren ve kendini kültür biçimlerine, insanların kalbine, terapistlerin kitaplarına, kanun metinlerine ve boşanma yargıçlarının kararlarına yazdıran bir kitle hareketine dönüşmesidir. Normalleşmiş romantizm olarak aşk evliliği artık sadece maddi bir güvence, ebeveynlik vs. değil, bilakis karşılıklı kendini bulma ve özgürleşmeyi, sabit güven ilişkisi içinde anlamlı ve daimi bir maceraperestlik halinin yuvarlak karesini mümkün kılan bir evlilik-tir.

(3) Aşk bireyselleşen yaşam dünyalarının anlam motifidir, kendini “sosyal” olarak görmek, kendini bulmak ve yaratmak zorunda olan hayatların esas mimarisidir. Gelenekten arındırılmış aşk, “Ben” biçiminde olan her şeydir: *Hakikat, hukuk, ahlak, kurtuluş, öteki taraf, otantiklik*. Bu modern aşk -şeması gereği- nedenini kendi içinde taşır; yani onu yaşayan bireylerin içinde. Bu kendi kendinin nedeni oluş ve öznel olarak karar verilebilirlik genelleştirici bir talepte de kendini gösterir: Yani hesap vermeyi, sorumluluğu, karşılığı, adaleti *reddetmek*, bunları duygunun, doğallığın ve *samimiyetin* dışına atmak. Sevmemek kanuna karşı gelmek değildir, bir suç eylemi değildir; bu yüzden başkalarının hayatı derinden yaralanmış olsa da. O halde aşk sadece özgürleştirme ve şefkat vaadi değil, aynı zamanda *samimiyetin keskin silahlarıyla yapılan Haçlı Seferlerinin savaş planıdır* da. Geliştirilmesi gereken tahmin de şudur: Aşk bir umut ve eylem şemasıdır, gelenekten arındırılmasıyla, devletin, hukukun ve kilisenin dışında kalmasıyla kendine has mantığını, kendine has çatışma mantığını ve kendine içkin çelişkilerini geliştiren bir şema. Burada patlayan türbülansların nedenleri -psikolojide sanıldığı

gibi- sadece bireyin içinde ve onun erkek çocukluk dönemi sosyallığı içinde ya da -sosyolojide sanıldığı gibi- iş yaşamı, eşitsizlik vs. gibi dışsal koşullarda yatmaz, tersine duyguların gelip geçiciliği ve kendini gerçekleştirme talepleri üzerine kurulmuş olan bir yaşam biçiminin “mantık” ve “mantıksızlığı” içinde yatar.

2. Evlilik, Aile ve Aşk İlişkisinin Çöküşü ve Putlaştırılması

Bu kitabı okuyanlar bazı bölümlerde gizli, bazı bölümlerde ise açıktan açığa bir çelişkiyle baş başa bırakıldılar, ama artık bunun açıklığa kavuşturulması daha fazla ertelenemeyecek bir hale geldi. Evlilik ve Aile kavramlarında meydana gelen bir anlam kaybının her türlü mantıksal kanıtının karşısına onun anlam kaybına uğramadığına, hatta anlamının yükseldiğine dair en az onun kadar güçlü bir karşı kanıt çıkarılabilir. Dünyevi yargı kararlarının gücüyle ailenin sonunu ilan ediyormuş gibi görünen artan boşanma rakamları, diğer yandan evliliğin çekiciliğinin hâlâ sürdüğünü kanıtlayan yeniden evlenme rakamlarıyla bertaraf edilebilir. Doğum rakamlarının azalmasını çocuğun ve ebeveynliğin anlam kaybına bağlarsanız, birçok kadının çocuk yapamamaktan dolayı çözmek zorunda kaldıkları sorunlar karşısında çuvalırsınız. “Vahşi evlilik” lehine kolektif bir karar verilmiş olması, aile konvansiyonlarına karşı ilkesel bir kuşkuyu ifade etmiyor mu? Hayır, denecektir, evlilik öncesi ve evlilik dışı yaşam birliktelikleri pek “vahşi” şeyler olmaz, diye sakinleştiriyor “aile” araştırmacıları. Ironik bir biçimde özellikle de saldırgan-kötümser seks parolalarıyla şoke eden kültür karşıtı gençlik grupların-

da sözde evlilik sadakatleri ve ideal partner rollerinin sıkı bir şekilde denetlendiğini gözlemlemek mümkün. Kuşkusuz, insanlar kendi “cennetvari işkence odalarından” (legalleşen) iki kişilik yaşama birçok yoldan kaçabiliyorlar -evlilik cüzdanının, boşanmanın, boşanmaksızın ayrılmanın vs. etrafından dolaşıyorlar- ama bunu en sonunda o boyunduruğu ortadan kaldırmak için değil, bilakis bir başkası için serbest olmak adına, daha iyi, daha öncekinin yapamadığını yapacak olan daha güzel bir sevgi bağı uğruna yapıyorlar.

Evlilik hiçbir zaman günümüzdeki kadar hayallerle, maddiyattan uzak kurulmadı: Çalışan kadınlar ve erkekler ekonomik açıdan aileye bağımlı değillerdir; onların evlilik bağı artık hanedanlığın sürmesi ya da malların bölünmemesi için yapılan o eski evlilik bağları gibi değildir; soya, kökene dayalı bağlar da tıpkı çalışma bağlamında yapılan beraberlikler gibi gevşemiştir, kısacası, bütün sıkı ve katılaşmış şeyler çözülmüştür. Bunun yerine şimdi evlilikte birçok şey, tamamen sevilen kişiyle yapılan yemine dayalı bir birliktelikte aranmakta ve bulunmaktadır; üstelik de eski toplumların ayrı meslek durumlarını ve farklı şehirlerde ikameti sorumlu tuttukları noktalarda bile: Sevgili sevgisi, metres sevgisi, kalpten sevgi, akılcılığın zamanla oluşan kelepçelerinden, sıkı mesleki kurallardan kurtuluş, günahların affedilmesi, yaşam geçmişlerine ve geleceklerine doğru yola çıkış, çocuk sevgisi ve buna benzer birçok üzerinde anlaşılması zor şeyler -arka plandaki ejderha suratlarıyla birlikte- daha fazla görülebilmektedir.

Politik-ekonomik kaidesinin ve ahlaki kelepçelerinin kaybolması konusunda yapılacak bir karşılaştırmada şu soru kesinlikle karşımıza çıkacaktır: Neden kadın-

lar ve erkekler, çözümünü tümüyle ayrışmalarda arayan bir çağda, tam da kişisel mutluluğun zirvesini, yalnızca ve yalnızca endüstriyel çağın bir icadı olan aşk evliliğinin bütünselliği içinde bulacaklarına inanıyorlar? Sosyal gerçeklik ise tam da bunun tersi bir dille konuşuyor: Evlilik biçimsel dönüşümleri sayesinde, artık mülkiyeti ve gücü korumak için düzenlenen sıkı yapısından duygulara, heyecanlara, kendini bulmaya dayalı gevşek bir yapıya geçmesiyle istikrarından bir şeyler kaybetti, ama çekiciliğini hiç kaybetmedi. Aile ve aşk ilişkisinin bu şekilde idealize edilmesi, onun “kötü” gerçekliğine rağmen (farklı anlamları ve davranış çeşitlilikleriyle birlikte) gelir, eğitim ve yaşlılık gibi konulardaki büyük toplumsal farklılıkları bile hiçe sayan bir genel geçerliliğe sahiptir; tıpkı, örneğin çalışan kesim üzerinde yapılan araştırmaların gösterdiği gibi:

“Soru: ‘Bir aileye, çocuklara sahip olmanın sizin için anlamı nedir?’

Bay Schiller: ‘Böylece hayat bir anlam kazanıyor.’

Bayan Schiller: ‘İnsan kimin için yaşadığını biliyor, kimin için çalıştığını biliyor.’

Bay Taler: ‘Aile benim için her şeydir. Ailem için geri kalan her şeyden vazgeçebilirim.’

Bayan Taler: ‘Aile ve çocuklar en üstte, en önde gelen şeydir.’

Kendi davranışlarının merkezini bizzat kendileri bu kadar vurgulu bir şekilde belirten ebeveynlerin hayatında hemen hemen başka hiçbir şey yok. Bir aileye, çocuklara sahip olmak varoluşa öznel bir ‘anlam’ veriyor...”²

² K. Wahl (1980), s. 34.

Anahtar kelimeler dikkati çekecek derecede birbirlerine benziyorlar: Anlam, en üstte, en önde. Aile boşanmalar yüzünden delik deşik olmuş, bitmek bilmeyen pazarlık süreçlerine girmiş olabilir, kısacası, imkânsız hale gelmiş olabilir. Bu insanların bilgi ve isteklerinde bir yer tutan (bilindiği gibi erkeklerin davranışlarında değil, gündelik görevlerin yerine getirilmesinde) anlamı küçültmez, tersine *yükseltir*.

Durum hem çelişkili hem de tam bir muamma: *Ailenin ve evliliğin çöküşü ve putlaştırılması aynı zamana denk geliyor*. Cennet ve terör ilişkisi ideal aşk ilişkisinde birbirlerine çok yakın duruyorlar. Belki her ikisi de aynı idealin içinde sadece farklı katlardır; kule odası ve işkence zindanı olarak. Ama her halükarda -örnek bir ifadeyle- yükseltilmiş, abartılmış çocuk yapma arzusuyla, dünyaya gelen çocuk sayısındaki azalmanın *eşzamanlı olması*, yükselen boşanma rakamlarıyla aile ideali, yani ilişki, ebeveynlik ve aşktan meydana gelen bu küçük yeryüzü cennetine olan açlığın aynı zaman denk gelmesi; cinsiyetler arası mücadele, çekirdek ailenin endüstriyel olarak üretilen korporasyon modelinden kurtuluşu ve kurtarıcı aşk umudu, güven umudu, otantiklik ve gerçekleştirme, yani insanların birlikte yaşamanın bir başarı ölçütü olarak kabul ettikleri ve olmuyorsa da birlikteliklerini sonra erdirdikleri şey; işte bütün bunların açıklığa kavuşturulması gerekiyor.

Ailenin idealize edilmesi ve boşanma, modern, gelenekten arınmış, bireyselleşmiş bir yaşam dünyasında tutunmaya çalışan aşk inancının *iki yüzüdürler*. Her ikisini de -evliliğe girişler ve çıkışlar- ancak birlikte yaşamanın ve aşkın bugün boğuşmak zorunda olduğu beklentilerdeki yükselmeyi hesaba katarak anlayabiliriz.

Bunun bireysel, ama her şeyden önce de sosyokültürel nedenleri vardır: Aşkın gelenekten ve ahlaktan arınması, devletin, kilisenin ve hukukun mahremiyeti doğrudan kontrol etme isteğinden vazgeçmesi, kendi hayatını kurmak ve en yakınlarına, en sevdiklerine *karşı* ayakta kalabilmek için yerine getirilmesi gereken ekonomik zorunluluklar ve geleneksel kadın ve erkek rollerinden “kurtulmak” için aşılması gereken sayısız engel. Ama bu karşılıklı özgürleşme, kendini arama, tutku, coşku beklentilerinin yükselişi nasıl açıklanırsa açıklansın, yine de her zaman açıklama gerektiren şeyler, tekrar evlenme yoluyla evliliğe evet denmesi değil de buradaki yenilikler oluyor. Ortaya bir arayış çıkıyor, ortaya, kendi gücünü bütün gerçekliğe ve gerçekleştirilebilirliğe *karşı* geliştirmiş olan ve boşanma ve tekrar evlenme yoluyla elyazısını beklentilere, eylemlere, korkulara ve insanların ilişki motiflerine yazdırmış olan aşkın bilgi ve umut ufku çıkıyor.

Sanki aşk kendi gerçekliğini aile ve evliliğin gerçekliğine *karşı* ve hakiki varoluşa erişmek için kurtulmasına yardım etmesi gereken kişiye *karşı* dayatıyormuş gibi görünüyor.

Evliliği, aileyi, ebeveynliği, hatta en sonunda belki de en yakınlarının refahını aşka feda eden biri, bunu yapmakla günah işlemiş olmuyor, bilakis gerçekleştirmenin, duygularının hakikatinin, kendini kendine ve diğerlerine karşı ortaya koymanın gereklerini yerine getirmiş oluyor. Aştaki azarlanan şey erkek ya da kadın değil, aşka izin vermeyen, onu tanımayan ya da kabul etmeyen bir düzene sıkı sıkıya bağlanmak oluyor.

“Birçok insan diğerlerinin yaşamsal krizlerinin birbirine çok benzediğine inanır. Ama aslında çocuklu bir ailede meydana gelen bir boşanma, başka hiçbir yaşamsal krizle karşılaşılamayacak bir yarılmadır... Başka hangi yaşamsal krizde böylesine yakıcı bir öldürme isteğiyle dolarız ki? Başka ne zaman çocuklar eşe karşı bir silah olarak kullanılır ki? Diğer yaşamsal krizlerin tersine, bir boşanma insanın en temel tutkularını gün yüzüne çıkarır; aşkı, nefreti ve kıskançlığı...

Çoğu kriz durumlarında -depresyon, sel ya da yangın felaketlerinde- ebeveynler içgüdüsel olarak ilk önce çocuklarını emniyete almaya çalışırlar. Buna karşın boşanma krizinde anneler ve babalar için çocuklar ancak ikinci sırayı alabilirler; birinci sırada olan kendi sorunlarıdır. Boşanma davası sürerken ebeveynler çocukları hemen hemen bütün alanlarda ihmal ederler: Evin düzeni altüst olur ve çocuklar kendi hallerine bırakılırlar. Boşanma sürecini yaşamakta olan ebeveynler çocuklarıyla çok az zaman geçirirler ve onların ihtiyaçlarına karşı fazla duyarlı davranmazlar. Bu genel yıkılma anında tam bir egoizm hâkimdir.”³

Aşk inancının dinsel karakteri, tam da bu örneğin Kalvinizm’le olan dikkat çekici paralellikte belirginleşir: Bu inancın taraftarları, yeryüzüne boyun eğebilirlerdi ya da eğmek zorundaydılar, o halde Tanrı’nın hoşuna gitmek için gelenekleri bile yıkabilirler. Modern aşk inancı bu emri şimdiye kadarki aşk biçimlerinde bile geriye doğru olarak mümkün hale getiriyor ve mutluluk için, kendini bulma ve gerçekleştirme hakikatine ihanet etmemek için kendi ailesini yıkmaya zorluyor. Kendi çocuklarını terk etmek, örneğin aşkın yıkılması anlamına değil, onun gerçekleştirilmesi anlamına geliyor. Aşk yıkılmayı kendi yanlış biçimiyle emrediyor. İşte tam da bu onun gücünü görünür hale getiriyor, dünyevi din olarak aşkın, insan-

³ J. Wallerstein, s. Blakeslee (1989), s. 28.

ların kalplerine ve davranışlarına hâkim olan gücünü; ama aynı zamanda bu aşk idealinin evlilik, aile ve ebeveynlikteki fiili ilişkiler bağlamında yarattığı çelişkiyi de ortaya çıkarıyor.

Kişinin kendisi, aşkı ve hayatı için daha iyi bir olanağa kavuşma arzusu, umudu ve bilgisi -tıpkı din gibi- bir *inançtır* ve dolayısıyla eylemden belirgin şekilde ayrıdır. Kuşkusuz bu inancın etkileri de var. Özellikle de örneğin uzun süreli evliliklerde bile boşanma sayılarının artışı, yani ortak “çocuk projesi” tarafları birbirine kaynaştırdığı, ama “geç kalmış özgürlük” arzuları daha fazla bastırılmadığı için (Leopold Rosenmayr) boşanmaların artışı üzerinde bunun açık bir etkisini görmek mümkündür. Ama bu dil çok anlam çeşitliliği içerir. Sadece Hristiyanlık gibi dinlerde değil, aşkta da sofular, yenilikçiler, ateistler ve kâfirler vardır. Ve kinikler, aşırı yüksek bir aşk inancının genellikle hüsrana uğramış, yenilmiş yandaşlarıdır. Özellikle de inanç ve eylem arasında çelişkiler ve terslikler pusuda beklediği için bu iki düzlemin açık bir şekilde birbirinden ayrı tutulması söz konusudur: Buradaki ifadeler önemli ölçüde bilgi katmanına, aşk inancına yöneliktir, bununla çelişki içinde olan davranışa ya da (tersine) her nasılsa onu takip eden eyleme yönelik değildir.

Burada işin içine bir de *inanç ve güvenliğin tersine dönen anlamı yasası* diyebileceğimiz bir fenomen girmektedir. Aşkın ve ilişkisinin gündelik akışını ön plana çıkaranlar, bu inancın kendisi için ne anlama geldiğini *unutuyorlar*. Özen ve kaygının merkezinde her zaman güvensizlik vardır. Aşk ancak yıkımda ve çöküşte, bireysel yaşam tasarımı ve yaşam kurgusu için, bilinçli yanıt bunu reddetse de, sahip olduğu kendi (muhtemelen) merkezi konumunu açıkça gösterebilir.

Peki bu tabiri caizse dinsel, din sonrası kurtuluş inancı olan aşk, eğer illa da eyleme dönüşmüyorsa kendini nasıl ifade ediyor? Birçokları şöyle diyecektir: Benim için bir sürü öncelik var, aşk da bunlardan biri; ve yine aşk, bütün nüansları ve geçişleri içinde, anne sevgisinden normal sevgiye, oradan on yedi yıllık evlilikten sonra güven sevgisine, homoseksüel ya da heteroseksüel sevgilere kadar uzanır. Beklentilerin yüksekliğini ve şiddetini ölçecek bir ölçü, daha önce söylendiği gibi, giderek daha belirgin bir şekilde derin bağlardan bile kopuşun dilini konuşan boşanma rakamlarında yatmaktadır. Ama aynı zamanda bütün kitlesel araştırmalar aile ve evliliğe büyük değer verildiğini gösteriyor; çoktandır herhangi bir huzurun kalmadığı ailelerde bile. Boşananların yeniden evlenme rakamları da düzenli olarak yükselmektedir. Özellikle de boşanmış ebeveynlerin çocukları yüksek bir ailevi uyum peşinde koşuyorlar, yani sık sık -ki çok trajiktir- başarısızlıkla sonuçlanan bir amaç peşinde.⁴ Bütün bunlar gündelik aile yaşamı içindeki davranışlar hakkında hiçbir şey söylemiyor, daha çok inancın gündelik işler içinde, alçak düzlemlere olan belirgin karşıtlığına ve berraklığına işaret ediyor.⁵ Weber Kalvinist inanç belgelerini “içsel dünya çileciliği”nin davranış izleri açısından aydınlatığına göre, bugün de terapinin temel ilkeleri, başvuru kitapları ve boşanma protokolleri modern aşk inancının eylemsel bağları ve eylemsel sonuçları bakımından sorgulanmalıdır.

⁴ J. Wallerstein, s. Blakeslee, (1989), s. 38

⁵ “Karakteristik bir şekilde, hayata anlam katmayı vaat eden aile ve çocuklarla ilgili *düşünceler ve hayaller* şimdiye kadarki hayat akışı ve gündelikliği içinde bir aile yaşamının gerçek deneyimlerini dayanırlar.” K. Wahl (1980), s. 35.

3. Din Sonrası Din Olarak Aşk

Aşkın dünyevi dinselliğinin temel noktası sistemli bir karşılaştırma olarak ortaya çıkıyor. Din de aşk da analog olarak kurulmuş bir ütopyanın şemasını içerirler. Her biri kendi açısından *normallığın kafesinden çıkmak için bir anahtardır*. Normalligi bir başka duruma doğru açarlar. Dünyanın anlam zırhı parçalanır, gerçekliğe yeni ve bir başka türlü hücum edilir. Dinde bu, üst gerçeklik olarak insani olanın ve geri kalan her şeyin sonluluğunu içinde barındıran bir gerçekliğe doğru olur. Aşkta bu normallığın açılması duyusal, kişisel, cinsel tutku içinde, ama gözün birbiri ve dünya için açılması suretiyle gerçekleşir. Âşıklar farklı görürler ve bu yüzden *farklıdır*lar, farklı *olacaklardır* ve birbirlerine başka bir gerçekliğin kapılarını açarlar. Geçmişlerini karşılıklı olarak birbirlerine açmak suretiyle kendilerini yeniden yaratırlar ve geleceklerini yeniden planlarlar. Aşk “iki kişilik devrimdir” (Francescu Alberoni 1983). Bu dünyanın aşka yabancı karşıtlıkların ve ahlak kurallarının aşılması aşkın aslında asıl varlık nedeni ve kanıtıdır. Birbirlerinin ruhlarıyla ve aşkla dolmuş olan iki insan, aşkın içinde bir ülke kurarlar, hem bu dünyadan olan hem de bu dünyadan olmayan bir ülke.

“Bir aykırı davranış örneği olarak” aşk (Alberoni): modern aşk inancının vaat ettiği şey de bunun içinde ortaya çıkıyor: Hakikilik; bencilliğin, çıkarıcılığın ve yalanın geçerli olduğu bir dünyada. Aşk kendini aramaktır, bir başkasıyla, bir başkasının içinde, bir başkasına karşı hakiki bir karşılaşma arzusudur. Bu, bedensel alış-veriş, diyalog, samimi birliktelikler ve karşılıklı olarak yapılan “itiraflar” ve “günah çıkarmalar” yoluyla çalışılır

ve öyle elde edilir. Eskiden ve şimdi olanın onaylanması, özgürleştirilmesi ve anlayışla karşılanmasıyla. Güven ve vatan anlamında sevgiye olan özlemler kuşku ve modernizmin ürettiği güvensiz ortamlarda büyüyüp gelişir. Hiçbir şey güvenli değilse, hatta eğer nefes almak bile insanı zehirliyorsa, o zaman insanlar aşkın gerçekdışı hayallerinin peşinden koşarlar, ta ki bunlar bir kâbusa dönüşene kadar.

Sürekli olarak gündelik yaşam deneyimlerinin solum ona sağlam sınırlarının ötesine geçiyoruz: Anılar beni bir başka yaşama geri götürüyor. Bulutlara bakıp düşüncelere dalıyorum ve hayal gücüm beni kendi hikâyelerinin dünyasına götürüyor. Bir kitap okuyorum ve bir başka zamana giriyorum, diğer insanların hayatlarını yaşıyorum, çoktan ölmüş olan, tanımadığım ve hiçbir zaman tanımayacağım insanların seslerini duyuyorum; aslında duymadığım ama içimde uyanan sesleri, çünkü beyaz kâğıt üzerindeki siyah harflerin içime girmesine izin veriyorum. Aşkın birçok normal sınır deneyimleri arasında özel bir önemi vardır. Hastalık ve ölümün aksine, insan ona ulaşmaya çalışır, başından atmaz, en azından bizim çağımızda ve kültürümüzde; o zorlanamaz, isteyerek yapılamaz; onun umulduğu yerde bu umut “şimdi” ve “Sen”de kurtuluşa ermeye yöneliktir. Onun “öteki dünyası” bu taraftadır, fevkalade bu taraftadır; sesi, bedeni ve kendi iradesi vardır. Dinde şu cümle geçerlidir: Ölümden *sonra* bir hayat var; aşkın cümlesi ise şudur: Ölümden *önce* bir hayat var.

Hiçbir yazar *aşkın bu sınır deneyimini* Robert Musil kadar etkileyici yazmamıştır: “Cinsellik hayatın alışılmış rutinlerini şiddetli bir şekilde bozar; erkeklerin ve kadınların bir hamleyle üzerlerinden sosyal rolleri çekip

alması ve uygarlaşmış dekor içindeki korku verici hayvaniliği ortaya çıkarmak suretiyle yapar bunu. Ullrich'in (Robert Musil'in *Niteliksiz Adam* romanının başkahramanı) Bonadea ile vahşi buluşmalarından birinin ardından fark ettiği gibi, cinsellik insanları aniden 'ağzından köpük saçan delilere' dönüştürür ve bu yetisiyle cinsel deneyim 'ikinci bir bilinç durumu adacığı gibi' gündelik gerçekliğin içine 'sızdırılır'. Bu açıdan bakıldığında Ullrich'in aynı pasaj içinde cinselliği gündelik gerçekliğin diğer bozulmalarıyla, özellikle de tiyatro, müzik ve dinle karşılaştırması ilginçtir."⁶

Aşk kapitalizm içindeki komünizmdir. Cimriler ikram ederler ve bu esnada, *bu nedenle* mutludurlar.

"Âşık olmak demek, gerçekleşeceği garanti olmadığı halde kendini bir başka varlığa açmak demektir. Cevap alınacağından emin olunmadan söylenen bir mutluluk şarkısıdır... Ve eğer diğerinden, sevgiliden cevap gelirse, o zaman da bu bize hak edilmemiş bir şey gibi görünür, sanki insanın almayı hiç aklına bile getirmediği harika bir hediye gibi... Teologlar bu hediye için kendilerine has bir kavram kullanırlar: Lütuf. Ve eğer diğeri, yani sevgili de sevdiğini söylerse ve biri diğerinin içinde kabarırsa, işte o zaman bu, zamanın durduğu bir mutluluk anıdır."

Diğerinin bizi onaylamış olması, kendimize inanmamız, kendimizi onaylamamız konusunda bizi cesaretlendirir. Böylece aşk bireyselliğe doğru atılan bir adımdır."

"Sevgili tarafından beğenilme arzusu, bizi kendimizi değiştirmeye zorlar. Böylece herkes diğerine durduğu noktayı açıkça göstermeye çalışır ve beğenilmek için kendini değiştirir. Burada söz konusu olan sürekli bir keşif ve deşifredir."⁷

⁶ P. L. Berger, 1983, s. 235.

⁷ F. Alberoni, 1983, s. 39, 44, 45.

Aşk “yukarıdan” -kültürel mirasın cennetinden- aşağıya indirilmeyen ve gerekçelendirilmeyen, kürsüden vaaz edilmesi gerekmeyen, daha çok “aşağıdan” -cinsel güdülerin sürekliliği ve şiddetiyle, bireyselleşen varoluşun arzu merkezleri içinde, cinsiyetler arası tarihsel çatışmadan doğup- zorunluluğunu ortaya koyan bir ütopyadır. Bu anlamda aşk *geleneksiz* bir “dindir”; kültürel olarak yoruma bağlı olması ve yorumlanmış olması bakımından değil, ama görevinin özü ve derecesi, özne içi ve öznelar arası istekliliğin şart olması bakımından. Kimse bu dine dönmek, katılmak zorunda değildir.

Aşk inancı gelenek *olmayandır*, gelenek *sonrası* olandır, çünkü klasik belirtileri göstermez, hem bireysel hem de kültürel açıdan etkili olmayı sürdürmek için ne kurumsallaşmayı, ne düzenlemeyi ne de meşrulaşmayı gerektirir. O daha çok tabulardan arındırılmış, özgürleşmiş cinsellikten ve onun doğal rollerin derin kültürel erozyonuyla etkileşmesinden doğar. Aşıktan sorumlu olan şey -modern sosyal yapıya uygun olarak- dışarıdan bir ahlak mercii değil, bilakis âşık tarafların karşılıklı anlaşmasıdır.

Artık öğreti ile inanç dağılırken, aşk *kilisesiz* ve *rahatsız* bir “din” haline gelmiştir; onun varlığı ve devamlılığı *gelenekten arındırılmış cinselliğin çekim gücü* kadar kesindir. Onun kurumsallaştıramazlığı aynı zamanda şu anlama gelir: Kurumlara karşı bağımsızlık. Ama bu da aşkı bireylerin eline bırakır, onu -bütün kültürel anlayışlar ve biçimler bir yana- âşıkların kendi aralarında bir mesele haline getirir, onu geleneksiz, gelenekten bağımsız, gelenek sonrası “din” olarak lanse eder, ama tam da bireylerin en içsel arzu merkezlerinden yükseldiği için ve onların en kendilerine ait, en kar-

şı konulmaz çabaları olduğu için bir din olarak algılanmaz.

Hukukun, kilisenin, ahlakın ve devletin geri çekilmesiyle birlikte aşk kendi gelenekleşen normlaştırmalarını ve genel bağlayıcılığı olan kodlarını geliştirir ve klasik-modern anlamda bireylerin bir meselesi ve onların kişisel kararı haline gelir. Ortaya bir tür *aşkın* “bireysel, bireyselleşmiş hukuk ve norm pozitivizmi” çıkar. Ama bütün bunlar onun statüsünü anlam üreten bir gelenek seviyesine yükseltmez, bilakis onu karakterize eder, temellendirir: Burada ortaya çıkan ve temellendirilen anlam tipi, doğuş ve biçim, Kilise ve İncil, parlamento ve hükümet içinde bireysel bir anlamdır (“vicdan meselesi”): Bireyler için ve bireyler tarafından anlam -kendilerini ve dünya tasarımlarını uygulamaya koymaları, şekillendirmeleri, dengelemeleri için. Bu en azından ideal, yöntem, meşrulaştırma sorumluluğu bakımından geçerlidir, ancak yine de *içerigin* standartlaştırılmasını ve genelleştirilmesini belli ki tamamen dışlamaz.

Aşkın, âşıkların normlarını ve içeriklerini yansıtıyor olması onu aynı zamanda anlamlar içinde ve hakkında yapılan konuşmalarda bir *döngüye* sokar. Terapistler kişisel olarak yaşanan ve maruz kalınan bireysel hayat hikâyelerini şiddetli şekilde etkileyen anlamları genel anlamlardan yola çıkarak açıklamaya çalışırlar. Ama daha her şeyin altında yattığı ileri sürülen o temel formül bile, “ben benim” -Milan Kundera’nın ironik ifadesiyle- bir yabancıyı kendinden yola çıkarak açıklamaya çalışmak, tuhaf bir çabadır.⁸ Aşkın dili üzerine yaptığı analizde Roland Barthes onun bu döngüsel karakterini ortaya koyar:

⁸ Milan Kundera, 1989, s. 92.

“Tapılması. Seven özne, sevdiği varlığa olan arzusunun özel yanını adlandıramadığı için biraz aptalca bir sözcüğe başvurur: Tapılması!...

Burada benim çözümünü bir türlü bulamayacağım derin bir bilmece gizlidir. Neden tam da o kişiyi arzuluyorum? Neden onu aralıksız ve özlemle arzuluyorum? Onu bir bütün olarak mı (bir siluet, bir biçim, bir yüz ifadesi) arzuluyorum? Yoksa o bedenin sadece bir parçasını mı? Ve eğer böyleyse o sevgili bedenin benim tarafımdan arzulanmaya değer olan parçası nedir? Kim bilir belki de ne küçük bir parçadır bu, ne önemsiz bir özelliktir? Bir tırnağın bombesi, biraz çarpık bir diş, bir saç tutamı, bir tarz, konuşurken, sigara içerken açılan parmaklar; bu bedenin bütün kıvrımları bana şunu söylüyor sürekli: Tapılması. Tapılması olmak, ayrıca şu demek: Bu benim arzum, her bir ayrıntıyı arzuladığı sürece; ‘işte bu! İşte tam bu (benim sevdiğim)!’ Bununla beraber arzumun kendine has özelliklerini ne kadar belirgin yaşarsam, onu o kadar az isimlendirebilirim; hedefin keskin bir şekilde nişanlanması, ismi titreyen bir salınım haline getirir; arzusun kendine özgü yanını sadece ifadenin tam denk gelmemesi ortaya çıkarabilir.

Tapınılası, bir yorgunluğun, dile dair bir yorgunluğun belli belirsiz izidir. Her kelimedede görüntüme ait aynı şeyi farklı şekilde söylemek için çaba sarf ediyorum, arzumun esası esas olmaktan çıkıyor: Sonunda felsefemin yalnızca totolojiyi tanımaya ve uygulamaya varabileceği bir yolculuktur bu. Tapınılası olan, tapınmaya değen şeydir. Bir başka ifadeyle: Sana tapıyorum, çünkü sen tanımaya değersin, seni seviyorum, çünkü seni seviyorum.”⁹

Dünyevi dinin kült yanı sadece bu varlık nedeninin kendi içinde olması değildir. Eğer neden birçok insanın deli gibi aşk sersemliğine atıldığını anlamak istiyorsak tamamen farklı şeyler hakkında da konuşmak zorunda-

⁹ R. Barthes 1984, s. 37.

yız: Eğitim, bilim, meslek, dünya pazarı, teknolojik tehlikeler vs. Her tarafta soyutlamalar hâkim: (tehlikeli) sayılara işaret eden, bütün farklılıklarda ortak bir yan gösteren boyutlar içinde konuşan istatistikler, rakamlar, teknik formüller; bunlar kendilerini gündelik algının dışına çekiyorlar. Aşk aynı zamanda ve önemli ölçüde, medeniyetler tarafından inşa edilmiş bir dünyanın deneyimden giderek uzaklaşan ikili gerçekliklerine karşı *deneyimin isyanıdır* da.

Onun anlamı özel bir deneyimin anlamıdır: somut, duygusal, totaliter, neredeyse kaçınılmaz. Kadınla erkek, kadınla kadının, erkekle erkeğin birlikteliğinde ve karşıtlığında, sevimli çocukları, yumurcakları olan ailelerde vs. Politikayı önemsiz hale getirmek mümkündür; sınıflar istatistiklere indirgenmiş ve solup gitmiştir; meslek durumunun deneyimlenebilir ortaklaşılığı, çalışma zamanları ve iş hukukunun esnekleşmesi süreci içinde parçalanmıştır. Aşk -daha doğrusu: “ebedi bulaşık sorunu”ndan “nasıl cinsellik”e, çocuk sevgisinden karşılıklı olarak kendini keşfetme ve kendine acı çektirmeye kadar, aşılmazlığıyla bir aşk çatışması- *deneyimlenebilir toplum üzerinde monopol bir konum kazanmıştır*. Gerçeklik ne kadar soyutlaşırsa, aşk o kadar çekici hale gelir. Aşk deneyimin tanrısal banyosudur. Büroda çalışan insan için ormanda yürüyüş yapmak neyse, sayı insanları için de aşk ilişkisi, duyuların koşusudur.

Şu kesindir: Gelenekleri zayıflamış olan dünya birçok “mit” ve “tanrı” tanır: Televizyon, bira, futbol, motosiklet, kaz ciğeri ezmesi, hayat evresine göre değişiklik gösteren bir sürü şey. İnsanlar derneklere ve barış gruplarına angaje olabiliyorlar. Arkadaşlık ağları ve tanışıklıklar mesafeler üstü düzlemlerde kurulabiliyor

ve yalnızlığa karşı bir garanti olarak korunuyorlar. Biri eski tanrıları vaaz ediyor, biri yeni tanrıları ve kutsal nesneleri cilalıyor, burçları inceliyor. Kimileri de sınıfsal kaderden söz edip özgürlüğün ve güneşin şarkısını söylüyorlar ve biliyorlar ki kendilerine miras kalan umudun yanlış yöne gitmesine izin vermezlerse bu, geçmekte olan, geçmiş olan zamanın bir işaret fişeğidir.

Aşk konusunu diğerlerinden ayıran özellik, ilişki çatışmalarının *gerçek* çatışmalar, *deneyimlenebilen*, yaşanabilen sorunlar olmasıdır, gündelik yaşamda insanların, *istemesinler ya da istemesinler*, etraflarında uçuşan, sağına soluna çarpan sorunlar olmasıdır. Aşk hedeflenemez, zorla elde edilemez. Ama erkek ya da kadın ona karşı yabancı ve kayıtsız dursa bile, sürpriz bir şekilde ve nedensiz yere aşkın kapıları onlara açılabilir. Gayriirradi aşka tarafı olanlar, muhtemelen, geleneksel belirlenmişliklerin başarısızlığa uğradığı ölçüde var olacaklardır. O halde aşk temsili ya da paratoner bir konu değildir, arzu edilen angajmanların politik ihraç maddesi değildir, sadece reklam sloganı değil, bilakis onun konjonktürü gerçek yaşam koşullarının ifadesidir ya da daha doğru bir ifadeyle: Hayat imkânsızlıklarının, -tarihsel koşullara tabi olarak- bireysellik içinde gürültü patırtı eden, birdenbire ortaya çıkan ve aşk, belli bir seviyeye gelince de, sonuna kadar kutlanması gereken önceden belirlenmiş seri çatışmaların ifadesidir.¹⁰

¹⁰ Aşk konusunu, bireyselleşmiş yaşam dünyalarının çatışma durumları içinde tarihsel olarak temellendirmeye çalışan bu tahminler, böylelikle aynı zamanda geleneksel ortamların *sadece ve sadece* "küçük sosyal yaşam dünyalarında" (R. Hitzler, 1988, s. 136) çözüldüğünü de yadsımış olur. Aşk, gelecekte arındırılmış yaşam dünyalarında neredeyse zorunlu bir temadır; bu da bireyselleşme eğilimlerine dair sorunun, yeni ortaya çıkan anlam ve sos-

Sınıf ve zorunluluk, din, aile ya da ulus, anavatan vs. sonrasında bir tema ortaya çıkıyor, çatışmaları bir şekilde öne doğru ilerliyor, bir belirsizlik, korku, karşılanmamış, karşılanamaz bir ihtiyaç şeklinde yayılıyor, pornografi, feminizm, terapi tarafından uyandırılıyor, büyütülüyor, şifreniyor, şekillendiriliyor, zımbalanıyor; ama bir yandan da kendi ışığını geliştiriyor, kendi, renkliliğini, bakış açılarından oluşan kendi doğasını oluşturuyor, diğer uçurumları, diğer manzaraları ortaya çıkarıyor; örneğin para hırsını, kariyer gayretlerini ya da teknik hayal gücünü: Cinsiyetlerin aşk için birbirlerine karşı verdikleri ortak mücadeleyi; parçalanarak babalığa ya da anneliğe dönüşen ebeveynliği; ve yaralanmış umutların taşıyıcısı olarak çocuklar için boğuşmayı; kısacası kavranılamaz hale gelen aşkın gerçek gibi görünen ütopyasını.

“Sevmek demek şunu duymak demek: Ölmek zorunda değilsin” (Gabriel Marcel). Bu aydınlatıcı umut, varoluşun deneyimlenen sonluluğu, yalnızlığı ve kırılganlığıyla birlikte o baştan çıkarıcı, karşı konulmaz sesini kazanıyor. Hastalık ve ölüm, kişisel krizler ve sıradan varoluşa ağır şekilde düşüşler, aşkın yeminlerini yerine getirdiği ya da yalan yeminler olduklarının ortaya çıktığı zamanlar ve fırsatlardır. Böylece yeryüzü dini olarak aşkın *anlam iddiası* diğer dinlerinkine benzer. Bunu tersyüz edilmiş şekilde söylemek de mümkündür: Normalligi kıran, onu derin bir kuşkuyla düşüren, diğer olanakları araştırmaya yönelten ölüm düşüncesi, aynı anda aşkın anlam ufkunu da açar. Hedef akılcılığının çatısı, kariyer, sonradan -en azından anlık biçimlerde- yı-

yal motifler sorusuyla ilintilendirilmesinin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

kılan yöntemli yaşam tarzı, güçlerini seven, hatırlanan ya da acıyla özlenen birliktelikten aldığı güçle ortaya çıkan “nereye?” ve “niçin?” sorularını gündeme getirir.

Eğer dinin inanç iddiası solgunlaşırsa, insanlar aşkın yalnızlığına sığınmaya çalışırlar. Arzulama, kendini ayağa kaldırmaktan daha fazlasına yönelik bir umutla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Aşk yatakta, ama aynı zamanda bir hasta yatağında gerçekleşir. Yeryüzü dini olarak aşk, gücünü zayıflıklarla, yaşlılıkla, haytalarla, kaçırılan fırsatlarla, hatta işlenen suçlarla baş etme konusunda ortaya koyar. Verilen sözün -“iyi günde ve kötü günde”- tutulup tutulmayacağı, ikinci bir sorudur ve bu soru dinlerin anlam iddiaları için de en az buradaki kadar önemlidir. Hastalık yeni tür bir “âşık olma” durumu ortaya çıkarabilir. Aşkta sevgilinin hataları ve yanlış hamlelerinin görmezlikten gelineceği hayali içinde aşk, günah çıkarmanın da belirgin bir mekânı haline gelir, aşkın eski dayanaklarından ayrılarak onu inkâr eden, yalancı topluma doğru salınır.

Aşk ve din arasındaki anlam iddiası analojisi, aşk nerede sona ererse orada sona erer. Ölüm, onun ölümü, din sonrası din olarak aşk açısından anlam itibariyle boştur, anlamsızdır. Ya da daha doğru bir ifadeyle: O sadece anlam sayesinde yumuşatılabilir, o da ancak “aşk yüzünden” ayrılmanın beraberce gerçekleştirildiği ve birlikte anlaşıldığı yerde mümkün olur. Yeni nesiller için “aşk değiştirmek” iş değiştirmek, “aşk mobilitesi” sosyal mobilitenin bir alt kolu gibi bir anlam ifade edebilir, ama şu ana kadarki boşanma trajedileri tam tersini gösteriyor.

Bir yeryüzü dini olarak aşk, dünyevi olmak, senli-benlilik, somutluk, gerçekleşip gerçekleşmediğinin de-

netlenebilirliği gibi Şeylerin baskısı altındadır. Ertelemek de, en az tanrı hakkında aracılık yapmak ya da karŐılaŐtırmayı ölümden sonraki yaşama ertelemek kadar zordur. Burada teki tarafın merhameti de yoktur; ki bu dinlerin çatışmaları ve beklentilerin aşırı yükünü -verdikleri sözü nakit, adeta denetlenebilir deneyimler halinde “demek” zorunda kalmadan- boŐaltabilmelerini ve karŐılayabilmelerini sağlayan Őeylerden biridir.

Dünyevi aşk *sevgiliyi sevmektir, yakınındakileri sevmek* değil. Hatta sevgiliyi sevmek bile kendi karŐıtının tehdidi altındadır. Eski sevgili yerini yurdunu kaybetmiştir, aŐktaki oturma izni sona ermiŐtir. Sığınma hakkı öngörülmemiştir. Sevilmemek, *itilmeye neden olur*. Terapistler -boşanma yaralanmaları için yoğun bakım nitesi- bunu çok iyi bilirler.

AŞk inancı iki grup ortaya çıkarmıştır: O sırada sevilenler grubu, ki sayısal olarak istikrarlı, ama değişkendir; bunun karşısında sürekli büyüyen bir eski sevgili grubu vardır. Yerine getirmenin, kendini gerçekleştirmenin adeta mekanik baskısı altında bu yolla bir *giriş-çıkış ağı* meydana gelir; merkezlerini ve ipliklerini bireyler oluşturur ve onlar dokurlar, tıpkı rmeğin kendi bedeninden ürettiği ipliklerle ağını rmesi gibi.

Bütün paralelliklerine rağmen aşk ile din arasındaki *farklar* büyüktür: Birinde bireysel, diğerinde dünyanın yönetimi ve düzenine talip olan bir evren söz konusudur. AŐıklar kendileri bizzat kilisedir, papazdır, Incil'dir; terapistleri arayıp kendi hikâyelerini anlama konusunda yardım isteseler bile. Verili Şeylerin hepsi gerçekleştirilmesi gereken planlardır. Yeryüzü dini olarak aşklar *sonsuz derecede çoktur*. Birbirlerine bağlanan insanlar yenilenme gücünü ve “papazlığın” çağrılarını terk ederlerse aşkın bütün sihirli güçleri ve çatısı yıkılır.

Aşk sembollerde yuvalanır, bunları âşıklar yabancı-
lıklarını aşmak için kendi aşklarının hikâyeleriyle başa-
rılar, birlikteliklerinin yuvası olarak şekillendirirler ve
hatıralarla sürekli yenileyerek onları “uçan halıların” ta-
şıdığı gerçeklik alanları halinde hiç durmadan örerler.
Fetişler böyle ortaya çıkar; kurbanlar, seremoniler,
mumlar, aşkın acılarını ve yaşantılarını vücuda getiren
güncel izler böyle ortaya çıkar. Din gibi papazlarca kut-
sanıp yönetilmezler, tersine bireysel olarak stilize edilir,
yaratılır, süslenirler. Kimileri sıcak yuvalarında fare
sembollerine sarınırlar, kimileri hayallerinin ve hatırala-
rının yuvası için sarı rengi tercih ederler, hatırlanan hi-
kâyelerden dokunan sevgi sözcükleri uydururlar, aşkla-
rını hatıralarda saklarlar ve böylece sürekli mevcut olan
unutma ve kaybetme tehlikesine karşı korunmaya çalı-
şırlar.

Dinin ufku bu tarafla öteki tarafı, başlangıçla sonu,
zamanla sonsuzluğu, yaşayanlarla ölüleri birbirine bağ-
lar. Buna uygun olarak da genellikle zamanın ötesinde
kutlanır ve yaşanır. Buna karşın aşkın ufku somut oldu-
ğu kadar dardır da. Burada ortaya çıkanlar küçük ben-
sen dünyalarıdır. Bir başka deyişle aşk, parçacıdır, dışa-
rıdan bakıldığında dar kafalıdır, mantığı haksız ve acı-
masızdır, temelsizdir ve bir hakem denetimine uygun de-
ğildir. Onun anlamı ve emirleri dava edilemez, bir baş-
kasına aktarılamaz, standartlaşmaya ve genel geçerliliğe
direnir.

*Ama aşk tam da bu yüzden bireyselleşmenin karşı
ideolojisidir. Benzersizliği vurgular, benzersizliğin bir-
likteliğini vaat eder, geleneksel kalıplara, paraya, huku-
ki taleplere başvurmaz, bilakis gerçeğin gücü ve duygu-
nun, bireysel aşk inancının ve kişileştirmenin doğru-*

danlığıyla yapar bunu. Aşkın mercileri tek tek bireylerdir, bunlar sadece birbirlerine duydukları heyecanın gücüyle kendi hukukunu yaratma hakkını kendilerinde gören bireylerdir.

4. Aşkın Tarih-dışılığına Karşı: Demokratikleştirilen ve Önemsizleştirilen Romantizm

Bu teorinin asıl karşıt pozisyonu “*zaten hep*” şeklindedir; aşkı bütün yönleriyle -üreme, şehvet, def etmek, erotizm, nefrete ve şiddete yol açan, değiştiren ve dönüşen ben-sen karşılaşması- kavrayan, yani aşkın bütün dramını başlangıçtan bu yana hep *bir insanlık dramı olarak anlayan* bir yaklaşımdır bu. Tezin kanıtını ortaya koymak zor değildir. İnsanlığın varoluşu ve varoluş sürekliliği aceleci bir çıkarsamaya, yani binlerce yıldır insanların arasında sürekli popüler olmalarına sevinen anıların yöntemine izin vermez. İster siyah olsun ister beyaz, ister sarı, ister 11. yüzyılda bir Müslüman, 15. Yüzyılda bir Hristiyan ya da Antik Yunan’da bir köle, ister tiranların malı olsun ister seçme hakkı; insanları insan yapan malzemeler, bütün bunlar *özünde* hiçbir şeyi değiştirmemiştir. En başta biyoloji olmak üzere psikolojinin birçok girişimi, gerçek hayat ve sahne dramları (Plautus, Ovid, Shakespeare, Kleist, Beckett, Botho Strauss) gibi birçok güç, burada istisnai olarak aynı dili konuşurlar ve şunu söylerler: Aşk *zaten hep* gizli merkezdi ya da *hiçbir zaman* yoktu. Buradan çıkan sonuç: Yeryüzü dini olarak aşkın teorisi ya yanlıştır ya da yanlıştır.

Bu daha ayrıntılı açıklamaları zorunlu kılar. Sorunun feneri burada *cinselliğin biyolojik* etkisi üzerine

yönelmemiştir: Üreme ve onun organik-psikolojik süreçlerine ve açıklanabilir, doğa kanunları açısından anlaşılabilir reaksiyonlarına yönelik değildir; bunun etrafında oluşan toplumsal ilgilere ve kurumsallaşmalara yönelik de değildir. Burada sorulan, daha çok aşkın *kültürel semboller dünyasının* diğer sembol dünyalarıyla olan ilişkisidir; maddi zorunluluklar, din, kariyer, teknolojik tehlikeler, ekolojik duyarlılık. Ortaçağ'ın savaşçı toplumlarında ya da endüstriyel sınıf toplumunda aşk gibi cinselliğin *de* bir rol -insanların yaşantıları açısından merkezi bir rol olmamakla beraber- oynamasına benzer bir durum vardır burada da; ancak bu sefer -ki bu bir tahmindir- durum (özellikle de geleceğe dönük olarak) tam tersine dönmüştür: Açık güç ve sınıf tecrübeleri, büyüyen toplumsal refahla birlikte arka plana kaymakta ve kültürel algı ve kaygıların merkezine bireysel yaşamın kırılgan rol çatısı içinde telaşlı bir aşk mücadelesi gelmektedir.

Bu iddiada yaygın sosyolojik yorumlara karşı çıkan güçlü bir şey vardır: Bu da, gelenek sonrası geç modernizm toplumunun anlam ufku olarak aşk inancının modernleşme süreçleri içinde sistematik bir şekilde üretilmiş olan kendine has bir mantığının olduğudur. Oldukça kaba (yani saldırıya açık, çürütülmeye yatkın) bir şekilde söylersek, bununla tarihsel bir sıralama ileri sürülmektedir, yani: Din, sınıf, aşk -rütbe ya da ilerleme fikri anlamında bir sıralama değil, ama çok farklı erişim menzilleri olan çeşitli türden kültürel merkezler ve ufuklar anlamında bir sıralamadır bu. Her şey yıkıldığında, bireyselleşmiş bir dünyada yaşayan insanlar ne kiliseye ve tanrıya, ne de yaşadıkları sınıf kültürüne sığınıyorlar, tersine Sen'e, kendine ait dünyayı paylaşan,

güven, anlayış, sohbet vaat eden Sen'e sığınıyorlar. Elbette çok yönlü eşzamansızlıklar ve çakışmalar da vardır, ama *merkez değişmiştir*. Buna uygun olarak -Max Weber'in dediği gibi- "temel değer düşünceleri", kültürel anlamlılıkları ortaya çıkaran ya da ortadan yok eden "ışık" da değişmiştir.

O halde: Endüstriyel kapitalizm sadece geleneksel kalıtların anlam kaynaklarını bir parazit gibi kemirmekle kalmamış, bilakis endüstriyel konstellasyonun solgunlaşmasıyla birlikte yaşam dünyalarının merkezinde başka tür, "karşı bireyselleşme"den¹¹ doğan modernizm

¹¹ Jürgen Habermas'ın klasik fomülasyonu şöyledir: "Anlamın yönetsel bir üretimi yoktur." (1973, s. 99) Helmut Bubiell, (Adam Smith, Hegel, Tocqueville'e kadar geri giden) uzun bir argümanlar dizisini özetleyecek biçimde şöyle yazmıştır: "Endüstrinin -yerine yenisini koyamadığı halde- fosilleri yakmasına benzer bir şekilde liberal piyasa toplumlarının istikrarı, bu toplumların kendi politik, ekonomik ve kültürel kurumları içinde yeniden üretmediği toplumsal bir ahlakın kaynaklarını tüketir." (Helmut Dubiel, 1987, s. 1039.) Eğer burada anlatılan ve anlaulması gereken argüman sağlamsa bu tahmin üzerinde düşünmeye değer. Ve bunu şu anlamda yapabiliriz: Gelenekten arındırılmış, çauşmalarla yüklenmiş aşkı her dem anlam kaynağı olarak anlamak mümkün müdür? Benim cevabım: Bir soru. Eğer aşkın, erkeklerin ve kadınların içlerinde hareket eden, kemiren, yaralayan ve aynı zamanda yaşam biçimlerini, yollarını, geleceklerini, kişiliklerini, niteliklerini, isteklerini, inançlarını ve inançsızlıklarını denetlemek ve onları aşmak için giriştikleri kavgaların, yıpratıcı kavgaların ana kaynaklarından biri olduğu doğruysa, anlamın işte tam da bu noktada yattığını söylemek mümkündür. Olumlu, önceden verilen, otoriter bir belirginlik anlamı değil, bilakis hayatın özünden kaynaklanan kavgayı yönlendiren, dönüştüren bir anlamdır: Bu da aşkın gelenek sonrası her dem modern anlamının en doğru biçimi olurdu. Böylece ortaya bir sürü soru çıkıyor; normalligi içeriden kaidenin altını oymakla tehdit ediyorlar. Bu yolla bir sürü şey meydana gelir: Geri çekilme, hayatın zehrolması, kiniklik, ama aynı zamanda -ki çok çelişkilidir- yeni bir ufuk, dünyaya yeni bir bakış, yeni bir yaşam tarzı ya da en azından bastırılmış arzulara bile, kutsanmış Ben'in yüksek burçlarında bile buna karşı bir istek. Kesinlik biçiminde ya da basitçe toplanabilir değerler formunda değil, kültürel bir yaralanmışlık, algıyı uyandıran, önceliklerin yerini değiştiren tamamıyla temizlenmiş bir dikkat anlamında.

içi bir anlam tipi ortaya çıkmıştır: Yeryüzü dini olarak aşk.

Böylece aynı zamanda bir başka rakip perspektife değinmiş oluyoruz, yani *psikoloji ve psikanaliz*. Aşkın “anlamı”na dair soru, *kişisel* tercihlere, deneyimlere, erken çocukluk dönemi sosyalizasyonlarına yönelik değildir, bilakis *sosyal yapıya* yöneliktir: Çalışma ve yaşama koşullarına, aile ve evlilik modellerine, cinsiyet rolü kalıplarına, bireysel deneyimler ve özelemlerin içinde organize olduğu ve yönünü bulduğu tarihsel çerçeveyi oluşturan değer yargılarına.

Bu kitap ve içerdiği teori, *aşkın tarihsel anlam dönüşümü tarafını* tutmaktadır, yani klasik konuşmak gerekirse *erotizmin* tarafını. Bizim kültür dünyamızda geçerli olan şey: Cinselliğin erotizmle ilişkisi, “dir”in “mış gibi” ile olan ilişkisi gibidir. Gerçekliğin ve hakikiliğin kutsanması ya da laneti buna göre cinsel arzuda yatar, buna karşın erotizmin bu durumla ilişkisi paket ile içerik arasındaki ilişki gibidir, mönüdeki kaz ile tabaktaki kaz arasındaki ilişki gibi. Bilimin “realist” yaklaşımı içinde erotizmin sapıklık ile üstyapı arasında bir yerde durması boşuna değildir. Sosyalizmde de tıpkı kapitalizmde olduğu gibi iş kolayca, çabucak “hesabı ödemedi kaçma”ya dönüşebilmektedir. Böyle olabilir; en azından böyle görmek isteyenler için. Özellikle erotizm meselesinde bakış açısı, gerçekliği yaratan davranışı diğer her konuda olduğundan daha fazla belirlediği için. Ama her halükarda diğer kültürler ve yüzyıllar, ki onlar

Yeri gelmişken Thomas Luckmann'ın (1980, özellikle s. 188) düşüncesine katıldığımı belirteyim: Din sonrası din olarak aşk ancak kişisel alanda anlamlı olabilir -ve de sadece “gerçekten büyük kurumlardan arındırılmış olarak kaldığı sürece.”

şimdiki bilimin ulaştığı bilgelige henüz sahip değillerdi, bu bakış açısını sokaktaki halka bırakmış ve erotizm konusunda bizim şimdi hayalini kurmayı bile unuttuğumuz düzeyde bir ustalığa ulaşmışlardı.

Şöyle yüzeysel bir bakış bile görünürde tek olan bir şeyin içindeki çokluğu görmeye yeter. Kültür tarihi ve sosyal tarih, sadece “tutkulu aşkın” yüzlerce biçimini bilir -ya da daha gerçekçi olmak gerekirse ayırt edebilir diyelim- (bunun da anlamı şudur: kızartılmış kaz ciğeri ve başarılı bir *backhand* çoktan birbirinden ayrılmıştır): *Eski Hint, Eski Arap, Eski Çin aşk sanatı öğretileri*; “*platonik aşk*”; Hristiyan rahipler arasında yaygın olan “*günahkâr et*” tasarımları ve öğretileri; terbiyeli bir şekilde, genellikle evli olan şato hanımefendisine adanan *Trubadur* şarkıları; *kozmik tutku* düşüncesiyle birlikte *İtalyan Rönesansı’nın* aşk ideali, o hiçbir kurumsal biçimi kabul etmeyen ama yine de onlardan birine ihtiyacı olan ideal, kendi içinde kaybolup gitmek istemiyordu ve bir metres aşkına dönüştü, sarayda kabul gördü ve Avrupa yüksek tabakasının edebiyat çevreleri tarafından taklit edildi, bütün bir çağın aşk fantezilerinin tarzını belirledi.

Bütün bunlar, elbette, babaları yaşları ve eğitimleri gereği Tanrı’ya yakın olan Kilise’nin sabırlı direncine karşı evlilikteki cinselliği efsanelere ve İncil’in sözlerine göre düzenleyip tertiplemek gibi zor bir görevi üzerine aldı. Bu konuda her şeyden önce kendilerinden, Ortaçağ’ın şehvet, çiftleşme, görgü, münasiplik, “yasak” aşk pozisyonları vs. üzerine yapılmış bütün sosyal araştırma ve incelemelerin dini bir karşı hamle olduklarını öğrenmiş bulunuyoruz; “Gerçekten neler oldu?” sorusunu, ondan önceki ve sonraki bütün vicdanların günah

çıkarma sandalyesinde arınması gerektiğini hesaba kattığımızda bile yanıtsız bırakan bir hamle.

Kültür tarihindeki bu “name dropping” ilk bakışta bütün olanakları, eski gerçekleri ortaya koyuyor izlenimi bırakabilir (kaynaklar onu envantere almaya değer gördükleri sürece). Acaba bizler Platon’un erotizmi “güzelde üremek” olarak gören düşüncesine, yaşadığımızı sandığımız tarihsellikten yoksun plastik insana olduğumuzdan daha mı yakınız? Belki de Michel Foucault haklıdır; ölümünden kısa bir süre önce, *Cinselliğin Tarihi* adlı eserini bitirmesinin ardından şöyle demişti: “Bir kurallar bütününe uymak anlamında bir ahlak fikrinin bugün ortadan kaybolduğu düşünülüyor ve de kayboldu. Ve bu ahlak eksikliği bir *varoluş estetiği* arayışına yanıt vermek zorundadır.” Kanun, ahlak, sabitlik ve ihtiyaçların hiyerarşisi yerine Foucault antik bir kategori olan “yaşama sanatı”nı koyuyor, “varoluşun estetize edilişi”ni, “kendini kendi yaşamının güzelliği üzerinde çalışan işçi olarak kurgulamayı bir hedef haline getirmiş bir kişisel pratik geliştirme”yi¹² koyuyor. Bu olimpiktir: Geleceğin komşuları Eski Yunanlılardır! Ben de şunu ekliyorum: Belki Araplar, Rönesans âşıkları, aşk şairleri ya da başka bir şey, dördüncü, beşinci, altıncı bir şey, ya da hatta yepyeni bir şey de olabilir bu.

Geçmişten kalan zenginlikleri gülünçlük derecesine varıncaya kadar deforme etme tehlikesine karşı da *aşk ve evlilik ilişkisindeki üç büyük evreyi betimlemek istiyorum* (ki aşk ve evlilik, bunların dışında kalan yanlarıyla, sanki yeryüzü dini olarak aşkın ortaya çıkması için oluşturulmuş gibidir).

¹² Foucault, 1984, alıntı W. Schmid, 1986, s. 680.

Birincisi, bütün eskiçağı ve ortaçağı kapsayan ve ancak 18. yüzyılın bir yerlerinde sönüp giden aşırı uzun bir evredir ve bu evrenin temel prensibi şudur: Aşk ve tutkular evliliği korurlar. “Hiçbir şey karısını bir metres gibi sevmek kadar ayıp bir şey olamaz.”¹³ Bu da kesinlikle -en azından asiller seviyesinde- evliliğin getirdiği sorumluluklardan ve haklardan ayrı bir şekilde yürüyen *aşkın rafine edilmesini* dışlamadığı gibi, daha da mümkün hale getirir.

İkincisi, -18. yüzyılda İngiltere’de başlayan- endüstri kapitalizminin kazanç hamlesiyle yükselen burjuvazinin, soyluların “dağınık geleneklerine” karşı kendi püriten ahlak anlayışını hâkim kılmayı başardıkları evredir. Bu da bilindiği gibi arzuların bastırılmasına ve erotizmin biçim çeşitliliğinin artık tıbbi ve psikolojik olarak ele alınmaya başlanan “sapkın cinsel davranışlar” kategorisine itilmesine yol açmıştır.

Üçüncü evre ise argümanlarımızın ağırlık merkezini oluşturur. Tam da burjuvazinin bu cinsel şiddeti, hor görülen, bastırılan cinsel pratiklerin ve kara fantezinin büyüünün alttan alta büyümesine ve patlamasına yol açmıştır. Böylelikle aşkın *örnek bir muhalefet* olarak, sadece arzunun kızıışmasıyla değil, bilakis özgürlükle de insanları cezp ettiği bir ortam yaratılmış olur. Ben-felsefesinin ve romantizmin öngördüğü ve çok önceden şiirini yazdığı, kaçamaklarda ve deneysel yaşam tarzlarında da önceden yaşanmakta, nefret edilmekte ve maruz kalınmakta olan şey şimdi genleşmiştir: Ben-karşılaşması olarak aşk, Sen-Ben’den yola çıkarak dünyanın empatik bir yaratımı olarak aşk, banalleştirilmiş ve tam

¹³ Seneca.

zıddını, ahlaki yasağı, aktarılmış romantizmi pedagojik olarak hazırlayan şey bir kitle fenomenine dönüşmüştür: Yeryüzünü dini olarak aşk, böylece doğmuştur.

Aşk, Rahipler ve Endüstri Öncesi Dünyadaki İktidar Düzeni

“Bizimki dışında kalan neredeyse bütün toplumlarda ve zamanlarda” -Philippe Ariés ve Jean Louis Flandrin’in heyecan verici çalışmalarında gösterdikleri gibi- “evlilik içindeki aşk ile evlilik dışındaki aşk arasında” her zaman büyük bir ayrım olmuştur¹⁴: “Kendi karısına büyük bir aşk besleyen kişi... büyük bir ayıp işler. Büyükten kastımız, dizginsiz bir aşktır, evlilik dışındaki âşıkların hissettiği tutkudur. Mantıklı bir erkek karısını özel bir sevgiyle sevmelidir, tutkuyla değil; arzularını dizginlemeli ve cinsel dürtülerine boyun eğmemelidir.”¹⁵

Arzuları kısıtlayan bu amaçlı evliliklerdeki gerekçelendirmeleri okumak hayli eğlenceli. Montaigne bile denemelerinden birinde şöyle yazmıştır: “Evlilik dindar ve kutsal bir bağdır”; cinsel arzu ona yakışmaz, tabii eğer, “ağırbaşlı, ciddi ve kendi katı kuralları çerçevesinde bir eğlence” değilse, yani “belli bir ölçüde zekice ve vicdanlı bir şehvet” değilse.

Belli ki o bile evliliğin asıl amacının üreme olduğunu düşünen teologların etkisi altında kalmış; ancak bu teologlar sadece Hristiyan ahlak anlayışının uygulanmasında kalmamışlar, tersine gücün ve servetin devamlılığını henüz tamamen kırılğan bir şeye, (erkek) çocuk yapmaya dayalı akrabalık sistemine bağlamış olan bir

¹⁴ Ph. Ariés, 1984, s. 165, Flandrin, 1984.

¹⁵ Seneca.

çağın sosyal kanunlarının uygulanmasında da etkili olmuşlardır. Evlenen insanlar bu tür gerçekten ciddi ticari işler içindeyken, kilisenin gölgesi her zaman üzerlerinde olduğu için sadece görünüşte yalnız olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda, eğer bu da fiyaskoyla sonuçlanırsa bütün savaş başarıları, bütün iktidar gücü dağılıp gideceği için de yalnız kalıyorlardı. Sonunda düşmanlarına yenilmek istemeyen birinin ve yine de sarayı, gücü, serveti devretmek isteyen birinin her şeyden önce burada da “zafer kazanması” gerekiyordu.

O sırada kilisenin kendi ahlak anlayışı üzerinde düşünmesi ve her şeyi belirleyen “eylemi”, ki onun sonuçsuzluğu kaybedilmiş savaşlara eşittir, geleneklerle ve amaca hizmet ederlikle beraber kendi “asıl” hedefine yöneltmiş olması neredeyse hayırsevercedir. Toplumsal hâkimiyet ve düzeni arzu ve aşk üzerine kurmak -zira bu feodal toplumda tam bir aşk evliliği anlamına gelirdi- sadece rastlantı ve tutku lehine güçten feragat etmek demek olmaz, aynı zamanda savaş ve aşkı birbirine karıştırmak anlamına gelirdi.

Bu alternatifler açısından bakıldığında kilisenin evliliğin üreme amacına yönelik ahlak ilavesi neredeyse “mantıklı”ydı, en azından tam zamanında yapılmıştı. Zamanımızın anlayışına göre bazı şeyler anlaşılmaz görünüyorsa, o zaman bu geçiş döneminde, modern burjuva toplum şemasında iktidarın ve düzenin emniyetinin yazılı bir politik sisteme, tamamen ayrıştırılmış bir hukuka vs. dayandığını, yani -burada sosyal yapı- artık evlilik için cinsellikle ilintili olmadığını göz önünde bulundurmak gerekir.

Fakat burada rahiplerin ve teologların o zor görevlerini nasıl başlarından attıkları merak konusudur.

“Aşırı bir aşka kapılmış olan ve arzularını tatmin etmek için karısına, sanki o karısı değilmiş ama yine de onunla seks yapmak istiyormuşçasına tutkuyla yaklaşan erkek rezil bir erkektir. Bu, karısına aşırı bir aşkla yaklaşan erkeğin zina işlediğini söyleyen Pisagorca cinselliği tasvip eden Aziz Hieronymus’u doğruluyor gibi görünüyor... Bu yüzden erkek karısına bir fahişeye yaklaşır gibi yaklaşmamalıdır; kadın da erkeğine bir sevgili gibi yaklaşmamalıdır, zira evliliğin bu kutsal müessesesini yakışık alır şekilde ve saygıyla kullanmak gerekir.”¹⁶

Gerekçelendirmeler de hayli eğlencelidir. Özellikle de rahipler biliyordu: Bir kere alev alan arzular gizli kalmamalıdır, yoksa birçok küçük yangın çıkarabilirler.

“Ayrıca bu kocalar karılarına kendi yataklarında binlerce kösnüllük, binlerce müstehcenlik, binlerce yeni pozisyon, dönmeler, tarzlar öğretiyorlar ve onlara Aretino’nun o korkunç figürlerini öğretiyorlar; onlar da vücutlarında bulunan bir yangından binlerce alev saçıyorlar ve böylece de birer fahişeye dönüşüyorlar. Bu şekilde bir kere yoldan çıktılar mı artık kocaları onlara yetmiyor ve kaçıp kendilerine yeni kavalyeler arıyorlar. Bunun üzerine kocalar çaresiz kalıyorlar ve zavallı karılarını öldürüyorlar; bu konuda oldukça haksızlar...”¹⁷

Birçok metinde bu türden ahlakla şehvetin karıştığını görüyoruz. Ne hakkında konuştuklarını ve neye karşı olduklarını biliyorlar ve bu konuda hiç de çekingen davranmıyorlar. Bu da altan alta, şehvet düşmanı kilisenin en iç alanlarında ürettiği ve koruduğu bir “yasağa karşı doğan kara erotizm” olgusunu gündeme getiriyor.

¹⁶ Benedicti (1584).

¹⁷ Brantôme.

Ama evlilik yöntemiyle üreme ahlakı üzerine kurulan bir iktidar güvencesinin bir de öteki yüzü vardı: *Evlilik dışı aşk tutkusur*, gerçi bunun her zaman kilise ahlakına karşı kazanılması gerekiyordu, ama işte yapılabilirse; en azından zenginlik ve hiyerarşinin bununla ilgili bölgelerinde. Dünyanın ve ahlakın bu şekilde ikiye ayrılması mutlaka kendi çatışmalarını ve sıkıntı alanlarını oluşturmuştur; bununla beraber (tek tük, seçici ve genellikle de kadınsı arzu ve cinselliğinin gelişmesine karşı) “evlilik görevlerinin yerine getirilmesi”nden bağımsız olarak arzuların ve tutkuların bilgisine ulaşmayı ve onu geliştirmeyi mümkün kılmıştır. Aşk ile evlilik içi ve evlilik dışı aşk aynı şeyler değildi, bu da birçok karmaşık durumun ortaya çıkmasına yol açıyordu, ancak öte yandan da evlilik ve aşkın kendi sınırları içinde sağlamlaşmasını sağlıyordu; evlilik, tutkuların geçiciliği üzerine kurulmamış olduğu için, aşk da ebeveynliğin ve sürekliliğin mecburiyetlerinden kurtulmuş olduğu için. Erotik sanat ve erotizm sanatı yüzyıllar boyunca evlilik ve aşkın zorunlu birliğinin *ötesinde* gelişmiştir.

Bugün bile bu kural dönüşmüş bir biçim altında hâlâ geçerlidir: Aşk evliliği, aşkla evliliğin “karşı karşıyalığını” bir “yan yanalık” içinde çözemez, tersine ancak “arka arkayalık” içinde çözebilir.

İçinde yaşadığımız “fonksiyonel ayırma” çağında, özel ve mahrem yaşamımız içinde, *ayrımların kaldırılması karşı ideali* hâkim olmaktadır. Aşk evliliği idealinde fonksiyonel ayırma kuralı adeta baş aşağı çevrilmiştir. Yaşlı rahipler buna bilgece gülümseyecektir.

Şehvetli aşkla erken kapitalist burjuva toplumunun pür-riten evlilik ideali arasındaki çelişki defalarca anlatılmış ve eleştirilmiştir.¹⁸ Ama işte aşkın tam da bu özgürlük tutkusu sadece burjuva dünyasıyla çelişmez; bu dünyanın evlilik ahlakı daha çok, gerçekleşmesini ve mücadelesini burjuvazinin soylu hâkimiyete karşı kendi yükselişini borçlu olduğu “özgürlük ve eşitlik” ile de çelişki içindedir. Girişimci geleneksel kalıpları ve dar kafalılıkları yıkmak, eskiye karşı pervasız olmak ve rekabete karşı kendi dünya tasarısını, kendi kazanç arzusunu takip etmek ve gerçekleştirmek zorundadır. *Ama* evde geleneğin ve düzenin hâkim olması şarttır. Felsefe, bütün metafiziğe ve böylece dine karşı da, ticaretin tek prensibi olarak akli keşfetti ve onu geliştirdi. *Ama* aklın yasası *özgürlüktür*, artık hiçbir efendiye hizmet etmeyen, kendinden başka kimseye itaat etmeyen, kendi deneyiminden ve görüşünden başka hiçbir şeye boyun eğmeyen özneliktir. Aslında bu özgürlük bağlılığın içinde ve onun sayesinde, “kategorik emri” şimdi artık uyan-dırılan, canlandırılan özneliğe karşı “apriori olarak” temellendirilmesi gereken bir özgürlüktür.

Dünya artık verili bir dünya değil, ticaretin bir ürünüdür, ona tabidir: Bu Kant’la girişimci güdüsünün, yani dünyanın ekonomik şartlara bağlı olarak ele geçirilmesi anlamına gelen güdünün ortak yanıdır. Ama burada da öznenin keyfiyeti ileri sürülür, temellendirilir ve dolaşıma sokulur. Gerçi cinselliğe, tutkuya, aşka tabi olarak kalmaya devam eden bir öznedir bu, ama en nihayetinde: Neye dayanarak? Neye tutunarak?

¹⁸ H. Marcue, 1971.

Eğer girişimcinin özgürlük hakkı, geleneksel bir statüler dünyasının kabuk bağlamış normlarının ve alışkanlıklarının yıkılmasıyla kendini gösteriyorsa, neden sevenlerin özgürlük hakkı da kendini burjuva anti-seksüelliğinin kırılmasında göstermesin? Bir başka ifadeyle, *girişimci tarafından gerçekleştirilen gelenek yıkımı ile zina arasında "seçime dayalı" bir akrabalık vardır*, ekonomik özne ve kendini kabul ettirme ile âşıkların hakkı ve kendi kendini sevmeye, kendi histerilerini ve öznelликlerini kutlama arasında bir akrabalık -bu onun üstünlük derecesi, adeta en üst derecesidir- burjuvazinin içsel çelişisini, şehvete uzaklığın ve şehvet düşmanlığının çelişisini açığa çıkaran ve böylece de onun zaten yasaklar yüzünden harlandırılan ve kanıtlama gücüne kavuşturulan aşkın ve onun boğucu tutkuların altında ve arkasında yatan şeylere karşı hassaslığını açığa çıkaran, karşı ses içinde ahenkli bir sestir bu.

Aşkın ekonomi burjuvazisinin gelenekleri dışına çıkması sadece bir kaçış değildir. Aşkın büyüleyiciliği aynı zamanda, burjuva ahlakı *ile* birlikte *buna* karşı ter-tiplenebilecek olan özgürlüğün de büyüleyiciliğidir. Romantizm -ki burada özneliğin özgürleşmesi ve onun acı, aşk yatkınlığından bağımsızlaşması anlamında anlaşılıyor- *ikinci olanaktır*, ekonomi kapitalizmini açan prensiplerden biridir ve özgürlüğün bölünmesine karşı direnişinin çelişkili desteğiyle her zaman mümkün kalır. Bu dil, bugüne kadar uç alt kültürlerin ani değişimini anlatır, ama aynı zamanda aşırı artan tüketimciliğin değişimini de. Bu açıdan bakıldığında kısıtlayıcı burjuva evlilik ahlakı ile endüstriyel dünya hâkimiyetinin, Kant'ın, Ben-felsefesinin, doğa felsefesinin, De Sade'ın, romantik şiirin ve bireysel çılgınlıkların, edebiyatta ve gerçek hayat-

ta 19. yüzyılda eşzamanlı olarak ortaya çıkması dünya tarihi açısından kesinlikle bir rastlantı değildir.

*Günümüzde Romantizm: Yaşanan Popüler
Şarkı Sözleri Olarak Aşk*

Aşk, romantik kaynağı bakımından, “topluma” karşı bir komplo birliğidir. Aşk sınır tanımaz. Ne zümre ve sınıf tanır ne de kanun ve ahlak. Aşkın bu yıkıcı özgürlük ideolojisi, Hans Magnus Enzensberger’in “belgesel roman”ında aşırı uç bir örnek üzerinde gösterdiği gibi, her zaman histeriye yakındır.

“Auguste Bussmann’dan Clemens Brentano’ya, (Landshut, Sonbahar 1808)

Cuma sabahı

Ah seni iğrenç adi nefret edilesi aşağılık sevgili Clemens!
Clemens neden bana bu işkenceyi yapıyorsun? Bugün seni
öpmüyorum, seni dövüyorum, ısıyorum, tırmalıyorum,
öldüresiye ezıyorum aşkımdan eğer gelirsen. - -”

Üç yıl sonra “Aşktan öldüresiye ezilen”, ruhundaki nefreti dışa atan şu benzersiz şiiri yazıyor:

“Clemens Brentano,
Öyle olsun! Böylece kurtuldum senden
Seni iğrenç zavallı dişi!
Lanet olsun senin günahkâr kasıklarına
Lanet olsun kemirici azgın bedenine,
Lanet olsun senin o sefil memelerine
Terbiyeden hakikatten nasibini almamış
Rezalet ve yalan yüklü,
Bütün iğrenç şehvetlerin kirli yastığı.
Lanet olsun bütün ölen saatlere

Senin yalan dolu ağzını

İğrenç dudaklarını öperken harcadığım,” vs. vs. sayfalarca.

“... Elveda yalancı, kötü yaşa, işte burası bir eşik,
Pişman kalbimin, senin gibi bir cadıyı terk ettiği eşik,
Kurusun gitsin senin yatağına giren bu ayak,
Seni hiç tanımamışım, seni hiç görmemişim,
Kötü bir rüyaydı, artık bitsin gitsin...”

“Sevgili mutsuz Auguste,” diye yazıyor Enzensberger, “neler yaptığınızı hayal bile edemezsiniz, siz ve diğer bir avuç çağdaşınız. Eğer sizin (18. yüzyılla 19. yüzyıl arasında yaşamış olan bir avuç insanın) ‘aşk’ı, ya da bugüne kadar Avrupa’da bundan anlaşılan şeyi diyelim, icat ettiğinizi iddia etsem fazla abartmış olmam. Peki ne vardı ki ondan önce? İnsanlar evleniyorlardı, iyi ya da kötü bir kısmet buluyorlardı, iş gücü arıyorlardı, birkaç çocuk doğurup büyütüyorlardı, mutlu ya da mutsuz, başlarına ne gelirse hayat boyu buna razı oluyorlardı. Sonra, epeyce sonra, bundan daha fazla bir şey elde etmenin mümkün olabileceği fikrine geldiniz; beşikten, çalışmaktan, servetten daha fazla bir şey: böylece sanki, bu bakımdan da, insan kendi hayatının iplerini kendi ellerine alabilirmiş gibi. Son derece riskli ve müthiş sonuçları olan bir fikirdi! Bütün muazzamlığıyla Ben’i ve Sen’i keşfettiniz. Ruh ve beden; buradan küçük bir sonsuzluk çıkacaktı. Bir heyecandı bu, bir beklenti, bir mutluluk talebi ve aynı zamanda, mutsuzluğun bütün yeni olanaklarını davet eden karşılıklı bir aşırı yükleme. Hayal kırıklığı ütopyanızın öteki yüzüydü ve bu yeni anlayışınız cinsiyetler arasındaki eski mücadeleyi yeni ve radikal bir yöne çevirdi.

Sonuçlar hakkında sayfalar doldurabilirim, ama bana inanmayacağınızdan korkuyorum. Romanınızın bir örnek, hatta bitmek tükenmek bilmeyen bir edebiyatın şeması olması, sizin aşk mücadelenizin binlerce varyasyon halinde bugün hâlâ tiyatrolarımızı doldurması bu sonuçlardan en önemsiz olanları. Sizin pek de mümkün olabileceğini düşünmediğiniz şey, Auguste: Onun hikâyesi gündelik hikâye haline geldi; sıradan, bayağı, milyonlarca kez tekrarlanarak ayağa düştü, ama bir yandan da milyonlarca acının kaynağı oldu. Bütün bilimler buraya yöneldi, bir uzmanlar sürüsü, danışmanlar ve şarlatanlar vs. herkes bu bitmek bilmeyen konuyla ve onun bürokratik yönetimiyle ilgilendi ve her gün, ama her gün, tekrar tekrar mahkemelerimizde yargılandı. Zira bunun sizin zamanınızda olması, koşulsuz bir duyguyu keşfederken bir hamlede boşanmayı da keşfetmiş olmanız tesadüf değildi.”¹⁹

Auguste Bussmann ve Clemens von Brentano bu egoizm ve aşk tutkusunu pervasızca kendilerine ve birbirlerine karşı sonuna kadar zorladılar ve bunun acısını çektiler. Onlar bu dikenli aşk yolunun öncüleriydi, ama -Enzensberger’in de dediği gibi- onun mucidi değillerdi. Yol kenarındaki yükseltelerde ve moloz yığınlarında örneğin, çok sonraları Platon parçaları (kadınların ve erkeklerin içinde bulundukları kaotik ortamı anlatan yaygın, sıradan aşk romanlarında bile platonik bir sızlanma vardır); kitaplardan öğrenilmiş ya da hatırlanan aşk şarkıları, Eski Hint bilgelikleri (günümüzde son derece popüler olmaları hiç de tesadüf değildir) bulmak mümkündür; sarayda yaşananlar artık apartman dairelerine

¹⁹ H. M. Enzensberger, 1988, s. 92, 190 ve 228.

girmiştir; kısacası, gizli bilgiler ve göz kırparak kendine çağıran o eski, içsel normlar, bireysel güdülerini belirledi.

Bu açıdan bakıldığında aşk, *uygulanan roman sahneleri, yaşanan aşk şarkıları, bireysel ve terapi amaçlı kullanılan Ben-felsefesidir*. Karşı durumdan, bireyselleşmeden doğan hazır fantezilerle karışması, hatta bu fantezilerin dominant olması, belki de onun aslında romantik olan çekirdeğinden bu ödünç alınmış yığınlarından kaynaklanmaktadır.²⁰ Yazılı bir aşk da vardır, bir “sözüm ona aşk”, kulaktan dolma aşk, yani okunanlarla, duyulanlarla ve yaşananlarla karıştırılan ve bunların üzerine kurulan bir aşk. Auguste Bussmann ve Clemens von Brentano örneğin, mektuplarını yazıyorlar mıydı, yoksa yaşıyorlar mıydı kesinlikle bilemezlerdi. Yaşananları muazzam bir şekilde kanatlandıran, hızlandıran, izleri ve hedefleri toplayan, beraberinde taşıyan bu türden bir mektup aşkı, bugün pek görülen bir şey değil. Ama onun yerine reçete olarak sunulan, *okunmuş, duyulmuş* (televizyonda izlenmiş ve terapistler tarafından biçimlendirilmiş) bir aşk geldi, adeta önceden üretilmiş bir “konserve aşk”, şimdi mutfaklarda ve yatak odalarında sahnelenen bir “senaryo”.

Geçmişte aşk ortak bağlar ve normlar peşindeydi. Sınıfsal ve ailevi normların, bariyerlerin dağılmasıyla

²⁰ Romantizm ve romantik aşk kavramları kuşkusuz belirsiz ve çok anlamlıdır; tıpkı şimdilerde alevlenen “Romantizmin Modernliği” (K. H. Bohrer, 1988) tartışmasında genel olarak görüldüğü üzere. Niklas Luhmann, anlamsal çekirdeğin tıpkı bizim yapığımız gibi, idealleştirme ile mesafe arasında yattığını tahmin ediyor: Romantik aşk, “ideal ve çelişkidir, bir ikiliğin birliği olmayı talep ettiği sürece. Kendini verişte kendini korumak ve yükseltmek, aşkı tümüyle ve aynı zamanda ironik olarak yaşamak söz konusudur. Bütün bunların içinde yeni tür bir romantik çelişki vardır: Görmenin, yaşamının, tadını çıkarmanın *mesafe yoluyla* yükseltilmesi deneyimidir bu.” (Luhmann, 1982, s. 172).

birlikte aşk da giderek daha fazla, daha hızlı bir şekilde boşluğa doğru koşuyor. O artık toplumsal zorunluluklara karşı bireysel bir özgürlük talebi anlamında bir karşı ilke değildir, artık bir dirençle karşılaşmamaktadır çünkü, artık özû itibariyle ahlakdışı değildir. Bu da onun kendine dönmesine, kendi kendini kemirmesine, adeta “kendi kendini yansıtır” hale gelmesine yol açmıştır.²¹

Bu kendini ilişki yastıklarının dua değirmenlerinde (bu süreçler her seferinde tamamen bireysel ve tamamen standart şekilde işler), aşkın pedagojikleştirilmesinde, pornografik kendi kendini uyarma tekniklerinde ya da en genel olarak âşık olma halinin duygusal olarak işgal edilmesinde -partnerin duygusal olarak işgal edilmesinde değil- gösterir. Bilimin artık gerçek olmayana karşı gerçekte mücadele etmeyip bir gerçekliği bir başka gerçekliğe sürtmesi gibi, bireysel mutluluk ütopyası (daha doğrusu bireyin mutluluk ütopyası) olarak romantik aşk artık toplumsal zorunluluklara ve yasaklara karşı direnerek kızışamıyor ve haklılığını onlara dayandıramıyor, bilakis ateşini artık her seferinde bir başkasıyla rekabetten ve çatışmadan alıyor. Sonuç kafa karışıklığı, yanlış anlamalar ve zaman zaman da aynı fikirde olmalardır. Her halükarda aşk kendine ilişkin oluşuyla, sınırsızlığıyla, bireysel (toplumsal değil) güvenliğin garantisi olma statüsünü kaybetmiştir. Tek bir aşk yoktur. Hep çoğul halde bulunur: Aşklar, (cinsellik, birlikte yaşama vs. bakımından) çoğullaşan ve bireyselleşen aşk anlayışlarının, zor anlatılır, zor toparlanır, çeşitli ütopyalardır bunlar.

²¹ Bu fikri Christoph Lau'ya borçluyum. Buradaki tez, Niklas Luhmann'ın (1982, s. 175) kastettiği şekilde “Aşk'ın yansıtıcılığı” anlamında değildir; buradaki tarihsel olarak yeni bir duruma işaret etmez, tersine “soyut olarak bakıldığında, bütün yetenekler ve durumlar için bir olanaktır...”.

Özellikle, aşk az bulunan ve çok aranan bir mal olduğu için, günümüzdeki bireyselleşme hamlesi sürecini aşk en yüksek mevsimini yaşadığı ve aşk sorunlarının herkes için -19. yüzyıldaki gibi sadece istisnai kişiler ve aşk kahramanları için değil, herkes için- varoluşsal sorunlar haline geldiği bir zaman olarak nitelemek mümkündür. Ya da daha sivri bir ifadeyle: Aşkın ölümüyle birlikte, onun ebeveyn sevgisi, tutku, flört, erotizm, ilişki, aile bağı içinde dağılıp gitmesi, kitlesel olarak bütüncül bir “büyük aşk” arayışını harekete geçirdi.

Bu aşk inancı, yalnızlaşan insanın aşkıdır; geleneklerin, sınıfsal ve toplumsal bağların dışında kalan, onun için artık önceden hazırlanmış ortaklaşa yaşam noktalarının yerine kendi tasarladığı ve kontrol ettiği toplumsal *görüntülerin* geldiği insanın. O zamanki idealist romantizm ile bugünkü terapisel romantizmin *ortak ilkesi mesafedir*. Bu idealleşen ve örnek alınan aşk, mesafe ile büyür, -âşıkların mekânsal olarak birbirlerine yakın oldukları yerde bile-, çünkü kafalarındaki aşk *imajını* severler, sevgililerinin *imajını* da, *kendilerini* sevgilinin içinde severler, onun sevgisini severler, bu yolla mümkün hale gelen kendi yükselişlerini, kendi sınırlarını aşmalarını severler. Bu *aşk özleminin kendisini sevmeye* karşısında sevilen insanın gerçekliği bütün banallliğiyle (sarhoşluk, gerçeklik algısını bulanıklaştırmadığı süreç) bir tehdit olarak ortaya çıkar. Gerçeklik demek çökme ve yıkılma demektir, buna karşı da ancak ve ancak idealleştirme ve mesafe yardımcı olur. “Aşk içindeyken gerçeklik konusunda sürekli yanıliyorum... yoksa yanılima, arzu deneyiminin önkoşulu mudur?”²²

²² J. Kristeva, 1989, s. 16: “Düşüncenin bütün filozofları, Platon’dan Descartes’a, Hegel’den Kant’a, aşk deneyimini gerçekliği kavrama olarak saptı-

Aşk -Lou Andreas Salome'nin dediği gibi- *binlerce kez çoğaltılmış yalnızlıktır*. Binlerce kutsanmış yankısı sayesinde yalnızlığı aşma çabasıdır. Âşıkların yalnızlıklarını, idealleştirmeleri içinde birbirlerine eklemlemleri, aşmaları anlamında değildir bu. O zaman ve ondan sonra bireyler yalnız değildir! Çünkü mesafe idealize etmeyi mümkün kılan sarhoşluğun içinde yatmaktadır. Normalliğin ve gerçekliğin yavaş yavaş belirmesiyle neredeyse kaçınılmaz olarak yalnızlığa geri dönüş ve kırılma, sadece mesafe üzerinden ertelenebilir, yumuşatılabilir; ve şunlar: ironi, kendi kendisiyle ironi, oyun, fantezi; Ben ve Sen'in yer değiştirmesi, "eğer yaşanamıyorsa bari gülünsün" yaklaşımı da bu sürece yardımcı olur. Bu aşk mesafeye övgü şarkısını söyler, mesafe yoluyla yakınlaşmanın şarkısını; hangi biçim altında olursa olsun! Aşk hayatta kalmasını mesafeye borçludur. Bu onun romantik, gerçekçi çekirdeğidir, onun buluşudur.

Aşk iki kişilik yalnızlıktır. "Tümüyle bir başkası tarafından doldurulduğumuzu hissetsek de, aslında sadece kendi durumumuzdan, bizi tam tersine, bir sarhoşluğa kapılmış olduğumuz için, başka herhangi bir şeyin varlığını kavrama konusunda özellikle yetersiz hale getiren kendi durumumuza kapılıp gitmişizdir. Aşk tutkusu ta en başından itibaren bir başkasını gerçekliği ve nesnelliği içinde algılama, onun içine girme yetisinden yoksundur, o daha çok kendi içimize, kendi derinliğimize girmektir, binlerce kez çoğaltılmış bir yalnızlıktır o, ama sanki binlerce parlak ayna tarafından sarılmış gibi kendi yalnızlığını her şeyi kapsayan bir dünyaya ge-

maya çalışan bütün filozoflar, onun acı verici yanlarını silip onu en yüksek iyiliği ya da mutlak zihni kuşanmış öncü bir yolculuk haline getirmek istiyorlardı. Sadece teoloji... o kutsal aşk çılgınlığının tuzağına düştü."

nişleten, onu bütün dünyayı kaplayacak şekilde büyü-
ten bir yalnızlıktır.”²³

5. Öznel Bireysel Yönetmenin Anlam Motifi Olarak Aşk: Kendi Dinamiği, Çatışma Mantığı, Çelişkiler

Ahlaktan ve hukuktan ayrılmayla birlikte aşk, âşık olan-
ların *safi* kendi meseleleri haline gelmiş gibi görünmü-
yor; gerçekte böyle olmasa bile ideal anlamı olarak. Ra-
hatsız eden, anlaşılması zor olan ve en az kavranan şey
ise özneyi ve onun keyfiyetlerini yetkilendirmenin tam
da bu biçiminin kendi şemasını içerdiği, kendi kurula
uygunluğunu, çatışma mantığını ve özellikle de bireyin
içinde patlamalara yol açan, bireysel olarak patlamalara
yol açan kendi çelişkilerini barındırdığı ve bunların ge-
nel olarak aşk zemininde akan bir süreçte uygun olarak
geliştiğidir. Daha sivri bir ifadeyle: Sermaye ve güçte ol-
duğu gibi aşkta da mesele *önceden belirlenmiş bir dav-
ranış ve kriz spektrumunun* varlığıdır; belki tek fark öz-
nenin dışavurum biçimlerinin aşkın kendi kanunlarına
tabi ve onlarla uyum içinde olmasıdır.

(1) Aşk toplumsal bir bireyselleşmenin içkin kav-
ramlarından biri oldu; aynı zamanda bireyselleşmenin
karanlık yüzüne karşı da tek tek bireyleri koruyacaktı.
Böylece aşk *yalnızlığa karşı bir ilaçtı*. O tarihsel ortak
yaşama ve toplumsal bağlara verilen bir yanıt, bir yanıt
verme isteğidir. O *karşı* bireyselleşmedir, daha doğru bir
ifadeyle: Bireyselleşmeyle *birlikte* buna *karşı* ve bunun
için, vaatlerini şehvetli ve anlamlı bir ikilik, dünyanın
uzaklığını ve yabancılaşmayı ortadan kaldırma, *ortak* bir

²³ Lou Andreas Salomé, 1986, s. 59.

kendini geliştirme, “tasarlanmış bir ben” şeklinde genişleten ve geliştiren bir anti-bireyselleşme *ütopyasıdır*. Diğer taraftan bireyselleşme, *ilişki idealleştirilmesi konusunda verilen bir tür özel ders* gibidir. Realistler bile ister istemez idealistlerle girdikleri ilişkinin baskısı altında kalırlar, çünkü mobilite yalnızlığı ve yaşam dünyasındaki sosyal biçimlerin güvencelerinin yıkılması, şimdi bunların aşk ilişkisinden beklenmesine yol açıyor. Bireyselleşme, aşk evliliği idealini *doğurmuştur*.

(2) Aşk sosyal şeması itibariyle bir *aktör-modeldir*; bir *sorumluluk* modeli, *anonimlik* ve *mekanik* modeli değil. (Onun mekaniğinin tam da buna dayandığının ayrıca gösterilmesi lazımdır.) Aşk insanları normalde sadece mekanizmadan ibaret olan bir dünyada aktör haline getirir. Burada her şey reşit, cezai ehliyeteye sahip, öznel olarak temellendirilmiş, niyetli, isteyerek yapılmış olarak kabul edilir. İnsan yakalanmıştır, araya mesafe koyamaz, havaya savrulur, yere çalınır, eskiyi, yabancıyı, önceden verileni, bastırılanı ve bastıranı yaşar, Ben’i en yoğun ve en erişilmez şekilde bizzat kendisinin belirlediğini hissettiği yerdedir. En değerli, en çekici, en acil görünen ve elde edilmeye çalışılan şey, tamamen genel olanın içinde sadece bir koridor açmaktır: Cinsiyet rolüne, emek piyasasına, ekonomiye ulaşmak için. Kişi burada aynı zamanda hem kral hem köledir. Kanun koyucu, yargıç ve gardiyan. En normal olanı başarabilmek için sürekli olarak gündelik mucizeler yaratmalı ve bunu üstelik bütün kurtuluş umutlarına, bütün mucizelere olan inançlarını çoktan kaybetmiş olduğu bir zamanda yapmalıdır.

(3) Aşkın gerekçeleri *geleneksel* ve *formel değildir*, *bilakis duygusal* ve *bireyseldir*. Yani herhangi bir yük-

sek merciinin değil, bireyin deneyimlerinden, inançla-
rından ve umutlarından trer. Aşklarının gerçekliği ve
hakları üzerinde sadece aşıkla söz sahibidir. Sadece on-
lar bu hakkı kullanabilir ve konuşabilirler. Böylece her
şey, kanunu olmayan, prosedürü olmayan bir hak hali-
ne gelir. Ama aynı zamanda, rezilliklerin olduğu bir yer-
de de *haksızlık* söz konusu değildir; dava konusu edi-
lemez, revizyon istenemez. Aşk ve adalet iki farklı ya-
bancı dile ait kavramlardır.

(4) *Kendi kendinin nedeni olmak.* Aşkın nedeni her
zaman ve sadece aşkın kendisidir. Bunun da pratikteki
anlamı şudur: Sevip sevmediklerini sadece taraflar yar-
gılayabilirler. Aşk iki kişilik radikal demokrasidir, *ken-
dinden sorumluluk biçimidir* daha doğrusu. O kadar aşı-
rıdır ki, sorumsuzluğu da barındırır kendi içinde, çünkü
sadece taraftırlar ve bunun sonucu olarak da: biri diğe-
rine *karşı*, her ikisi *için* de aşkın sonunu ilan edebilirler
ve bunu infaz edebilirler; aşkın, kendi aşkının söndü-
ğnden başka herhangi bir neden ileri sürmeksizin.

(5) Aşkın kendi kendinin nedeni olması aynı za-
manda ş demektir: O -beklenti gereği- *anti-şüphedir*,
kaybedilen güven duygusunun, hem kendi içinde hem
de diğerinin içinde yeniden kazanılacağı umududur. 19.
yüzyılda aşk irrasyonel oldu, burjuva toplumunda
tekiydi, belirsiz ve egzotikti; “baştan çıkaran dişi yılan”
ile temsil ediliyordu. Bugünkü durum bunun tam tersi-
dir: Grecelileşme ve bütün bağlardan kurtulma anla-
mında aşk, şüphenin olmadığı son güvenli yer statüsü
kazanmıştır. 19. yüzyılda aşk toplumsal konvansiyonları
parçalarken (ya da kendi kendine alevlenirken), bugün
parçalanmış toplumsal konvansiyonlar yüzünden aşka
sığınılıyor.

(6) Aşk, sevenlerin doldurması gereken boş bir kaptır. Nasıl sevildiği, aşkın ne olduğu gibi şeyler sevenlerin üzerinde karar verip uzlaşmaları gereken şeylerdir; çeşitli tabular, keşifler, başkalarıyla yaşanan kısa maceralar söz konusu olabilir ve bütün bunlar onlara ve onların zevkine kalmıştır. Aşk kişisel normlaştırmadır, içeriği açısından değil ama *yöntemi*, meşrulaştırma yöntemi -“vicdani karar!”- bakımından. İçerik, uzlaşmayla yapılan kişisel buluşlarla oluşacaktır. Sınırlar ve uçurumlar buradadır. Bu kabaca ahlak, kamasutra ya da kendi kendini üreten terapisel bilginin olduğu yerde de geçerlidir.

(7) Bu, aşkın, gelenekten arındırılmış *sapmaları kabul etmediği* ya da en fazla bireysel sapmaları tanıdığı, sosyal sapmaları tanımadığı düşüncesini de içerir. Kamusal olarak yaptırım gücü sadece rızayla olur: Şiddet hukuksaldır ve kamusal olarak ceza ehliyeti bakımından sınırın dışında tutulur.

(8) *Aşkın anlamı ve ortaklığı her zaman tehlike altındadır*. Onun dünyevi karakteri kendini burada da kanıtlar. Sistematik ana tehdit kaynağı, birlikteliğin ve aşkın devam etmesi konusunda kimin nasıl karar vereceği sorusunda yatar. Kapıları iki kol birden açar: Birlikteliğin sona erdirilmesi yalıtılmış halde gerçekleşebilir, diğerinin veto hakkı yoktur. Sonra erdirmenin kriteri ise -en nihayetinde- öznel koşullara bağlıdır, bireysel algının ufkundaki aşk hayaliyle gerçekliği arasındaki ilişkiye (ve giderek daha açık hale gelen diğer tekliflere) bağlıdır. İlişki konuşmalarının bitip tükenmezliğinin arkasında her zaman tek taraflı karar verme balyozu hazırda bekler. Bu yüzden kafesteki fareler gibi koşar dururlar.

(9) Aşk iki kişilik dogmadır, iyi giderse uzlaşma içinde, kötü giderse karşılıklı açık bir inanç savaşı halinde ilerler. Aşkın dogmatizm olması duyguların taşkınlığı ve birbiriyle olan ahengi içinde gizlidir, ancak uzun ve temel bir çatışma durumunda kırılır bu; sadece geçerlilik ve haklılık sağlayan “otantiklik” yarılıp karşılıklı olarak birbirine yöneltilen gerçekler söze döküldüğü zaman. “İçtenlik” ve “duygularının arkasında durmak” o halde şu anlama gelir: Sürecin kesilmesi, sonra ermesi, bitmesi. Ben böyle istiyorum. Dogmatizm özellikle de bireyin elinde olan değil, bilakis aşkın terkinde bulunan bir şeydir. Taraflar her şeye kendileri karar verebilirler; kendi bireysel karar verme modlarını sona erdirmek hariç. Onlar *bu modun kendisidir*. Ama zirve uçuşları ve düşüşler de buradan kaynaklanır; birliktelik karşılıklı iki öznel dogmaya ayrılır ve bütün anlaşma çabaları gelir ve sonunda buraya çarpar.

(10) Aşk hedef rasyonalizminin karşı örneğidir. Zorla elde edilebilir bir hedef değildir çünkü, ne ekonomik olarak yönlendirilebilir, ne teknik olarak sağlamlaştırılabilir ne de mükemmelleştirilebilir; hatta onun, her şey plana göre yürüse bile, düzenli olarak ortaya çıkan bir yan etkisi bile yoktur. Evlilik de aşkı yakalamaya ve elimizde tutmaya yardım edecek bir plan değildir, reçete değildir. Onun dağılımı, onun eşitsizliği, onun adaletsizliği sosyo-kültürel depolar ve ambarlar yapamaz. Aşkı programının ana konusu haline getiren ve onu vaaz eden bir parti gerçekleştirilebilir bir politik hedef gütmüyor demektir.

(11) Aşk ahlaktan ve hukuktan arınmış cinselliğiyle adeta kendi gelenegini yaratan bir “gelenek sonrası”dır, bir “anti gelenek”tir. Aşk kurumsallaştırılabilir, reçetelelenebilir bir şey değildir; genel anlamda bir kendini haklı

çıkarma yükümlülüğü yoktur; gönüllülük ve uzlaşma ilkesine göre hareket eder. Bir başka deyişle: Artık vaaz edilmeyen bir din bilgi içinde hüküm sürerken, aşk dini devamlılığını cinsel ihtiyaçların gücüne borçlu olan, “papazsız” bir dindir. En azından, dışsal normların ve kontrollerin zayıfladığı ve iyi işleyen bir pazarın, -piyasa şarkılarından pornografiye ve psikiyatriye kadar- ihtiyaç karşılama engellerini ortadan kaldırdığı andan itibaren.

Burada da bir kez daha görülüyor ki; aşk öznel dinidir, içinde her şeyin; İncil, papaz, Tanrı, Azizler ve Şeytan’ın, âşıkların ve aşkılarıyla çile çeken bireylerin ellerine, bedenlerine, hayal güçlerine ve umursamazlıklarına bırakıldığı bir inançtır.

Peki, aşkın bu yapısı içinde cennet ve cehennem nasıl konumlanmıştır? Gelenekten arındırılmış aşk, özetle söylersek, *radikalleştirilmiş kendi kendinden sorumluluktur*, umudun ve eylemin bir şemasıdır; konuların, hukukun, pratiklerin, yöntemlerin -her şeyin- âşıkların kararına bırakıldığı bir şema. Öyleyse bu ilişki ve karar motifi tamamen, verili olan her şeyin karara bırakıldığı ve bireyin aşırı bir sorumluluk yüklendiği modernizmin ve aydınlanmanın çizgisi içindedir. Ancak bu resim, kararların ve yargıların revizyonu sorulduğunda görünür hale gelen iki kapının birden üzerini örter. Cevap yine aynı motife göre gelir: Bundan da birey sorumludur. Ama artık şimdi, aşkın vaat ettiği ve içeriği haline getirdiği birlik, uzlaşma, karşılıklılık ilkelerinin, bu coşkular geçtiği ve tam tersi gerçekleştiği, yani umursamazlık, kuşku, korku ve nefret ortaya çıkmaya başladığında bile karar verme yetkisinin hâlâ tarafların ellerinde ve algılarında olduğu daha belirgin hale gelmiştir. Radikal, bütün dışsal dayanaklardan ve kontrollerden arınmış

kendi kendini yönetim olarak aşk, artık *bir hakem, norm* tanımaz; kavga-dövüşten, rezillikler bataklığından kendi meselelerini çekip çıkarmak ve nötr, nesnelleştirilebilir yargıya tabi tutmak gibi bir *dava süreci* kabul etmez. Aşkta taraflar kendi kavgalarının aynı zamanda hakemi, kanun koyucusu ve yürütme organıdır; yargıları karşılıklı olarak birbirleri üzerinde uygulayabilen bir yürütme organı. “Aşkın demokrasisi” burada tamama erer ve *hemen kendi karşıtına dönüşür*. Yıkıcılığın ve nefretin mahrem şiddetle birlikte dizginsizce yaşanmasına, sadece *birbirine zincirlenmiş olarak uzun süre yaşayanların* karşılıklı olarak zayıf noktaları bilebildikleri bir sürece dönüşür.

Kendi karşıtı açısından bakıldığında aşk, resmi anlaşmadan önceki ortaçağ din savaşları gibidir. Kararın kararı, yargılamanın yargılaması bütün noktalarda vardır: Kurallar, denge, tarih, ihmal edilmeyen, tersine derhal aşk çatışması içindeki “anlaşmış tarafların” doğal ve son derece tehlikeli meselesi haline getirilen ihtiyaçlar.

Aşk sosyal yapısı gereği, büyük seferlere çıkmış bir güzel hava gemisi gibidir. Birkaç fırtınayı kolayca atlatılabilir. Ama personel, kaptan, yelkenler, direkler ve döşemeler bir bütün olduğu için, uzun süren bir fırtınada kolayca bir kaos ortaya çıkabilir. Sızıntılar sökülen tahtalarla durdurulur. Eğer iş oraya kadar varırsa, çünkü gemide birdenbire, sürekli birbirini suçlayan ve söktükleri tahtalarla birbirlerinin üzerine yürüyen iki kaptan hükmetmeye başlamıştır. Aşkın anayasası ve çekiciliği “özgürlük, anlaşma, yerine getirme” olduğu için, aslında tam da bu yüzden, yani bir yanılgı ya da kolayca giderilebilecek bir kurgu hatasından değil de bu yüzden, mesela tam tersi şekilde çizilip sunulmuştur. Karşılıklı

anlaşma ve özgür alışverişe dayalı olan bir şey, mutluluk dağılma tehlikesiyle karşılaştığında ya da aşkın mutluluk silahşorları bir hayal kırıklığı ya da şüphe üzerine birbirlerine karşı hamle yaptığında, şerh maddeleriyle dolu *koşullu bir özgürlüğe* dönüştürülemez.

Aşkın sahne kapıları onun emniyetlerinin diğer tarafıdır: Keyfiyet ve şiddete dönüşen öznellik ve sadece öznellik, dışsal bağlayıcılıklar olduğunda bile dizginsizdir. Âşık taraflar kendi haklarını kendileri yaratırlar. *O halde* aşkın büyüğü ortadan kalktığında ve kişisel çıkarlar hâkim olduğunda, haksızlık tehlikesi de baş göstermeye başlar. Aşk koşulsuz bir açıklık ve mahremiyet gerektirir. *Yani* samimiyetin kötü, korkunç silahları tarafından yaralanır. Aşk kendi kendinin meşruiyetidir, kendi yargılarına ve çıkarlarına bırakılan özgür (piyasa) bireyler tarafından yürütülür. *O halde* aşk sadece Yeni Ahit'in anlayışlı, merhametli Tanrı'sı değil, aynı zamanda Eski Ahit'in de öfkeli ve esrarengiz Tanrı'sıdır da.

Aşkın Çatışma Mantığı: Koşullar

Aşkın bu “mekanizması” bir kanuna uymaktadır; o da *ihtiyaçlara ve uzlaşmaya dayalı öznelğin ve mahremiyetin kuralsızlığı kuralıdır*; burada sözü edilen -ideal olarak- bütün dışsal kontrolleri ve aynı zamanda revizyon ve infazın üstünü çizmiş olan ve sadece kendi kararına bırakılmış olan bir öznellik ve mahremiyettir.

Ana hatlarıyla verdiğimiz bu belirtiler ve bağlamlarda, dediğimiz gibi, söz konusu olan, olanaklar ve gerçek belgesel hareket olarak aşkı etkili olan *ideal konstrüksiyonlar* konusunda bazı “safi” hazırlık düşünceleridir; bunlar ancak aşağıdaki maddeler hayata geçirilebildiği oranda etkili gerçek olacaktır;

- *erkekler ile kadınlar arasındaki maddi eşitlik (meslek, gelir vs.) sağlandığı oranda, çünkü böylelikle ilişki ekonomik zorunluluklara dayanmaktan ancak bu şekilde kurtulacak ve böylece aşk bir amaç ve bağlılık ilkesi olarak kendi ağırlığını kazanacaktır;*
- *kişilerin geldiği ortam farklılıkları arttığı oranda, çünkü bu yolla beraberliğin kurulması ve korunması, bireylerin merkezkaç kuvvetlerine karşı, eşlerin ellerine ve kalplerine bırakılabilir;*
- *eşlerin bağımsızlığının giderek artması ve çalışma ilişkilerinin karşılıklı olarak anlaşılabilirliğinin giderek azalması oranında, çünkü ancak bu yolla dışarıdan gelen zorlamalar ve ortaklaşa deneyim sorunları ortadan kalkacaktır;*
- *Devlet, Hukuk ve Kilise kendilerini evliliğin, ilişkinin ve mahremiyetin düzenlenmesi ve kontrolü alanından çektiği oranda, çünkü ancak bu yolla aşkın, “kendi kendini yöneten” mahremiyetin radikal bir biçim olarak kendi mantığını ve çatışma senaryolarını sergileyebileceği özgürlük alanı ortaya çıkabilecektir;*
- *bireyselleşmenin -yani eğitim bağımsızlığı, mobilite, emek piyasası bağı, hayat hikâyelerinin hukukileşmesi- arttığı oranda, çünkü aşkın karşılıklılığı ve vaatleri, cinsel-anlamalı, ikili bir birliktelik halinde gerçekleşebilir.*

Bütün bu koşullar, önemli göstergeler ve eğilimlerce de (bu kitapta da çeşitli şekillerde anlatıldığı üzere) desteklenmektedir. Devletin ve hukukun geri çekilmesine, uluslararası düzlemde de, “suç ilkesi” yerine “yıpranma ilkesini” getiren, yani suçun kimde olduğu meselesini

bir kenara bırakan ve sadece *sonuçları* (boşanma masrafları ve çocukların yetiştirilmesi vs.)²⁴ değerlendirip düzenleyen boşanma kanunlarını örnek gösterebiliriz. Aynı şey, yaygın deyişle “sapkın” aşk biçimlerinin ve uygulamalarının, şiddet kullanmaları dışarıda tutularak, cezai düzenlemeye tabi tutulmaktan vazgeçilmesi konusunda da geçerlidir. Kuşkusuz, Kilise açısından, özellikle de Katolik Kilise açısından ailenin ve evlilik kurumunun gelişimi sürekli bir kaygı kaynağı oluşturmakta, bu da onları sürekli fetvalar yayınlamak zorunda bırakmaktadır. Ama en katı Katolik bölgelerde ve ülkelerde bile dinsel ahlak ve düzenleme talebi ile evlilik pratiğinin arasındaki uçurum giderek açılmaktadır; ve bu sadece doğum kontrol yoluyla doğum oranlarının düzenlenmesiyle sınırlı değildir; örneğin dinin en katı olduğu ülkelere biri olan Polonya’daki kürtaj rakamları Avrupa ülkeleri arasında birinci sıradadır.

Aşkın kendine has mantığı, insanların sadece görünürdeki türbülansları sonucu düştükleri ve bu davranış mantığı kendi başına bırakıldığı ve serbestçe gelişme fırsatı verildiği oranda da kapılıp gittikleri *paradoksların* bize gösterdiği durumlardakinden daha belirgin değildir.

Özgürlük Paradoksu

Her şey özgürlük üzerine kurulmuş olduğu için, yabancının özgürlüğünün aşılması aşkın tam tersine özlem duyulduğu yerde bile esas hedef olmak zorundadır; dolayısıyla arzulanan şey, kişinin kendisi ve aşk uğruna,

²⁴ D. Lucke, 1990.

yabancı özgürlüğün kendi kendini *gönüllü olarak* aşmasıdır. Peki ama bu nasıl olacak? *Özgürlük paradoksı*.

“Neden bir başkasını kendime ait kılmak istiyorum?” diye soruyor Jean-Paul Sartre, “eğer sadece, öteki, benim ben olduğum etkisine yol açtığı için değilse? Ama bu, kendine mal etmenin belli bir biçimini de içerir: ötekinin özgürlüğü üzerinde hâkimiyet kurmamızı. Ve gücün yardımı olmadan Tiran aşkı hor görür; korku ona yeter. Eğer kullarının aşkını ararsa da bu politik nedenlerledir ve eğer onlara boyun eğdirmek için tasarruflu bir araç bulursa da onu hemen kullanır. Bunun tam tersi olarak, sevmeyi arzu eden biri, sevdiği varlığın boyun eğmesini istemez. Kölevari, bilinçsizce bir tutkunun nesnesi olmaya pek değer vermez. Bir aşk otomatına sahip olmak istemez; eğer biri onu aşağılamak isterse, sevilen varlığın tutkusunu psikolojik determinizmin bir sonu olarak göstermek yeterlidir: Seven kişi kendini kendi aşkı içinde ve kendi varoluşu içinde bulur. Tristan ve Isolde’nin bir aşk iksirinden sarhoş olup olmadıkları bizi fazla ilgilendirmiyor; ve bazen sevilen varlığın tamamen boyun eğmesi sevenin aşkını öldürebilir... O halde seven kişi sevdiğine, bir eşyaya sahip olur gibi sahip olmak istemez; o, sahip olmanın özel bir biçimini arar. O, bir özgürlüğe özgürlük olarak sahip olmak ister.

Diğer taraftan da, zorlamasız ve gönüllü bir taahhüt olan özgürlüğün o yüce biçimine de razı olamaz. Kim saf, güvene dönüşen sadakat olarak ortaya çıkan bir aşkla yetinebilir ki? Kim şunu duymaktan hoşlanır ki: “Seni seviyorum, çünkü kendimi gönüllü olarak seni sevmeye adadım ve sözümünden dönmek için seni kendime olan sadakatimden dolayı seviyorum.” O halde seven kişi yemin talep eder ve bu yemin onu mutsuz eder. *O bir özgürlük tarafından sevilme istiyor ve bu özgürlüğün bu şekilde var olmamasını talep ediyor.* Ötekinin özgürlüğünün kendini gönüllü olarak aşka dönüştürmesini istiyor -ve bunu sadece maceranın başında değil, tersine her an istiyor- ve eşzamanlı olarak da

bu özgürlüğün *kendi kendisine karşı* da ellerini kelepçelemesini, tıpkı delilikte ya da rüyada olduğu gibi bizzat kendine yönelmesini ve bu kelepçelenmeyi istemesini de talep ediyor. Üstelik de bu kelepçelenmenin gönüllü bir feragat olması ve aynı zamanda da kelepçelerin elde durması gerekiyor.”²⁵

Dürüstlük Paradoksu

Aşk her şeyin Ben-biçiminde olmasıdır: Deneyim, gerçeklik, aşkınlık, kurtuluş. Bu da, ilkesel olarak ve somut olayda, doğruluk gerektirir. Peki ama dürüstlük nedir, kastedilen nedir ve neye dayanır? Bizzat kendisinin de dayandığı daimi güvencenin serbest düşüşünü nasıl durduracaktır? Aynı duygu eminliği konusundaki duygum üzerine yargımın, onun gibi ince elenip sık dokunmuş olması zorunlu mudur? Sadece benim dışsal varlığıma yaklaşmakla kalmayıp, aynı zamanda benim kendi hayat haklarım ve sevdiğim insandan beklentilerime karşı kendini, kendi duygu gerçekliğinin dogmatizmiyle koruyan yabancı duygu kesinliğinin o hamle zorunluluğu karşısında nasıl davranmalıyım? *Dürüstlük paradoksu:*

Niklas Luhman şunu ileri sürüyor: “Burada kullanılan basit ve uygulanması kolay bir ilkedir; insanın varoluşsal yapısında ve aşkın gelişiminde olan bu samimiyet ve samimiyetsizlik arasındaki çözülemez ilişkiye üç yüz yıllık bakışı bir kenara atan bir ilkedir bu. “Acaba insanın sevdiği kişiye söylemek istediği ya da söylemesi gereken her şeyi söylemesine izin var mıdır?” sorusunu tamamen bir yana bırakırsak, insan sürekli değişen ruh durumları konusunda da dü-

²⁵ J. P. Sartre, 1974, s. 471.

rüst olmalı mıdır? Karşıdaki insan tıpkı bir termometre gibi kişinin ısısına bağlı hale getirilmeli midir? Ama her şeyden önce de: Kendine karşı bile dürüst olmayan bir insan karşı-sındakine nasıl dürüst olacak? Ve en son olarak, her varlık değişken bir projeksiyon değil midir, dürüst olmamanın korumasına ve koruma alanlarına ihtiyaç duyan bir tasarım değil midir? Acaba bir insanın dürüst olmamayı başararak kendi dürüstlüğünü karşı tarafa iletmesi mümkün müdür?

Terapistlerin ahlak üzerindeki etkisini (ve de ahlakın terapistler üzerindeki) kestirmek zordur, ama bunun korkutucu olduğu kesindir. Onlar bireyin değişken sağlığını, tedaviye muhtaç algısını aşkın yerine koyarlar ve bunun sonucunda da ortaya aşk konusunda karşılıklı bir daimi terapinin, dürüstlük üzerinde varılan bir anlaşma temelinde ürettiği bir anlayış çıkar.”²⁶

Eylem Paradoksu

İhtiyaçlar karşılanabilir, eşitsizlikler giderilebilir, güvenlik -savaş ya da teknolojik tehlikelere karşı- yükseltilebilir. Buna karşı aşk zorlanamaz (belki de öngörülen çatışmalar ya da kişisel barikatlar yoluyla önlenebilir), ama mükemmelleştirilemez, yalvararak istenemez ya da kurumsal olarak güvenli sınırlar içinde yeniden biçimlendirilip daha olası hale getirilemez. O olur, bir şimşek gibi çakar ya da ne bireysel müdahaleye ne de toplumsal kontrole açık olan kanunlara göre söner gider. Bu onun tam karşısı için de, umursamazlık için de geçerlidir; o da tıpkı aşk gibi “gerçekleşir” ya da aşkın saldırısına maruz kalır ve ortadan kalkar. Peki ama aşka, bizim elimizde olmayan süreçlere göre gelişen, rasyonel araçları kullanamadığımız aşka nasıl ulaşıyoruz, onu nasıl

²⁶ N. Luhmann (1982), s. 210.

koruyoruz ve nasıl içinden sağ çıkıyoruz? Nasıl oluyor da herkes erişilemez olan ya da en azından bu şekilde erişilemez olan bir hedefe koşuyor? Hele ki hedefin reddi oraya giden en kısa yol olabiliyorken? Ya da oraya ulaşır ulaşmaz hedef birden tam tersine dönüşebiliyor-ken...

Teknolojik olarak kullandığı rasyonalizminin geldiği seviye itibarıyla aşka âşık bir çağ, kendini *nihai olarak rasyonalize edilemeyecek olan bir (mutluluk) hedefine* adamıştır; modernizmin müdahalesine açık olmayan ve tam da bu nedenle çekiciliğini, idealleştirilmesini, bir hayal haline getirmeyi sağlayan bir hedefe. Tıpkı risk toplumu içinde, bireyselci “aşk dini”nin öteki yüzü olan korku gibi aşk da temellendirilebilir, aşılabılır, gerçeklere dayandırılabilir ya da özellikle hızla artan ilişki tartışmaları yüzünden bireyler arasında paylaşılabılır, aktarılabilir değildir.

Perspektiflerin Rekabeti

Bilimsel tarih açısından bakıldığında bu şu demektir: Tabulardan arındırılmış bir aşkın inanç ve davranış mantığına dair teorik perspektifinin şu an vücut bulduğu düzeyde, (en az) iki başat teori ve eylem perspektifi yanlıştır:

Bunlardan birincisi, bireyin kişiliğindeki çatışmaların “nedenlerini” arayan ve onun *erken çocukluk dönemi*ne yönelen *psikoloji* ve *psikanalizdeki* bakış açısıdır.

Aşk türbülansları ve eşler arası çatışmaların -ki ana hatlarıyla verilen bakış açısının mantıksal sonucu budur- nedenlerinin ne tamamen ne de birincil düzeyde kişinin nevrozlarında ya da erken gelişim dönemlerinde

yatıyor olması gerekmez, tersine tam da aşk temasının kendi *iç mantığından* ve çok katmanlı çatışma dinamiğinden kaynaklanabilirler, her türlü biçim ve tarzda ortaya çıkabilirler; bu “aşk mantığından” ve onun paradokslarından vazgeçişle birlikte daha çok gelecekte anlam kazanabilecek bir bakış açısıdır. Burada ihtimal ve gerçeklik olan yıkımların ve sistematik yıpranmaların nedenlerini tarafların ruhsal yapılarına ve geçmişlerine dayandırmak, neredeyse maden kazalarını “anal dönem başarısızlıklarına” ya da ekonomideki enflasyonu “libidonun bastırılmışlığına” dayandırmak kadar hatalıdır.

Diğer taraftan sosyal anlamın ağırlıklı olarak kayıtlara geçirilen, aktarılan, meşrulaştırılan veya okul ve kilise yönetimleri tarafından yeni yetişen kuşakların beyinlerine ve kalplerine yerleştirilmek ya da sosyal geçerliliğini kaybeden *geleneksel* anlam içinde yattığından yola çıkan farklı *toplum teorilerinin* geniş spektrumlu uzlaşıları perspektifinden bakmak da yanlıştır. Aşk tam tersi bir şemayı izler: Gelenekten ve ahlaktan arındırılma cinsel arzuların ve tutkuların önündeki engelleri ortadan kaldırır. Buradan da hemen, onunla birlikte insanlar üzerinde, en derinde en gizli kaynaklarından fışkıran, kurumsal geleneklere boyun eğmiş olan, kültürel sağlamlığını adeta dürtü bağımlılığı, bilinçdışı ve bilinç öncesi sayesinde güvenceye alan ve tam da bu yüzden bireysel (iki anlamda: bireylerin içinden yükselen ve yalnızlığını ortadan kaldırmayı vaat eden) bir “din” olarak, anti-gelenek ve gelenek sonrası olarak, özgürleşen bireylerin umutlarına ve arayışlarına anlam, yönelim, arzu ve mücadele isteği veren dünyevi bir şehvet talebi ve şehvet inancının etkili olmaya başlayacağı sonucu çıkar.

Bir an 21. yüzyıla sıçrayalım ve o günlerde *International Herald Tribune*'den alınmış bir yazıyla bitirelim.²⁷

Boston, 14 Şubat 2090 - Tarih kitaplarına baktığımızda, Sevgililer Günü denen şeyin son kez 1990 yılında kutlandığını öğreniyoruz. Daha sonra, aşka uluslararası bir gün atfetme fikri itibarını kaybeder. Tarihsel olarak o günün kutlandığı yıllar, insanların gündelik yaşamlarının yoğun şekilde cinsellik, uyuşturucu ve Rock'n Roll ile geçtiği zamanlara tekabül eder.

Daha o zamanlarda bazı milletvekilleri bu Sevgililer Günü'nü protesto etmiştir. Seksenli yılların sonunda parlamentoda belli bir amaca yönelik bir girişim başlatılmış, "Cupidus" adı verilen çıplak çocuk resimlerini sergileyen ya da arşivlerinde saklayan bütün müzelerin ödeneğinin kesilmesi istenmiştir. Kavganın iyice alevlendiği bir sırada bazı kritik ebeveyn girişimleri dükkân sahiplerini Sevgililer Günü kartlarını sadece evli yetişkinlere satmaları konusunda uyarmıştır.

Son noktayı ise, o günlerde çalışmalarının raporlarını kamuoyuna açıklayan ve hükümet tarafından kurulan bir "aşk komisyonu" koymuştur. Sonuç pek şaşırtıcı değildi. Buna göre aşk, uzmanların "bilinç yıkımı" dedikleri bir şeye yol açıyordu. Bu bilimsel terim doksanlı yılların katı nesnelliğinin ufkunda berrak bir anlama sahipti: Aşk bir uyuşturucuydu ve insanlar onu kötüyeye kullanıyordu.

Belirtiler çok açıktı, çok yaygındı ve bir alarm durumu gerektiriyordu. "Âşıklar", diyordu rapor, "sadece

²⁷ Bkz. E. Goodman, "The Last Valentine's Day", *International Herald Tribune*, 14.2.1990.

konsantrasyon zayıflıkları çekmiyor. Onlar neredeyse ruh hastasıydılar, hayaller içinde yüzüyorlardı, aşktan kör olmuş gözleriyle ortalıkta başıboş dolaşıyorlardı; bunlar o zamanlar da bilimin dikkatini çeken davranış bozukluklarıydı. Birçoğu iştahını kaybediyor, kalp atışları endişe verici derecede hızlanıyor, yüzleri donuk bir hal alıyor, hatta çıplak gözle bile görülecek şekilde yanaklarına bir aşk pembesinin gölgesi düşüyordu.”

Komisyon tarafından yayınlanan ve birçok argümanla desteklenen bu raporun sonuçları, sağlık koşullarının aşk tarafından kötüye kullanılmasının endişe verici boyutlara ulaştığını ve bunun devlete mali bir yük getirdiğini kanıtlıyordu. Tahminlere göre âşıkların devlete ve ekonomiye verdiği zararın boyutları her yıl milyarları buluyordu. Aşkın normal kaosunun yarattığı üretim kaybının boyutlarını ise hesaplamak neredeyse imkânsızdı. Buna bağlı olarak komisyon, aşka hiçbir zaman özel bir gün atfetmeyen Japonları işaret ediyordu. Bilim adamları daha açık olmak zorunda mıydılar?

Modern toplumda bu aşk tartışmaları uzun süredir vardı. Bir önceki kuşak hâlâ şu popüler şarkı sözüne sorgusuz sualsiz inanıyordu: “I can’t give you anything but love, baby”.²⁸ Ama Beatles kuşağı büyüdükten ve uyuşturucunun her türlü lanetlenmeye başladıktan sonra, aşk birden toplumsal bir tema haline geldi. Erken tanı yöntemleri araştırıldı, geliştirildi ve etrafa yayıldı. Ebeveynler kırılğan yavrularını bundan korumak için harekete geçtiler. İnsanların aklını alan, onları sarhoşluğa sürükleyen bir illete karşı kim kayıtsız kalabilirdi ki?

Doksanlı yıllardan itibaren aşk, dil tarihçilerinin söylediğine göre, isim ya da fiil anlamı taşıyordu. Daha

²⁸ “Sana aşktan başka bir şey veremem bebek.” (ç.n.).

sonra bu aşk sözcüğü giderek aşk körü ya da aşk hastası vs. şeklinde sıfat olarak kullanılmaya başlandı. Âşıklar içinde bulundukları durumu bağımlılık olarak adlandırmaya başladılar. Gerçekten de aşk bağımlılık yaratıyordu, hatta daha kötüsü: Ortaklaşa bağımlılık! 1989/90 kışında yayınlanan çok satan kitaplar bu durumu parlak renklerle tasvir ediyorlardı.

21. yüzyılın başlamasıyla birlikte “Siz kimsiniz?” sorusuna cinsiyet ismiyle ve bireysel aşk terapisi programının ismiyle cevap verilmesi olağan hale geldi. “Merhaba, ben Marianne ve aşktan neredeyse arındım.” Ama daha doksanlı yıllarda milyonlarca insan devlet tarafından kurulan kendi kendine yardım gruplarına katılmıştı; tıpkı anne babalarının sosyal sınıflara ya da etnik gruplara dahil olması gibi. Kanaatkârlık herkesin övdüğü, özendiği bir sözcük haline gelmişti.

Bütün bunlar, komisyonun önerilerine giderek daha sağlam bir zemin oluşturmaya başladılar. Bir aşk salgınının bilimsel kanıtları somut olarak ortaya konuluyordu artık.

Anayasa Mahkemesi şirketlere personel alımlarında genel bir aşk testi yapma iznini veren bir karara imza attı. Vakıflar insanlara başkaları olmadan yaşamanın yollarını öğreten programlara destek verdiler. Öğretmenler aşkın rizikolarına karşı gençleri uyarmaları konusunda bilinçlendirildiler. *Romeo ve Juliet* kitapçı raflarından kalktı. Bu atmosfer içinde Sevgililer Günü’ne de daha fazla tolerans gösterilemezdi.

Bugünkü tarih çalışmaları aşkın aşılmasını doksanlı yılların sonundaki tartışmalara dayandırır. O zamanlar bu son derece gündelik olguya modern bir akılcılıkla

yaklaşıldı. Aşk nleyici bir kontrole tabi tutulmaya başlandı.

Zaman zaman bugün bile çiftlerin kucaklaştıkları, başlarını birbirlerine dayadıkları oluyor, en azından bu yönde somut bilgiler var. Ama bu genellikle jimnastik antrenmanlarından sonrakine benzer bir biçimde yapılıyor. Aşkın tekrar nksetmeyeceğine dair kimse garanti veremese de bizim Sevgililer Günü sonrası dönemde o büyük rasyonel hayat tarzı hedefine ulaştığımız söylenbilir; fakirliğin tamamen ortadan kaldırılması dışında. Bugün giderek artan oranda aşksız bir toplumda yaşıyor olmamızı, atalarımızın doksanlı yıllardaki cesareti ve kararlılığına borluyuz.

- Adorno, Th. W.: *Minima moralia*, Frankfurt 1982.
- Alberoni, F.: *Verliebtsein und lieben - Revolution zu zweit*, Stuttgart 1983.
- ders.: *Erotik. Weibliche Erotik, männliche Erotik, was ist das?* München 1987.
- Allerbeck, K./Hoag, W.: *Jugend ohne Zukunft? Einstellungen, Umwelt, Perspektiven*, München 1985.
- Andreas-Salomé, L.: *Die Erotik*, Frankfurt/Berlin 1986.
- Ariès, Ph.: *Geschichte der Kindheit*, München 1978.
- ders.: *Liebe in der Ehe*, in: Ariès, Ph. u. a., *Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit- Zur Geschichte der Sexualität im Abendland*, Frankfurt 1984, S. 176-196.
- Ariès, Ph./Bejin, A./Foucault, M. u. a.: *Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit - Zur Geschichte der Sexualität im Abendland*, Frankfurt 1984.
- Ayck, Th./Stolten, I.: *Kinderlos aus Verantwortung*, Reinbek 1978.
- Bach, G. R./Deutsch, R. M.: *Pairing. Intimität und Offenheit in der Partnerschaft*, Reinbek 1979.
- Bach, G. R./Molter, H.: *Psychoboom. Wege und Abwege moderner Therapie*, Reinbek 1979.

- Bach, G. R./Wyden, P.: Streiten verbindet. Spielregeln für Liebe und Ehe, Düsseldorf 1978.
- Badinter, E.: Ich bin Du - Die neue Beziehung zwischen Mann und Frau, München 1988.
- Badura, B. (Hg.): Soziale Unterstützung und chronische Krankheit. Zum Stand sozialepidemologischer Forschung, Frankfurt 1981.
- Baethge, M.: Individualisierung als Hoffnung und Verhängnis, in: Soziale Welt 1985/Heft 3, S. 299 ff.
- Barthes, R.: Fragmente einer Sprache der Liebe, Frankfurt 1984.
- Beck, J.: How to Raise a Brighter Child, Fontana Books 1970.
- Beck, U.: Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheit, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten, in: Kreckel, R. (Hg.) 1983, S. 35-74.
- ders.: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt 1986.
- ders.: Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit, Frankfurt 1988.
- Beck-Gernsheim, E.: Das halbierte Leben. Männerwelt Beruf, Frauenwelt Familie, Frankfurt 1980.
- dies.: Vom "Dasein für andere" zum Anspruch auf ein Stück "eigenes Leben" - Individualisierungsprozesse im weiblichen Lebenszusammenhang, in: Soziale Welt, Heft 3/1983, S. 307-341.
- dies.: Die Kinderfrage. Frauen zwischen Kinderwunsch und Unabhängigkeit, München 1988 (1988 a).
- dies.: Zukunft der Lebensformen, in: Hesse, J./Rolf, H.-G./Zöpel, Ch. (Hg.): Zukunftswissen und Bildungsperspektiven, Baden-Baden 1988, S. 99-118 (1988b).
- dies.: Mutterwerden - der Sprung in ein anderes Leben, Frankfurt 1989.
- Behrens, K. (Hg.): Das Insel buch vom Lob der Frau, Frankfurt 1982.
- Béjin, A.: Ehen ohne Trauschein heute, in: Ariès, Ph. u. a.: Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit, Frankfurt/M. 1984, S. 197-208.

- Benard, Ch./Schlaffer, E.: Liebesgeschichten aus dem Patriarchat, Reinbek 1981.
- dies./dies.: Viel erlebt und nichts begriffen. Die Männer und die Frauenbewegung, Reinbek 1985.
- Benn, G.: Leben ist Brückenschlagen - Gedichte, Prosa, Autobiographisches, München/Zürich 1962.
- Berger, B./Berger, P. L.: The War over the Family, New York 1983 (deutsch: Reinbek 1984).
- Berger, J.: Gibt es ein nachmodernes Gesellschaftsstadium? Marxismus und Modernisierungstheorie im Widerstreit, in: Ders. (Hg.): Die Moderne - Kontinuitäten und Zäsuren. Soziale Welt, Sonderband 4, Göttingen 1986, S. 79-96.
- Berger, P. A.: Entstrukturierte Klassengesellschaft? Opladen 1986.
- ders.: Klassen und Klassifikationen, in: Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 39/1987, S. 59-85.
- Berger, P. A./Hradil, S. (Hg.): Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile, Sonderband 7 der Sozialen Welt, Göttingen 1990 (im Erscheinen).
- Berger, P. L.: Zur Dialektik von Religion und Gesellschaft, Frankfurt 1973.
- ders.: Das Problem der mannigfachen Wirklichkeiten: Alfred Schütz und Robert Musil, in: Sozialität und Intersubjektivität, hg. von Grathoff/Waldenfels, München 1983.
- Berger, P. L./Berger, B./Kellner, H.: Das Unbehagen in der Modernität, Frankfurt 1975.
- Berger, P. L./Kellner, H.: Die Ehe und die Konstruktion der Wirklichkeit, in: Soziale Welt, Nt. 3/1965, S. 220-235.
- Bernard, J.: The Future of Marriage, Harmondsworth 1976.
- Bernardoni, C./Werner, V. (Hg.): Der vergeudete Reichtum - Über die Partizipation von Frauen im öffentlichen Leben, Bonn 1983.
- Bertram, H./Borrmann-Müller, R.: Individualisierung und Pluralisierung familialer Lebensformen, in: Aus Politik und Zeitgeschichte - Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament, B 13/1988, S. 14-22.

- Bertram, H./Dannenbeck, G.: Zur Theorie und Empirie regionaler Disparitäten - Pluralisierung von Lebenslagen und Individualisierung von Lebensführungen in der BRD, in: Berger, P.A./Hradil, S. (1990).
- Biermann, I./Schmerl, C./Ziebell, L.: Leben mit kurzfristigem Denken Eine Untersuchung zur Situation arbeitsloser Akademikerinnen, Weilheim und Basel 1985.
- Bilden, H.: Geschlechterverhältnis und Individualität im gesellschaftlichen Umbruch, in: Keupp, H./Bilden, H. (Hg.): Verunsicherungen, Göttingen 1989, S. 19-46.
- Blackie, P.: Mit 35 das erste Kind. Überlegungen und Erfahrungen, Reinbek 1988.
- Blixen, T.: Moderne Ehe, Frankfurt 1987.
- Bock-Rosenthal, E./Haase, Ch./Streeck, S.: Wenn Frauen Karriere machen, Frankfurt-New York 1978.
- Bohrer, K. H.: Die Modernität der Romantik, in: Merkur 469, 1988, S. 179-198.
- Bolte, K.-M.: Bestimmungsgründe der Geburtenentwicklung und Überlegungen zu einer möglichen Beeinflussbarkeit, in: Bevölkerungsentwicklung und nachwachsende Generation. Schriftenreihe des Bundesministers für Jugend, Familie und Gesundheit, Band 93, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1980, S. 64-91.
- ders.: Subjektorientierte Soziologie, in: Bolte, K. M./Treurner, E. (Hg.): Subjektorientierte Arbeits- und Berufssoziologie, Frankfurt 1983, S. 12-36.
- Bopp, J.: Die Mamis und die Mappis. Zur Abschaffung der Vaterrolle, in: Kursbuch Nr. 76, Juni 1984: Die Mütter, S. 53-74.
- Borscheid, P.: Romantic Love Or Material Interest: Choosing Partners in Nineteenth-Century Germany, in: Journal of Family History, Nr. 2/1986, S. 157-168.
- Bräutigam, H.-H./Mettler, L.: Die programmierte Vererbung. Möglichkeiten und Gefahren der Gentechnologie, Hamburg 1985.
- Braun, D./Wohlfart, C.: Ich und du und unser Kind. Tagebücher aus dem Leben zu dritt, Reinbek 1984.
- Brod, H. (Hg.): The Making of Masculinity, Boston 1987.

- Bronte, Ch.: Jane Eyre. Penguin English Library 1966, S. 475 (Erstausgabe 1847).
- Brose, H. G./Hildenbrand, B. (Hg.): Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende, Opladen 1988.
- Brose, H.-G./Wohlrab-Sahr, M.: Formen individualisierter Lebensführung von Frauen - ein neues Arrangement zwischen Familie und Beruf? In:.
- Brose, H.-G. (Hg.): Berufsbiographien im Wandel, Opladen 1986, S. 105-145.
- Bruckner/Finkielkraut, A.: Die neue Liebesunordnung, München 1979.
- Bruker, M. O./Gutjahr, I.: Biologischer Ratgeber für Mutter und Kind, Lahnstein 1986.
- Buchholz, W. u.a.: Lebenswelt und Familienwirklichkeit, Frankfurt 1984.
- Büttner, Ch./Nicklas, H. u. a.: Wenn Liebe zuschlägt. Gewalt in der Familie, München 1984.
- Bullinger, H.: Wenn Paare Eltern werden, Reinbek 1986.
- Bundesminister für Bildung und Wissenschaft (Hg.): Grund- und Strukturdaten, Ausgabe 1982/83, 1984/85, 1988/89, 1989/90.
- Bundesminister für Jugend, Familie und Gesundheit (Hg.): Frauen 80, Bonn 1980.
- ders. (Hg.): Frauen in der Bundesrepublik Deutschland, Bonn 1984.
- Burckhardt, J.: Die Kultur der Renaissance, Stuttgart 1972.
- Burkart, G./Fietze, B./Kohli, M.: Liebe, Ehe, Elternschaft. Eine qualitative Untersuchung über den Bedeutungswandel von Paarbeziehungen und seine demographischen Konsequenzen. Materialien zur Bevölkerungswissenschaft, Heft 60, herausgegeben vom Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, Wiesbaden 1989.
- Campbell, C.: The Romantic Ethic And The Spirit of Modern Consumerism, Oxford 1987.
- Cancian, F. M.: Gender Politics: Love and Power in the Private and Public Spheres, in: Rossi, A. S. (Hg.): Gender and the Lifecourse, New York 1985, S. 253-265.

- dies.: The Feminization of Love, in: Signs, Heft 4/1986, S. 692-709.
- Capek, K.: Romeo und Julia. Eine Erzählung, in: Süddeutsche Zeitung, 25./26./27. 5. 1985.
- Chesler, Ph.: Mutter werden. Die Geschichte einer Verwandlung, Reinbek 1980.
- Chester, R. (Hg.): Children and Marriage. Sonderheft des International Journal of Sociology and Social Policy, Band 2, Heft 3, 1982
- Cohen, A.: Die Schöne des Herrn, Stuttgart 1983.
- ders.: Das Buch meiner Mutter, Stuttgart 1984.
- Cook, E. H./Harrell, K. F.: Parental kidnapping: a bibliography. Monticello: Vance Bibliographies, 1984.
- Christie, A.: Meine gute alte Zeit. Eine Autobiographie, Bern-München 1978.
- Daele, W. van den: Mensch nach Maß? Ethische Probleme der Genmanipulation und Gentherapie, München 1985.
- Degler, C. N.: At Odds. Women and the Family in America from the Revolution to the Present, New York 1980.
- Demos, J./Boocock, S. S. (Hg.): Turning Points - Historical and Sociological Essays on the Family, Chicago 1978.
- Diezinger, A./Marquardt, R./Bilden, H.: Zukunft mit beschränkten Möglichkeiten, Projektbericht, München 1982.
- Dische, I.: Das schönste Erlebnis, in: Kursbuch Nr. 72, Juni 1983: Die neuen Kinder, S. 28-32.
- Dörre, K.: Risiko-Kapitalismus - Zur Kritik von Ulrich Becks Weg in eine andere Moderne, Marburg 1987.
- Dowrick, S./Grundberg, S. (Hg.): Will ich wirklich ein Kind? Frauen erzählen, Reinbek 1982.
- Dubiel, H.: Zur Ökologie der Moral, in: Merkur 1987, S. 1039
- Duby, G.: Die Frau ohne Stimme - Liebe und Ehe im Mittelalter, Berlin 1989.
- Durkheim, E.: Über die Teilung der sozialen Arbeit, Frankfurt 1982.
- Ehrenreich, B.: The Politics of Talking in Couples: Conversus Interruptus and other Disorders, in: Jaggar, A. M./Rothen-

- berg, P. S. (Hg.): *Feminist Frameworks*, New York 1984, S. 73-76.
- dies.: *The Hearts of Men*, New York 1983 (deutsch: Reinbek 1984).
- Ehrenreich, B./English, D.: *For Her Own Good. 150 Years of the Experts' Advice for Women*, London 1979.
- Ehrenreich, B./Hess, E./Jacobs, G.: *Remaking Love. The Feminization of Sex*, New York 1986.
- Eichenbaum, L./Orbach, S.: *Was wollen die Frauen? Ein psychotherapeutischer Führer durch das Labyrinth in Liebesdingen*, Reinbek 1986.
- Elias, N.: *Über den Prozeß der Zivilisation*, Bern/München 1969.
- ders.: Vorwort, in: Schröter, M.: "Wo zwei zusammenkommen in rechter Ehe ..." *Sozio- und psychogenetische Studien über Eheschließungsvorgänge vom 12. bis 15. Jahrhundert*, Frankfurt 1985, S. VIII-XI.
- ders.: *Die Gesellschaft der Individuen*, Frankfurt 1987.
- Elschenbroich, D.: *Eine Familie, zwei Kulturen. Deutsch- ausländische Familien*, in: *Deutsches Jugendinstitut (Hg.): Wie geht's der Familie? Ein Handbuch zur Situation der Familien heute*, München 1988, S 363-370.
- Enzensberger, H. M.: *Requiem für eine romantische Frau - Die Geschichte von Auguste Bußmann und Clemens Brentano*, Berlin 1988.
- Erler, G. A.: *Erdöl und Mutterliebe - von der Knappheit einiger Rohstoffe*, in: Schmidt, Th. (Hg.): *Das pfeifende Schwein*, Berlin 1985.
- Esser, H.: *Verfällt die soziologische Methode?*, in: *Soziale Welt*, Heft 1/2 1989, S. 57-75.
- Fabe, M./Wikler, N.: *Up Against the Clock. Career Women Speak on the Choice to Have Children*, New York 1979.
- Fallaci, O.: *Brief an ein nie geborenes Kind*, Frankfurt 1979.
- dies.: *Ein Mann*, Frankfurt 1982.
- Fend, H.: *Zur Sozialgeschichte des Aufwachsens*, in: *Deutsches Jugendinstitut (Hg.): 25 Jahre Deutsches Jugendinstitut e. V. - Dokumentation der Festveranstaltung und des Symposiums*, München 1988, S. 157-173.

- Fischer, E.: Jenseits der Träume. Frauen um Vierzig, Köln 1983.
- Fischer, I.: Der andere Traum vom eigenen Baby, in: Geo-Wissen, Sonderheft Sex - Geburt - Genetik, Mai 1989, S. 46-58.
- Fishman, P. M.: Interaction: The Work Women Do, in: Kahn-Hut, R./Daniels, A. K./Colvard, R. (Hg.): Women and Work: Problems and Perspectives, New York 1982, S. 170-180.
- Flitner, A.: Zerbrechliche Zukunft, in: ders.: Für das Leben - oder für die Schule?, Weinheim 1987, S. 211-219.
- Flandrin, J.-L.: Das Geschlechtsleben der Eheleute in der alten Gesellschaft, in: Ariès, Ph. u. a.: Die Masken des Begehrens und die Metamorphosen der Sinnlichkeit, Frankfurt/M. 1984, S. 147-164.
- Foucault, M.: Die Sorge um sich, Sexualität und Wahrheit 3, Frankfurt 1989.
- Frankl, V.: Das Leiden am sinnlosen Leben. Psychotherapie für heute, Freiburg 1984.
- Fuchs, W.: Jugendliche Statuspassage oder individualisierte Jugendbiographie? In: Soziale Welt, Heft 3/1983, S. 341-371.
- ders.: Biographische Forschung, Opladen 1984.
- Furstenberg, F. Jr.: Fortsetzungsehen. Ein neues Lebensmuster und seine Folgen, in: Soziale Welt, Heft 1/1987, S. 29-39.
- Gabbert, K.: Prometheische Schamlosigkeit, in: Ästhetik und Kommunikation, Heft 69: Gentechnologie, Berlin 1988, S. 85-91.
- Garfinkel, P.: In A Man's World, New York 1986.
- Gensior, S.: Moderne Frauenarbeit, in: Karriere oder Kochtopf, Jahrbuch für Sozialökonomie und Gesellschaftstheorie, Opladen 1983.
- Gerhard, U.: Verhältnisse und Verhinderungen. Frauenarbeit, Familie und Rechte der Frauen im 19. Jahrhundert, Frankfurt 1978.
- Geulen, D.: Das vergesellschaftete Subjekt, Frankfurt 1977.
- Gilligan, C.: Die andere Stimme - Lebenskonflikte und Moral der Frau, München 1984.
- Glick, P. C.: Marriage, divorce, and living arrangements: prospective changes, in: Journal of Family Issues, 1984, S. 7-26.

- Goldberg, H.: Der verunsicherte Mann. Wege zu einer neuen Identität aus psychotherapeutischer Sicht, Reinbek 1979.
- Goody, J.: Die Entwicklung von Ehe und Familie in Europa, Frankfurt 1989.
- Grass, G.: Kopfgeburten, Darmstadt 1980.
- Gravenhorst, L.: Alleinstehende Frauen, in: Beyer, J. u. a. (Hg.): Frauenhandlexikon - Stichworte zur Selbstbestimmung, München 1983, S. 16 f.
- Groffy, Ch./Groffy, U. (Hg.): Das Insel-Buch der Ehe, Frankfurt 1986.
- Gronemeyer, R.: Die Entfernung vom Wolfsrudel. Über den drohenden Krieg der Jungen gegen die Alten, Düsseldorf 1989.
- Gross, P.: Bastelmentalität: Ein "postmoderner" Schwebezustand, in: Schmid, Th. (Hg.): Das pfeifende Schwein, Berlin 1985, S. 63-84.
- Gross, P./Honer, A.: Multiple Elternschaften, in: Soziale Welt 1/1990 (im Erscheinen).
- Gstettner, P.: Die Eroberung des Kindes durch die Wissenschaft. Aus der Geschichte der Disziplinierung, Reinbek 1981.
- Habermas, J.: Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus, Frankfurt 1973.
- ders.: Nachmetaphysisches Denken - Philosophische Aufsätze, Frankfurt 1988.
- Häsing, H. (Hg.): Mutter hat einen Freund. Alleinerziehende Frauen berichten, Frankfurt 1983.
- Häsing, H./Brandes, Y. (Hg.): Kinder, Kinder! Lust und Last der linken Eltern, Frankfurt 1983.
- Häussler, M.: Von der Enthaltsamkeit zur verantwortungsbewußten Fortpflanzung. Über den unaufhaltsamen Aufstieg der Empfängnisverhütung und seine Folgen, in: Häussler, M. u. a.: Bauchlandungen. Abtreibung - Sexualität - Kinderwunsch, München 1983, S. 58-73.
- Hage, Y.: Ferne Frauen, fremde Männer, in: Die Zeit, 11. Dezember 1987.
- Hahn, A.: Familie und Selbstthematisierung, in: Lüscher, K. u. a. (Hg.): Die "postmoderne" Familie, Konstanz 1988, S. 169-179.

- Handke, P.: Kindergeschichte, Frankfurt 1982.
- Heiliger, A.: Alleinerziehende Mütter: Ohne Partner glücklicher, in: Psychologie heute, Dezember 1985, S. 10-11.
- Heitmeyer, W./Möller, K.: Milieu-Einbindung und Milieu-Erosion als individuelles Sozialisationsproblem, in: Zeitschrift für erziehungswissenschaftliche Forschung 1988, S. 115-144.
- Hennig, Ch.: Die Entfesselung der Seele - Romantischer Idealismus in den deutschen Alternativkulturen, Frankfurt 1989.
- Henning, M./Jardim, A.: Frau und Karriere, Reinbek 1978.
- Hentig, H. von: Vorwort, in: Ariès, Ph.: Geschichte der Kindheit, München 1978, S. 7-44.
- Hite, S./Colleran, K.: Keinen Mann um jeden Preis. Das neue Selbstverständnis der Frau in der Partnerbeziehung, Niederhausen 1989.
- Hitzier, R.: Sinnwelten, Opladen 1988.
- Höhn, Ch./Mammey, U./Schwarz, K.: Die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland, in: Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, Heft 2/1981, S. 139-230.
- Hölzle, Ch.: Die physische und psychische Belastung durch In-vitro-Fertilisation, in: pro familia magazin, Heft 5/1989, S. 5-8.
- Höpflinger, F.: Kinderwunsch und Einstellung zu Kindern, in: Hoffmann-Noworny, H.-J. u. a.: Planspiel Familie. Familie, Kinderwunsch und Familienplanung in der Schweiz, Diesenhofen 1984, S. 77-181.
- Hoff, A./Scholz, J.: Neue Männer in Beruf und Familie, Forschungsbericht Berlin 1985.
- Hoffmann-Nowotny, H.-J.: Ehe und Familie in der modernen Gesellschaft, in: Aus Politik und Zeitgeschichte - Beilage zur Wochenzeitschrift Das Parlament, B/3/1988, S. 3-13.
- Hoffmann-Riem, Ch.: Chancen und Risiken der gentechnologisch erweiterten pränatalen Diagnostik. Eine qualitative Studie bei Klienten humangenetischer Beratungsstellen. Forschungsantrag, Hamburg 1988 (Hektographiertes Manuskript).
- Hollstein, W.: Nicht Herrscher, aber kräftig - Die Zukunft der Männer Hamburg 1988.

- Homan, W. E.: Kinder brauchen Liebe - Eltern brauchen Rat, München 1980.
- Honig, M.-S.: Kindheitsforschung: Abkehr von der Pädagogisierung, in: Soziologische Revue, Heft 2/April 1988, S. 169-178.
- Honneth, A.: Soziologie. Eine Kolumne, Merkur 470, 1988, S. 315-319.
- ders.: Soziologie. Eine Kolumne, in: Merkur 477, 1988, S. 961-965 (1988 a).
- Hornstein, W.: Jugend. Strukturwandel im gesellschaftlichen Wandlungsprozeß, in: Hradil, S. (Hg.): Sozialstruktur im Umbruch. Karl Martin Bolte zum 60. Geburtstag, Opladen 1985, S. 323-342.
- ders.: Gegenwartsdiagnose und pädagogisches Handeln, in: Zeitschrift für Pädagogik 34/1988.
- Hubbard, R.: Personal courage is not enough: some hazards of childbearing in the 1980s, in: Arditti, R. u. a. (Hg.): Test-Tube Women. What future for motherhood? London 1984, S. 331-355.
- Hurrelmann, K.: Warum Eltern zu Tätern werden. Ursachen von Gewalt gegen Kinder, in: forschung - Mitteilungen der DFG, Nr. 1/1989, S. 10-12.
- Ibsen, H.: Dramen. Erster Band, Winkler Dünndruck Ausgabe, München 1973.
- Illich, L. Einführung in die Kulturgeschichte der Knappheit. In: stephan H. Pfurtner (Hg.): Wider den Turmbau zu Babel. Disput mit Ivan Illich. Reinbek 1985, S. 12-31.
- Imhof, A. E.: Die gewonnenen Jahre, München 1981.
- ders.: Die verlorenen Welten, München 1984.
- Institut für Demoskopie Allensbach/Köcher, R.: Einstellungen zu Ehe und Familie im Wandel der Zeit, Stuttgart 1985.
- Jaeggi, E./Hollstein, W.: Wenn Ehen älter werden. Liebe, Krise, Neubeginn München 1985.
- Jannberg, J.: Ich bin ich, Frankfurt 1982.
- Jong, E.: Fear of Flying, Panther Books 1974.
- dies.: Parachutes & Kisses, Panther Books 1985.
- Jourand, S. M.: Ehe fürs Leben - Ehe zum Leben, in: Familiendynamik, Heft 2/April 1982, S. 171-182.

- Kamerman, Sh. B.: Women, Children and Poverty: Public Policies and Female-headed Families in Industrialized Countries, in: signs - Journal of Women In Culture and society, Sonderheft "Women and Poverty", Band 10/Heft 2, Winter 1984, S. 249-271.
- Kaufmann, F.-X.: Sozialpolitik und Familie, in: Aus Politik und Zeitgeschichte - Beilage zur Wochenzeitschrift Das Parlament, B 13/1988, S. 34-43.
- Kaufmann, F.-X./Herlth, A./Quitmann, J./Simm, R./Strohmeier, P.: Familienentwicklung - generatives Verhalten im familialen Kontext, in: Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, Heft 4/1982, S. 523-545.
- Kern, B./Kern, H.: Madame Doctorin Schlözerin. Ein Frauen leben in den Widersprüchen der Aufklärung, München 1988.
- Kerner, Ch.: Kinderkriegen. Ein Nachdenkbuch, Weinheim und Basel 1984.
- Keupp, H.: Riskante Chancen. Das Subjekt zwischen Psychokultur und selbstorganisation, Heidelberg 1988.
- Keupp, H./Bilden, H. (Hg.): Verunsicherungen. Das Subjekt im gesellschaftlichen Wandel, Göttingen 1989.
- Kitzinger, Sh.: Wie soll mein Kind geboren werden? Ein Ratgeber für Schwangere, München 1986.
- Klages, H.: Wertedynamik - Über die Wandelbarkeit des Selbstverständlichen, Zürich 1988.
- Klein, R. D.: Where Choice Amounts to Coercion: The Experiences of Women on IVF Programmes. Referat auf dem Dritten Internationalen Interdisziplinären Frauenkongreß, Dublin 1987 (Hektographiertes Manuskript).
- Kohli, M.: Die Institutionalisierung des Lebenslaufes, in: KZfSS 1985/1, S. 1-29.
- ders.: Normalbiographie und Individualität, in: Brose, H. G./Hildenbrand, B. (Hg.): Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende, Opladen 1988, S. 33-54.
- Krantzler, M.: Kreative Scheidung. Wege aus dem Scheidungsschock, Reinbek 1977.
- Krechel, U.: Meine Sätze haben schon einen Bart. Anmahnung an die neue Weiblichkeit, in: Kursbuch 73, September 1983, S. 143-155.

- Kreckel, R. (Hg.): Soziale Ungleichheiten, Sonderband 2 der Sozialen Welt, Göttingen 1983.
- Kristeva, J.: Geschichten von der Liebe, Frankfurt 1989.
- Kuhn, H.: "Liebe" - Geschichte eines Begriffs, München 1975.
- Kundera, M.: Das Buch der lächerlichen Liebe, Frankfurt 1989.
- Lange, H./Bäumer, G. (Hg.): Handbuch der Frauenbewegung, 1. Teil, Die Geschichte der Frauenbewegung in den Kulturländern, Berlin 1901.
- Langer-El Sayed, I.: Familienpolitik: Tendenzen, Chancen, Notwendigkeiten, Frankfurt 1980.
- Lasch, Ch.: Haven in a Heartless World: The Family Besieged, New York 1977.
- Lau, Ch.: Gesellschaftliche Individualisierung und Wertwandel, in: Luthe, H.O./Meulemann, H. (Hg.): Wertwandel - Faktum oder Fiktion? Frankfurt/New York 1988.
- Lazarre, J.: The Mother Knot, New York, Laurel, 1977.
- Ledda, G.: Padre, Padrone, Zürich 1978.
- Lempp, R.: Familie im Umbruch, München 1986.
- Ley, K.: Von der Normal- zur Wahlbiographie, in: Kohli, M./Robert, G. (Hg.): Biographie und soziale Wirklichkeit, Stuttgart 1984, S. 239-260.
- Liegle, L.: Welten der Kindheit und der Familie, Weinheim und München 1987.
- Lorber, J./Greenfield, D.: Test-Tube Babies and Sick Roles: Couples' Experiences with In vitro Fertilization. Referat auf dem Dritten Internationalen Interdisziplinären Frauenkongreß, Dublin 1987 (Hektographiertes Manuskript).
- Lucke, D.: Die Ehescheidung als Kristallisationskern geschlechtsspezifischer Ungleichheit im Lebenslauf von Frauen, in: Berger, P. L./Hradil, S. (1990).
- Luckmann, Th: Lebenswelt und Gesellschaft, München 1980.
- Lüscher, K.: Familie als Solidargemeinschaft aller Familienangehörigen Erwartungen und Möglichkeiten, in: Familienideal, Familienalltag. Schriften des deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge, Band 266, Frankfurt 1987, S. 22-37.
- Luhmann, N.: Liebe als Passion. Zur Codierung von Intimität, Frankfurt 1984.

- ders.: Die Autopoesis des Bewußtseins, in: Soziale Welt 1985, Heft 4, S. 402-446.
- ders.: Individuum, Individualität, Individualismus, in: ders.: Gesellschaftsstruktur und Semantik, Bd. 3, Frankfurt 1989, S. 149-258.
- Lutz, W.: Heiraten, Scheidung und Kinderzahl. Demographische Tafeln zum Familien-Lebenszyklus in Österreich, in: Demographische Informationen 1985, S. 3-20.
- Maase, K.: Betriebe ohne Hinterland, in: Marxistische Studien, Jahrbuch des IMSF, Frankfurt 1984.
- Mackenzie, N./Mackenzie, J. (Hg.): The Diary of Beatrice Webb, Volume Three, 1905-1924. London: Virago, 1984.
- Mayer, E.: Love and Tradition. Marriage Between Jews and Christians, New York und London 1985.
- Mayer, K. U.: Empirische Sozialstrukturanalyse und Theorien gesellschaftlicher Entwicklung, in: Soziale Welt Heft 1/2 1989, S. 297-308.
- Meiler, L.: Lieber allein. Zur Situation weiblicher Singles, Frankfurt 1983.
- Merian, S.: Der Tod des Märchenprinzen, Reinbek 1983.
- Merrit, S./Steiner, L.: And baby makes two: Motherhood without Marriage, New York: Franklin Watts, 1984.
- Metz-Göckel, S./Müller, U./Zeitschrift Brigitte: Der Mann, Hamburg 1985.
- Metz-Göckel, S./Müller, U.: Partner oder Gegner? Überlebensweisen der Ideologie vom männlichen Familienernährer, in: Soziale Welt, Heft 1/1 1987, S. 4-28.
- Michal, W.: Die SPD - staatsfrei und jugendfrei, Reinbek 1988.
- Michelmann, H. W./Mettler, L.: Die In-vitro-Fertilisation als Substitutionstherapie, in: Wehowsky, S. (Hg.): Lebensbeginn und Menschenwürde. Stellungnahmen zur Diskussion der Kongregation für Glaubenslehre vom 22.2.1987. Band 14 der Reihe Gentechnologie, Frankfurt-München 1987, S. 43-51.
- Mooser, J.: Auflösung der proletarischen Milieus, Klassenbindung und Individualisierung in der Arbeiterschaft vom Kaiserreich bis in die Bundesrepublik Deutschland, in: Soziale Welt, Heft 3/1983, S. 270-306.

- Müller, W./Willms, A./Handl, J.: Strukturwandel der Frauenarbeit 1880-1980, Frankfurt 1983.
- Münz, R.: Vater, Mutter, Kind, in: Pernhaupt, G. (Hg.): Gewalt am Kind, Wien 1983, S. 33-44.
- Muschg, G.: Bericht von einer falschen Front, in: Piwitt, H. P. (Hg.), Literaturmagazin 5, Reinbek 1976.
- Musil, R.: Der Mann ohne Eigenschaften, Hamburg 1952.
- Nave-Herz, R.: Bedeutungswandel von Ehe und Familie, in: Schulze, H. J./Mayer, T. (Hg.): Familie - Zerfall oder neues Selbstverständnis? Würzburg 1987, S. 18-27.
- dies.: Kinderlose Ehen. Eine empirische Studie über die Lebenssituation kinderloser Ehepaare und die Gründe für ihre Kinderlosigkeit, Weinheim und München 1988.
- Neckei, S.: Individualisierung und Theorie der Klassen, in: Prokla Heft 76/1989, S. 51-59.
- Neidhardt, F.: Die Familie in Deutschland. Gesellschaftliche Stellung, Struktur und Funktion. Vierte, überarbeitete und erweiterte Auflage, Opladen 1975.
- Nichteheliche Lebensgemeinschaften in der Bundesrepublik Deutschland. Schriftenreihe des Bundesministers für Jugend, Familie und Gesundheit, Band 170, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1985.
- Norwood, R.: Wenn Frauen zu sehr lieben, Reinbek 1986.
- Nunner-Winkler, G.: Identität und Individualität, in: Soziale Welt 1985, Heft 4, S. 466-482.
- dies.: Identität im Lebenslauf, in: Psychologie heute (Hg.): Das Ich im Lebenslauf, Weinheim 1989.
- ÖKO-TEST, Ratgeber Kleinkinder, Reinbek 1988.
- Olerup, A./Schneider, L./Monod, E.: Women, Work and Computerization - Opportunities and Disadvantages, New York 1985.
- O'Reilly, J.: The Girl I Left Behind, New York: Macmillan 1980.
- Ostner, I./Krutwa-Schott, A.: Krankenpflege-ein Frauenberuf? Frankfurt 1981.
- Ostner, I./Pieper, B.: Problemstruktur Familie - oder: Über die Schwierigkeit, in und mit Familie zu leben, in: Ostner/Pieper (Hg.): Arbeitsbereich Familie. Umriss einer Theorie der Privatheit, Frankfurt-New York 1980, S. 96-170.

- Palmer, C. E./Noble, D. N.: Child Snatching, in: Journal of Family Issues, Band 5, Heft 1, März 1984, S. 27-45.
- Papanek, H.: Family Status Production: The "Work", and "Non-Work", of Women, in: Signs, Band 4/Heft 4, Sommer 1979, S. 775-781.
- Partner, P.: Das endgültige Ehebuch für Anfänger und Fortgeschrittene, Schönberger Verlag: München 1984.
- Pearce, D./McAdoo, H.: Women and Children: Alone and in Poverty, Washington 1981.
- Permien, H.: Zwischen Existenznöten und Emanzipation - Alleinerziehende Eltern, in: Deutsches Jugendinstitut (Hg.): Wie geht's der Familie? Ein Handbuch zur Situation der Familien heute, München 1988, S. 89-97.
- Pfeffer, N./Woollett, A.: The Experience of Infertility, London 1983.
- Plessen, E.: Mitteilung an den Adel, Zürich 1976.
- Pilgrim, V. E.: Der Untergang des Mannes, Reinbek 1986.
- Praschl, P.: "Bloß keine Blöße geben", in: Stern Nr. 13/1988, S. 38.
- Praz, M.: Liebe, Tod und Teufel - Die schwarze Romantik, München 1960.
- Preuss, H. G.: Ehepaartherapie. Beitrag zu einer psychoanalytischen Partnertherapie in der Gruppe, Frankfurt 1985.
- Pross, H.: Der deutsche Mann, Reinbek 1978.
- Quintessenzen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung 1984, Frauen und Arbeitsmarkt, Nürnberg (IAB) 1984.
- Rapp, R.: XYLO: a true story, in: Arditti, R. u. a. (Hg.): Test-Tube Women. What future for motherhood? London 1984, S. 313-328.
- Reim, D. (Hg.): Frauen berichten vom Kinderkriegen, München 1984.
- Rerrich, M. S.: Veränderte Elternschaft, in: Soziale Welt 1983, Heft 4, S. 420-449.
- Dies.: Balanceakt Familie. Zwischen alten Leitbildern und neuen Lebensformen. Freiburg 1988.
- Dies.: Was ist neu an den "neuen Vätern", in: Keupp, H./Bildén, H. (Hg.): Verunsicherungen. Das Subjekt im gesellschaftlichen Wandel, Göttingen 1989, S. 93-102.

- Richter, H. E.: Eltern, Kind und Neurose. Die Rolle des Kindes in der Familie, Reinbek 1969.
- Riehl, W. H.: Die Familie, Stuttgart 1861.
- Riesman, D.: Egozentrik in Amerika, in: Der Monat, Nr. 3/1981, S. 111-123.
- Rifkin, J.: Kritik der reinen Unvernunft, Reinbek 1987
- Rilke, R. M.: Briefe, Frankfurt 1980.
- Ritsert, J.: Braucht die Soziologie den Begriff der Klasse? in: Leviathan 15/1987, S. 4-38.
- Rolff, H.-G./Zimmermann, P.: Kindheit im Wandel. Eine Einführung in die Sozialisation im Kindesalter, Weinheim und Basel 1985.
- Roos, B./Hassauer, F. (Hg.): Kinderwunsch. Reden und Gegenreden, Weinheim und Basel 1982.
- Rosenbaum, H. (Hg.): Seminar: Familie und Gesellschaftsstruktur, Frankfurt 1978.
- Roschman, L.: Formen der Familie. Untersuchungen zum Zusammenhang von Familienverhältnissen, Sozialstruktur und sozialem Wandel in der deutschen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts, Frankfurt 1982.
- Roschman, L.: Die späte Freiheit, München 1984.
- Roschman, L.: Wege zum Ich vor bedrohter Zukunft, in: Soziale Welt 1985, Heft 3, S. 274ff.
- Rossi, A. S. (Hg.): The Feminist Papers. From Adams to de Beauvoir, New York: Bantam Books, 1974.
- Roth, C.: Hundert Jahre Eugenik, in: Dies. (Hg.): Genzeit. Die Industrialisierung von Pflanze, Tier und Mensch. Ermittlungen in der Schweiz, Zürich 1987, S. 93-118.
- Rothman, B. K.: The Tentative Pregnancy. Prenatal Diagnosis and the Future of Motherhood, London 1988.
- Rubin, L. B.: Intimate Strangers. Men and Women Together, New York 1983.
- Ryder, N. B.: The Future of American Fertility, in: Social Problems, Band 26/Heft 3, Februar 1979, S. 359-370.
- Sartre, J.-P.: Das Sein und das Nichts, Reinbek 1974.
- Schellenbaum, P.: Das Nein in der Liebe. Abgrenzung und Hingabe in der erotischen Beziehung, Stuttgart 1984.

- Schenk, H.: Abrechnung, Reinbek 1979.
- Schlodder, H.: Sprachver(w)irrungen. Der Jargon und die Gefühle, in: Süddeutsche Zeitung, 8./9. September 1984.
- Schlumbohm, J. (Hg.): Kinderstuben. Wie Kinder zu Bauern, Bürgern, Aristokraten wurden, 1700-1850, München 1983.
- Schmid, J.: Die Bevölkerungsentwicklung in der Bundesrepublik Deutschland, in: Aus Politik und Zeitgeschichte - Beilage zur Wochenzeitschrift Das Parlament, B 18/89, 28. April 1989, S. 3-15.
- Schmid, W.: Auf der Suche nach einer neuen Lebenskunst, in: Merkur 1986, S. 678 ff.
- Schmidbauer, W.: Die Angst vor Nähe, Reinbek 1985 Schmiede, W.: Henry Miller, Reinbek 1987.
- Schneider, S. W.: Intermarriage. The Challenge of Living with Differences, The Free Press, 1989.
- Schönfeldt, S., Gräfin von: Das Buch vom Baby. Schwangerschaft, Geburt und die ersten bei den Lebensjahre, Ravensburg 1969.
- dies.: Knaurs Großes Babybuch, München 1985.
- Schopenhauer, A.: Vom Nutzen der Nachdenklichkeit, München 1987.
- Schröter, M.: "Wo zwei zusammenkommen in rechet Ehe ..." Studien über Eheschließungsvorgänge vom 12. bis 15. Jahrhundert, Frankfurt 1985.
- Schütze, Y.: Die isolierte Kleinfamilie, in: Vorgänge, Heft 5/Okttober 1981, S. 75-78.
- dies.: Die gute Mutter. Zur Geschichte des normativen Musters "Mutterliebe", Bielefeld 1986.
- dies.: Zur Veränderung im Eltern-Kind-Verhältnis seit der Nachkriegszeit, in: Nave-Herz, R. (Hg.): Wandel und Kontinuität der Familie in der Bundesrepublik Deutschland, Stuttgart 1988, S. 95-114.
- Schulz, W.: Von der Institution "Familie" zu den Teilbeziehungen zwischen Mann, Frau und Kind, in: Soziale Welt, Heft 4/1983, S. 401-419.
- Schumacher, J.: Partnerwahl und Partnerbeziehung, in: Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, Nr. 4/1981, S. 499-518.

- Seidenspinner, G./Burger, A.: Mädchen '82. Eine Untersuchung im Auftrag der Zeitschrift Brigitte, Hamburg 1982.
- Sennett, R.: The Fall of Public Man, London 1976 (deutsch: Frankfurt 1983).
- Sichrovsky, P.: Grips-Mittelchen, in: Kursbuch, Mai 1985, S. 55-59.
- Sichtermann, B.: Leben mit einem Neugeborenen. Ein Buch über das erste halbe Jahr, Frankfurt 1981.
- dies.: Vorsicht, Kind. Eine Arbeitsplatzbeschreibung für Mütter, Väter und andere, Berlin 1982.
- dies.: Wer ist wie? Über den Unterschied der Geschlechter, Berlin 1987.
- Sieder, R.: Sozialgeschichte der Familie, Frankfurt 1987.
- Simmel, G.: Philosophie des Geldes, Berlin 1977.
- ders.: Schriften zur Philosophie und Soziologie der Geschlechter. Hg. von Dahme, H. J./Köhnke, K., Frankfurt 1985.
- Statistisches Bundesamt (Hg.): Frauen in Familie, Beruf und Gesellschaft, Ausgabe 1983, Wiesbaden 1983.
- dass. (Hg.): Datenreport, Bonn 1983.
- dass. (Hg.): Frauen in Familie, Beruf und Gesellschaft, Ausgabe 1987, Wiesbaden 1987.
- dass. (Hg.): Statistisches Jahrbuch 1988 (für die Bundesrepublik Deutschland).
- Steinbeck, J.: Amerika und die Amerikaner, Luzern 1966.
- Stich, J.: "Spätere Heirat nicht ausgeschlossen ..." Vom Leben ohne Trauschein, in: Deutsches Jugendinstitut (Hg.): Wie geht's der Familie? Ein Handbuch zur Situation der Familien heute, München 1988, S. 155-162.
- Stone, L.: Heirat und Ehe im englischen Adel des 16. und 17. Jahrhunderts, in: Rosenbaum, H. (Hg.): Seminar Familie und Gesellschaftsstruktur, Frankfurt 1978, S. 444-479.
- ders.: The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800, New York 1979.
- Strümpel, B. u. a.: Teilzeitarbeitende Männer und Hausmänner, Berlin 1988.
- Swaan, A. De: The politics of agoraphobia, in: Theory and Society, 10/1981, S. 359-385.

- The Boston Women's Health Book Collective: Unser Körper, unser Leben. Band 1 und 2, Reinbek 1980.
- Theweleit, K.: Männerphantasien, 2 Bände, Reinbek 1987.
- Tilly, Ch. (Hg.): Historical Changes of Changing Fertility, Princeton 1978.
- Tuchman, B.: Der ferne Spiegel. Das dramatische 14. Jahrhundert, München 1982.
- Tyrell, H.: Ehe und Familie -Institutionalisierung und Deinstitutionalisierung, in: Lüscher, K. u. a. (Hg.): Die "postmoderne" Familie, Konstanz 1988, S. 145-156.
- Urdze, A./Rerrich, M. S.: Frauenalltag und Kinderwunsch. Entscheidungsgründe für oder gegen weitere Kinder bei Müttern mit einem Kind, Frankfurt 1981.
- Vester, H.-G.: Die Thematisierung des Selbst in der postmodernen Gesellschaft, Bonn 1984.
- Vogt-Hagebäumcr, B.: Schwangerschaft ist eine Erfahrung, die die Frau, den Mann und die Gesellschaft angeht, Reinbek 1977.
- Vollmer, R.: Die Entmythologisierung der Berufsarbeit, Opladen 1986.
- Wachinger, L.: Ehe. Einander lieben - einander lassen, München 1986.
- Wagnerova, A.: Scheiden aus der Ehe. Anspruch und Scheitern einer Lebensform, Reinbek 1982.
- Wahl, K./Tüllmann, G./Honig, M. S./Gravenhorst, L.: Familien sind anders! Reinbek 1980.
- Wahl, K.: Die Modernisierungsfalle - Gesellschaft, Selbstbewußtsein und Gewalt, Frankfurt 1989.
- Wallerstein, J./Blakeslee, S.: Gewinner und Verlierer - Frauen, Männer, Kinder nach der Scheidung, München 1989.
- Wander, M.: "Guten Morgen, du Schöne". Frauen in der DDR. Protokolle. Darmstadt und Neuwied 1979.
- Wassermann, J.: Laudin und die Seinen, München 1987 (Erstausgabe 1925).
- Weber, M.: Die protestantische Ethik, hg. von Winckelmann, J., Tübingen 1979.

- Weber-Kellennann, I.: Die deutsche Familie. Versuch einer Sozialgeschichte, Frankfurt 1975.
- Wehrspau, M.: Alternative Lebensformen und postmoderne Identitätskonstitution, in: Lüscher, K. u. a. (Hg.): Die "postmoderne" Familie, Konstanz 1988, S. 157-168.
- Wetterer, A.: Die Neue Mütterlichkeit. Über Brüste, Lüste und andere Stil(l)blüten aus der Frauenbewegung, in: Häussler, M. u. a.: Bauchlandungen. Abtreibung - Sexualität - Kinderwunsch, München 1983, S. 117-134.
- Weymann, A.: Handlungsspielräume im Lebenslauf. Ein Essay zur Einführung, in: Ders. (Hg.): Handlungsspielräume. Untersuchungen zur Individualisierung und Institutionalisierung von Lebensläufen in der Moderne, Stuttgart 1989, S. 1-39.
- White, N. R.: On being one of the boys: an exploratory study of women's professional and domestic role definitions, in: Women's Studies International Forum, Band 7/Heft 6, 1984, S. 433-440.
- Wiegmann, B.: Frauen und Justiz, in: Janssen-Jurreit, M. (Hg.): Frauenprogramm. Gegen Diskriminierung. Reinbek 1979, S. 127-132.
- Wiggerhaus, R.: "Nun aber ich selbst". Neue Tendenzen in der Literatur von Frauen in der Bundesrepublik, in Österreich und in der Schweiz, in: Die Neue Gesellschaft, Frankfurter Hefte, Nr. 7/1985, S. 600-607.
- Williams, L. S.: "It's Gonna Work for Me": Women's Experience of the Failure of In Vitro Fertilization and Its Effect on Their Decision to Try IVF Again. Referat auf dem Dritten Internationalen Interdisziplinären Frauenkongreß, Dublin 1987 (Hektographiertes Manuskript).
- Willms, A.: Segregation auf Dauer? Zur Entwicklung des Verhältnisses von Frauenarbeit und Männerarbeit in Deutschland, 1882-1980, in: Müller, W. u. a.: Strukturwandel der Frauenarbeit 1880-1980, Frankfurt 1983, S. 107-181.
- dies.: Grundzüge der Entwicklung der Frauenarbeit von 1880 bis 1980, in: Müller, W. u. a.: Strukturwandel der Frauenarbeit 1880-1980, Frankfurt 1983, S. 25-54.

- Wimschneider, A.: Herbstmilch. Lebenserinnerungen einer Bäuerin, München 1987.
- Wingen, M.: Leitung und Einführung zur Podiumsdiskussion "Heiratsverhalten und Familienbindung", in: Schmid, J./Schwarz, K. (Hg.): Politische und prognostische Tragweite von Forschungen zum generativen Verhalten. Herausgegeben von der Deutschen Gesellschaft für Bevölkerungswissenschaft, Berlin 1985, S. 340-351.
- Wysocki, G. v.: Die Fröste der Freiheit. Aufbruchphantasien, Frankfurt 1980.
- Zinnecker, J.: Zukunft des Aufwachsens, in: Hesse, J. J./Rolff, H.-G./Zöpel, Ch. (Hg.): Zukunftswissen und Bildungsperspektiven, BadenBaden 1988, S. 119-139.
- Zoll, R. u. a.: "Nicht so wie unsere Eltern!" Ein neues kulturelles Modell? Opladen 1989.
- Zschocke, F.: Er oder ich. Männergeschichten, Reinbek 1983.
- Zukunftsperspektiven gesellschaftlicher Entwicklungen. Bericht der Kommission "Zukunftsperspektiven gesellschaftlicher Entwicklungen", erstellt im Auftrag der Landesregierung von Baden-Württemberg, Stuttgart 1983.

